BURSA KALESİ İÇİNDEKİ OSMANLI
DÖNEMİ MİMARİ ESERLER
(Cami, Mescit, Medrese, Tekke, Darûlkûrra, Türbe, Hamam)

Özlem TATAR TİMUR

Yüksek Lisans Tezi

Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ

2019

Her Hakkı Saklıdır

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Özlem TATAR TİMUR

BURSA KALESİ İÇİNDEKİ OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ ESERLER
(Cami, Mescit, Medrese, Tekke, Darûlkûrra, Türbe, Hamam)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

19 / 07/ 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler (Cami, Mescit, Medrese, Tekke, Darülkürra, Türbe, Hamam)" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[19.07.2019]
[Özlem TIMUR]

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ danışmanlığında, Özlem TİMUR tarafından hazırlanan bu çalışma 19/07/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Sanat Tarihi/Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	İmza:
Jüri Üyesi	Dr. Öğr Üyesi Gül KARPUZ	İmza:
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Yusuf ÇETİN	İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 19/07/2019

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **V**

HARİTALAR DİZİNİ ..... **VII**

TABLO DİZİNİ ..... **VIII**

ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **IX**

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ ..... **XII**

KARŞILAŞTIRMA ÇİZİM DİZİNİ ..... **XXII**

KARŞILAŞTIRMA FOTOĞRAFLAR DİZİNİ ..... **XXIII**

ÖNSÖZ ..... **XXV**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ KONUM VE TARİHÇESİ

1. 1. BURSA'NIN COĞRAFİ KONUMU **6**

1. 2. BURSA'NIN TARİHÇESİ **9**

İKİNCİ BÖLÜM

MİMARİ YAPILARIN GELİŞİMİ

2.1.CAMİ MİMARİSİNİN GELİŞİMİ **15**

2.2. MEDRESE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ **25**

2.3. TEKKE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ **31**

2.4. DÂRÛLKÛRRA MİMARİSİN GELİŞİMİ **33**

2.5. TÜRBE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ **35**

2.6. HAMAM MİMARİSİN GELİŞİMİ **43**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALE MİMARİSİ VE BURSA KALESİ

3.1. KALE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ 47

3.1.2. Bursa Kalesi 50

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

4.1. CAMİ ve MESCİTLER 59

4. 1. 1. Alaaddin Bey Cami 59

4. 1. 2. Kavaklı Cami 70

4. 1. 3. Şehadet Cami 79

4. 1. 4. İmareti İsa Bey (Hastane) Mescidi 91

4. 1. 5. Şeyh Paşa (Dibekli) Cami 100

4. 1. 6. Veled-İ Yaniç Mescidi 108

4. 1. 7. Nilüfer Hatun Mescidi (Darphane) 118

4. 1. 8. Yer Kapı (Bab-I Zemi, Kara Ali) Cami 126

4. 1. 9. Çırağ Bey Mescidi 134

4. 1. 10. İsa Bey Fenari (Güdük Minare) Cami 142

4. 1. 11. Nakkaş Ali Mescidi 151

4. 1. 12. Satı Fakih Mescidi 159

4. 1. 13. Tahtalı Mescit 166

4. 1. 14. Üftade Cami 171

4. 1. 15. Güranlı (Yeşil) Mescidi 185

4. 2. MEDRESE 191

4. 2. 1. Lala Şahin Paşa (Hisar) Medresesi 191

4. 3. TEKKE 199

4. 3. 1. Cizyederzade Tekkesi.....199

4. 4. DARÛLKURRA.....208

4. 4. 1. Yer Kapı Muallimhanesi 208

4. 5. TÜRBELER.....218

4. 5. 1. Osmangazi Türbesi 218

4. 5. 2. Orhan Gazi Türbesi 229

4. 5. 3. Oruç Bey Türbesi 237

4. 5. 4. Üftade Türbesi.....241

4. 5. 5. Güranlı (Yeşil) Türbe.....246

4. 6. HAMAMLAR.....249

4. 6. 1. Eski – Yeni Orhan Hamamı 249

4. 6. 2. İbrahim Paşa Hamamı.....254

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

5. 1. CAMİLER VE MESCİTLER.....262

5. 2. MEDRESE.....286

5. 3. TEKKE 292

5. 4. DARÛLKÛRRA.....297

5. 5. TÜRBE.....301

5. 6. HAMAMLAR.....309

SONUÇ.....318

KAYNAKÇA 322

ÖZGEÇMİŞ.....338

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURSA KALESİ İÇİNDEKİ OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ ESERLER

(Cami, Mescit, Medrese, Tekke, Darûlkûrra, Türbe, Hamam)

Özlem TATAR TİMUR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ

2019, 338

Jüri: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN
Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ

Erken Dönem Osmanlı Mimarisi 14.- 15. yy'lar arasında etkili olan bir devir olup bu devrin ilk örnekleri İznik, Bursa ve Edirne'de verilmiştir. Bursa'nın başkent olmasından sonra erken dönem Osmanlı mimarisinin eserleri, Bursa üslubu adı altında verilmeye başlanmıştır.

Çalışmamız, öncelikle kale içinde yer alan mimari eserlerin tespiti yapılarak envanter araştırmasıyla desteklenmiş ve daha sonra bu yapıların plan, mimari, süsleme bakımından incelenmesiyle bilimsel anlamda bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır.

Kale içerisinde bulunan Erken Dönem Osmanlı eserlerinden toplamda 15 adet cami ve mescit, 1 adet medrese, 1adet tekke, 1 adet dârulkûrra, 5 adet türbe ve 2 adet hamam incelenmiştir. Tez beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi anlatılmıştır. Birinci bölümde; Bursa'nın coğrafi konumu ve tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde mimari yapılar olan cami, mescit, medrese, tekke, darûlkûrra, türbe ve hamam hakkında bilgiler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde kale mimarisi anlatılarak Bursa Kalesi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde katalog kısmına yer verilerek yapıların tarihsel ve mimari olarak geçirdiği evreler, mevcut durumları, plan ve mimari özellikleri, malzeme ve süsleme bakımından tek tek incelenerek, eserler tanıtılmıştır. Beşinci bölümde katalog kısmında tanıtılan mimari eserler değerlendirilmiş, Bursa'da ve İstanbul'da yer alan diğer yapılarla da karşılaştırması yapılarak bunların önemi vurgulanmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda erken dönem Osmanlı mimari üslubunda yapılan eserlerde, Selçuklunun mimari unsurlarının bazı örneklerde devam ettiğini bazı örneklerde de giderek değişime uğradığını görmek mümkündür. Ayrıca Erken Dönem Osmanlı mimarisi klasik dönem yapılarına da kaynaklık etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Dönem Osmanlı, Bursa Kalesi, Cami, Medrese, Tekke, Darûlkûrra, Türbe, Hamam.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE OTTOMAN OF BURSA SOME ARCHITECTURAL WORKS IN THE PERIOD

(Mosque, Masjid, Madrasah, Dervish Lodge, Dârulkûrra, Tomb, Bath)

Özlem TATAR TİMUR

Advisor: Assist. Prof. Dr. Gül KARPUZ

2019, page: 338

Jury: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN
Assist. Prof. Dr. Gül KARPUZ

Early Ottoman Architecture was effective between the 14th and 15th centuries and the first examples were found in Iznik, Bursa and Edirne. After Bursa became the capital, the works of early Ottoman architecture began to be given under the name of Bursa style.

In this study, firstly, the architectural works in the castle were identified and supported by inventory research, and then, it was aimed to create a scientific resource by examining these buildings in terms of plan, architecture and decoration.

A total of 15 mosques and masjids, 1 madrasah, 1 dervish lodge, 1 dârulkûrra, 5 tombs and 2 baths were examined from the Early Ottoman works in the castle. The thesis consists of five chapters.

In the introduction section; the aim, scope and method of the study are explained. In the first section; Information is given about the geographical location and history of Bursa. In the second section, the architectural structures such as mosque, masjid, madrasah, lodge, darûlkûrra, tomb and bath are explained. In the third section, the castle architecture is explained and Bursa Castle is emphasized. In the fourth section, the catalogs are included and the historical and architectural phases of the buildings, their current status, plan and architectural features, materials and ornaments are examined one by one and the works are introduced. In the fifth chapter, the architectural works introduced in the catalog are evaluated and their importance is compared with the other buildings in Bursa and Istanbul.

As a result of the researches, in the works made in the early Ottoman architectural style, Seljuk architectural elements continued in some examples; in some cases it is possible to see that it has changed gradually. In addition, Early Ottoman architecture is a source of classical period buildings.

Key words: Early Ottoman, Bursa Castle, Mosque, Masjid, Madrasah, Dervish Lodge, Dârulkûrra, Tomb, Bath.

KISALTMALAR DİZİNİ

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi

Mad. :Madde

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

O.D.T.Ü. : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

S : Sayı

TDV. : Türk Diyanet Vakfı

yy :Yüzyıl

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Bursa Haritasi 6

Harita 2: Bursa Kalesi..... 51

TABLO DİZİNİ

Tablo 1: Kale Sur Kapıları 54

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1: Bursa Kalesi Restitüsyon Planı.....53

Çizim 2: Alaaddin Bey Cami Planı 60

Çizim 3-4: Alaaddin Bey Cami Cephe ve Cami Ön Cephe Planı 61

Çizim 5: Sütun Başlığın Çizimi.....69

Çizim 6: Kavaklı Cami Planı.....71

Çizim 7: Şehadet Cami İlk Planı 81

Çizim 8: Şehadet Cami Planı.....82

Çizim 9: İmareti İsa Bey Mescit Planı 92

Çizim 10: Şeyh Paşa Cami Planı.....102

Çizim 11: Veledi Yaniç Mescit Planı.....110

Çizim 12: Veledi Yaniç Mescit Cephesi 111

Çizim 13: Nilüfer Hatun Mescit Planı.....119

Çizim 14: Nilüfer Hatun Mescit Cephe Çizimleri.....119

Çizim 15: Yer Kapı Cami Planı.....127

Çizim 16: Yer Kapı Cami Perspektifi 127

Çizim 17: Çırağ Bey Mescidi Planı.....135

Çizim 18 : İsa Bey Fenari Cami Planı.....143

Çizim 19: Nakkaş Ali Mescidi Planı.....152

Çizim 20: Sati Fakih Mescit Planı.....160

Çizim 21: Tahtalı Mescit Planı.....167

Çizim 22: Üftade Cami Planı ve Kesiti 174

Çizim 23: Üftade Cami Kesiti.....175

Çizim 24: Güranli Mescit Plani.....186

Çizim 26: Lala Şahin Paşa Medresesi Planı.....192

Çizim 27: Lala Şahin Paşa Medresesi Su Yalağı 195

Çizim 28 : Cizyedarzadetekke Planı..... 200

Çizim 29: Yer Kapı Darûlkûrra Planı..... 210

Çizim 30: Osmangazi Türbe Planı 221

Çizim 31: Orhangazi Türbe Planı..... 231

Çizim 32-33: Oruç Bey Türbe Planı ve Kesiti 238

Çizim 34: Üftade Türbe Planı 244

Çizim 35: Güranlı Türbe Planı 247

Çizim 36: Eski-Yeni Orhan Hamamı Planı..... 250

Çizim 37: Eski-Yeni Orhan Hamamı Kesiti..... 250

Çizim 38: İbrahim Paşa Hamam Planı 255

Çizim 39: İbrahim Paşa Hamam Kesiti..... 255

GRAVÜR DİZİNİ

Gravür 1: Saltanat Kapısı Gravürü 55

Gravür 2: Kaplıca Kapısı Gravürü 55

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: Saltanat Kapısı 55

Fotoğraf 2: Kaplıca Kapısı 55

Fotoğraf 3: That-ı Kale Kapisi 56

Fotoğraf 4-5: Zindan Kapısı ve Yer Kapısı 57

Fotoğraf 6: Fetih Kapısı 57

Fotoğraf 7: Bursa Kale Surları 58

Fotoğraf 8: Bursa Kalesi 58

Fotoğraf 9: Alaaddin Bey Cami Genel Görüntüsü 60

Fotoğraf 10-11: Alaaddin Bey Cami Doğu Cephesi ve Batı Cephesi 62

Fotoğraf 12: Cami Kuzeybatı Cephesi 62

Fotoğraf 13: Alaaddin Bey Cami Son Cemaat Yeri 63

Fotoğraf 14-15: Alaaddin Bey Cami Minaresi ve Minare Kaidesi 63

Fotoğraf 16: Alaaddin Bey Cami Üst Örtüsü 64

Fotoğraf 17: Alaaddin Bey Cami Ana Giriş Kapısı 65

Fotoğraf 18-19: Alaaddin Bey Cami İçten Batı Cephesi ve İçten Doğu Cephesi 65

Fotoğraf 20: Alaaddin Bey Cami Mahfili 66

Fotoğraf 21: Alaaddin Bey Cami Mihrabı 66

Fotoğraf 22: Alaaddin Bey Cami Minberi 67

Fotoğraf 23: Alaaddin Bey Cami Kubbe Süslemesi 68

Fotoğraf 24: Sütun Başlığı 69

Fotoğraf 25-26: Sütun Başlığı ve Cami Bahçesi Zemin Döşemesi 69

Fotoğraf 27: Kavaklı Cami Genel Görüntüsü 70

Fotoğraf 28: Kavakli Cami Son Cemaat Yeri 71

Fotoğraf 29: Kavakli Cami Son Cemaat Yeri 72

Fotoğraf 30- 31: Kavakli Cami Doğu Cephesi ve Kuzey Cephesi 73

Fotoğraf 32- 33: Kavakli Cami Minaresi ve Çıkış Merdivenleri 73

Fotoğraf 34: Kavakli Cami Kubbesi 74

Fotoğraf 35: Kavakli Cami Mahfili 74

Fotoğraf 36: Kavakli Cami Mihrap ve Minberi 75

Fotoğraf 37: Kavakli Cami Doğu Cephe Süsleme Detayı 76

Fotoğraf 38-39: Kavakli Cami Mihrap Detayı ve Minber Detayı 77

Fotoğraf 40: Kavakli Cami Üst Kubbesi 77

Fotoğraf 41: Kavakli Cami Köşe Geçişi 78

Fotoğraf 42: Şehadet Cami Kitabesi 79

Fotoğraf 43: Şehadet Cami Giriş Cephesi 81

Fotoğraf 44: Şehadet Cami Doğu Cephesi 83

Fotoğraf 45: Şehadet Cami Batı Cephesi 84

Fotoğraf 46: Şehadet Cami Güney Cephesi 84

Fotoğraf 47: Şehadet Cami Kuzey Cephesi 85

Fotoğraf 48: Şehadet Cami Minaresi 86

Fotoğraf 49: Şehadet Cami İç Kısma Giriş ve Mahfili 87

Fotoğraf 50: Şehadet Cami İç Kısmı 88

Fotoğraf 51: Şehadet Cami Mihrap ve Minberi 88

Fotoğraf 52: Şehadet Cami Girişi Sütun Süslemeleri 89

Fotoğraf 53: Şehadet Cami Üst Örtü Kubbesi 90

Fotoğraf 54: İmareti İsa Bey Mescit Giriş Cephesi 91

Fotoğraf 55-56: İmareti İsa Bey Mescit Doğu Cephesi ve Mescit Güney Cephesi 92

Fotoğraf 57: İmareti İsa Bey Mescit Batı Cephesi 93

Fotoğraf 58: İmareti İsa Bey Mescit Son Cemaat Yeri 94

Fotoğraf 59-60: İmareti İsa Bey Mescit Giriş Kapısı ve Son Cemaat Yeri.....94

Fotoğraf 61: İmareti İsa Bey Mescit Son Cemaat Yeri 95

Fotoğraf 62- 63: İmareti İsa Bey Mescit Minaresi ve Minare Gövdesi.....95

Fotoğraf 64: İmareti İsa Bey Mescit Üst Örtüsü.....96

Fotoğraf 65: İmareti İsa Bey Mescit Kubbesi.....96

Fotoğraf 66: İmareti İsa Bey Mescit Mahfili 97

Fotoğraf 67-68: İmareti İsa Bey Mescit Mihrabı ve Minberi 98

Fotoğraf 69: İmareti İsa Bey Mescit Renkli Camı.....99

Fotoğraf 70: Şeyh Paşa Cami Giriş Kitabesi 100

Fotoğraf 71: Şeyh Paşa Cami Genel Görüntüsü 102

Fotoğraf 72-73: Şeyh Paşa Cami Batı Cephesi ve Cami Doğu Cephesi 103

Fotoğraf 74: Şeyh Paşa Cami Kuzey Cephesi 104

Fotoğraf 75: Şeyh Paşa Cami Minaresi 105

Fotoğraf 76: Şeyh Paşa Cami Giriş Kapısı.....106

Fotoğraf 77: Şeyh Paşa Cami İçten Görüntüsü.....106

Fotoğraf 78-79: Şeyh Paşa Cami Mihrabı ve Minberi.....107

Fotoğraf 80: Veled-i Yaniç Mescit Kitabesi.....108

Fotoğraf 81: Veled-i Yaniç Mescidi Genel Görüntüsü.....109

Fotoğraf 82: Veled-i Yaniç Mescit Son Cemaat Yeri.....111

Fotoğraf 83: Veled-i Yaniç Mescit Doğu Cephesi 112

Fotoğraf 84: Veled-i Yaniç Mescit Minaresi.....113

Fotoğraf 85: Veled-i Yaniç Mescit Üst Örtüsü.....114

Fotoğraf 86: Veled-i Yaniç Mescit Giriş Cephesi 115

Fotoğraf 87: Veled-i Yaniç Mescit Mahfili 115

Fotoğraf 88-89: Veled-i Yaniç Mescit Mihrabı ve Mescit Minberi 116

Fotoğraf 90: Nilüfer Hatun Mescit Genel Görüntüsü 118

Fotoğraf 91: Nilüfer Hatun Mescit Restorasyon Öncesi Güney Cephesi 120

Fotoğraf 92: Nilüfer Hatun Mescit Güney ve Batı Cephesi 120

Fotoğraf 93: Nilüfer Hatun Mescidi Restorasyon Öncesi 121

Fotoğraf 94: Nilüfer Hatun Mescit Kuzey Cephesi 121

Fotoğraf 95-96: Nilüfer Hatun Mescit Batı Mekanı ve Doğu Mekanı 122

Fotoğraf 97: Nilüfer Hatun Mescit İç Kısım Giriş Kapısı 123

Fotoğraf 98: Nilüfer Hatun Mesciti Restorasyon Öncesi Mihrabi 123

Fotoğraf 99-100: Nilüfer Hatun Mescit Mihrabı ve İç Kısmı 124

Fotoğraf 101: Nilüfer Hatunmescit Mihrap Detayı 125

Fotoğraf 102: Yer Kapı Cami Genel Görüntüsü 126

Fotoğraf 103: Cami Son Cemaat Yeri 128

Fotoğraf 104: Yer Kapı Cami Güney Cephesi 129

Fotoğraf 105: Yer Kapı Cami Kuzey Cephesi 129

Fotoğraf 106-107: Yer Kapı Cami Minaresi ve Minare Detayı 130

Fotoğraf 108: Cami Giriş Kapısı 131

Fotoğraf 109: Yer Kapı Cami Mihrabı 132

Fotoğraf 110: Yer Kapı Cami Minberi 132

Fotoğraf 111: Çırağ Bey Mescidi 134

Fotoğraf 112: Çırağ Bey Mescit Doğu Cephesi 135

Fotoğraf 113-114: Çırağ Bey Mescit Güney Cephesi ve Batı Cephesi 136

Fotoğraf 115: Çırağ Bey Mescit Güneybatı Köşesi 137

Fotoğraf 116: Çırağ Bey Mescit Hazırlık Mekanı 138

Fotoğraf 117: Çırağ Bey Mescit Giriş Kapısı 138

Fotoğraf 118: Çırağ Bey Mescit Minaresi 139

Fotoğraf 119: Çırağ Bey Mescit Girişi 140

Fotoğraf 120-121: Çırağ Bey Mescit Mihrabı ve Minberi 141

Fotoğraf 122: İsa Bey Fenari Cami Genel Görüntüsü 142

Fotoğraf 123-124: İsa Bey Fenari Cami Son Cemaat Yeri ve Üst Örtüsü 143

Fotoğraf 125: İsa Bey Fenari Cami Güney Cephesi 144

Fotoğraf 126: İsa Bey Fenari Cami Doğu Cephesi 145

Fotoğraf 127: İsa Bey Fenari Cami Batı Cephesi 145

Fotoğraf 128-129: İsa Bey Fenari Cami Minaresi ve Minare Detayı 146

Fotoğraf 130: İsa Bey Fenari Cami Kubbesi 147

Fotoğraf 131: İsa Bey Fenari Cami Giriş Cephesi 148

Fotoğraf 132: İsa Bey Fenari Cami İç Kısmı 148

Fotoğraf 133: İsa Bey Fenari Cami Güney Cephesi ve Vaaz Kürsüsü 148

Fotoğraf 134-135: İsa Bey Fenari Cami Mihrabı ve Minberi 149

Fotoğraf 136-137: İsa Bey Fenari Cami Kubbeye Geçişi ve Kubbe Süslemesi 150

Fotoğraf 138: Nakkaş Ali Mescidi Genel Görüntüsü 151

Fotoğraf 139: Nakkaş Ali Mescit Güney Cephesi 153

Fotoğraf 140: Nakkaş Ali Mescit Doğu Cephesi 153

Fotoğraf 141: Nakkaş Ali Mescit Batı Cephesi 154

Fotoğraf 142: Nakkaş Ali Mescit Kuzey Cephesi 154

Fotoğraf 143-144: Nakkaş Ali Mescit Bodrum Katı Girişi ve Mescit Bodrum Katı 155

Fotoğraf 145: Nakkaş Ali Mescit Girişi 156

Fotoğraf 146: Nakkaş Ali Mescit Güney Cephesi 156

Fotoğraf 147-148: Nakkaş Ali Mescit Mihrabı ve Minberi 157

Fotoğraf 149: Nakkaş Ali Mescit Süslemesi 158

Fotoğraf 150-151: Nakkaş Ali Mescit Tavanı ve Tavan Süslemesi 158

Fotoğraf 152: Satı Fakih Mescit Genel Görüntüsü 159

Fotoğraf 153: Satı Fakih Mescit Batı Cephesi 161

Fotoğraf 154: Satı Fakih Mescit Güney Cephesi 161

Fotoğraf 155: Sati Fakih Mescit Doğu Cephesi 162

Fotoğraf 156: Satı Fakih Mescit Kuzey Cephesi 162

Fotoğraf 157-158: Sati Fakih Mescit Minaresi ve Minare Detayı 163

Fotoğraf 159: Satı Fakih Mescit İç Kısım Girişi 164

Fotoğraf 160-161: Satı Fakih Mescit Mihrabı ve Minberi 164

Fotoğraf 162: Tahtalı Mescit Genel Görüntüsü 166

Fotoğraf 163-164: Tahtalı Mescit Batı Cephesi ve Giriş Kısmı 167

Fotoğraf 165: Tahtalı Mescit Minaresi 168

Fotoğraf 166: Tahtalı Mescit İç Giriş Kısmı 169

Fotoğraf 167-168: Tahtalı Mescit Mihrabı ve Minberi 170

Fotoğraf 169: Üftade Cami Kitabesi 171

Fotoğraf 170: Üftade Cami Genel Görüntüsü 174

Fotoğraf 171: Üftade Cami Son Cemaat Yeri 176

Fotoğraf 172-173: Üftade Cami Son Cemaat Yeri ve Üst Örtüsü 176

Fotoğraf 174-175: Üftade Cami Güney Cephesi ve Doğu Cephesi 177

Fotoğraf 176: Üftade Cami Batı Cephesi 178

Fotoğraf 177-178: Üftade Cami Minaresi ve Şerefe Detayı 178

Fotoğraf 179: Üftade Cami Kubbesi 179

Fotoğraf 180: Üftade Cami Giriş Cephesi 180

Fotoğraf 181: Üftade Cami Mahfili 180

Fotoğraf 182: Üftade Cami Mihrap ve Minberi 181

Fotoğraf 183- 184: Üftade Cami Mihrap Detayı Ve Minber Detayı 182

Fotoğraf 185: Üftade Cami Kubbe Süslemesi 183

Fotoğraf 186: Üftade Cami Tonoz Örtüsü 183

Fotoğraf 187: Üftade Cami İç Kısmı 184

Fotoğraf 188: Üftade Cami Son Cemaat Yeri Kubbesi 184

Fotoğraf 189: Güranlı Mescit Genel Görüntüsü 185

Fotoğraf 190: Güranlı Mescit Doğu Cephesi 186

Fotoğraf 191: Güranlı Mescit Batı Cephesi 187

Fotoğraf 192: Güranlı Mescit Güney Cephesi 187

Fotoğraf 193: Güranlı Mescit Girişi 188

Fotoğraf 194: Güranlı Mescit İç Kısmı 189

Fotoğraf 195: Güranlı Mescit Mihrabı 189

Fotoğraf 196: Güranlı Mescit Minberi 189

Fotoğraf 197: Güranlı Mescit Mihrap Çerçeve Süslemesi 190

Fotoğraf 198: Lala Şahin Paşa Medresesi Genel Görüntüsü 191

Fotoğraf 199: Lala Şahin Paşa Medresesi Doğu Cephesi 193

Fotoğraf 200-201: Lala Şahin Paşa Medresesi Batı Cephesi ve Güney Cephesi 194

Fotoğraf 202: Lala Şahin Paşa Medresesi Kuzey Cephesi 194

Fotoğraf 203: Lala Şahin Paşa Medresesi Su Yalağı 195

Fotoğraf 204-205: Lala Şahin Paşa Medresesi İç Kısmı ve Ana Eyvanı 196

Fotoğraf 206-207: Lala Şahin Paşa Medresesi Hücre Girişleri ve İç Kısımı 197

Fotoğraf 208-209: Konsol Taş Süsleme ve Eyvan Süslemesi 198

Fotoğraf 210: Cizyederzade Tekkesi Genel Görüntüsü 200

Fotoğraf 211: Tevhidhanenin Doğu Cephesi 201

Fotoğraf 212: Tevhidhanenin Kuzey Cephesi 202

Fotoğraf 213: Tevhidhanein Batı Cephesi 202

Fotoğraf 214: Tevhidhanenin Giriş Kapısı 203

Fotoğraf 215-216: Tevhidhane Mihrabı ve Tevhidhane İç Kısmı 204

Fotoğraf 217: Tevhidhanenin İçten Kuzey Cephesi 204

Fotoğraf 218: Tekkenin Kütüphane Bölümü 205

Fotoğraf 219-220: Kütüphane Giriş Kapısı ve Kütüphane Batı Cephesi 205

Fotoğraf 221: Kütüphane Kısmının Köşe Geçişi 206

Fotoğraf 222: Cizyederzade Tekkesi Mukarnaslı Köşesi 206

Fotoğraf 223: Tevhidhane Ve Kütüphane 207

Fotoğraf 224: Darûlkûrra Kitabesi 209

Fotoğraf 225: Yer Kapı Darûlkûrra Girişi 209

Fotoğraf 226: Darûlkûrra Giriş Cephesi 210

Fotoğraf 227: Kışlık Mekanın Kuzey Cephesi 211

Fotoğraf 228-229: Kışlık Mekanın Batı Cephesi ve K.Mekanın G.Batı Cephesi 212

Fotoğraf 230: Kışlık Mekanın Giriş Cephesi 212

Fotoğraf 231-232: Kışlık Mekanın Ocaklık Kısmı ve Kışlık Mekanın İç Kısmı 213

Fotoğraf 233: Kışlık Mekan Üst Örtüsü 214

Fotoğraf 234: Yazlık Mekan Giriş Cephesi 215

Fotoğraf 235-236: Yazlık Mekanın Güney Cephesi ve Doğu Cephesi 215

Fotoğraf 237: Yazlık Mekanın Kuzey Cephesi 216

Fotoğraf 238: Kışlık Kısımdaki Süslemesi 217

Fotoğraf 239: Yazlık Kısımdaki Süsleme 217

Fotoğraf 240: Osmangazi Türbesi Kitabesi 219

Fotoğraf 241: Osmangazi Türbesi Genel Görüntüsü 221

Fotoğraf 242-243: Osmangazi Türbesi Batı Cephesi ve Güney Cephesi 222

Fotoğraf 244: Osmangazi Türbesi Kubbe Detayı 222

Fotoğraf 245: Osmangazi Türbe Revak Giriş Kısmı 223

Fotoğraf 246: Osmangazi Türbe Revak İç Kısmı 224

Fotoğraf 247: Osmangazi Türbe Giriş Kapısı 224

Fotoğraf 248: Osmangazi Türbe İç Kısımda Bulunan Sandukalar 225

Fotoğraf 249-250: Osmangazi Türbesi Kubbe ve Kubbeye Geçiş Süslemesi 226

Fotoğraf 251: Osmangazi Türbesi Kubbe Detay Süslemesi 226

Fotoğraf 252-253: Osmangazi Türbesi Kapı Süslemesi ve Pencere Süslemesi 227

Fotoğraf 254: Osmangazi Türbesi Konsol Süslemeleri 227

Fotoğraf 255-256: Osmangazi Sandukası Ve Sanduka Örtüsü 228

Fotoğraf 257: Orhangazi Türbesi Genel Görüntüsü 230

Fotoğraf 258: Orhangazi Türbe Giriş 232

Fotoğraf 259-260: Orhangazi Güney ve Doğu Cephesi ve Batı Cephesi 232

Fotoğraf 261: Orhangazi Türbe Kuzey Cephesi 233

Fotoğraf 262: Orhangazi Türbesinde Yer Alan Sandukalar 233

Fotoğraf 263: OrhangaziTürbesinin İç Mekan Süslemesi 234

Fotoğraf 264-265: OrhangaziTürbesi Üst Örtüsü ve Türbe İç Kısmı 235

Fotoğraf 266: Orhangazi Türbesi Sütun Detayı 235

Fotoğraf 267-268: Orhangazi Türbesi Mozaik Süsleme ve Mozaik Süsleme Detayı . 236

Fotoğraf 269: Orhangazi Türbesi Genel Görüntüsü 237

Fotoğraf 270: Oruç Bey Türbesi Eski Hali 238

Fotoğraf 271- 272: Oruç Bey Türbesi Kemer Detayları ve Türbe Sandukaları 239

Fotoğraf 273: Oruç Bey Türbesi Mezar Oda Kapısı 239

Fotoğraf 274: Oruç Bey Türbesi Mezar Odasına Giriş 240

Fotoğraf 275: Oruç Bey Rölyefi 240

Fotoğraf 276: Üftade Türbesi Giriş Cephesi 243

Fotoğraf 277-278: Üftade Türbesi Batı Cephesi ve Güney ve Doğu Cephesi.....244

Fotoğraf 279: Üftade Türbesi Girişi ve Kitabesi 245

Fotoğraf 280-281: Üftade Türbesi İç Kısmı ve Şeyh Muhiddin Sandukası 245

Fotoğraf 282: Üftade Türbesi Genel Görüntüsü 246

Fotoğraf 283: Üftade Türbesi Güney, Batı, Doğu Cephesi 247

Fotoğraf 284-285: Üftade Türbe Pencere Açıklıkları ve Türbe Giriş Kapısı 248

Fotoğraf 286: Üftade Türbe İç Kısmında Yer Alan Sandukalar.....248

Fotoğraf 287: Eski-Yeni Orhan Hamamı Genel Görüntüsü 249

Fotoğraf 288- 289: Eski-Yeni Orhan Hamam Giriş Kapısı ve Soyunmalık Örtüsü....251

Fotoğraf 290-291: Eski-Yeni Orhan Hamam Soyunmalık Kısmı ve Kubbesi 251

Fotoğraf 292: Eski-Yeni Orhan Hamam Tuvaletler Kısmı 252

Fotoğraf 293-294: Eski-Yeni Orhan Hamam Sıcaklık Kısmı ve Kısmı Köşe Geçişi .252

Fotoğraf 295-296: Eski-Yeni Orhan Hamami G.Doğu ve G.Batı Hücre ……253

Fotoğraf 297: İbrahim Paşa Hamam Genel Görüntüsü 254

Fotoğraf 298-299: İbrahim Paşa Hamamın Kuzey Cephesi ve Doğu Cephesi.....256

Fotoğraf 300: İbrahim Paşa Hamamı Girş Kapısı 256

Fotoğraf 301-302: İbrahim Paşa Hamami Soğukluk Kısmı ve Nişleri.....257

Fotoğraf 303: İbrahim Paşa Hamami Soğukluk Kısmında Bulunan Havuzu.....257

Fotoğraf 304-305: İbrahim Paşa Hamami Ilıklık Kısmı ve Ilıklık Kısmı Kubbesi 258

Fotoğraf 306: İbrahim Paşa Hamami Halvet Hücrelerine Geçiş Kapısı.....258

Fotoğraf 307-308: İbrahim Paşa Hamami Halvet Kısmı Kubbesi ve Kubbesi 259

Fotoğraf 309: İbrahim Paşa Hamami Külhan Kısmı 259

Fotoğraf 310: İbrahim Paşa Hamam Kubbe Görüntüsü 260

Fotoğraf 311: İbrahim Paşa Hamam Giriş Kapı Detayı 260

Fotoğraf 312-313: İbrahim Paşa Hamami Duvar Süslemeleri.....261

KARŞILAŞTIRMA ÇİZİM DİZİNİ

Karş. Çizim 1- 2: İznik Hacı Özbek Cami Planı ve İznik Yeşil Cami Planı 264

Karş. Çizim 3: Hıdrılık Cami 265

Karş. Çizim 4: Hatice Sultan Cami 266

Karş. Çizim 5: Kayan Cami Planı 267

Karş. Çizim 6: Nalbantoğlu Cami Planı 268

Karş. Çizim 7: Hacı Sevinç Mescit Planı 269

Karş. Çizim 8: Selçuk Hatun Mescit Planı 269

Karş. Çizim 9: Ertuğrul Cami Planı 270

Karş. Çizim 10: Hoca Taşkın Mescidi 271

Karş. Çizim 11: Filibe Hüdavendigar Cami 272

Karş. Çizim 12: Aynalı Cami Planı 273

Karş. Çizim 13: Amasya Yörgüç Paşa Cami Planı 275

Karş. Çizim 14: İznik Süleyman Paşa Medresesi 287

Karş. Çizim 15: İsmail Rumi Tekkesi 293

Karş. Çizim 16: Selami Efendi Tekkesi 293

Karş. Çizim 17: Lüleburgaz Sokullu Mehmetpaşa Darûlkûrrası Planı 298

Karş. Çizim 18: Kütahya Cafer Paşa Darûlkûrrası 298

Karş. Çizim 19: I. Murat Türbesi Planı 302

Karş. Çizim 20: II. Mahmut Türbesi 303

Karş. Çizim 21: Servet Seza Kadın Türbesi Planı 304

Karş. Çizim 22: Muradiye Hamam Planı 310

Karş. Çizim 23: Hüsrev Paşa Hamam Planı 310

KARŞILAŞTIRMA FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Karş. Foto. 1: İznik Hacı Özbek Cami 264

Karş. Foto. 2: Hıdırlık Cami 265

Karş. Foto. 3: Hatice Sultan Cami 266

Karş. Foto. 4: Kayan Cami 267

Karş. Foto. 5: Nalbantoğlu Cami 268

Karş. Foto. 6: Hacı Sevinç Mescidi 269

Karş. Foto. 7: Selçuk Hatun Mescidi 269

Karş. Foto. 8: Ertuğrul Cami 270

Karş. Foto. 9: Hoca Taşkın Mescidi 271

Karş. Foto. 10: Filibe Hüdavendigar Cami 273

Karş. Foto. 11: Nalbantoğlu Cami Köşe Geçişi 274

Karş. Foto. 12 : Filibe Hüdevandigar Cami 275

Karş. Foto. 13: İznik Yeşil Cami 277

Karş. Foto. 14: Zağferanlık Mescidi 278

Karş. Foto. 15: İznik Hacı Özbek Cami 278

Karş. Foto. 17: İznik Süleyman Paşa Medresesi 288

Karş. Foto. 18: Konya İnce Minareli Medrese 289

Karş. Foto. 19: Bursa Yıldırım Beyazıd Medresesi 290

Karş. Foto. 20-21: Zağferanlik Tekkesi ve Numaniye Tekkesi 294

Karş. Foto. 22: Şabani Tekkesi 295

Karş. Foto. 23: Hindiler Tekkesi 295

Karş. Foto. 24: Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Darülkurrasi 299

Karş. Foto. 25: I. Murat Türbesi 302

Karş. Foto. 26: II. Mahmut Türbesi 303

Karş. Foto. 27: Servet Seza Kadın Türbesi 304

Karş. Foto. 28: Eyüp Şah Sultan Türbesi Kapısı 306

Karş. Foto. 29: Mehmet Ali Bey Hamamı 311

Karş. Foto. 30: Gedik Ahmet Paşa Hamamı 311

Karş. Foto. 31: Bursa Şengül Hamamı 314

Karş. Foto. 32: Bursa Umurbey Hamamı 314

Karş. Foto. 33: Afyon Şuhut Vakfı Hamamı 315

Karş. Foto. 34-35: Bursa Ördekli Hamamı ve Bursa Kadı Hamamı 315

Karş. Foto. 36-37: Bursa Mahkeme Hamamı ve Edirne Saray Hamamı 316

Karş. Foto. 38: Bursa Ördekli Hamam 316

Karş. Foto. 39: Mudurnu Yıldırımı Hamamı 317

ÖNSÖZ

Tez çalışmasında; Bursa kale içindeki Osmanlı Dönemi mimari eserlerin Sanat Tarihi yönünden araştırılması, incelenmesi ve değerlendirilmesi temel alınmıştır. Bursa'nın, Anadolu Türk Sanatında önemli bir yeri bulunmaktadır. Orhangazi'nin Bursa'yı fethetmesiyle birlikte Bursada kale içerisinde mimari teşkilatlanmanın ve yapılaşmanın başladığı bilinmektedir. Bursa'nın başkent olmasıyla erken dönem Osmanlı mimarisinin önemli eserleri yaptırılmıştır ve Bursa, İstanbul'un fethedilmesine kadar önemini korumuştur.

Tez konusunun belirlenmesinde ve araştırma sırasında bilgi veren Sayın Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU'ya, çalışmamda beni yalnız bırakmayan, yönlendirmeleriyle katkılarını esirgemeyen ve güleryüzünü hiç eksik etmeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum. Bilgilerinden yararlandığım hocalarım Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ'a, Prof. Dr. Haldun ÖZKAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ'a teşekkür ederim. Bursa kentiyle ile ilgili bilgi ve belgelerde yardımcı olan Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürü Aylin KIRLANGIÇ'a, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne, Kocaeli Müzesinde görev yapan Restoratör Onur ÇOBAN'a, tezimin her aşamasında bana yardım eden ağabeyim Çağdaş AYDOĞDU'ya, planları çizmemde yardımcı olan meslektaşım Nurgül AKBABA'ya, arazi çalışmasında yanımda olan kuzenim Selvi KOTAN'a, desteğini ve bana olan güvenini esirgemeyen eşim Serkan TİMUR'a, beni maddi, manevi olarak yalnız bırakmayan yaşamımın her alanında yanımda olan sevgili anneme ve babama en içten teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2019 Özlem TATAR TİMUR

GİRİŞ

Bursa kent merkezinde yer alan Bursa Kalesi'nin araştırma konusu olarak belirlenmesinde, bu alan içinde birçok mimari eserin bulunması ve bu eserler hakkında araştırma yapılmış olmasına rağmen bir bütün halinde çalışma yapılmamış olması etkili olmuştur.

"Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler (Cami, Mescit, Medrese, Tekke, Darûlkûrra, Türbe ve Hamam)" adlı bu çalışmada, Bursa Kalesi içinde bulunan mimari eserler; plan, mimari, malzeme-teknik ve süsleme bakımından incelenerek ayrıntılı tanıtımları yapılmıştır. Yapıların ait oldukları devrin mimari özellikleri bölge etkisiyle beraber değerlendirilmiştir. Bu kapsamda kale içindeki eserler hakkında daha önceden yapılan çalışmaların günümüz itibariyle yeniden ele alınmasına ve eksik yönlerinin giderilmesine yönelik araştırmalar yapılmıştır.

Tez araştırmasında, eserlerin orijinalliğini koruyan, kısmen değişikliğe uğrayan ve tamamen yıkılıp yeniden inşa edilen yapıların tespiti yapılarak çalışmalara başlanılmıştır. Tezimizde, Bursa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olmasıyla Erken dönem Osmanlı mimarisinin kale içinde inşa edilen; cami, mescit, medrese, tekke, darûlkûrra gibi dini ve eğitim yapıları, mezar anıtı olarak türbe ve sosyal yapı olarak da hamamlar incelenmiştir. Var olan eserler detaylı bir şekilde tanıtılarak, Osmanlı mimarisi içindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırılan eserlerin varsa sorunları üzerinde durulmuş ve korunmalarına yönelik öneriler sunulmuştur. Mevcut her eser tespit edilmiş, mimari ve sanatsal özellikleri bakımından incelenmiştir. Kapsam olarak çalışma; kale içindeki 14.-16. yy mimari eserlerini içermektedir. Bununla birlikte, erken Osmanlı döneminde yapılmış olan, fakat mimari ve süslemeleri itibariyle geç dönem özellikleri gösteren Şehadet Cami, Orhangazi, Osmangazi ve Oruç Bey Türbeleri de katalog kısmına dâhil edilmiştir.

Sonuç itibariyle inşa edilen eserlerin, Türkiye'de yer alan katalog çalışmalarına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Çalışmaya başlarken ilk etapta şehir ile ilgili kütüphane ve internet kaynakları araştırılmış, konuyla ilişkin belge, yayın, fotoğraf ve çizimler gibi kaynakların elde edilmesine çalışılmıştır. Araştırmalara, Bursa ile alakalı tarihi kaynaklar, seyahatname

ve arşiv kaynaklarına erişilerek başlanmıştır. Üniversitelerin Sanat Tarihi bölümünden, Bursa ile ilgili, doktora, yüksek lisans, makale, dergi ve vakıf yayınları araştırılmıştır. Bu maksatla Bursa Arkeoloji Müzesi, Bursa Kütüphanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde konuya bağlı kaynak araştırması yapılmış ve konuyla ilgisi olan kitaplara ulaşılmıştır.

İkinci etapta Bursa İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Bursa Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde yer alan tescilli eserlerin planları ve çizimleri temin edilmiştir.

Üçüncü etapta ise 2013 ve 2018 yılında araştırma yapmak amacıyla kale içinde arazi çalışması yapılmıştır. Tespit edilen eserlerin ölçüleri alınıp, fotoğrafları çekildikten sonra yapılar hakkında notlar alınmıştır.

Tez; *Giriş*, *Bursa'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi*, *Mimari Yapıların Gelişimi*, *Kale Mimarisi ile Bursa Kalesi, Katalog, Karşılaştırma ve Değerlendirme ve Sonuç* başlıkları altında oluşturulmuştur.

Giriş kısmında, konunun kapsamı ve önemi, araştırmada izlenen metot ve konuyla ilişkin kaynak ile yayınlardan bahsedilerek değerlendirme yapılmıştır.

Birinci bölümü oluşturan *Bursa'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi* kısmında Bursa'nın coğrafi durum ve tarihçesi üzerine bilgi verilmiştir. Coğrafi bölümde kentin fiziki ve beşeri özelliklerine değinilmiş olup Bursa'nın bölgeye hâkim siyasi güçleri anlatılmıştır.

İkinci bölümde, *Mimari Yapıların Gelişimi* başlığıyla Osmanlı öncesi ve Osmanlı devri mimari elemanlarının üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü bölüm, *Kale Mimarisi* kısaca anlatılarak *Bursa Kalesi'nin* tarihi hakkında kısa bilgiler verilerek kalenin kapılarından bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde, *Katalog* kısmını oluşturmaktadır. Öncelikle kale içinde yer alan eserler tetkik edilmiştir. Katalog kısmı adı altında ele alınan eserler, cami ve mescitler, medrese, tekke, darûlkurra, türbe ve hamam şeklindeki sıralamayla incelenmiştir. Yapılar incelenirken inşa edildikleri yeri, tarihçesi, plan ve mimari

özellikleri, süsleme, malzeme ve teknik özelikleriyle şimdiki durumu ayrıntılı olarak izah edilmiştir. İncelenen yapılar fotoğraf ve çizimlerle sunulmuştur.

Beşinci bölümde, *Karşılaştırma ve Değerlendirme* başlığı altında tez konusu olan eserler ile farklı tarihlerde Bursa ve başka şehirlerde inşa edilmiş olan yapıların, plan ve mimari elemanları, malzeme-teknik ve süsleme gibi özellikleri karşılaştılmış ve çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise verilen tüm bilgiler özetlenmiş, yapıların durumu ve özellikleri hakkında tespit çalışmaları yapılmıştır.

Katalog ile Karşılaştırma ve Değerlendirme bölümünde çalışmaya dâhil edilen mimari eserlerin fotoğrafları kaynak gösterilerek kullanılmıştır.

Bursa Kalesi içindeki eserler hakkında çalışmalar yapılmış olmasına rağmen; derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır. Sadece katalog kısmında tanıtımı yapılan eserlerin anlatıldığı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalara "Nermin Beşbaş-Hikmet Denizli'nin *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*[1]", "Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*[2]", "Hakkı Önkal'ın *Osmanlı Hanedan Türbeleri*[3]", "Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*[4]", "Kazım Baykal'ın *Bursa ve Anıtları*[5]", "Neslihan Dostoğlu-Hamit Dostoğlu *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri Anıtsal Eserler*[6]" kitabı örnek olarak verilebilir.

Albert Gabriel'in 1958 yılında yayımlanan *"Bir Türk Başkenti Bursa"* adlı kitabında, Bursa'daki yapıların plan ve mimarisi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eserde, Bursa'daki Aynalı Cami, Şehadet Cami, Bursa Kalesi ve Veledi Yaniç Mescidi hakkında bilgiler verilmiş, çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

1983'te yayımlanan Nermin Beşbaş ve Hikmet Denizli'nin *"Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*" isimli kitapta, katalogta yer alan Oruç Baba Türbesi hariç diğer yapıların plan, mimari ve süslemeleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

---

[1]Nermin Beşbaş-Hikmet Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.
[2]Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, Damla Ofset, İstanbul 1989, I.
[3]Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
[4]Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
[5]Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa Aysan Matbaası, Bursa 1950.
[6]Neslihan Dostoğlu-Hamit Dostoğlu, *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,* Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2011.

Hakkı Önkal'ın 1992'de yayımlanan *"Osmanlı Hanedan Türbeleri"* isimli kitabının bir bölümünde, son dönem Osmanlı hanedan üyelerine ait türbeler tanıtılmıştır. İncelenen eserlerden Osmangazi, Orhangazi ve I. Murad Türbeleri hakkında detaylı çalışmalar yapılmış, yapıların plan, mimari ve süslemesiyle alakalı önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Oktay Aslanapa'nın 1986'da yayımlanan *"Osmanlı Devri Mimarisi"* isimli kitabının bir kısmında, Erken Osmanlı döneminde inşa edilmiş cami ve medrese örneklerinden birkaçı plan ve mimari gibi genel özellikleri bakımdan tanıtılmıştır.

1989'da yayımlanan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *"Osmanlı Devrinin İlk Mimarisi"* isimli kitabında, incelenen yapıların tarihi, planı, mimarisi ve süslemesi hakkında detaylı bigiler verilmiştir.

Kazım Baykal'ın 1950'de yayımlanan *"Bursa ve Anıtları"* isimli kitabında Bursa'da ve hisar içinde yer alan yapılar tanıtılmıştır. Hisar içinde incelenen eserlerin de tarihi ve mimarisi ile ilgili bilgilerinden yararlanılmıştır.

Yıldız Demiriz'ün 2002'de yayımlanan *"Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*[7]*"* isimli kitabında Orhangazi Türbesi'nin döşeme mozaikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Erken Dönem Osmanlı eserleriyle ilişkin makaleler de sınırlıdır. Çeşitli dergilerde, ansiklopedilerde eserler hakkında bilgilerin yer aldığı makaleler bulunmaktadır. Semavi Eyice'nin Vakıflar Dergisinde 1962 yılında yayımlanan *"Osmangazi ve Orhangazi Türbeleri*[8]*"* isimli makalesinde türbelerin ilk hallerinin nasıl olduğu hakkında bilgiler verilmiş ve geçirmiş olduğu onarımlardan bahsedilmiştir. Yaşar Selçuk Şener-Derya Şahin'nin 2013 ylında yayımlanan *"Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi Mevcut Korunma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler*[9]*"* isimli Dergipark'ta yayımlanan makalede Orhangazi Türbesi'nin taban mozaiği hakkında detaylı bilgiler verilerek hangi taş malzemelerden yapıldığı anlatılmştır. Örcün Barışta'nın Vakıflar Dergisi'nde 2005 yılında yayımlanan *"Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 19. ve 20. Yüzyıl Sedef İşlerine İstanbul Türbelerinden Sanduka*

[7]Yıldız Demiriz, "*Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri",* Yorum Sanat ve Yayıncılık, İstanbul 2002.
[8]Semavi Eyice, "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", *Vakıflar Dergisi*, 5, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1962.
[9]Y. Selçuk Şener, Derya Şahin, *Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi Mevcut Korunma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler,* [Elektronik Sürüm], Dergipark, 6, 2013.

Parmaklıkları Örnekler[10]*"* isimli makalesinde, Osmangazi ve Orhangazi Türbelerinin geç dönem sanduka parmaklıklarının süsleme ve malzeme, teknik bakmınından mukayese edilmesinde önemli bilgiler sağlamıştır. Semavi Eyice'nin TDV İslam Ansiklopedisi'nde 1989 yılında yayımlanan 2. Cildinde, *"Alaaddin Bey Cami*[11]*"* isimli makale bunlara örnektir.

Osmanlının erken devir yapılarıyla ilgili bilimsel kaynaklardan bir diğeri de üniversitelerde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleridir. 1997 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Yekta Demiralp tarafından hazırlanan *"Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*[12]*"* isimli Sanat Tarihi Doktora tezinde, medrese mimarisin gelişimi anlatılmış ve Erken dönemde yapılan medreselerin plan, mimari, üslup ve süsleme özellikleriyle tanıtılmıştır. Lala Şahin Paşa Medresesi'nin planı için bu tezden yararlanılmıştır. Bursa Kalesi hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı bir diğer tez çalışması ise; 2008 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Saadet Maydaer tarafından hazırlanan *"Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar*[13]*"* isimli Doktora tezi incelenerek Bursa Kalesi hakkında bilgiler ve fotoğraflardan faydalanılmıştır. Bu bakımdan yapılmış bir diğer tez çalışması ise 2010 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Ufuk Gökarslan tarafından hazırlanan *"Bursa İlinde Türbeler*[14]*"* isimli Yüksek Lisans tezidir. Bu çalışmada, kale içinde yer alan Güranlı Türbesi'nin planı bu tezden desteklenmiştir.

Bütün bu çalışmalar ışığında Bursa kalesi içindeki Osmanlı Dönemi mimari eserleri plan, malzeme ve süsleme özellikleri çizim ve fotoğraflarla yeniden değerlendirilmiştir.

---

[10]Örcün Barışta, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 19 ve 20. Yüzyıl Sedef İşlerine İstanbul Türbelerinden Sanduka Parmnaklıkları Örnekler", *Vakıflar Dergisi,* XXIX, Ankara 2005.
[11]Semavi Eyice, "Alaeddin Bey Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1989, II.
[12]Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500*), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 1997.
[13]Saadet Maydaer, *Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Bursa 2008.
[14]Ufuk Gökarslan, *Bursa İlinde Türbeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale 2010.

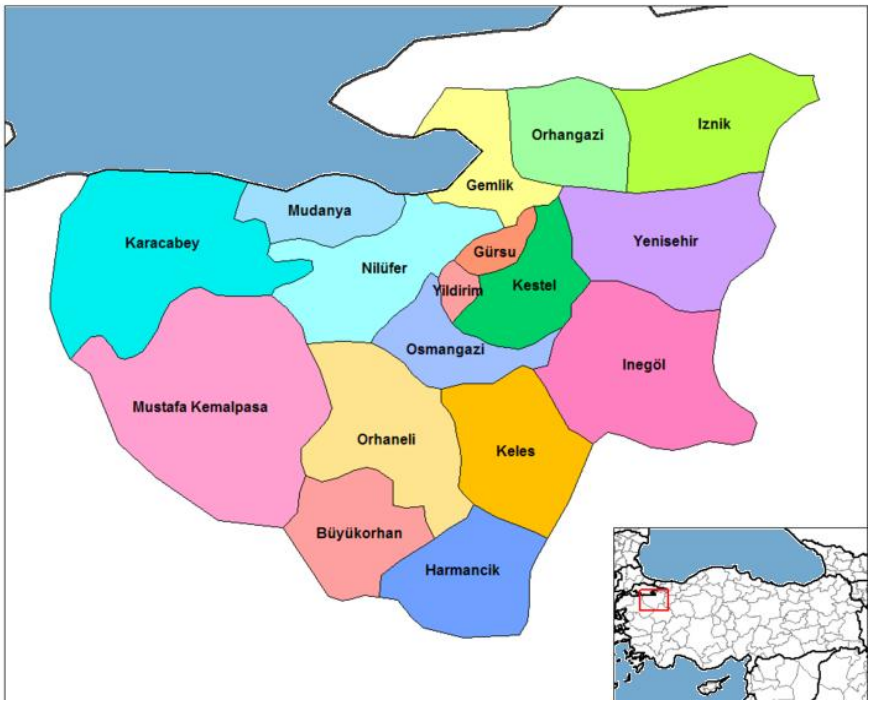
BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ KONUM VE TARİHÇE

1.1. BURSA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Bursa; Marmara Denizi'nden ismini alan coğrafi bölgenin güneydoğu tarafında bulunmakta olup, bugünkü sınırlarıyla kuzeyde, İznik gölü havzasını ve Armutlu yarımadasının güney yarısını, doğuda Yenişehir Ovasını ve İnegöl Ovasını, güneyde Uludağ'la birlikte Adırnaz Irmağı'nın orta ve aşağı havzasını, ayrıca batıda da Ulubat Gölü ile Karacabey Ovası'nı içine alır (Harita 1).[15]

Uludağ'ın kuzeybatı eteğinde, aynı isimli ovanın güney kenarında meyilli bir şekilde kurulmuş olan kentin, büyük bir kısmı, batıdaki alçak kısımda yer alır. Şehir hem uygun şekle sahip dağın yamaçlarına doğru tırmanan, hem de ovaya doğru inen bir yayılım gösterir.[16]

Harita 1: Bursa Haritası[17]

[15]Rüknettin Akbulut, *Her Şeyi ile Bursa,* Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1957, 44.
[16]Ertuğrul Seyhan, "Bursa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1992, VI, 445.
[17]http://www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/bursa-haritasi/ (ErişimTarihi 20.03.2018)

Bursa'daki dağlar çoğunlukla doğu–batı doğrultusunda uzanmakta olup sıra dağlar olarak dikkat çekmektedir. Kuzeyinde; Samanlı Dağları ve Katarlı Dağları, İznik Gölü'nün güneyinde; Körfezin güney tarafında Mudanya Dağları, göl ayağından Bandırmaya doğru uzanan yerde Karadağ bulunur. Asarcık Dağları ise Uludağ'ın güneyindeki Nilüfer Vadisine kadar devam etmektedir. Uludağ, Bursa'nın en büyük ve en önemli dağıdır.[18]

11.017 km^2 yüz ölçümüyle Bursa; Türkiye topraklarının yaklaşık %1,5'lik bir alanı kaplamaktadır ve nüfus açısından Türkiye'nin 5. büyük şehri konumundadır.[19]

Bursa'da büyük bir alana sahip olan yayla ve platolar daha çok Uludağ'ın yüksek kesimlerinde görülmektedir. Plato ve yayla düzlüklerinin en önemlileri arasında Kadı Yaylası, Yılankaya Yaylası, Kirazlı Yaylaları sayılabilir. Güneydoğuya gidildikçe yükseklikleri 1000 m'ye ulaşan ovaların önemlileri arasında Orhangazi, Yenişehir, İznik, İnegöl, Bursa, Karacabey, Çakırköy ve Mustafakemalpaşa ovaları yer almaktadır. Bu ovalar alüvyonlu topraklar sahip olup çok bereketlidir. Bursa'nın en önemli akarsuları Kocaçay ve Susurluk, en önemli gölleri ise Ulubat ve İznik gölleridir.[20]

Bursa şehri Akdeniz ve Karadeniz iklimi arasında bir geçiş özelliğine sahiptir. Kışların çok sert geçmediği şehirde, yaz dönemlerinde kuraklık görülür. Marmara Deniz'inin etkisiyle ılımanlık kazanan şehrin, sayısal sıcaklık değerleri de, deniz etkisinin iklime kazandırdığı bu niteliği açıkça ortaya koyar.[21]

Ortalama sıcaklık 14,5^oC olup, en sıcak ay ortalaması, 24,2^oC ile temmuz ayı, en soğuk ay ortalaması ise 5,3 ^oC ile ocak ayıdır.[22]

İlk zamanlar Bursa'daki başlıca sanayi faaliyeti; ipekçilik ve ipek dokumacılığıyken şimdi günümüzde sadece ipekçilik devam etmekte olup geçmişteki eski önemini de kaybetmiştir. Buna karşılık 1938'de açılan Merinos Fabrikası ile önemi artan tekstil sanayisi sonradan da daha çeşitlilik (havlucuk vb.) kazanmış ve önemli bir sanayi kolu haline gelmiştir. Yakın zamanlarda ise otomotiv sanayisi ortaya çıkmıştır.

---

[18]Kenan Kolukısa-Mehmet Yörük, *Bursa İl Yıllığı*, Meydan Matbaası, Bursa 1973, 26.
[19]Bursa Valiliği, *Bursa İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Raporu*, Bursa Valiliği, Bursa 1992, 1–25.
[20]Mesut Haluk Kosifoğlu, *Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi ve Bursa'da Yunan Mezalimi,* Zikir Yayınları, Bursa 2000, 24-25.
[21]Mustafa Aydın-Vedat Atacan-Raif Kaplanoğlu, *Bursa Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, Bursa Valiliği 80. Yıl Yayını, Bursa 2003, 25.
[22]Kolukısa-Yörük, 33.

Ayrıca bunların dışında gıda, sanayi, konfesiyonculuk ve bıçakçılık şehrin ekonomik bünyesinde önemli bir alana sahiptir.[23] Türkiye'nin ekonomik bakımından İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'dan sonra en gelişmiş beşinci ili Bursa'dır. Bursa'nın ekonomisi, tarım ve tarıma dayalı sanayi, turizm ve ticarete dayanmakta olup toprağı çok bereketli, iklimi tarıma çok müsaittir. Maden bakımından zengin, hayvancılık ise ileri düzeydedir. Okur yazarlık bakımından Bursa; İstanbul ve Ankara'dan sonra 3. sırada yer almaktadır.[24]

[23]Seyhan, 450

[24]Emel Yıldız, *Bursa'daki Bizans Sonrası Hristiyan Din Mimarisi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2014, 9.

1.2. BURSA'NIN TARİHÇESİ

Çok eski bir yerleşim yeri olan Anadolu tarihinde Bursa'nın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bursa'nın adı Antik çağlardaki ismi olan Prusa'dan gelmektedir. Genellikle araştırmacılar tarafından Bursa'nın, Bithynia krallarından Prusias tarafından kurulduğu kabul edilmekte olup, Antik dönemdeki diğer kentlerden ayırt edilmek için *"Prusa ad Olympum"* ismiyle bilinmektedir.[25]

Bursa, İznik, İzmit ve Kastamonu'nun batısına kadar geniş bir alana yayılan Tin'ler nedeniyle buralara Bithynia ismi verilmiş olup, uzun süre bölge bu adla anılmıştır. MÖ 2000 yıllarında İskit saldırılarına karşı koyamayarak Anadolu'ya kaçan ve Bursa'ya yerleşen Tin'ler Bithynia Krallığını kurmuşlar ve bazen bağımsız olarak bazen de başka devletlerin egemenliği altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çanakkale civarında bulunan Truvalılar bir ara şehri ele geçirmişler, fakat şehir sonradan MÖ 4. yy'da da Lidya Krallığı'nın eline geçmiştir. MÖ 546'da Persler'e karşı yenilgiye uğrayan Lidya Kralı Krezüs'ün idaresi zamanında şehir, Pers egemenliğine girmiş ve 200 yıl Perslerin ikinci şehri olarak devam etmiştir.[26]

Batıda sürekli güçlenen Roma İmparatorluğu'nun başlangıçta yardım olarak gelişen ilişkilerinin artık baskıya dönüşmesi sonucunda, buna karşı koymanın güç olduğunu anlayan Bithynia Kralı II. Nikomedes, Pontus Kralı Mitridates ile anlaşır. Bunda kısa bir süre başarılı olmuş ise de yerine geçen III. Nikomedes, babasının izledigi politikanın tam tersi bir plan uygulayıp, Roma İmparatorluğu ile anlaşarak Pontus Krallığı ile çatışmaya girmiştir. Bunda başarılı olmamasına rağmen Roma İmparatorluğu'nun özel desteği ile istiklalini korumuştur. MÖ 74 yılında 4. Nikomedes'in ülkesini Roma İmparatorluğuna bağışlaması sonucu Bithynia Roma'nın bir eyaleti haline gelmiştir.[27]

MS 1. yy'da Roma İmparatoru Traianus'un Bithynia'nın başkentini Prusa'dan Nikomedia'ya taşımasıyla Bursa önemini kaybetmeye başlamıştır.[28]

Roma İmparatorluğu 395 yılında ikiye bölündükten sonra Bursa, bu devirde ihmale uğramıştır. Bizans İmparatoru Jüstinyen, Çekirge semtine önem vererek orada

[25]Halil İnalcık, "Bursa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1992, VI, 446.
[26]Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 6.
[27]Bedri Yalman, *Bursa*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1984, 4.
[28]Hasan Kuruyazıcı, "Bursa", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayın, İstanbul 1997, I, 304.

küçük bir kasaba kumuş ve burada hamamlar yaptırmıştır.[29] İmparatoriçe Teodora, dört bin kişilik grupla Çekirge'ye gelmiş ve burada bulunan kaplıcalarda eğlenceler düzenlemişlerdir.[30]

Halep'teki Hamedanlılar; 955 yılında, Bursa'yı ele geçirdikten sonra 23 yıl süreyle Bursa'ya hakim olmuşlarsa da bu döneme ait Bursa'da bir anıt olup olmadığı bilinmemektedir.[31] İran Sasani Hükümdarı Hüsrev Perviz, Bizans İmparatoru Heraklius ile savaştan sonra Bursa'yı ele geçirmiş, fakat Rumeliden gelen Türkler'in yardım etmesiyle Bizanslılar şehri kurtarmışlardır. Abbasi halifesi Harun Reşid'in orduları Söğütcük kasabasına kadar gelmiş, ancak önceden imparatorla yaptıkları anlaşmayı yenileyip tekrar dönmüşlerdir.[32]

Bölgeye Türkler ilk kez 1071 yılından sonra gelmişler ve 1081-1097 yıllarında İznik, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur.[33] İznik 1097 yılında, tekrar Bizans'ın eline geçmiştir. Fakat sonra Bursa'nın da Bizanslılara tekrar geçip geçmediği hakkında Bizans kaynaklarında hiçbir bilgi bulunmaz. Fakat Sultan I. Kılıçaslan'ın 1107 yılında ölmesiyle, şehzadeler arasındaki mücadeleler sırasında burası Türklerin elinden çıkmıştır.[34]

Selçukluların zayıflayıp dağılmaya başladığı dönemde kurulan Anadolu beylikleri içerisinde kısa zamanda büyüyüp gelişen Osmanlı Beyliği çevresindeki Tekfurların arazilerini ele geçirerek güçlenip büyümüştür. 1299 yılında İnegöl, Yenişehir, Bilecik ve İznik çevresi beylik topraklarına katılmıştır.[35] Osman Bey tarafından kent 1308 yılında kuşatma altına alınmıştır. Fakat bu kuşatmanın amacına ulaşmaması üzerine kentte abluka siyaseti uygulanmaya başlanmıştır. Bursa halkı on yıldan fazla bir süre herhangi bir yardım alamayınca Osmanlılara teslim olmuştur.[36] 1321 yılında Mudanya, Gemlik ve Orhaneli, Osmanlı topraklarına katılarak Bursa

[29]Kolukısa-Yörük, 4.
[30]Akbulut, 27.
[31]Raif Kaplanoğlu, *Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*, Yenigün Yayınları, Bursa 1994, 2.
[32]Kolukısa-Yörük, 4.
[33]Aydın-Atacan-Kaplanoğlu, 15.
[34]Ernest Diez, "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, 810.
[35]Yalman, 127.
[36]İnalcık, 446.

kuşatılması daraltılmıştır. 6 Nisan 1326 tarihinde Bursa Tekfuru 9000 duka altını vererek Orhan Bey'e şehri teslim etmiştir.[37]

1326 yılında şehir Orhan Bey tarafından alındığı dönemde, sadece Hisar içinde kent yerleşimi bulunmaktadır. Bu tarihte Bursa'da sadece iki bin ev ve yedi mahalle ile yedi kilise veya manastır, bir hamam, bir çarşı ile yirmi dükkân yer alır.[38]

Orhan Gazi devrinde Osmanlılar teşkilatlanmaya başlayarak ilk Osmanlı anıtları yapılmaya başlanmış ve ilk Osmanlı parası 1327 yılında bastırılmıştır.[39] Bu dönemde imar faaliyetlerine başlanmış olup ilk olarak kale içine cami yaptırılmıştır. Kale dışında ise kentin doğusuna cami, imaret, hamam ve handan oluşan bir külliye yaptırılmıştır.[40]

1365'te 1. Murat başkenti Edirne'ye taşımasına değin geçen zamanda, başka bir söyleyişle Osmanlıların küçük bir beylikten güçlü bir devlet haline gelmeleri sürecinin ilk aşaması boyunca Bursa, en önemli şehir olmuş, bu oluşum süresince kültürünün özellikle mimarlık ve görsel sanatlar alanındaki en önemli ürünleri hep bu merkezde toplanmıştır.[41]

1360'ta Murat Hüdavendigar sultan olmuş ve Çekirge'deki cami, medrese, imaret ve hamam ile Hisar içinde yer alan Şehadet Cami inşaatını başlatmıştır.[42] Orhan Bey zamanında başkent olan Bursa, I. Murad tarafından 1365'te başkentin Edirne olmasına kadar geçen zamanda, önemli bir şehir olmuş, çoğunlukla yapılaşmalar hep bu merkez etrafında gerçekleşmiştir.[43]

Haçlılara karşı kazandığı Niğbolu zaferinin şerefine Yıldırım Beyazıd, Bursa Ulu Camiyi ve kendi adına cami, medrese, darüşşifa, hamam ve türbeden oluşan külliyesini yaptırmış ve Bursa'yı, Ulu Cami'den Yıldırım semtine kadar değiştirmiştir.[44] Yıldırım Beyazid'in kızı olan Hundi Hatun en kapsamlı yapılar topluluğunu

[37]Yalman, 127.
[38]Kaplanoğlu, 13.
[39]Baykal, 12.
[40]Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2008, 41.
[41]Kuruyazıcı, 305.
[42]Kolukısa-Yörük, 9.
[43]Kuruyazıcı, 305.
[44]Baykal, 18-20.

yaptırmıştır. Bu yapılar içinde Emir Sultan Cami, türbe, imareti ve hamamı yer almaktadır.[45]

Çelebi Mehmet Sultan bağımsızlığını tam olarak elde ettikten sonra diğer karışıklıkları da gidermiş ve Bursa'da yeni imarlara başlamıştır. İvaz Paşa'nın kontrolünde Yeşil Külliye'sini yaptırmış, 1421 yılında vefat etmiş ve yaptırdığı türbesine gömülmüştür.[46]

Tahta geçen II. Murad, iki yılda bitirilen ve Yeşil Cami'den değer bakımından hiçbir farkı olmayan Muradiye Camiyi yaptırmıştır. Yine bu devirde yapılaşmanın hızla devam ettiği Bursa'da, 1429'da büyük bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Bazı olaylardan etkilenen ve sakin bir kişiliği olan II. Murad tahtı oğlu Mehmed'e bırakmış fakat bu durumdan yaralanmak isteyen Hıristiyanlara karşı tekrar tahta geçmiştir. 1444'de Varna, 1446'da Kosova'da zaferler kazanan sultan, 1451 yılında vefat etmiştir. Böylece II. Mehmet'in tahta geçmesiyle Osmanlının erken dönemi sona ermiştir. Bursa şehri, Osmanlı Devleti'nin ilk iki yüz yıllık döneminde diğer şehirlere göre kısa zamanda önemli gelişmeler göstermiş olup birçok mimari eserler ile süslenmiş ve yapılan medreseler ile de bilim aleminin kültür merkezi olmuştur. Ayrıca canlı ticaret ile ekonomik yönden de güçlenmiştir.[47]

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u merkez yapmasından önce Bursa şehri, İstanbul'un bir rakibi olarak gelişme göstermiştir. Ancak daha sonra ahalinin çoğunun yeni başkent olan İstanbul'a göç etmesiyle beraber bu rekabet ortadan kalkmıştır. Fatih Sultan Mehmet hükümdarlığı süresince büyük ekonomik gelişmelerden faydalanmıştır. Ayrıca onun saltanatı döneminde Bursa doğu seferleri için askeri merkez olma özelliği de kazanmıştır. Fatih'in ölümü ile başlayan saltanat mücadelelerinde Bursa, Şehzade Cem'in taraftarlarının merkezi olmuş ve Cem burada kendisini sultan ilan etmiştir. Ayrıca kendi adına para bastırarak on sekiz gün saltanat sürmüştür. Amacı, Bursa'yı tekrar merkez yaparak Anadolu'ya hakim olmaktır.[48]

---

[45]Hamza Keleş, "Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl'da Bursa'da İmar Faaliyetleri*", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, Ankara 2001, 83.
[46]Kolukısa-Yörük, 13.
[47]Yalman, 17.
[48]Seyhan, 447.

2. Beyazıd ve 1. Selim, Bursa'da kendi isimlerine para bastırmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın hastalığı, Bursa Yeni Kaplıca suyuyla tedavi edilmesinden sonra oraya yeni bir kaplıca yaptırılmıştır.[49]

Osmanlı Devleti'nin 16. yy sonlarına doğru ekonomik durumunun sarsılmaya başlaması, Bursa'daki medreselerin yozlaşıp kötüleşmeye gitmesi ve buna ek olarak Bursa ve çevresinin birkaç kez çekirge istilasına uğraması ile tüm ekili araziler yok olmuş ve şehirde açlık tehlikesi görülerek eşkıyalık ve cinayetler de artmıştır. Bu durumlar neticesinde Celali İsyanları ortaya çıkmıştır. Bursa ve çevresini Celalilerden Kalenderoğlu control altına almış, ancak 1606'da isyanları takip etmek maksadıyla Bursa'ya gelen 1. Ahmet isyanları başarıyla kontrol altına almıştır.[50]

4. Murat, 1634 yılında Bursa'ya gelmiş ve bazı zorbaları bertaraf etmiştir.[51] 1648'de Padişah İbrahim'in öldürülmesi üzerine Konya'da ayaklanma çıkaran Abaza Hasan Paşa, büyük bir hızla Bursa'ya gelmiş fakat bu ayaklanmayı Köprülü Mehmet Paşa, başarılı bir şekilde bastırmıştır. Zayıflamaya başlayan, eski gücünü kaybeden yönetim, ağır vergiler ve eşkıya olaylarından dolayı Anadolu halkı, 1753 yılından sonra Bursa, İstanbul ve Edirne gibi büyük kentlere göç etmiştir.[52]

Bursa'ya, 1877-1878 Rus Savaşı sonrasında çok sayıda göçmen akını olmuştur. Buraya ataması yapılan valilerden Ahmet Vefik Paşa bu göçmenleri planlı olarak yerleştirmiştir[53]

Kurtuluş Savaşından önce 24 Haziran 1920'de İngilizler Mudanya'ya asker çıkarmışlardır. Yunanlılar, Mustafakemalpaşa ve Mudanya'yı alarak 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı işgal etmişlerdir. Daha sonra İznik, Karamürsel, İnegöl ve Yenişehir'e girmişlerdir. Kurtuluş Savaşı sırasında Büyük Tarruz'u izleyen günlerde 10 Eylül 1922'de Bursa Yunanlılardan geri alınmış ve 15 Eylül 1922'de Bursa yöresindeki Yunan işgali sona erdirilmiştir.[54]

Bursa şehri, 1521, 1544 Çarşı Yangını, 1551, 1568, 1584, 1589,1607, 1608 Celali Yangınları, 1729 Kayan Yangını, 1743, 1755, 1759, 1760, 1765, 1767 Çıra

[49]Kolukısa-Yörük, 15.
[50]Yalman, 17.
[51]Baykal, 22.
[52]Yalman, 17-18.
[53]Kaplanoğlu, 3-4.
[54]Kuruyazıcı, 305.

Pazarı Yangını, 1771, 1772 yıllarda geçirdiği yangın ve depremler çok büyük afetler geçirmiştir. Ancak 28 Şubat ve 11 Nisan 1855'te "Küçük Kıyamet" adı verilen bir depremde Bursa, otuz saniyede yerle bir olmuş ve yeşille iç içe, tarih dolu olan kent kuruluşundan günümüze kadar çok felaket yaşamasına rağmen yine de görkeminden bir şey kaybetmemiştir.[55]

Bursa, Türklerin fethinden günümüze kadar yüzyıllar boyunca çok kalabalık olup, birinci sırada ticaret ve kaplıca merkezi olmuştur. Ayrıca bunun yanında büyük doğu şehirleriyle kıyaslanabilir derecede din ve bilim merkezidir. Anadolu'nun her bölgesinden ve hatta Orta Asya'dan gelmiş hocalar ve büyük bilginler burada öğrencileri okutup eğitmişlerdir. Bursa, 19. yy sonuna kadar seyyahların gözünde İstanbul'dan daha doğulu görünmektedir.[56]

[55]Besim Özcan, *Bursa Afetleri*, Aktif Yayıncılık, Erzurum 2002, 16-21.
[56]Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (Çev.: Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancgil), Osmangazi Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, 4.

İKİNCİ BÖLÜM

MİMARİ YAPILARIN GELİŞİMİ

2.1. CAMİ MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Arapça *"Cem"* kökünden türeyen cami kelimesi; *"toplayan, bir araya getiren"* anlamına gelmektedir. İlk olarak sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *"el-mescidü'l-cami"* ismi (cemaati toplayan mescit) kısaltılarak cami şeklini almıştır.[57]

Yeryüzünde ilk ev ve mabedin Mekke'deki Kâbe olduğu düşünülmekle beraber, İslam tarihinde özel mahiyette bulunan ilk mescit de Mekke'deki Ammâr b. Yâsir'in evindeki mescittir. Daha sonra yine Mekke'de Hz. Ebu Bekir'in evinin bir bölümünün de mescit olarak tahsis edildiği bilinmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ve arkadaşı Hz. Ebu Bekir 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret ettikleri zaman Medine topraklarında Kuba köyündeki Gülsüm b. El-Hidm'in evine misafir olmuşlar ve burada Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen, İslam tarihinin ilk genel mescidi inşa edilmiştir.[58]

İslam tarihinde önemli dönüm noktalarından biri Resûl-i Ekrem'in, Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra gerçekleştirdiği faaliyetlerden olan Mescid-i Nebevi'nin yaptırılmasıdır. Hz. Muhammed tarafından yaptırılan Mescid-i Nebevi, Medine'deki bütün faaliyetlerinin merkezinde yer alarak fonksiyonları açısından da sonraki devirlerde kurulan camilere örnek oluşturmaktadır. 622 yılında inşasına başlanan 623 yılında da tamamlanan mescit; taş temeller üzerine bir sıra kerpiçten yapılmış beden duvarlarıyla kuşatılan, üstü açık şekilde 60x70 m. ölçülerinde inşa edilmiştir.[59]

Emeviler dönemi, İslamiyet'in ve İslam sanatının genişleyip yayıldığı bir devir olmakla birlikte en önemli eserlerinden biri de Şam Emevi Cami'dir. Cami, Halife Velid zamanında (705-715) yıkılan bir kilisenin yerine inşa edilmiştir. Plan düzeni olarak, Mescid-i Nebevi'nin ve yerine yapıldığı eski kilisenin izlerini taşımaktadır.

---

[57]Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1993, VII, 46-56.

[58]Cahit Baltacı, İslam Medeniyetinde Cami, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* Dergisi, 3, İstanbul 1985, 227.

[59]Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *TDV İslam Ansiklopledisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 281-282.

Dikdörtgen planda yapılan caminin ana mekânı, kıble duvarına paralel iki sıra kemerle üç sahına ayrılmış olup doğudan batıya uzanan sahınların düzenini, kuzeyden güneye doğru giden ve diğer sahınlardan sekiz metre daha yüksekte olan geniş bir orta sahın kesmektedir. Bu kısımda dört sütun üzerinde yükselen bir kubbesi bulunmaktadır. Üç kapıdan cami avlusuna girilmekte ve avlunun üç tarafı da revaklarla çevrilmektedir.[60]

İslam tarihinde önemli değişikliklerin başladığı Abbasiler döneminde, hilafet merkezinin Şam'dan Bağdat'a geçmesi, siyasi, sanat ve kültür bakımından büyük değişikliklere zemin hazırlamıştır. Şam'da İslam sanatına etki eden Geç Helenistik-Bizans sanatı yerini Bağdat'ta Sasani sanatına bırakmıştır. Abbasilerin iktidara geçmeleri konusunda yardım eden Horasan Türkleri'nin oluşturduğu hassa ordusu da, İslam Sanatı içinde Türk sanat etkilerinin başlamasında ilk basamağı meydana getirmişlerdir. Bu bakımdan Abbasi sanatının mimari planları ve süsleme özellikleri bu çeşit unsurların benimsenmesiyle şekil bulmuş, yeni malzeme ve tekniklerin kullanılmasıyla da kendine has üslubu ortaya çıkmıştır. Abbasiler devrinde, Halife Mütevekkil tarafından 848-852 yılları arasında inşa ettirilen Samerra Ulu Cami devrin en büyük camisidir. 240x156 m. ölçülerinde olup dış avluyla birlikte yaklaşık 150.000 m^2 bir alana oturmaktadır. Caminin tuğladan örülmüş duvarları, kuzey-güney kenarlarda sekizer, doğu-batı kenarlarda on ikişer, köşelerde de birer, olmak üzere kırk dört kule ile takviye edilmiş olup on altı adet kapısı, yirmi sekiz adette penceresi bulunmaktadır. Samerra Ulu Cami'nin yapılmasından birkaç yıl sonra Halife Mütevekkil tarafından, 861 yılında Ebu Dülef Cami inşa edilmiştir.[61]

Karahanlıların 9. yy'ın ortalarında İslam dünyasında yer almasıyla başlayan Türk cami mimarisi önemli gelişmeler geçirmiş ve merkezi planlı kubbe sistemi yaygınlaşmıştır. Buhara'daki Kışlak Hazara Cami (11.yy), Talhatan Baba Cami (11.yy sonu- 12.yy başı) ortada tromplarla geçilen kubbeli bir mekan bulunmaktadır. Kubbeli mekanın yan kısımlarının ise ikişer tonozla genişletilmiş olması, tek kubbeli cami planının merkezi anlayışta yorumlanması bir yeniliktir. Gazneliler devrinde, 11. yy'ın ilk yarısına tarihlenen Leşker-i Bazar Ulu Cami, mihrap önü kubbeli ve iki yandan mihrap duvarına paralel uzanan çift sıra sahınlı olarak inşa edilmiştir. Karahanlılar ve Gazneliler devri mimarisinin temelinden yararlanarak mimariye yeni boyutlar

[60]Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, 8-9.
[61]Şerare Yetkin, "Abbâsiler", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1988, I, 49-50-52.

kazandıran Büyük Selçuklular kendi dönemlerinde zengin örnekler vermişlerdir. Bu örneklerin başında 1080 yılından yapılan İsfahan Mescidi Cuma'sı gelmektedir. Bu cami mihrap önü kısmı tromplarla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür. Bu uygulama Büyük Selçuklular devri ve sonrasında yapılacak olan birçok caminin mihrap önü kubbesine örnek oluşturmuştur. İran Zevvare'de yapılan 1135 tarihli Mescid-i Cuma Cami Selçuklu camilerinde kullanılan bütün özelliklerin tek bir plan halinde uygulandığı ilk eserdir. Dört eyvanlı, mihrap önü kubbeli ve minareli olan bu eser, cami mimarisi gelişiminin de önemli bir başlangıcı olmuştur. Daha önce Karahanlı kervansaraylarında ve Gaznelilerin saraylarında görülen dört eyvanlı plan şeması, ilk defa bir Selçuklu camisinde uygulanmıştır. Selçuklular; Karahanlı ve Gazneli camilerinde ortaya çıkan uygulamaları değerlendirerek, ilk defa orijinal bir cami mimarisini İran'da inşa etmişlerdir.[62]

Anadolu Selçuklu döneminde Diyarbakır Ulu Cami (1091-1092), Silvan Ulu Cami (1152), Mardin Ulu Cami (1176) gibi örneklerle geliştirilmiş ve mihrap önü kubbe olayı 1024 tarihli Kızıltepe (Dunaysır) Ulu Cami ile taçlanmıştır. Anadolu'da 16. yüzyılda çok ayaklı camilerin değişik plan formlarında inşa edilmiş olduğu, Ermenek Ulu Cami (1302), Birgi Ulu Cami (1312), Tire Ulu Cami (1350) gibi örneklerde görmekteyiz. Ayrıca çok destekli camilerin plan geleneğine bağlı olarak, payeler kıble duvarına paralel olarak uzanan sahınları ayırmakta olup üst kısmı ise düz ahşap çatıyla kapatılmıştır.[63] İslam sanatının ve mimarisinin genel nitelikleri içinde yer alan Osmanlı mimarisi, farklı özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.[64] İlk olarak Arap, İran ve Selçuklu camilerine göz attığımızda plan, mimari, cephe, tezyinat ve hatta taş işçiliği bakımından da Osmanlı dönemi camileri arasında farkın olduğu görülmektedir.[65] Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1308 yılında yıkılmasının ardından Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bağımsızlıklarını ilan eden beylikler ortaya çıkmıştır. Zamanla güçlenen bu beylikler Selçuklu sanatının yanı sıra farklı uygulamalarda geliştirerek sanat tarihinde renkli ve farklı bir dönem yaratmışlardır. Bu dönemde ortaya çıkan ve büyük öneme sahip olan

[62]Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İş Bankası Kültür Yayınlar, İstanbul 1975, 2-6.
[63]Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, 102-103.
[64]Doğan Kuban, *"Osmanlı Mimarisinin Kimliği", Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982, 111.
[65]Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı,* Cem Yayınevi, İstanbul 1970, 219.

Osmanlı Beyliği, kurulduğu bölgenin konumu itibariyle, 15. yüzyıldan itibaren Anadolu sanatına yön veren farklı denemeleriyle yepyeni bir üslup ortaya çıkarmıştır.[66]

Osmanlı cami mimarisinin ilk örneklerinin, İznik ve Bursa çevresinde inşa edilmesiyle; camilerde Osmanlı mimari sanatının doğu sanatlarına ait her türlü abartılı süslemelerinden sıyrılıp, uyumu ve güzelliği bir bütünde arayan, rasyonalizme doğru yol alan, daha yalın daha kanaatkâr bir sanat haline geldiği görülmektedir.[67] Erken dönem ya da Bursa üslubu olarak adlandırılan bu devirde Bursa'da inşa edilen camilerin, İstanbul'un fethine kadar burada yapılmaya devam ettiğini hatta fetihten kısa bir süre sonra da yapıldığı gözlemlenmektedir.[68]

Osmanlı mimarisi, gelişmeye başladığından itibaren merkezi mekân arayışına yönelerek ana mekânın tek kubbeyle kapatılmasına özgün çözüm uygulamaları getirmiştir.[69] Mekânda yarım kubbe denemesi en önemli uygulamalardan birisi olmuştur. İlk devirden itibaren Osmanlı cami mimarisinde başlayan yarım kubbe denemesini, Mimar Sinan ilk eserlerinden beri uygulamaya başlamış ve yeni mekân arayışına gitmiştir.[70]

Mimar Sinan, klasik devirde inşa ettiği eserlerinde İtalya'daki Rönesans mimarlarının çözmek istediği merkezi kubbeli mekân sorununu başarılı bir şekilde çözmüştür.[71]

14.–17. yy'da Osmanlı cami mimarisi, mekân gelişiminin bütün problemlerini halletmiş ve ortaya nadide eserler çıkarmıştır.[72] Osmanlı cami mimarisinin, 17. yy'da Avrupa'dan etkilendiği görülmektedir. Yapıların bazı şekil ve temalarıyla farklı bir hal aldığı görülür ancak bu dönem tam manasıyla bir batılılaşma dönemi olmayıp hazırlık dönemi olmuştur.[73]

---

[66]Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV Yüzyıl (1300-1453),* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, 1-2.
[67]Arseven, Türk Sanatı, 143.
[68]Zeki Sönmez-Metin Sözen, "Anadolu Türk Mimarisi", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, V, 884.
[69]Kuban, *"Osmanlı Mimarisinin Kimliği", Türk Sanatı Üzerine Denemeler*, 114.
[70]Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayın, Ankara 1988, 8.
[71]Gözde Ramazanoğlu, *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, 12.
[72]Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 185.
[73]Ayda Arel, *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1975, 107.

Batılılaşma döneminden itibaren Türk mimarisinde; Barok, Rokoko ve Ampir üslupların camilerde görülmesiyle beraber plan ve mimaride de değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir.[74] Her ne kadar 19. yy sonlarına doğru Türk mimarisini, bu yabancı üsluplardan kurtarma yoluna gidip klasik devrin mimari eserlerine dönülmek istenmiş olsa da bu yolun yanlış seçilmesinden dolayı hedeflenen sonuca ulaşılamamıştır.[75]

Plan ve mimari bakımdan çok çeşitli olan camilerin gelişimini takip edebilmek maksadıyla gruplara ayırmak gerekmektedir.

Ulu Camiler:

Ulu camilerin esası; "*suffa*" şeklinde yapılan ilk mescitlerle ortaya çıkmış daha sonra çok direkli veya sütunlu camilerin gelişmesiyle birlikte aynı binada büyük cemaatlerin ibadet yapmasını sağlayan plan tipi olmuştur.[76] Hz. Muhammed döneminde yapılan, ilk dönem İslam camileri, ulu cami plan tipolojisindedir.[77] Ulu cami plan şeması Selçuklular zamanında da yaygın olarak kullanılmış olup, 12. yy'da inşa edilen Sivas Ulu Cami Anadolu'daki en eski örnektir.[78]

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yoğun bir şekilde kullandığı Ulu cami plan tipi, Osmanlı mimarisinde fazla benimsenmemiş olmasına rağmen bazı örnekler yapılmıştır. Ulu cami plan tipinin, Osmanlı mimarisindeki başlangıcı 1. Murat'ın hükümdarlığı yıllarında yapılan Ankara Ahi Elvan Cami (14. yy)[79] ile başlamaktadır.[80] 1366-1369 yıllarında Murad Hüdavendigar tarafından yaptırılan Şehadet Cami (1365), ortada iki paye yanlardan beden duvarları üzerine oturan arka arkaya iki kubbeli geniş orta sahın yer almaktadır. Yan sahınlarda uzun dikdörtgen şekilli olup ikişer tonozla örtülüdür. Bulgaristan'da yer alan Filibe Hüdevandigar Cami (1385) ile bu gelişim sürdürülmüş ve Yıldırım Beyazıd döneminde yaptırılan Bergama Ulu Cami (1389-1400), Gelibolu Ulu Cami (1385)[81] ile de devam etmiştir.

---

[74]Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962, I, 10.
[75]Arseven, Türk Sanatı, 216.
[76]Öz, 1.
[77]Yetkin, *İslam Mimarisi*, 9.
[78]Öz, 2.
[79]Semavi Eyice, "Ankara Ahi Elvan Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 529.
[80]Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004, 16.
[81]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 305.

1396-1400 yılları arasında Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan Bursa Ulu Cami, kalın duvarlı, dört köşeli on iki ağır paye üzerine, pandantiflerle geçilen yirmi kubbeli olarak inşa edilmiş ve böylece çok kubbeli cami mimarisinin en klasik ve anıtsal eserini Osmanlı ortaya koymuştur.[82]

Daha sonra 1420 tarihli Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Cami'nin kareye yakın olan alanın ortasında, kare kesitli dört paye üzerinde yükselen iki kubbeli, yan taraflarsa ikişer çapraz tonozla örtülü olarak inşa edilmiştir.[83]

Edirne'de 1438-1448 yılları arasında yaptrılan Üç Şerefeli Cami, özellikleri bakımından Bursa üslubunu yansıtmaktadır ve aynı zamanda klasik üslubun da başlangıcını teşkil etmektedir. Osmanlı'nın revaklı, iç avlulu ilk camisi olması bakımından oldukça önemlidir.[84]

15. yy'a tarihlenen Şeyh Sinan Paşa Cami, dikdörtgen planlı olup, harim kısmı, altı kubbeli olarak inşa edilmiş olup kubbeler duvar payeleri ve ortada bulunan iki adet sütuna bağlanan kemerlerle taşınanmaktadır.[85] Ayrıca, 1498-1500 tarihli Atik Ali Paşa Cami ve 1573 tarihli Piyale Paşa Cami[86] ulu cami plan şemasında inşa edilen önemli örneklerdendir.

Tek Kubbeli Camiler:

Tek kubbeli camiler cemaati az olan camilerdir.[87] 10. yüzyılda Karahanlılar döneminde inşa edilen Mezar-ı Şir Kebir, Türk sanatında tek kubbeli cami plan tipolojisinin buraya kadar uzandığını göstermektedir.[88]

Selçuklular döneminde Anadolu'da küçük ölçülerdeki ibadet mekânları için tek kubbe ile örtülü cami ve mescitlerin inşa edildiği bilinmektedir. 1. Keykavus devrinde 1215 tarihli Akçegizlemez Cami, Anadolu'da yapılan en eski örneklerden biridir.

[82]Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 26
[83]Semavi Eyice, "Çelebi Sultan Mehmed Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 263.
[84]Celal Esat Arseven, Türk Sanatı Tarihi, *Milli Eğitim Basımevi*, İstanbul 1954, 278.
[85]Enis Karakaya, "Şeyh Sinan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 66.
[86]Öz, 65.
[87]Zeki Başar, *Camilerimiz*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977, 40.
[88]Öz, 5.

Konya'daki diğer tek kubbeli yapı örnekleri ise 1220 tarihli Şekerfürûş Hüseyin b. Şaban ve 1275 tarihli Abdulmümin Mescididir.[89]

Bursa, 1326 yılında Türklerin eline geçmiştir fakat Osmanlı mimarisinin ilk önemli yapıları, 1331 yılında ele geçirilen İznik'te inşa edilmiş ve İznik Osmanlı mimarisinin beşiği olmuştur. İznik'te kitabesi olan ve tarihi bilinen en eski eser 1333 yılında yapılan tek kubbeli, önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunan Hacı Özbek Cami'dir. Bir sıra kesme taş, iki veya üç sıra tuğla malzeme olarak değişen duvar örgüsü; İznik, Bursa ve Edirne yapılarında kullanılmış ayrıca İstanbul'da inşa edilen ilk eserlerin bazılarında da almaşık duvar tekniği devam etmiştir. 1379-1392 yıllarına tarihlenen İznik Yeşil Cami, tek kubbelilerde mekânı genişletmek yolunda inşa edilen Osmanlı'nın en önemli ve anıtsal yapısıdır. Cami, mekân genişletme ve zarif süslemeleriyle dikkat çekmektedir.[90] Yeşil Cami'nin bir önceki örneği, Bursa Yıldırım Bayezid Cami (1390), Orhan Bey Cami'nin bir sonraki örneğiyse 2. Murad Cami (1424-1426) dir.[91]

1429 tarihli Edirne Şah Melek Cami'nde, mekân genişletmenin farklı bir çeşidi görülmektedir. Tek kubbeli camilerin genel sistemini, 1491 tarihli İstanbul Firuz Ağa Cami oluşturmakla beraber 1492 tarihli Sivrihisar Kurşunlu Cami'nde ise üst hizada içeri çekilen beden duvarlarının ikili sistemi ortaya koyması dikkat çekmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde yapımına başlanan, Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamamlanan İstanbul Sultan Selim Cami, renkli taş süslemeleri ve 25 metreye yakın kubbe çapı ile selâtin cami örneğidir.

Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk eseri, Hürrem Sultan için 1538-1539'da yaptırılan İstanbul Haseki Sultan Cami, tek kubbeli plan tipinin Sinan tarafından nasıl değerlendirildiğinin güzel bir örneğidir.[92]

Yan Mekanlı Camiler:

Yan mekânlı, zaviyeli, tabhaneli olarak adlandırılan bu camiler genellikle ana plan üzerinde birbirini takip eden iki mekân ile bu mekânlardan ilkine bitişik olarak düzenlenen kubbeli, iki veya dört küçük mekândan meydana gelmektedir.[93]

---

[89]Semavi Eyice, "Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1993, VII, 71.
[90]Aslanapa, *Türk Sanatı,* 219.
[91]Yetkin, *İslam Mimarisi*, 226-227.
[92]Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 1.

Yapı itibariyle, yan mekânlı camilerin Anadolu Selçuklu dönemi kapalı avlulu medrese plan formlarından etkilenerek ortaya çıktığı kabul edilmektedir.[94] Zaviyeli yapılarda, belirli bir yer ortada ibadet için ayrılmış, ön veya yan taraflardaki odalar ise diğer işler için yaptırılmıştır.[95]

Oktay Aslanapa'nın yaptığı kazıları sonucunda, yan mekânlı cami plan formu 1326 tarihli İznik Sultan Orhan İmaret Cami'yle ortaya çıkmış, 14. yy ortalarında inşa edilen Bilecik Orhan Cami'nde ise aşırı yükseltilmiş orta mekân olarak devam etmektedir. Osmanlı mimarisinde ilk külliye kimliğini ortaya koyan, 1339 tarihli Bursa Orhan Cami'de istenilen mekân anlayışı, ortaya doğru kademelenme göstermektedir.[96]

1390-1400 yıllarında yaptırılan Bursa Yıldırım Cami, ana mekânı ve ana mekânın yanlarında yer alan dört tane tabhane, avlu ve avluya açılan iki eyvandan oluşur, kuzeyinde ise beş gözlü bir son cemaat yeri bulunur. [97]

Osmanlı mimarisinin bugüne kadar inşa edilen en gösterişli yapılarından biri 1413-1420 tarihli Bursa Yeşil Cami'dir. Zengin mukarnas kavsaralı taç kapısından içeriye girildiği zaman şadırvanı bulunan kubbeli bir mekâna geçilir.[98]

1426-28 tarihli Bursa Muradiye Cami, tabhaneli camiler tipinde olup, harim kısmı arka arkaya iki büyük kubbeyle kapatılmış ve iki yanda da birer kubbeli yan mekânları bulunmaktadır. Caminin ön kısmında beş gözlü bir son cemaat yeri görülmektedir. Muradiye Cami bu plan şeması yönünden Bursa Orhan Cami'sine (1339) benzemektedir.[99]

15. yy'ın ilk yarısında Ankara'da inşa edilen Karacabey Cami, zaviyeli ve mihrap önünde yer alan yarım kubbesiyle çığır açar. 1429 tarihli Edirne Beylerbeyi Cami'nde de kesin olarak bilinen mihrap önünde yarım kubbe varlığıdır. 1441 tarihli Tire Yeşil İmaret Cami'de ise tüm plan yerli yerine oturmuştur. 1462-63 tarihli İstanbul Mahmut Paşa Cami'nde ise ana mekânın etrafını "U" şeklinde saran bir koridor düzenlemesi ile

---

[93]Eyice, "Cami", 71.
[94]Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I-II,* Kervan Yayınları, İstanbul 1984, 91.
[95]Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İTÜ Mimarlık, İstanbul 1970, 2.
[96]Aslanapa, *Türk Sanatı,* 222-225.
[97]Türkan Acar, *Bursa'daki Tabhaneli Camiler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı, İzmir 2007, 56.
[98]Eyice, "Cami", 7, 73.
[99] Doğan Yavaş, "Muradiye Külliyesi", *Bursa'da Zaman*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 5, Bursa 2013, 14.

yan mekânların ana mekândan soyutlanması amaçlanmaktadır. 1472 tarihli olan Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami'nde yan mekânlar, ana mekândan soyutlanmıştır.[100] Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami plan tipi, Orhan Gazi devrinde inşa edilen tabhaneli cami planın Fatih Sultan Mehmed dönemine ait farklı bir örneğini teşkil etmektedir.[101]

Monümütal Camiler: Bu tür anıtsal camiler, kalabalık cemaat kitlesini bir araya toplamak için inşa edilmiş olan ulu cami plan tipinde, bazı değişikliklerin yapılarak meydana getirilmesiyle oluşmuştur. Ulu camilerde çok ve sık aralıklarla kullanılan sütunlar, namaz kılanların büyük saflar oluşturmalarına engel olduğundan bu sütunların azaltılması yoluna gidilmiş ve geniş bir mekanın üzerini örten yüksek kubbeli olan camilerin inşa edilmesini düşündürmüştür.[102] Osmanlı cami mimarisinin, ilk günden beri asıl maksadı toplu mekân anlayışı olup, bu düşüncenin en güzel örneğini ise 1437-1447 tarihinde inşa edilen Edirne Üç Şerefeli Cami'de görmekteyiz.[103] 1459 yılında inşa edilen İstanbul Eyüp Sultan Cami'nde mihrap önü yarım kubbesi ve doğu-batıda olmak üzere yinelenen yarım kubbe uygulaması, 1471-72 tarihinde yapılan Üsküdar Rum Mehmet Paşa Cami'nde de sürdürülür. Burada yalnızca, mihrap önünde yer alan yarım kubbenin köşelerinde yer alan iki tromp uygulaması yeni olup daha sonra bu yarım kubbeler eksedra formuna dönüşmüştür.[104]

1506 tarihli İstanbul II. Bayezid Cami'nde, ana mekanın üzeri kubbeyle örtülü olup Ayasofya'da olduğu gibi yarım kubbelerle ortaya alınan hacimler, iki tarafa doğru genişlemiştir. Camide, ana mekânın üzerini örten büyük kubbe çapının yerden yüksekliği, yanlardaki küçük kubbe çaplarının yerden yükseklik oranlarına eşittir.[105]

Sinan'ın mimar dehasının gelişmesindeki ana basamaklar, üç büyük abide ile belirir. Bunlar, İstanbul'da Şehzade ve Süleymaniye, Edirne'deki Selimiye Camisidir.[106] Mimar Sinan'ın çıraklık eserim diye adlandırdığı ilk büyük eseri 1543-1548 yılları arasında inşa ettirilen Şehzade Cami'dir. Bu camide kubbe ve yarım kubbe sorununu ele alan Sinan, Beyazıt Cami (1501-1505)'nin planını aşarak ideal bir merkezi plan şeması

[100]Aslanapa, *Türk Sanatı,* 233-234-239.
[101]M.Baha Tanman, "Afyon Gedik Ahmet Paşa Külliyesi",*TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1996, XIII, 544.
[102]Yetkin, *İslam Mimarisi*, 374.
[103]Öz, 7.
[104]Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 103-105, 134, 254.
[105]Doğan Kuban, *Osmanlı Dini Mimarisiде İç Mekan Teşekkülü: Rönesansla Bir Mukayese*, İTÜ Mimarlık, İstanbul 1958, 22-23.
[106]Aslanapa, *Türk Sanatı,* 253.

oluşturmuştur. Harim mekânının üst örtüsü, dört taşıyıcı ayak üzerinde yükselen büyük bir kubbe ve bu kubbeyi dört yönden çevreleyen yarım kubbeler ile köşelerde yer alan küçük kubbelerden meydana gelmektedir. Mimar Sinan bu camide, bilinen bir plan şemasını farklı bir şekilde yorumlayarak anıtsal boyutlarda bir yapı ortaya koymuştur. Şehzade Cami'de kullanılan plan şeması daha sonra 1609-1617 tarihlerinde inşa edilen Sultanahmet Cami'nde de uygulanmıştır. Kapalı ibadet alanın iki yanında uygulanılan revak düzenlemesiyle ağır kitle etkisi hafifletilmiş ve yan revakların orta kısımlarında açılan girişlerle de plan şemasının merkeziliği vurgulanmıştır. Şehzade Cami, Osmanlı klasik mimarisi olarak isimlendirilen bir dönemin yolunu açmıştır. Sinan, 1550-1557 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi ismine inşa ettirdiği Süleymaniye Cami'de ise Kanuni'nin gücünü simgeleyecek nitelikte büyük boyutlu bir cami planlamıştır. Sinanın, kalfalık eserim dediği Süleymaniye Cami'de, ana mekanın üzerini örten büyük kubbe, dört büyük taşıyıcı ayağa oturarak, mihrap ve giriş yönünde iki yarım kubbeyle desteklenmiş, yarım kubbeler de çeyrek kubbeler ile genişletilmiştir. Yan kısımlar da beşer kubbe ile örtülmüş olup kubbelerin botuyları simetrik olmayıp bir büyük bir küçük kubbe ritmiyle farklı bir etki yaratılmıştır. Sonuç olarak Sinan, Süleymaniye'de iç mekânda genişlik ve ferahlık etkisi yaratmıştır. Mimar Sinan, 1561 tarihli Rüstem Paşa Camisi'yle kubbenin sekiz ayak tarafından taşınması deneyimini, Osmanlı'nın başyapıtı olarak kabul edilen, Sinan'ın da ustalık eserim dediği Edirne Selimiye Camisi ile doruk noktasına ulaştırmıştır. 1568-1575 yılları arasında inşa edilen 2. Selim dönemi eseri olan Selimiye Cami'de Sinan, cemaati aynı kubbe altında toplamayı başarmıştır. Yerden yaklaşık 43 m. yükseklikteki 31,5 m. çaplı kubbeyi sekiz büyük fil paye taşımaktadır. Sinan, Selimiye Cami'nin yüzyıllar boyunca ayakta kalabilmesini sağlamış ve mekân-strüktür ilişkisini göz önüne alarak mükemmel bir kompozisyon oluşturmuştur.[107]

[107]Esin Benian, Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü [Elektronik Sürüm], *Bilim ve Teknik Dergisi*, 2011, 444-446.

2.2. MEDRESE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

İslam dünyasında cami dışında, eğitim ve öğretime ayrılan müesseselerin en önemlisi medresedir. İslam dünyasında medreselerin ortaya çıkmasından önce öğretim, bağımsız bir kurumda değil mescitlerde, âlimlerin evlerinde ve benzeri yerlerde gerçekleştirilmiştir. İslamiyetle beraber oluşan Kur'an temelli ilimler, içerikleri bakımından camiye bağlı olduklarından dolayı genellikle bu ilimlerin eğitimleri camide yapılmaktadır. İslamiyetten sonra eğitim için bağımsız bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece medreseler ortaya çıkmaya başlamıştır. Eğitim ve öğretim müessesine verilen medrese ismi, "*okumak"* anlamına gelen Arapça *"derese"* kökünden türemektedir. Bundan dolayı medrese *"ilim öğrenilen"* yer ya da *"içinde öğrencinin ders yaptığı mekân"* anlamına gelmektedir. Medreseler, özellikle öğrencilerin eğitim almaları ve geceleri de burada korunmaları düşünülerek, bir avlu çevresine yerleştirilmiş dershane ve öğrenci hücrelerinden oluşan tek katlı ya da çift katlı olarak inşa edilmiş yapılardır.[108]

İslam bilim insanları, Selçuklu Sultanı Alparslan ve Melikşah'ın ünlü veziri olan Nizamü'lmülk'ü medresenin kurucusu olarak kabul ederler. Ama günümüzde İslam dünyasında özel vakfiyelerde kurulan ve devlet tarafından yardım alan medreselerin Nizamü'lmülk'ten daha önce var olduğu bilinmektedir. İlk olarak Maveraünnehir ve Horasan bölgesinde 10. yy'da ortaya çıkan medrese, büyük olasılıkla "ilk seviyede okul" ve Darül-kur'aları da içine almaktaydı[109].

Gazneli Sultan Mahmut döneminde, 1. Mesud ve Tuğrul Bey dönemlerinde de birçok medrese inşa edilmiş fakat bunlar günümüze gelememiştir.[110]

Medreselerin mimari kaynağı hakkında da çeşitli görüşler bulunmaktadır. Yaygın düşünceye göre medrese, kurucusunun evinin şekline bağlı olarak gelişmiş, bazen evin tamamı medreseye dönüştürülmüş, bazen de medrese, cami bünyesinde ya da yakın çevresinde kurulmuştur.[111] Andre Godard tarafından araştırması yapılarak incelenmiş ve bilim âlemine sunulmuş olan tuğla yığını şeklindeki nizamiyelerin çizilmiş planı,

---

[108]Ayşe Zişan Furat, Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri, *İstanbul Ünivesitesi İlahiyat Dergisi*, 8, İstanbul 2003, 181-182.
[109]Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 1969, 5.
[110]Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 4.
[111]Robert Hillenbrand, *İslam Sanatı ve Mimarlığı* (Çev.: Çiğdem Kafescioğlu), Homer Yayın, İstanbul 2005, 75.

medreseler hakkında birçok fikir vermektedir. Bu nizamiyelere örnek olarak; 1087 yılında Nişabur'da bulunan Nizamü'lmülk'ün yaptırdığı Hargid Nizamiyesi gösterilmektedir. En ünlü Nizamiye ise Bağdat Nizamiye'sidir. Bu Nizamiyeler plan olarak, kare bir avlu etrafında çevrelenen dört eyvan şemasından oluşmaktadır.[112]

Dört eyvanlı medresenin kaynağını, Suriye'de ya da Mezopotamya'da aramak gerektiğini belirten Van Berchem buna dayanak olarak da medreselerdeki mimari elemanların daha öncede Suriye ve İran'da kullanılmış olmasını göstermektedir. 1270 yılında Suriye'de yapılmış olan medreselerden hiç birinin, dört eyvanlı olmadığını söyleyen Creswell, bu düşüncesinde Van Berchem'e katılmadığını belirtmektedir.[113]

Medreselerin menşei konusunda ortaya çıkan problemler, çözüme ulaşmayan bir tartışmadır. Çoğunlukla dört eyvanlı plan şemasına bağlı kalınarak inşa edilen medreseler, kapalı avlulu ve açık avlulu olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Lakin önce hangi medresenin yani kapalı avlulu medresenin mi yoksa açık avlulu medresenin mi inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak Galiana Pugaçenkova tarafından hazırlanan *"Orta Asya Evleri"*ne tezinde, dört eyvanlı ve üzeri kubbeyle örtülü bamyan evlerine rastlanmadığını belirtmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak ilk medreselerin kapalı avlulu olduğu anlaşılır. Bu teze göre; avluyu genişletmek isteyince ortada yer alan kubbeler kalkmış ve üzeri açık avlulu dört eyvanlı plan şemalı medreseler ortaya çıkmıştır.[114]

Bugün, Anadolu'da varlığını bildiğimiz ve kısmen ayakta duran en eski medreselerden ikisi, 1142-1164 tarihinde Danişment Nizameddin Yağıbasan tarafından inşa ettirilen Niksar Yağıbasan ve Tokat Yağıbasan Medreseleridir.[115]

Medrese mimarisinin en zengin örnekleri hiç şüphesiz Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiştir. Anadolu'da medrese mimarisi; Artuklu, Danişmentli ve Mengücekliler döneminde ortaya çıkmış olup, Anadolu Selçukluları da medrese mimarisini geliştirerek devam ettirmişlerdir. [116]

Selçuklu medreselerinde iki plan tipi görülür. Açık ve kapalı avlulu medrese plan tipidir. Açık avlulu medrese örneğinde, avlunun etrafında sıralanmış, önlerinde revaklı

[112]Yetkin, *İslam Mimarisi*, 95.
[113]Kuran, *Anadolu Medreseleri*, 6-7.
[114]Yetkin, *İslam Mimarisi*, 95.
[115]Aptullah Kuran, Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri, *Vakıflar Dergisi*,VII, Baha Matbaası, İstanbul 1968, 40.
[116]Kuran, *Anadolu Medreseleri*, 146.

küçük hücreler bulunmakta, çoğunlukla yerden yüksek tutulan ve burada ders okutulan bir ana eyvandan oluşmaktadır. Kapalı avlulu medrese örneğinde ise avlunun üzeri büyük bir kubbe ile örtülmüş, diğer kısımlarda ise öğrenci hücrelerine yer verilmiştir. Kapalı avlulu medresenin, orta kısmında çoğunlukla bir havuz yer alır ayrıca havuzun üzerinde yer alan kubbenin bir aydınlatma feneri de bulunmaktadır.[117]

Anadolu'daki kapalı avlulu medreselere örnek olarak; Afyon Boyalıköy Hankâhı (1210), Isparta Ertokuş Medresesi (1224) gibi örnekler gib kapalı avlulu medreselerin en önemli anıtsal yapısı Konya Karatay Medresesi (1251)'dir. Daha sonra Konya İnce Minareli (1260-65), Kırşehir Cacabey (1272) ve Erzurum Yakutiye (1310) medreselerinde plan ve mimari bakımdan çeşitli varyasyonlar uygulanmıştır. Anadolu'daki açık avlulu medreseler ise Kayseri Çifte (1205-06), Kayseri Huant Hatun (1238), Tokat Gök Medrese (1275), Sivas Buruciye (1271), ve Erzurum Çifte Minareli Medrese gibi örneklerdir. 13. yy'ın ikinci yarısından sonra yapılan medreselerde plan şeması, avlu, eyvan, hücre ve dış kitle simetrik mimariye ulaşmıştır.[118]

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra, önceki örnekler dikkate alınarak medreseler yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı döneminde, kapalı avlulu medrese örneklerine çok az rastlanılmaktadır. Esas olarak açık avlulu medrese plan şeması kullanılmış ve geliştirilmiştir. Selçuklu medreselerinde görülen, revaklarla çevrili bir avlunun etrafında sıralanan hücre uygulaması, Osmanlı medreselerinde de esastır. Ayrıca avlunun etrafında yer alan hücrelerin ve revakların üzeri kubbelerle örtülü olup ana eyvanın üzerinde de kubbe yükselmektedir.[119] Osmanlı dönemindeki kapalı avlulu medrese örneği 1339 tarihli Lala Şahin Paşa Medresesi'dir.[120]

İznik'te, Orhan Gazi tarafından 1331 tarihinde Orhaniye Medresesi, 1340 yılında İznik'te, Süleyman Paşa Medresesi yaptırılmıştır. İznik'ten sonra, 1335 tarihinde Bursa'da Orhan Gazi Medresesi, 1365-66 yıllarında Murad Hüdavendigar Medresesi,

---

[117]Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, 117-119.
[118]Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1999, 16-17.
[119]Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, 103.
[120]Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 109.

1421 tarihinde yaptırılan Yeşil Medrese ve 1425-26 yıllarında ise Muradiye Medresesi yaptırılmıştır[121].

İstanbul'u fethettikten sonra Fatih Sultan Mehmet, Havariler Kilisesi'nin yerine inşa ettirdiği Fatih adıyla anılan caminin iki yanındaki medreselere Sahn-ı Seman adı verilmiştir. Bu medreselerin haricinde yine iki yanlarda, arazinin konumundan dolayı daha aşağıda yer alan Tetimme adı verilen hazırlık medreseleri yapılmıştır. Büyük medreselerin Haliç yönünde yer alanlarına Karadeniz, Marmara tarafından bulunanlara da Akdeniz medreseleri denilmektedir. Taş ve tuğladan inşa edilmiş medreselerin orta kısımlarında revaklı avluları vardır.[122]

Sultan Beyazıt önce 1486 yılında Amasya'da, 1484-88 yıllarında Edirne'de daha sonra da 1501-1506 yıllarında da İstanbul'da Beyazıt Külliyelerini inşa ettirmiştir.[123]

16. yy'da Mimar Sinan ile klasik dönemini yaşayan Osmanlı medrese mimarisi, zengin örnekler vermiştir. Sinan, medrese mimarisinde, geçmişten gelen değerleri yeni sentezlerle birleştirerek özümsemiş zengin bir uygulama alanı bulmuştur. Sinan medreselerinin yerleşme düzeni, diğer külliye yapılarıyla; plan biçimleri, yapım teknikleri, cephe düzenleri, malzeme ve süslemeye yaklaşım, ilginç denemelere neden olmuştur. 1550-1557 yıllarında tamamlanan Süleymaniye Mimar Sinan'ın darülfünun olarak yaptığı medrese olup, Evvel-Sani medreseleri batıda bulunmaktadır. Evvel-Sani medreseleri bitişik çifte medrese şeklinde tasarlanmıştır. Salis-Rabi Medreseleri ise Haliç yönünde bulunan çifte medreselerdir. Kuzey taraftaki Salis Medresesi 20 odadan oluşmaktadır ve güneydeki Rabi Medresesi'de Salis Medresesi'nin planı bakımından bir benzeridir. Mimar Sinan, Fatih Külliyesi'nde yer alan çifte medrese planının farklı bir konumla Süleymaniye çifte medresesinde tekrarlamıştır. Sadece bu medreselerin arasında dar bir yol geçirerek birbirinden ayırmıştır. 1550 Rüstem Paşa Medresesi sekiz oda ve dersaneden ibaretir. Dikdörtgen revaklı avlunun iki tarafına odalar yerleştirilmiş, kuzeybatısındaki dershane revaklardan bağımsız kalmıştır. 1558 tarihli Topkapı Kara Ahmet Paşa Medresesi, caminin şadırvanlı avlusunu üç yönden çevreleyen 16 kubbeli

[121]Şehabettin Tekindağ, *"Medrese Dönemi"*, *Cumhuriyetin 50. Yılında*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1973, 18. ; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, 130.
[122]Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 247.
[123]Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 124-130-134. ; Tekindağ, 18.

oda ve kıble yönünde dışa taşan tromp kubbeli dersaneden meydana gelmektedir. 1571 tarihli Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Medresesi, yirmi iki oda, bir dershane ve helâlardan ibarettir. Klasik planda inşa edilen dershanenin yerinde arastanın dua kubbesi bulunmaktadır. Bu nedenle dershane avlunun batı tarafına alınmıştır. 1569-1575 inşa edilen Selimiye Külliye Medresesi, dikdörtgen revaklı avluyu kuşatan on üç oda, bir dershane ve helâlardan oluşmaktadır. 1580 tarihli Şemsi Paşa Medresesi, L biçiminde iki kanatlı olarak yapılmıştır. Düz çatılı revakların arkasında kubbeli odaları ve bir dershane kısmı bulunmaktadır. Sinan tarafından yapılan değişik medrese uygulamalarından sadece bir kaçıdır.[124]

16. yy'da medreseler çoğunlukla, anıtsal bir camiyle ortak bir avlu etrafında ya da büyük külliyenin bir elemanı olarak tasarlanmıştır. 16. yy sonlarına doğru artık merkezi, medrese olan külliyeler inşa edilmeye başlanmış bu uygulama 18. yy boyunca devam ettirilmiş böylece medresenin diğer yapılarla olan ilişkisi önem kazanmıştır. Bilhassa medreseyle bütünleşen küçük yapıların bir bütün oluşturması ve bu bütün içerisinde medrese, dershane mescit, türbe ve sebil üçlüsünün vurgulanması dikkat çekmektedir. 17. yy'da Osmanlı Devleti'nin ekonomik bakımdan bozulmaya başlaması 18. yy'da da devam etmiştir. Dolayısıyla külliye şekillenmesine de etki edecek ekonomik sorunlar nedeniyle küçük külliye uygulamalarına eğilim başlamıştır.[125]

18. yy'da Lale Devri ile birlikte artık iyice hissedilen Batılaşma, mimari ve süsleme programında yeni bir dönemi yansıtmaktadır. Bu dönemde gerçekleştirilen medreselerden; 1700 yılında İstanbul Feyzullah Efendi Medresesi, kare planlı bir avlunun çevresine yerleştirilen mescid-dershane, kütüphane ve medrese odalarından oluşmaktadır.[126] 1719-1720 tarihinde inşa edilen Damat İbrahim Paşa Medresesi camiyle aynı alan üzerinde caminin batısında yer almaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planda yapılan medresenin bir adet baş oda, on yedi adet medrese odası bulunmaktadır. Medresenin baş odası, medresenin kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiş ve bu bakımdan klasik medrese plan şemasından farklılık göstermektedir. Kubbesinde ve duvarlarında

[124]Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, 244-245; Tekindağ, 18., Oktay Aslanapa, "Mimar Sinan'ın Medreseleri", Vakıf Haftası Dergisi, 6, İstanbul 1989, 203-205.
[125] Köşklü, 44-45.
[126]Alsanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 365-370-374-393., Abdüsselam Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 528.

Lale Devri'ne ait kalem işi örnekler bulunmaktadır.[127] Nur-ı Osmaniye Medresesi 1755 yılında yapıtırlmıştır. Medrese, caminin güney kısmında avlu içerisinde imaretle yan yana bulunmaktadır. Medrese kare şeklinde revaklı bir avlu çevresinde sıralanan hücrelerden oluşmaktadır. Kare formda medresenin iç avlusu dört taraftan revaklarla çevrelenmiştir. Revakın yüksek ve dar açıklıklarından oluşan düzenlemesi barok yansıması olarak dikkat çekmektedir.[128]

[127]İlknur Aktuğ Kolay, "Damad İbrâhim Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 448.
[128]Köşklü, 252.

2.3. TEKKE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Tekke sözcüğü Farsça olup *"tekye"* kelimesinden türemiş ve *"dayanma", "dayanılacak yer"* gibi anlamına gelmektedir ve çoğulu ise *"tekyâ"*dır. Kelime anlamı olarak tekke; tarîkata mensup olan dervişlerin ahlaken ve ruhen egitilmeleri ayrıca bağlı oldukları tarîkatlarının icabı olan zikirlerini icra etmeleri için inşa edilmiş mekânlardır.[129]

Genel itibariyle küçük bir odadan ibaret olan tekkeler olduğu gibi günün şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak da oluşturulmuş daha geniş kapsamlı tekkeler de bulunmaktadır.[130] Tekkeler fizik özellikleri, işlevleri ve bulundukları yere göre konumları gibi hususlar temel alınarak dergâh, asitane, hankâh ve zaviye olarak da adlandırılmıştır. Asitane, bir tarîkatın ve tarîkat kolunun merkezi olan teşekküllü tekkeler için kullanılır ve 14. yy'dan sonra kullanımı yaygınlık kazanmıştır.[131] Tasavvufta tekke ile hemen hemen aynı anlama gelen dergâh ise tarikatların kurucu şeyhlerinin ya da tarikatın şeyhlerinin ikamet ettiği ve faaliyetlerini sürdürdükleri merkezi tekke anlamında kullanılan terimdir. Zaviye kelimesi ise herhangi bir tarikata ait olan içinde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolculardan maddi bir karşılık almadan misafir edildiği yapılardır. Dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, inzivaya çekildikleri mekânlara da hankâh ismi verilmektedir. [132]

Mimari olarak taştan veya ahşaptan inşa edilen tekkeler, ya o yapıyı kuran kişilerin isimleriyle veya bağlı bulundukları tarîkata ya da zikirlerini yaptıkları günlere göre adlandırılmıştır. Mevlevi Tekkesi, Emir Buhârî Tekkesi, Cuma Tekkesi, Pazar Tekkesi gibi yapılar bunlara örnektir.[133]

Toplumdaki sosyal dayanışmaya katkı sağlaması bakımından önemli olan tekkeler, barınma, beslenme, eğitim, ibadet, temizlenme ve ulaşım gibi ihtiyaçları temin etmesi bakımından çok işlevli olan yapı bölümlerden oluşmaktadır. Tekkelerin genel

---

[129]Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarîkat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları,* İTÜ Mimarlık Mühendislik Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977, 255.
[130]Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, MEB., İstanbul 1993, 3, 445.
[131]M. BahaTanman, "Asitane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, 486.
[132]Beyza Kökrek, *Tahir Ağa Tekkesi Restorasyon Önerisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2016, 8.
[133]Nuran Çetin, *Eyüp Tekkeleri* (Yayınlanamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 2012, 27-28.

itibariyle konumu şu bölümlerden meydana gelmektedir. Tevdihane, selamlık, harem, derviş odaları, türbe, halvethane, mutfak, kiler, kahve ocağı, kafes, mutrıb, hazire, misafirhane, çeşme, şadırvan, hela, hamam, sarnıç, kuyu, ahır, kitaplık ve kütüphane gibi birimler yer almaktadır.[134]

İslam dünyasında ilk tekkenin Hace Abdullah Ensari tarafından Remle'de kurulmasından sonra her tarafa yayılan ve böylelikle daha sonra kurulan Müslüman devletlerinin kuruluş çalışmalarında bulunan tekkeler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerinde de büyük rol sağlamıştır.[135]

Anadolu'nun Türk İslam anlayışıyla yoğrulmasında tekke ve zaviyelerin büyük katkıları olmuştur. Kösedağ Savaşı'nın çıkartmış olduğu karışık dönemde Anadolu'ya gelen birçok ahi ve derviş yerleştikleri yerlerde tekke ve zaviyeleri kurmuşlar ve aynı zamanda daha sonra şehir olacak bu yerlerin temellerini de atmışlardır. Tekke ve zaviyelerin bir bölümü devlet tarafından, özellikle yolculuk için tehlikeli olan yerlere, ticaret yollarına, geçitlere derbent şeklinde inşa edilmişlerdir. Örneğin, Hacı Abdullah Halife (15.yy), Yakup Halife (15.yy), Kasım Dede Zaviyesi (15.yy) gibi zaviyeler iki vadi arasına ve dağlık alanlara kurulmuşlardır. Osmanlı Devleti tekke fikrini sistemleştirmek ve kurumlaştırmak için bu düşünceyi çeşitli yollarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler yapmıştır.[136]

---

[134]M.BahaTanman, *İstanbul Tekkeleri'nin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1990, 193-208.

[135]Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, Cem Yayınevi İstanbul 1974, 38.

[136]Harun Bostancı, *Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2007, 4-5.

2.4. DÂRÛLKÛRRA MİMARİSİN GELİŞİMİ

"Yer, mekân, ev" anlamlarını karşılayan *"dar"* ile *"okuyan"* anlamına gelen *"kurrâ"* kelimelerinin birleşmesiyle *"dârû'l-kurrâ"* ortaya çıkmış olup ayrıca *"dârû'l-kurrâ"* Kur'ân-ı Kerîm'in öğretildiği, ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin öğretildiği mektepler için de kullanılmaktadır. Bu yapılara *"dârulkur'ân"* ve *"dârülhüffâz"* isimleri verilmektedir.[137] İslam'da ilk eğitim öğretim Mekke'de Darülerkam olarak da bilinen Ebu Erkam'ın evinde başlamış olup, Hz. Muhammed bu evde Kuran-ı Kerim öğretmiştir. Hicretten sonra Medine'de ilk olarak Mescid-i Nebevi inşa ettirilmiş ve bu yapının bir bölümü *"suffe"* olarak adlandırılan eğitim ve öğretim merkezi şeklinde kullanılmıştır. Medine'de, İslamın sosyal yapısına giren camiler ve mescitler yaptırılmıştır. Mescitlerde öğretim, hocanın etrafında daire şeklinde oturan öğrencilerle beraber yapılmaktadır. Camilerde Kur'an ve hadis öğretimi yapılmış ve bu ilimleri yüksek seviyede öğrenmek için de bağımsız olarak dârülkûrralar kurulmuştur.[138]

Dımaşk'ta H.391/M.1001 yılında Emir Şücâüddevle Sâdir b. Abdullah tarafından Sâdiriye Medresesi yaptırılmış, Rişa' b. Nazif, MS 10. yy'da bu medresenin ilk dârülkûrrasını kurmuştur ve bu dârûlkûrra Rişâiyye Dârulkûrra adıyla da anılmıştır. Abbasiler zamanında 1233 yılında öğretime açılan Mustansıriye Medresesi'nde bir dârulkûrranın bulunmaktadır. Bu darûlkûrrada kıraat hocası tarafından dersler işlenmiştir.[139]

Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları döneminde dârulkûrralar, darülhûffaz olarak isimlendirilmiştir. Konya'da Selçuklu dönemine ait Sahip Ata (1300), Ferhuniye, Karamanoğulları zamanında ise Konya Has Bey (1421) ve Konya Meram (15. yy)[140] en önemli darülhûffazlardır.

Osmanlı döneminde medreseler kullanım amaçlarına ve öğrettiği bilgi türüne göre umumi ve ihtisas medreseleri olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Umumi medreseler kadı, müftü ve müderris yetiştirmek için kurulmuştur. İhtisasi medreseler

---

[137]Nebi Bozkurt, " Dârülkurrâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1993, VIII, 545.
[138]Işıl Çankaya, *İstanbul'daki Darülhadis ve Darülkurra Yapılarının Mimari Değerlendirme ve Koruma Sounları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2003, 3.
[139]Bozkurt, 544.
[140]Ayla Ödekan, "Darülkurra", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı-Endüstiri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, I, 425.

ise darülkurra, darülhadis ve darultıpları bünyesinde bulunduran kurumlardır.[141] Evliya Çelebi, Osmanlı döneminde ilk dârulkûrranın Orhan Gazi'nin hükümdarlık yıllarında İznik'te inşa edilen Süleyman Paşa Medresesi ile birlikte yanında yapıldığını belirtmiştir. Bursa Ulu Cami bitişiğine inşa edilen dârulkûrra Muallimhane olarak isimlendirilmiştir. 1. Murad'ın çekirgede yaptırdığı bilinen külliyede yer alan muallimhaneler dârulkûrra olarak nitelendirilmektedir. Amasya ve Bursa'da 1. ve 2. Murat devrilerine ait yapılardan bazılarının dârulkûrra olduğu belirtilmektedir. Osmanlı mimarisinde dârulkûrra adıyla anılan ilk yapılar Trabzon'da inşa edilen Fatih Dârulkûrrası (15. yy) ve Amasya'da yapılan II. Beyazıt devrine ait Abdullah Paşa (1505) ve Sultan Hatun (1505) dârulkûrralarıdır. Bursa'daki 1492-1493 tarihli Hoca Yakup Dârulkûrrası Osmanlı devrinden kalma eski örnektir. Trabzon Hatuniye (1514), Süleymaniye (1557), Hüsrev Kehtüda (1565), Sokullu Mehmet Paşa (1568), Atik Valide (1578) ise Mimar Sinan'ın yaptığı önemli dârulkûrralarıdır. 1590 yılında Edirne Selimiye Dârulkûrrası Mimar Sinanın öğrencisi olan Davut Ağa tarafından inşa edilmiştir.[142]

[141]Çankaya, 10.
[142]M.BahaTanman, " Dârulkûrra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1993, VIII, 546-547.

2.5. TÜRBE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Türkçede üzeri örtülü mezar anlamında kullanılan türbe kelimesi, *"yerin üst sathı", "kabir"* ve *"mezarlık"* manasında kullanılan Arapça *"el turbetu"* kelimesinden gelmektedir. İslam inancına göre, insan topraktan yaratılmış ve öldüğünde gömülerek tekrar toprağa dönecektir. Mezarların aşırı kutsanmasını önlemek amacıyla, hadislerde mezarın üzerindeki toprağın bir tümsek oluşturmaması gerektiğinden bahsedilir. Örneğin Vahabiler'e göre türbe yapmanın, mezarın yerini belli edecek derecede üzerine toprak yığmanın ve hatta mezarlıkları ziyarete gitmenin de İslam dinine aykırı olduğu söylenmektedir. Bazı din ulemaları, mezar çukuru kazılırken ortaya çıkarılan toprağın tekrar çukuru doldurulurken yerine koyulmasını doğru bulmaktadır. Bazı din adamlarına göre de mezarın üzerine basılmaması ya da mezarın üzerine oturulmaması için, mezarın yerden belirli bir yükseklik üzerinde bir tümsekle belirtilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. İslamiyet'in ilk yıllarından başlayarak, başucuna ve ayakucuna birer taş ya da tahta parçası dikilerek mezar yeri belirginleştirilmiştir. Fakat bu izlerin sade olması mezarda yatan kişinin hüviyeti, rütbesi ve zenginliğiyle ile alakalı hiçbir yazı ve süsleme öğesi içermemesi gerektiği yönünde hadislerden bahsedilir.[143]

Türbe; *"mezarı korumak maksadıyla üzerine yapılan yapı, kubbe"* anlamına gelmektedir. Türklerin mezar anıtlarına Araplar *"Kubba"* demektedirler. Türkçede ise *"Kümbet"* ve *"Türbe"* adları kullanılmaktadır.[144] Fakat bu yapılar, kitabeler ve araştırmalarda sadece bu adla anılmamakta olup bununla beraber, *"kubbe", "meshed", "kümbet"* veya *"ravza"* gibi farklı adlarla ifade edilmektedir.[145]

Ölülerin defnedilmesi geleneği insanlık tarihinde çok çeşitlidir. Arkeolojik araştırmalar sonucunda çok değişik ölüm merasimleri bulunmaktadır.[146]

Milattan 6000 yıl öncesine kadar inen, Mezopotamya medeniyetinde ilk büyük mezar abidesi Sümerliler döneminde inşa edilmiştir. Bu mezara *"Atmacalar Abidesi"* denmektedir. Kral Eannautum'un, Gishou'ya karşı savaşını anlatmaktadır. Mısırlılarda mezar şekli *"mastaba", "ehram"* ve *"yer altı"* adı altında üç türde yapılmıştır.

---

[143]Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500),* Gökkubbe Yayınevi, İstanbul 2007, 3-4.
[144]Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977, 306.
[145]Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996, 1.
[146]Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri,* 1.

Dönemimizin Ehramları, Mısırlıların edebiyat inanışını hala belirten ve Firavunların sınırsız hâkimiyetinin baki sembolü olarak piramit şeklinde yükselmektedir.[147]

Konargöçer bir toplum olan Türkler, öteki dünyaya oldukça önem vermektedir. Bu önemin nedeni ise yer altı dünyasının tanrısı olan Erlik Han'ın Gök tanrısından sonra gelmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece yeniden dünyaya gelişe inanmışlar ve bu nedenle mezar yapısının önemi artırmıştır. Her kültürde olduğu gibi kurganların ölçüleri, kişilerin sosyal statüsü ile orantılı yapılmıştır. [148] Kurganlara ölen kişinin öteki dünyada yaşayacağına olan inancından dolayı sevdiği eşyalar ve mezar hediyeleri ile gömülmüştür. Ölenlerin atları da bu maksatla gömülüyordu. Atların kuyrukları ayrıca matem işareti olarak kesilmektedir.[149]

Genellikle kurganlar, bir çukurun içine ağaçtan mezar odası yapıldığı ve buranın üzerine de toprak yığınlar oluşturulan küçük bir tepeden meydana gelmektedir. Tip olarak farklı malzemeden, değişik ebatlarda yapılan mezar tümülüslerinden farklı değildir.[150]

İslami düşünceden dolayı, 10. yy'a kadar İslam kültürüyle tanışan bölgelerde pek fazla türbe yapısına rastlanmamıştır. O dönemden günümüze kadar ulaşan ilk türbe Samarra'da yapılan 862 tarihli Kubbet'ü Süleybiye'dir.[151] Türbe, Abbasi halifesi el-Muntasır için, Hristiyan asıllı annesi tarafından yaptırılmıştır. Yapı ortada kubbeyle örtülü sekizgen bir mekân ve bunu çevreleyen beşik tonozlu bir koridordan meydana gelmektedir. Yapılan araştırmalar, bu plan şemasının, Suriye-Filistin bölgesinde ilk örneklerine rastlanılan ve erken Hristiyan dönemine tarihlenen ambulatoryumlu yapılardan geliştirildiğini ortaya koymuştur.[152]

Türklerin egemen olduğu yörelerde daha çok İslam mimarlığının anıtsal mezar yapıları gelişmiştir.[153]

---

[147]Doğan Erginbaş, *Anıt Kabirler ve Zafer-Asker Anıtları*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1950, 6-7.
[148]Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1993, 43.
[149]Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 1988, 44.
[150]Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, 43-44.
[151]M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu –Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu,* 11, Ankara 1947, 69-57-58.
[152]Daş, 12.
[153]Ayla Ödekan, "Türbe", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayın, İstanbul 1997, II, 1883.

10. yy başlarından itibaren Horasan ve Türkistan bölgelerinde çeşitli formlarda türbe yapım faaliyetine başlanmıştır. Orta Asya'da İslami devirde en eski türbenin hangi tarihte yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bilinen en eski türbe yapısı 913-943 tarihli İsmail Samani Türbesi'dir.[154]

Karahanlılar döneminde ölünün mezarının simgeleştirilmesi amacıyla mezar anıtları yapılmıştır. Karahanlı devri mezar yapılarının örnekleri başında 978 tarihli Arap Ata Türbesi gelmektedir. Türbe, tek kubbeli, kubbeye tromplarla geçiş sağlanmıştır. Yine Karahanlılar dönemi önemli örnekleri arasında 12. yy başlarına tarihlenen Ayşe Bibi Türbesi ve 12. yy ortalarına tarihlenen Şeyh Fazıl Türbesi bulunmaktadır. Karahanlılar döneminde, kare plan şeklinde yapılan türbelerin gövde kısımları kübik olup kerpiç ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Farklı şekillerde yapılan türbelerin cephe süslemeleri zengin tuğla bezemelidir. Gazneliler döneminde türbe yapısı yok denecek kadar az olmakla beraber en önemli örneklerden birisi 10. yy'da inşa edilen Aslan Cazip Türbesi'dir. Türbe kare planlı, üzeri de tromplarla geçilen bir kubbeyle kapatılmıştır. Türbede kalem işi süslemelerin yanı sıra tuğlaların farklı şekilde kullanılmasıyla da oluşturulan zengin süslemeler yer almaktadır.[155]

Büyük Selçuklu Devleti zamanında türbe ve kümbetler büyük mezar anıtı olarak karşımıza çıkar. Büyük Selçuklu türbelerindeki ilerleme Karahanlı ve Gazneli dönemine bağlanmaktadır. Büyük Selçuklular, geçmişteki eserleri, farklı şekillerde yeniden ele alarak yorumlamış olup yoğun süsleme ve bezeme uygulamalara da olanak tanımıştır. Büyük Selçuklular döneminde yapılan kümbetler, zengin örnekleriyle ilk defa karşımıza çıkmaktadır. Büyük Selçuklu kümbet plan tipi olarak daha fazla çokgen veya silindirik planı tercih etmişlerdir. Gövdenin alt kısmında bir mumyalık katı, üst kısmında ise sembolik olarak bir lahit bulunmaktadır. Üst örtü içten kubbe, dıştan piramidal ya da konik külahlı olarak inşa edilmiştir. Günümüze ulaşan örneklerde de genellikle külah yıkılmış, içte yer alan kubbe bulunmaktadır. Orta Asya'da inşa edilen kümbetlerde malzeme olarak tuğla kullanılmıştır.[156]

Büyük Selçuklular döneminde Damgan Çihil Duhteran ve Harrekan kümbetleri sekizgen gövdeye sahip, köşeleri gömme sütunlu ve çift kabuklu şekilde yapılan

[154]Cezar, 107.
[155]Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 7-8.
[156]Selma Özkan, *Edirne Türbeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Edirne 1995, 13.

anılmaya değer eserlerdir.[157] Büyük Selçuklu dönemine ait 1157 tarihli Sultan Sencer Türbesi Merv'de bulunur, kare planlı türbenin üzeri 17 m. çapında tromplarla geçilen kaburgalı kubbeyle örtülü olup plan formu bakımından anıtsal örnektir.[158]

Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen kümbetler, Nahcivan, Rağdan ve Gürgan'da yapılan kümbetlerin ilk öncüleri kadar ihtişamlı olmamakla birlikte onlara nazaran daha dengelidirler; hatta mimari uyumları açısından daha da göz doyurucudurlar.[159]

Hakkı Önkal; "*Anadolu'da Selçuklular döneminde inşa edilmiş türbeler, tarihi, coğrafi ve kültürel şartları tabii olarak husule getirdiği nisbet, form, malzeme ve süslemedeki yenilik ve değişikliklere rağmen ana formunu muhafaza eden, İran ve Azerbaycan'daki eski örneklerin bir uzantısı ve İran türbe mimari geleneğinin bir devamıdır.''*[160] demiştir.

Anadolu türbelerinde kare, silindirik veya çokgen planlar farklı bir değişime uğramamış olup kule biçiminde olan görüntülerini korumuşlardır. Ayrıca Selçuklu mimarisine bağlı olarak da türbelerin ön cephelerine önem vererek süsleme ve bezeme kapılarda yoğunlaşmıştır.[161]

Silindirik planlı kümbetler Anadolu'da da inşa edilmiştir. Anadolu'da, silindirik biçimli türbelerin ilk örnekleri Ahlat'ta karşımıza çıkmaktadır. 1279-1280 tarihli Hüseyin Timur Kümbeti silindirik planlı olarak yapılmıştır.[162] Anadolu'da eyvan biçimli mezar yapıları inşa edilmiş ve Tercan'da bulunan Mama Hatun Türbesi de eyvan biçimli türbe örneklerinden biridir.[163] Anadolu'da konik veya külah formunun kullanıldığı yapı ise 12. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen Emir Saltuk Kümbeti'dir. Kümbet sekizgen gövdeye sahip olup her cephesi üç kattan düzenlenen düz silmelerle sınırlanmış üçgen alınlıklarla sonlanmaktadır.[164]

---

[157]Ödekan, 1883.
[158]Cezar, 321.
[159]Sedat Hakkı Eldem, *Türk Mimari Eserleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1974, 201.
[160]Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri,* 6.
[161]Doğan Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, 197.
[162]Arık, 80.
[163]Günay Tümer, "Türbe", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1983, XXXII, 52.
[164]Ayşe Denknalbant, "Üç Kümbetler", *TDV İslam Anskilopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 277.

Beylikler devrinin türbeleri de Selçuklu türbe plan tipolojisinde kare, yuvarlak ve çok kenarlı olarak yapılmıştır. Van, Ahlat, Kayseri, Tokat, Amasya, Konya, Niğde ve Karaman'da bir çok örneği bulunur. Bu türbelerden kare planlı forma 1350 tarihli Kayseri'deki Emir Ali Türbesi'ni, yuvarlak planlı forma da, yine Kayseri'deki inşa edilen 1312 tarihli Sırçalı Kümbeti örnek gösterebiliriz.[165]

Müslümanlarda, türbe anlayışı olarak Hz. Muhammed'in türbesi bilindiğinden ve türbe yapılır düşüncesinden yola çıkılarak Osmanlılarda, türbe padişahlara, sultanlara, şehzadelere, sadrazamlara, vezirlere, padişah hanımlarına ve devlete büyük hizmetlerde bulunan kişilere yaptırılırdı.[166] İznik ve Bursa'da, Selçuklu üslubundan Osmanlı türbe üslubuna geçişte yaptırılan dönemin ilk türbe örneklerine rastlanır.[167] Osmanlının beylikten devlet yolunda ilerlediği dönemde, yuvarlak türbe plan şemasının bırakıldığı, dört, altı ya da sekiz köşeli türbe formunda yapıldığını, kasnakta ve gövde kısmında çok sayıda pencere açıldığını, portalde uygulanan taş işçiliğinin yerini çiniyle yapılan süslemelere bırakıldığı gözlemlenmektedir. Osmanlılar, kubbeli türbeleri kendi anıtsal mimari üsluplarına daha uygun bulmuş, konik külahlı kümbet uygulamalarını bırakmışlardır.[168]

16. yüzyıl türbeleri içinde 1566 tarihli Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nin plan bakımından önemli bir yeri bulunmaktadır. Mimar Sinan bu türbede bir açıdan da Osmanlı padişahının önemini, ululuğunu vurgulamak istemiş ve bu nedenle de yeni bir türbe planıyla karşımıza çıkmıştır. Mimar Sinan yaptığı yapıları içerisinde uyguladığı plan formunu farklı bir yapıda daha kullanmadığı için bu türbe Türk mimarisi içerisinde tek örnek olarak kalmıştır. Sekizgen bir gövdeden oluşan türbeyi dışarıdan çeviren revaklar, iç kısımda da duvardan ayrı sütun sırasıyla ve beden duvarlarına oturan çift çidarlı kubbesiyle bu yapı Osmanlı mezar yapıları içerisinde ilgi çekici bir uygulama olmuştur.[169]

Klasik dönemde oldukça benimsenen, türbe iç duvarlarını belirli bir yüksekliğe kadar çiniyle kaplanması olayı klasik dönemdeki yapılarda çokça uygulanmıştır. Ayrıca

---

[165]Yetkin, *İslam Mimarisi*, 221.
[166]Ramazanoğlu, 15.
[167]Birsen Peköz, "Türk Mimarisinde Göçebelikten Medeniyete Geçiş Kümbetler", *Önasya*, II, Ankara, 1960, 22.
[168]Yetkin, *İslam Mimarisi*, 38.
[169]Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 214-216.

çini süsleme uygulaması Erken Dönem Osmanlı Hanedan Türbeleri içerisinde sadece Yeşil Türbe'de karşımıza çıkmaktadır.[170]

17. yüzyılda tüm mimari formları etkileyen barok üslup, şüphesiz türbeleri de etkilemiştir. Plan bakımından barok etkisinde kalan üç tip plan dikkati çekmektedir Bunlar; kenarları yuvarlatılmış kare, daire ve kenarı fazlalaşmış çokgen türbelerdir. Mimari öğe olan sütun başlıkları, korint tarzdan ilham almıştır. Kemer şekilleri çoğunlukla yuvarlak formlu ve dekoratif özelliktedir. Barok devri yapılarında ayrıca profillerde de zenginleşme ve iki renk taş işçiliği görülmektedir. Beden duvarlarında açılan pencere sayısının fazlalaşması ile türbelerin içi kısmı klasik döneme türbelerine göre daha fazla aydınlatılmıştır.[171] Eyüp'te yer alan 1800 yılında tamamlanan Şah Sultan Türbesi daire plan formunda inşa edilmiş, barok üslubunu yansıtan süslemeleriyle oldukça önemli bir türbedir.[172] Osmanlı türbeleri üç gruba ayrılmaktadır:

Poligonal Gövdeliler:

Erken Devir Osmanlı Türbelerinde poligonal ya da sekizgen gövdeli olan türbeler; 1326 tarihli Osman Gazi Türbesi, 1421 tarihli Yeşil Türbe ve 1492 tarihli Fatih'in eşi Gülbahar Hatun Türbesidir. Ongen planlı olan türbeler; 1481 tarihli Fatih Sultan Mehmet Türbesi, ayrıca altıgen planlı olan türbeler içinde de 1479 tarihli olan Şehzade Mustafa Türbesi yer almaktadır.[173]

Klasik Devir Osmanlı Türbeleri plan şeması bakımından; Sekizgen planlı türbeler; 1505-06 yılında II. Beyazıd'ın oğlu Mahmut için yapılan türbe, 1522 yılındaki Yavuz Sultan Selim Türbesi ve 1512 tarihli II. Beyazıd Türbesidir. Ayrıca altıgen planlı türbeler ise 1599 yılında İstanbul'daki III. Murad Türbesidir.[174]

Açık Türbeler:

İznik'te açık planlı türbe örneği bulunmakta olup bunlar 14. yüzyılın sonunda inşa edilen Yakup Çelebi Türbesi ile Saltuk Dede Türbesidir.[175] Fatih'in sütannesi Ebe Hatun Türbesi (15. yy), Saraylılar Türbesi (15. yy) ve 1413 tarihli olan Devlet Hatun

[170]Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 11.
[171]Türkan Önalp, *İstanbul'daki Barok Türbeleri*, Önasya, 2, Ankara 1967, 12-13.
[172]Sevgi Parlak, "Şah Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 259.
[173]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 7.
[174]Aslanapa, *Türk Sanatı*, 286-288.
[175]Aslanapa, *Türk Sanatı,* 169.

Türbesi de açık planlı olarak inşa edilmiştir.[176] Ayrıca İstanbul'da 19. yy'da yapılan Servet Seza Türbesi de açık planlıdır.[177]

Kübik Gövdeliler:

Dışta kübik bir gövdesi olan bu türbelerin; iç bölüm düzenlemeleri, kasnak yükseklikleri, kubbeye geçiş elemanları ve revak uygulamaları bakımında her biri birbirinden farklı özellik göstermektedir. Dıştan kare planlı olduğu gibi içte de kare plana sahip olan türbeler; Gülçiçek Hatun ve Yıldırım Bayezıd (15.yy) türbeleridir. [178] Erken devre ait türbeleri içinde Gülçiçek Hatun Türbesi (1399-1400), revaklı en eski türbelerden biri olması bakımından önemlidir.[179] II. Murad Türbesi'nde merkezde bulunan bir kare bölüm ile onun etrafını çevreleyen bir dehlizden ibaret düzenlemesi bulunmaktadır. Erken döneme ait kübik gövde planlı hanedan türbeleri yalın ve mütevazı ölçülere sahip yapılar olmakla birlikte revak öğesinin gövdeye ilave edilme uygulamalarının başarılı örneği olmaları açısından, türbe mimarisinde önemli bir konuma sahiptirler.[180]

Klasik devirde 1619 yılında yapılan Sultan 1. Ahmet Türbesi, kare planlı olarak inşa edilmiş ve kendi adıyla anılan külliyenin içerisinde yer almaktadır.[181]

Anadolu dışındaki ve Anadolu'daki türbeleri incelediğimizde türbelerin iki veya üç kısımdan oluştukları gözlemlenmektedir. Bu şekilde inşa edilmiş olan bu türbelerin cenazelik, gövde ve üst örtüden ya da sadece gövde ve üst örtüden oluştukları görülmektedir. Bu bölümleri inceleyecek olursak;

Alt Kat (Cenazelik):

Anadolu'nun içindeki ve dışındaki türbeleri incelediğimiz zaman, yapıların birçoğunda cenazelik katının yer aldığı görülmektedir. Cenazenin yer aldığı kısım cenazelik katı adını alır. Cenazelik kısmı, şekil olarak üst kat planıyla benzerlik gösterdiği gibi farklı formda yapılmış olanları da vardır. Cenazelik bölümü; beşik, yıldız ve kubbemsi tonoz gibi örtülerle kapatılmıştır. Konya'da bulunan 1219 tarihli İzzettin

[176]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 11-12.
[177]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 462.
[178]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 10.
[179]Selda Kalfazade, "Gülçiçek Hatun Türbesi*", TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 236.
[180]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 10.
[181]Aslanapa, *Türk Sanatı*, 289.

Keykavus Türbesi, Kırşehir'de yaptırılan 1260-1265 tarihli Melik Gazi Türbesi cenazelik kısmı bulunan türbelere örnek olarak verilebilir.[182]

Üst Kat (Gövde):

Anadolu dışındaki ve içindeki türbelerde; üst kat kısmı Kuran okumak, dua etmek maksadıyla inşa edilmiştir. Üst katlarda, pencere açıklığı ve çoğunlukla sembolik maksatla konulan sandukalar ve ayrıca namaz kılmak için de mihrap nişi bulunmaktadır. Gövde kısmının, çokgen veya silindirik formda yapıldığı görülmektedir. Kayseri'de inşa edilen 1285 tarihli Döner Kümbet çokgen şeklinde yapılmış türbe örneklerinden biridir.[183]

Üst Örtü:

Gövde kısmının üzeri; dıştan konik veya piramidal külah, içten de kubbeyle örtülü olan üst örtü şekilleri vardır. Ayrıca çift cidarli olarak düzenlenen formları da bulunmaktadır.[184]

Türbelerde de cami, medrese, han gibi büyük yapılarda uygulanan yoğun süsleme anlayışı görülmekte olup sadece hanedan mensuplarına ait türbelerde yoğun bir süsleme olduğunu, halka ait türbelerin daha sade yapıldığı gözlenmektedir. Var olan süsleme anlayışı ise dönemin özelliklerine göre çeşitli malzemeler üzerine işlenmiş bitkisel, geometrik bezemelerden oluşmaktadır. Süslemelerde çoğunlukla taş, tuğla, çini kalem işi kullanılarak yapılmıştır.[185] Erzurum'da yapılan Saltuklu yapısı olan Emir Saltuk Türbesi'nin üst örtüsü içten kubbe dıştan ise konik külahla örtülmüş olup iki renkli tuğla süslemesi bulunmaktadır.[186]

[182]Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 64.
[183]Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 195.
[184]Arık, 57-58, 69.
[185]Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 12.
[186]Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 21.

2.6. HAMAM MİMARİSİN GELİŞİMİ

Alidost Yeme içme gibi temel gereksinimlerden biri olan yıkanmak için insanlar ilk başta su kenarlarını tercih etmişleridir. Yaşanılan yere, inanç sistemlerine göre de temizlenme için gerekli olan yıkanmanın gerçekleştiği akarsulara kutsallık atfetmişlerdir. Hintliler için Ganj, Mısırlılar için Nil, Asurlular için Fırat, gibi nehirler hem bedensel hem ruhsal temizliğin gerçekleştiği yerler olarak önem taşımaktadır. Yerleşik hayatla birlikte temizlik yapabilmek için bir mekâna yani hamamlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Suyun ısıtılmasıyla insanların yıkanması için yapılmış yerlerin genel adı hamamdır. *"Hamam"* kelimesinin kökeni Arapçadan gelmiş olan *"ısıtmak, sıcak olmak"* manasındaki "*hamm"* (hamam)'dır.[187]

Pakistan'ın batısında bulunan Sind'de yapılan kazılarda, MÖ 2500-1500 yıllarındaki İndus medeniyetinin şehri olan Mohenjo-Daro ortaya çıkarıldığında tespit edilen çok gelişmiş su ve kanalizasyon sisteminin olmasından dolayı burada hamamlar olduğu tahmin edilmektedir. Eski Mezopotamya'da yapılan kazılarda Asur hükümdarlarına ait bir yıkanma yeri bulunmuş ayrıca Asur Kralı 3. Salmanasar'ın (MÖ 859-824) ait bir hamamın varlığı tespit edilmiştir. [188]

Hamamlar, Romalılar zamanında daha gelişmiş formda, anıtsal ölçülerde, sıcak sulu ve içleri özel olarak yapılmış hamam örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğunda, günlük yaşamın odak noktasından birini oluşturan hamamlar; mozaikle ve mermerle kaplamalı gösterişli duvarlarıyla dikkat çekmektedir. Hamamlarda temizlikten başka, her türlü jimnastiğin yapıldığı, ayrıca şair, filozof, hatip ve dinleyicilerin bir arada toplandıkları büyük salonları da bulunmaktadır.[189]

Halka açık hamam mimarisi, Roma döneminde ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir.[190] Çarşı hamamlarını, Romalılar *"Balnea"* olarak adlandırmışlardır. Kadınlar ve erkekler bölümleri ayrı düzenlenen halk hamamları da bulunmaktadır. Hamamın kadınlara

---

[187]Alidost Ertuğrul, "Hamam Yapıları ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7(13), İstanbul 2009, 241.
[188]Semavi Eyice, "Hamam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1997, XV, 402.
[189]Yusuf İzzettin Özen, "Hamam", *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986, 10, 330-331.
[190]Eyice, "Hamam", 402.

ayrılan bölümü, erkekler bölümüne oranla daha küçük düzenlemiştir. Hamamın külhan kısmında yanan ateş, iki bölümün de hem suyunu hem de mekânlarını ısıtmaktadır.[191]

Ankara'da bilinen en eski su yapısı olan Roma Hamamı MS 212-217 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu hamamın, dünyadaki en büyük Roma hamamlarından biri olduğu kabul edilmektedir. [192]

Bizans döneminde hamam kültürü devam etmiştir. Ancak Romalıların inşa ettiği hamam mimarisi kadar gösterişli yapılar olmadığı görülmektedir. Halk yapısı olan hamamlar, İslam medeniyetlerinde yeniden önem kazanmıştır. En iyi hamam örnekleri, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilmiştir.[193]

Genel itibariyle hamamlar, kullanış amacı ve konusuyla ilgili *"özel"* ve *"çarşı"* hamamları olarak ikiye ayrılmıştır. Anadolu'daki saray, köşk, kışla, konak veya tekke hamamları gibi sınırlı sayıda insanın yıkanması amacıyla düşünülen ve hacimleri de buna göre düzenlenen hamam örneği özel hamamlardır. Çarşı hamamı ise genel hamam olarak adlandırılmakta olup köy, kasaba ve kent insanının yararlanması için tek veya çifte hamam şeklinde yapılmış vakıf binalarıdır.[194]

Anadolu'daki Türk hamamlarının ilk örnekleri, 12. yüzyılda Artuklu döneminde inşa edilmiştir.[195]

Anadolu Selçuklu döneminden günümüze gelen hamam örnekleri sayılı olup Osmanlı hamamlarından pek çoğu ise bugüne ulaşmıştır.[196]

Türk Hamamları, Osmanlı döneminde en mükemmel şeklini almış ve ilk hamam 1. Murat tarafından Bursa'da yaptırılmıştır. Günümüzde Eski-Yeni Hamam ismiyle bilinen bu hamam halen çalışır vaziyettedir.[197]

Osmanlı, devletin genişlediği bütün topraklarda pek çok genel hamam yaptırmış ve bunlardan ayrı, ayan saraylarında, büyük konaklarda ve varlıklı kişilerin evlerinin yanında küçük boyutlarda hususi hamamlar da inşa edilmiştir. Osmanlı tarihi boyunca

---

[191]Celal Esat Arseven, "Hamam", TDV *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1965, II, 678-683.
[192]Abdulkerim Erdoğan, *Ankara Hamam ve Kaplıcaları, Anadoluda Su Medeniyeti Dizisi: 2,* ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, 21.
[193]Özen, "Hamam", 331.
[194]Yılmaz Önge, *"Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar, Mimar Koca Sinanın Yaşadığı Çağ ve Eserleri I.II",* İstanbul 1988, 404.
[195]Arseven, ''Hamam'', 679-680.
[196]Özen, "Hamam", 331.
[197]*Türk Ansiklopedisi,* "Hamam", Ankara 1970, XVIII, 424-426.

çok sayıda hamam inşa etmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, hamamların iyi gelir getirmeleri nedeniyle hayır eserlerine maddi kaynak olarak vakfedilmesidir. İkinci olarak da, hamamların ait oldukları yapı manzumesinin merkezi olan cami cemaatine hizmet vermesidir.[198]

Osmanlı Devleti, hamamlara büyük önem vermiş ve bu dönemde çok sayıda ve değişik biçimli birçok hamam inşa edilmiştir. Bunlar; sıcaklığı dört eyvanlı ve köşe halvetli hamamlar, sıcaklığı yıldızvari hamamlar, kare sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli hamamlar, sıcaklığı çok kubbeli hamamlar, sıcaklığı kubbeli dikdörtgen şeklinde olan çifte halvetli hamamlar, ılıklık-sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu hamamlardır.[199]

Türk Hamamları başlıca 3 grup altında incelenmektedir.

- Halk Hamamları
- Saray Hamamları
- Kaplıcalar

Halk Hamamları:

Halk hamamları cami, medrese, imaret gibi diğer sosyal yapıların yanında yapılmıştır. Gayet yalın ve süslemesiz olan bu yapılar hükümdar veya hayır sahibi kişiler tarafından hayrat olarak yaptırılır.[200]

Halk hamamlarının, çift oldukları yerlerde genellikle biri erkeklere, diğeri kadınlara ayrılmış ve hamamların tek oldukları yerlerdeyse, haftanın belirli günlerinin kullanımı; kadınlara ve erkeklere ayrılmıştır.[201]

Soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamamların soyunmalık bölümü; hamama gelen insanların dinlenmesi için yapılmış ve ılıklık kısmından, ortada göbek taşı ve çevresinde de halvet hücrelerin yer aldığı sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklık, dört eyvanlı klasik hamam plan şemasında yapılmış olup yıkanma işleminin

[198]Eyice, "Hamam", 15, 412.
[199]Hakan Vardi, *Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2010, 20-22.
[200]Kemal Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1949, 31.
[201]*Türk Ansiklopedisi*, "Hamam", Ankara, 1970, XVIII, 425.

gerçekleştiği bölümdür. Hamamların aydınlanması olayı da aydınlık feneri ve fil gözü olarak isimlendirilen camlardan gelen ışıkla sağlanmaktadır.[202]

Çifte hamamlarda, çoğunlukla erkekler bölümü, kadınlar bölümünden büyük ölçülerde tutulmuş olup bunların giriş kapıları meydana veya ana yola açılırken, kadınlar bölümünün giriş kapısı da, mahremiyet düşüncesiyle ikinci bir yola açılmaktadır. Anadolu'da bilinen en eski çifte hamamlar; Kayseri Külük Hamamı (12. yy ortaları) ve Sultan Hamamı (13. yy ilk çeyreği) olarak bilinmektedir.[203] Osmanlı zamanında ise Bursa Orhangazi Hamamı (1339)[204], Edirne Saray Hamamı (1389-1402)[205] çifte hamam olarak inşa edilmiştir.

Saray Hamamları:

Saray hamamları, zarif zevklerle işlenmiş ve bezenmiştir. Saray hamamlarında ince oymalarla bezemeli, mermer kurnalar ve bu kurnalara sıcak ve soğuk suyun aktığı gümüş ve altın musluklar, soyunma yerlerinde gümüş ve altın kakmalı sedirler bulunmaktadır. Hamamın orta bölümünde sultana ait olan yıldız formunda bir yıkanma yeri, bu yıkanma yerinin etrafında ise hücreleri bulunmaktadır.[206]

Kaplıcalar:

Bu hamamların amaçları başka olduğundan mimari karakterlerinde farklılıklar görülmektedir. Kurnalı yıkanma yerlerinin yanında, büyük havuzlar bulunur. Türlü türlü hastalıkların tedavisi için Türkler bu hamamlara ilgi göstermiş ve bu suya, ancak vücudu başka bir suda temizledikten sonra girmeyi uygun bulmuşlardır. Bu usul, Bursa'daki Kükürtlü Kaplıcada (2. Beyazıt Dönemi) sıkı bir şekilde uygulanmıştır.[207]

[202]Eyice, "Hamam", 425.
[203]Önge, 404.
[204]Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 111.
[205]Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 495.
[206]*Türk Ansiklopedisi*, ''Hamam", 425.
[207]Aru, 31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALE MİMARİSİ ve BURSA KALESİ

3.1. KALE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Arapça *"ka-le'a"* kökünden gelen *"kal"*, bir şeyi kökünden *"sökmek"* manasına gelmektedir. *"Kulâ'a"* veya *"Kullâ'a"* sözcükleri *"tepe gibi yüksek olan"* anlamı taşımaktadır. Türkçe'de *"kıla"* ve *"kalav"* kelimeleri *"kale"* anlamında kullanılmaktadır. Farsça'da *"ark"* sözcüğü *"iç kale"* olarak adlandırılmaktadır.[208]

Kale, askeri mimari çerçevesinde ele alınmaktadır. Türkçede *"kale"* kelimesi; hisar, sur, tabya gibi koruma ve savunma yapıları için de kullanılmasından dolayı bir takım anlam karışıklıklarına yol açmaktadır. Hisar, tek bir kitle halinde mesken olarak düşünülerek yapılmıştır. Sur, bir şehri korumak maksadıyla yapılmış bu alanı kulelerle çevreleyen bir savunma duvarı olup ayrıca kalenin yapı elemanlarından biridir. Tabya, kaleden daha geç dönemlerde ortaya çıkan ve uzun menzilli toplardan korunmak amacıyla yapılmış ve silahlarla güç kazanan bir savunma yapısıdır.[209]

Genel itibariyle kaleler ana yol, yol kavşağı, dağlar arasında boğaz, geçit yerler, köprübaşları, kıyıdan az uzaktaki adacıklar, denize uzanan burun gibi stratejik yerlere inşa edilmiş ve arazinin doğal özelliklerinden yararlanılmıştır.[210]

Kaleler genellikle kalın bir sur duvarı ve duvar boyunca aralıklı sıralanan burçlardan oluşmaktadır. Duvarlar çoğunlukla, taş, bazende tuğladan horasan harcıyla yapılmaktadır. Burçlar birbirlerini görebilecek biçimde konumlandırılır. Duvarların iç taraflarında *"kazamat"* ismi verilen bölümler bulunmaktadır. Kale duvarlarının üst kısmı savunanların her tarafa yetişebilmelerini sağlamak maksadıyla düz yapılmakta ve bu düzlüğe *"seğirdim yeri"* denilmektedir. Duvarın üst taraflarında *"barata"* ya da *"baru kalkanı"* olarak adlandırılan *"mazgallı korkuluk"* yer almaktadır. Kayalık tepelerde yapılan kaleler dışında ekseriyetle duvarların alt taraflarında içi su dolu

[208]Ali Boran*, Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 2001, 7.
[209]Semavi Eyice, "Kale", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 234.
[210]Eyice, "Kale", 234.

savunma hendekleri bulunmaktadır. *"Taht-el-kale"* ya da bugün kullanılan şekliyle *"Tahtakale"*, kale duvarlarının hemen ön kısmındaki toprak bandın ismidir.[211]

Kale kapıları, burçlar kadar önemli müdafaa aracıdır. Kale kapıları, çoğunlukla kuvvetli ve kalın ağaçlardan yapılır, üzerleri bakır veya demir levhalarla kaplanırdı.[212]

Bazı büyük kalelerin esas girişi dışarıdan kâgir bir köprü ile sağlanmakta ve köprünün üst kısımdan kâgir kule bulunmaktadır. Bu kule de geçişlerin kontrol edilmesi için yapılmıştır. Kapıyı ya da köprüyü koruyan kuleye *"hisarpeçe"* veya *"siperli kale önü"* denir. Kale mimarisinin önemli bir öğesi de duvar satıhlarının düzlüğünü gideren mahmuz, payanda veya duvar dirseği denilen sivri çıkıntılardır. Duvarların en üst kenarılarını oluşturan, araları açıklıklı, diş halinde ve yaklaşık bir insan boyu kadar yükseklikteki bölüme *"siper"*, *"barbata"*, *"mazgal siperi"* veya *"dendan"* denir. Kalenin çeşitli kısımlarında ok atmaya özel pencereler veya ok mazgalları bulunmaktadır. Kale mimarisinin en önemli bölümü burç veya kulelerdir. Kalenin kulelerinden biri diğerine göre daha yüksek ve güçlü olarak inşa edilmiştir.[213]

Kaleler, çoğunlukla iç kale, dış kale, ahmedek ve şehristan gibi bölümlerden oluşmaktadır. Dış kale ve Ahmedek bazı kalelerde bulunmamaktadır. Bunun yerine kale, sadece iç kale kısmından da ibaret olabilmektedir. İç kale, surlarla çevrili bir şehrin en yüksek noktasında hükümdarın ya da komutanın oturması için ayrılmış kale bölümü olup *"bala hisar"* ve *"erek"* olarak da adlandırılmaktadır. Çoğunlukla iç kaleler; kentin en iç bölümünde yer almaktadır. İç kalede; yönetici sarayı, bey konutu, darphane, ibadethane (cami-kilise), tutukevi gibi yapılar bulunmaktadır.[214]

İnsanlık eski çağlardan itibaren kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla etrafını koruyucu yapılarla çevirmiştir. Bu amaç doğrulutusunda, eski yerleşim yerlerden biri olan Mezopotamya'da Fırat ve Dicle kıyılarında, köşelerinde çıkıntı olan yarım yuvarlak kuleleri bulunan, 3-4 m. yüksekliğinde kerpiç duvarlardan yapılmış kaleler bilinmektedir. Anadolu'da MÖ 5500 yılına doğru Hacılar mevkinde temel kısmı taştan, üst kısmı ise kerpiçten yapılmış 2-2.5 m. kalınlığına sahip dikdörtgen duvarla çevrelenmiş bir yer bulunmuştur. Anadolu'da bilinen en eski kalenin MÖ 3600 yıllarına

[211]Ayla Ödekan, "Kale", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayınevi, İstanbul 1997, II, 932.
[212]Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Doğu Ltd. Şirket Matbaası, Ankara 1959, 1, 7.
[213]Eyice, "Kale", 235.
[214]Boran, 8.

tarihlenen Mersin civarındaki Soğuktepe'deki kale olduğu belirtilmektedir. Anadolu'da Roma döneminde çoğunlukla savunma amacıyla kaleler inşa edilmiştir. Bilhassa Roma döneminde sadece sınırlara yakın bölgelerde garnizonları ibate etmek için kagir veya ahşap *"castrum"* yapılmıştır. Bunlar ekseriyetle dikdörtgen ya da kare biçimli alanı çevreleyen bir duvardan ibarettir.[215]

Hititler'den Boğazköy, Urartular'dan Çavuştepe önemli kale örnekleri arasındadır. Batı Anadolu'da Yunanlılar daha çok kent suru kullanmıştır. Bizanslılar, Arap, Sasani ve Türk akınlarına karşı kale yapımına ehmemmiyet vermiştir. Haçlı Seferleri zamanında Suriye, Lübnan, Anadolu, Rodos, Kıbrıs gibi bölgelerde Avrupalı şövalyelerin kendilerine kalacak yer aramaları sonucu olarak kale yapımı yoğunlaşmıştır. Ege kıyısında yer alan Bodrum Kalesi (1406-1523), Lübnan'da Sayda Kalesi (13.yy) bu dönemin önemli örneklerindedir. Hitit, Urartu, Roma ve Haçlı kaleleriyle Osmanlı kaleleri arasında hendek, kapıları çifte burçla koruma ve çifte duvar sistemi gibi önemli kısımlar çok eski çağlardan yakın döneme kadar kullanılmıştır.[216]

Anadolu'da her çağda iç kale inşa edilmiş ve bu kaleler daha sonraki zamanlarda da kullanılmıştır. Ankara, Amasya, Amasra, Eskişehir iç kaleleri gibi birçok yapı daha sonraki devirlerde de önemini korumuştur. Van, Diyarbakır Enez, Alara, Tokat, Kütahya, Alanya gibi iç kaleler tamir edilerek Türk döneminde kullanılmıştır. Anadolu' da inşa edilen iç kale ve dış kale bölümlerinden oluşan örnekler; Erzurum, Harran, Konya, Hasankeyf, Diyarbakır, Sivas, Kayseri, Van, Mardin, Bursa, Amasra'dır.[217]

---

[215]Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergis*i, 7 (7), 1.
[216]Eyice, "Kale", 235.
[217]Boran, 10-11.

3.1.2. BURSA KALESİ

Bursa kentinin, MÖ 187-186 yıllarında Bithynia Kralı 1. Prusias tarafından kurulduğu bilinmektedir. Dönemin devlet ve bilim adamı Hannibal'ın gözetimi ve denetimi doğrultusunda planlı bir yer seçimi yapılarak şehir kurulmuştur.[218] Prusias kurduğu kente, Prusa ad Maare *"Deniz Üzerindeki Bursa"*adını vermiştir.[219] Antik dönemde Prusa isimli diğer şehirlerden ayırt edilemesi için Prusa ad Olympum *"Olimpos Prusası"* ismiyle de anılmıştır.[220] Prusias'ın, yerleşimin olmadığı ıssız bir ova ve sarp dağın birleştiği bir alan üzerine yeni bir kent kurmasının nedeni siyasidir. O dönemlerde Bursa, hisar semti askeri için stratejik konaklama açısından oldukça uygundur.[221]

Bursa Kalesi'nin ilk yerleşim yeri olması sebebiyle geçmişten günümüze kadar birçok medeniyete ait izler görülebilmektedir.[222]

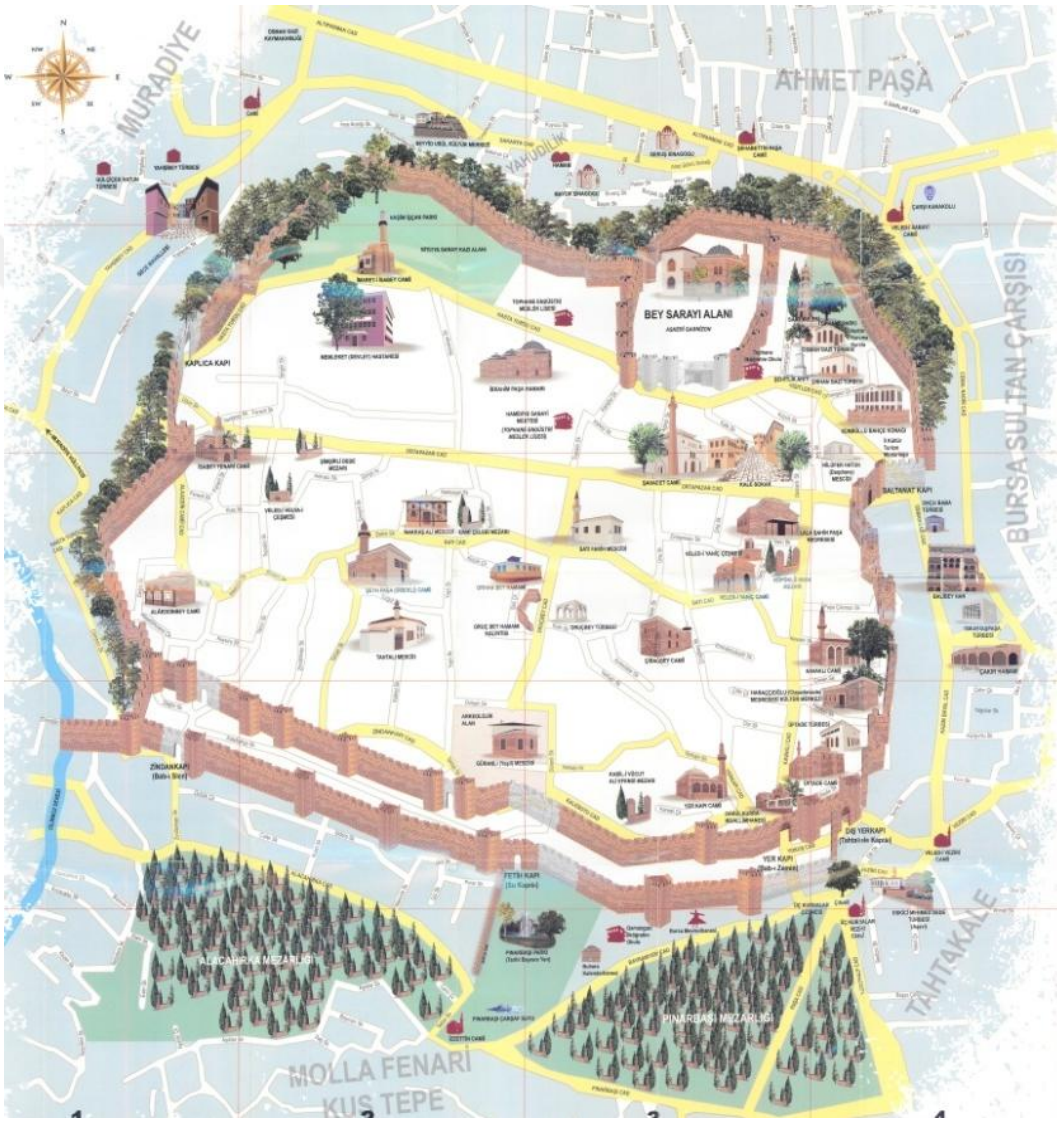
Şehrin batısı, doğusu ve kuzeyi kayalığın oluşturduğu doğal bir koruma alanına sahip olduğu için, en fazla güney kısmına önem verilmiştir. Kalenin güney tarafına 20 m. aralıkla birbirine paralel iki sıra burç örülmüştür. Bu iki sıra burç arasında kalan bölüm en fazla burçla takviye edilen kısımdır.[223]

Bursa Kale'sinde Prusya, Roma ve Bizans dönemlerinden izler yer almakta ve daha çok iki sur arasında kalan bölümde Bizans dönemine ait sütunlar, lahit parçaları bulunmaktadır. Bu devirlerden sonra Osmanlı döneminde kale çeşitli takviyelerle güçlendirilmiştir. Osmanlıdan önce, kalenin güney tarafına ikinci sur duvarlarının gerisine dört köşeli kuleler yaptırılmıştır. Kalenin ön tarafında yer alan kuleler ise Osmanlılar tarafından beş köşeli olarak inşa edilmiştir. Güneybatıdaki, Yerkapı'nın kuzeydoğusunda bulunan üç köşeli burcu 1326 yılında Orhan Gazi'nin Bursa'yı aldıktan sonra takviye amaçlı yaptırdığı tahmin edilmektedir.[224] Hisar içinde inşa edilen

---

[218]Selahattin O. Tansel, "Bursa (Kentinin Kuruluşu)", *Bursa Ansiklopedisi*, BURDEF Yayınları, İstanbul 2002, 1, 288.
[219]Charles Texier, *Küçük Asya Bithynia*, (Çev.: Raif Kaplanoğlu), Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, 53.
[220]İnalcık, 446.
[221]Tansel, 290.
[222]Bursa Osmangazi Belediyesi, *Bursa Kalesi Sur ve Kapıları*, Bursa Osmangazi Belediyesi, Bursa 2008, 1-2.
[223]Bedri Yalman, "*Bursa Kültür Varlıkları" Düşkapı: Bursa*, (Derleyen Ertuğrul Kaan), Pera Basın Yayın, Bursa 2002, 160.
[224] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 116.

yapıların çoğunluğunu Orhan Bey'in yakın çevresi tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Bu yapılar kalenin iki ana kapısı çevresinde yoğunlaşmaktadır. Kuzey yöndeki Kaplıca Kapısı yakınlarında 1326 yılında Alaaddin Paşa'nın yaptırdığı mescid ve hamam bunların başında gelmektedir. Doğu taraftaki Saltanat Kapısı yanında ise 1339 yılında Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın yaptırdığı bir medresenin yer aldığı bilinmektedir (Harita 2).[225]

Harita 2: Bursa Kalesi[226]

[225]Engin Yenal, *Osmanlı (Baş)Kenti Bursa*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2011, 59.
[226]http://www.decgorselsanatlar.com/bursa-hisar-kaleici-haritasi/ (Erişim Tarihi 13.08.2019)

Timur istilasından sonra surların takviye ve bakımına gereken özen gösterilmiş olup, Çelebi Mehmet tarafından 1418 yılında Zindankapı yakınına beş köşeli burç yaptırılmıştır. Bursa surlarının zamanla yıpranmasından dolayı çeşitli tamirlerle ayakta kalması sağlanmıştır. 1646 yılında 50.000 akçelik onarım geçirmiş ve surların bir kısmı, zindan ve kale kapıları da 1681 yılında tekrar onarılmıştır.[227]

1834'de Bursa'ya gelmiş olan Charles Texier ise, Bursa Hisarı'nı şöyle tanımlar: "*… Bursa şehrin tamamı, Hisar ve kenar mahallelerden oluşan asıl şehirdir… Kenar mahalleler sağa sola yapılmıştır. Yüksek bir tepeye sağlam bir şekilde yerleşmiş olan Hisar şehre egemendir. Kal'a duvarları ile onun üzerinde ağır ve sağlam burçları vardır.*

Şehre üç kapı açılır. Kuzeydekine Debbağhane Kapısı, doğusundakine Yer Kapısı, batıdakine Kaplıca Kapısı adları verilir. Zindan Kapısı ve Su Kapısı adındaki diğer iki küçük kapı, Hisar'dan Olimp (Uludağ) dağının eteklerine açılır. Fakat bunların yolu işlek değildir. Ancak şehre öteberi getiren köylerden az kimsenin gelip geçtiği taraftır. El'alan duvarla çevrili duran eski belde, kuzey tarafta dik uçurum bir kayanın üzerine bina edilmiştir. Kapılar tuğladan yapılmış ve üzerine mermer geçirilmiştir. İmparator Theodor Laskaris'in duvarların banisi olduğuna dair bir kitabe zikredilir.

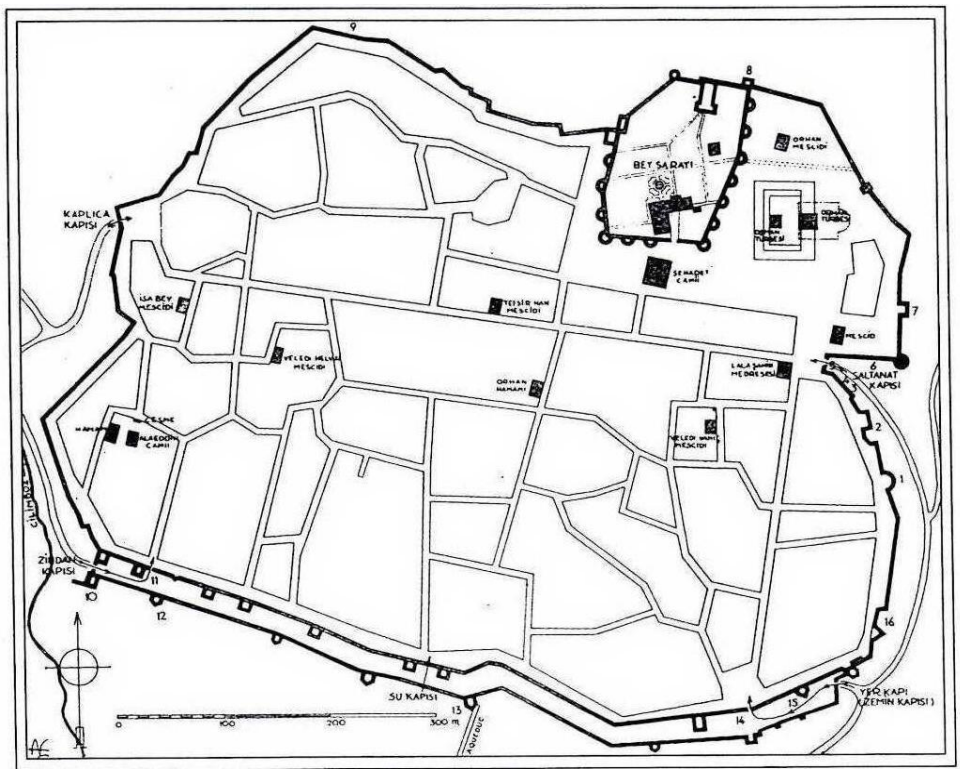
Batı taraftan duvarların aşağı kısmı eskidir. Büyük kalker taşlarla bina edilmiş ve taşlarla münavebeli olarak biri enine biri boyuna konmak suretiyle dizilmiştir. Bu kapıdan civardaki vadiye giden yolu, kayayı yontarak açılmıştır. Manzarası, pek eski zamanlara ait olduğunu gösterir. Güney kenarında, dağa karşı gelen yüzünde şehir mükemmel bir ishkam ile müdafaa olunmuştur. Ka'lasıyla geniş bir hendeği vardır. Burçların arası yetmişer metredir; şeklen dört köşeli olan bu burçlar traverten dedikleri bir cins kalker ve büyük kısmı, eski eser kalıntısından alınmış mermer taşlarla bina edilmişlerdir. İçinde güzel tarzda işlenmiş bazı parçalar görülür.

Surların öte tarafı yüksek ve içinde güzel serviler büyütülmüş mezarlıklardır. Hendekler dut ağaçları ile işgal edilmiştir. Bu tarif ettiğimiz duvarların eski Pursa'nın mevziini işgal etmesi muhtemeldir. Bu asır mütelliflerinin dediğine nazaran burası az

[227]Maydaer, 170.

mühim bir şehir imiş. Şehrin bu kısmı kamilen Türklerle meskundur; Rumlar, Ermeni ve Yahudiler kenar mahallede ikamet ederler. Güney tarafında üç kapı vardır.[228]

Günümüzde hisara doğudan, batıdan, güneydoğudan ve güneybatıdan, yakın tarihte yapılmış farklı yön ve yollardan girilmektedir. Kale surlarından eski bir kapı veya özel yapının en küçük kalıntısına rastlanmandan geçilmektedir (Çizim 1).[229]

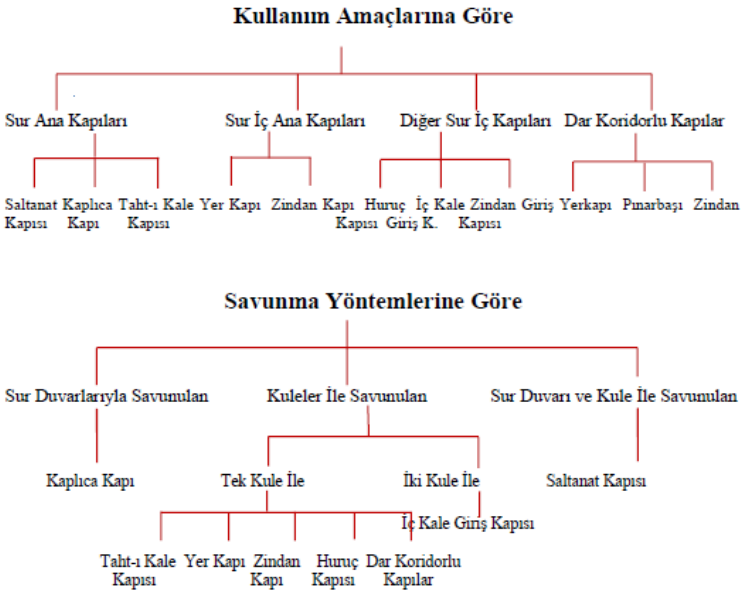

Çizim 1: Bursa Kalesi Restitüsyon Planı[230]

İbrahim Yılmaz "Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyon" konulu makalesinde; Bursa surlarında yer alan kapıları, kullanım amaçları ve savunma yöntemlerine göre iki ayrı grupta değerlendirmiştir (Tablo 1).[231]

[228]Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa Türk Tarih Kurumu*, 27(8), Ankara 2014, 26-27.
[229]Bursa Osmangazi Belediyesi, 3.
[230]Gabriel, 25.
[231]İbrahim Yılmaz, Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 2014, 93.

Tablo 1: Kale Sur Kapıları[232]

Şehir ana sur kapıları; Saltanat, Kaplıca ve Taht-ı Kale olmak üzere üç adettir. Bu kapılar şehre dışardan ve doğrudan giren ana kapılardır.[233]

Saltanat Kapısı, Hisar'ın doğusunda bulunmakta olup saraya çıkan yolun başında bulunduğundan dolayı bu kapıya Saltanat Kapısı denilmiştir. Darphaneye yakın olduğundan dolayı "Darphane Kapısı" olarak da isimlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanında sınırda kalması ve askeri bir işlev üstlenmesi nedeniyle de önemli kapılardan biridir. 1855 Bursa depremine kadar ayakta kalabilen kapı, deprem geçirmesinden dolayı dönemin valisi Reşit Paşa tarafından 1904 yılında yıktırılmıştır (Foto. 1).[234] Saltanat Kapısının gravürü 1850 yılında Clement Le Maitre tarafından çizilmiştir (Gravür 1).[235]

[232]Yılmaz, 93.
[233]Yılmaz, 94.
[234]Bursa Osmangazi Belediyesi, 3.
[235]Yılmaz, 95.

Fotoğraf 1: Saltanat Kapısı

Gravür 1: Saltanat Kapısı Gravürü[236]

Kaplıca Kapısı; batı istikametinden şehre doğrudan giren ikinci ana sur kapısıdır. Bursa kalesinin batıya açılan tek kapısı olması bakımından önemlidir. Kaplıca Kapısı, içeriden veya dışarıdan herhangi bir kule ile korunmamaktadır (Foto. 2). Carl Gustave Löwenhilem tarafından 1827 yılında çizilmiş gravür resmi bulunmaktadır (Gravür 2).[237]

Fotoğraf 2: Kaplıca Kapısı[238]

Gravür 2: Kaplıca Kapısı Gravürü[239]

Taht-ı Kale Kapısı; Bursa Kale Surlarının üçüncü ana kapısı olup doğrudan şehre değil, iki sur arasındaki koridora geçit sağlamaktadır. Taht-ı Kale Kapısı mimari özellikleri açısından diğer kapılardan farklı olup diğer kapılarda kullanılan taş kemer burada yerini ahşap hatıla bırakmıştır (Foto. 3).[240]

---

[236]Yılmaz, 95.
[237]Yılmaz, 96.
[238]Maydaer, 316.
[239]Yılmaz, 96.
[240]Yılmaz, 96.

Fotoğraf 3: That-ı Kale Kapısı[241]

Bursa Surlarında, iki sur arasından şehre giren iki adet şehir içi ana sur kapısı tespit edilmiş olup bunlar Yer Kapı ve Zindan Kapıdır. Zindankapısı; hisardan Uludağ eteklerine açılan bir kapıdır. Bu kapı ismini yanında yer alan zindandan almaktadır. Kapının yanındaki beş köşeli bir kule bugüne kadar sağlam şekilde gelebilmiştir (Foto. 4).[242] Yerkapı; darûlkûrranın güneybatısında bulunan hazireye bitişik vaziyettedir. Mimari açıdan daha sade düzenlenmiş, iki yanında kiklopien, rektogonal taş bloklar üzerinde yuvarlak kemerli ayaklara oturtulmuştur. Kapının etrafı, kemer alınlığı ve kemer üstü moloz taşlı, kireç, kum harcıyla yapılmış duvarlara sahiptir. Bu kapı 1855 Bursa depreminde zarar görmüştür. Pınarbaşı ve Kavaklı caddesini daralttığı için XX. yüzyılda kaldırılmıştır. Osmangazi Belediyesi tarafından Yerkapı aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir (Foto. 5).[243]

[241] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/bursa-surlari (Erişim Tarihi 03.04.2019)
[242] Yalman, *" Bursa Kültür Varlıkları" Düşkapı: Bursa*, 160.
[243] Yalman, *" Bursa Kültür Varlıkları" Düşkapı: Bursa,* 161.

Fotoğraf 4-5: Zindan Kapısı[244] ve Yer Kapısı[245]

İbrahim Yılmaz makalesinde; Bursa Kalesi'nin kapıları ile alakalı olan kaynaklarda belirtilen bilgilerde Fetih Kapısı adlı kapının; tekerlekli araçların girip çıktığı genişlikte bir kent ana kapısı olmadığını ya da iki sur arası koridora geçit veren iç sur kapısına rastlanılmadığını ifade etmektedir. Pınarbaşı bölgesinde, sadece günlük giriş ve çıkışların yapıldığı kır kapısı bulunduğunu belirtmektedir.

Günlük girişlerin ve çıkışların yapıldığı dar kordiorlu kapılardan bir tane tespit edilmiş olup bu kapı Fetih Kapısıdır. Fetih Kapısı; Zindankapı ve Yerkapısı arasında yer almaktadır. Halkın günlük olarak kent dışına çıkıp geri dönüş yaptığı dar bir geçittir (Foto. 6). [246]

Fotoğraf 6: Fetih Kapısı[247]

[244]Maydaer, 316.
[245]https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/bursa-surlari (Erişim Tarihi 13.08.2019)
[246]Yılmaz, 97.
[247]Maydaer, 315.

Bursa Surlarına ait iki sur arasında bulunan koridordan şehre giren ve iç sur duvarları yüzeyine açılmış tuğla tonozlu huruç kapıları yer almaktadır. 2 adet huruç kapısı tespit edilmiş olup aralarında 45 m. mesafe bulunmaktadır (Foto. 7-8).[248]

Fotoğraf 7: Bursa Kale Surları[249]

Fotoğraf 8: Bursa Kalesi[250]

[248]Yılmaz, 98.
[249]http://www.osmangazi.bel.tr/tr/proje/bursa-kalesi-sur-ve-kapilari (Erişim Tarihi 13.08.2019)
[250] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/turizmaktiviteleri/bursa-kalesi Erişim Tarihi 11.01.2019

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

4. 1. CAMİ ve MESCİTLER

4.1.1. ALAADDİN BEY CAMİ

Yeri: Bursa'da hisar içerisinde, Alaaddin Caddesi'nde yer almaktadır.

Tarihçesi: Camiyi yaptıran Osmangazi'nin oğlu, Orhangazi'nin büyüğü olan Alaaddin Bey'dir. Erken Osmanlı devrini anlatan kaynaklarda Aşıkpaşazade ve Neşri; Alaaddin Bey'in Bursa'da hisarın içinde bir cami yaptırdığını ve evinin de caminin yanında olduğunu belirtmektedirler. Cami kapısının üst kısmında siyah zemin üzerine yaldızla H. 1306/M. 1888-1889 tarihli bir levhada, ilk yapının H. 726/M. 1326 yılında ikinci yapının da H. 1278/M. 1861-1862 yılına ait olduğu ifade edilmektedir.[251] H.733/M. 1332-1333 tarihli Bursa Vakfiye Defteri'nde Fotra ve Çatalburgaz adlı köylerden bu camiye gelir vakfedildiği öğrenilmekte ve böylece Alaaddin Bey Cami'nin 1326 yılında, Bursa'nın fethinden çok kısa bir süre sonra yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Alaaddin Bey Cami, Bursa'da hayli zararlara sebep olan 1855'teki depremde büyük hasar geçirmiş olup, son cemaat yeri revakı da yıkılmıştır. 1861-1862 yıllarında caminin bazı kısımları değiştirilmiş, revakı yeniden yapılmış, kısmen yıkılan minaresinin de tamamlanmış olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. 1960 yılında Bursa Eski Eserler Kurumu tarafından bir onarım geçirmiştir.[252]

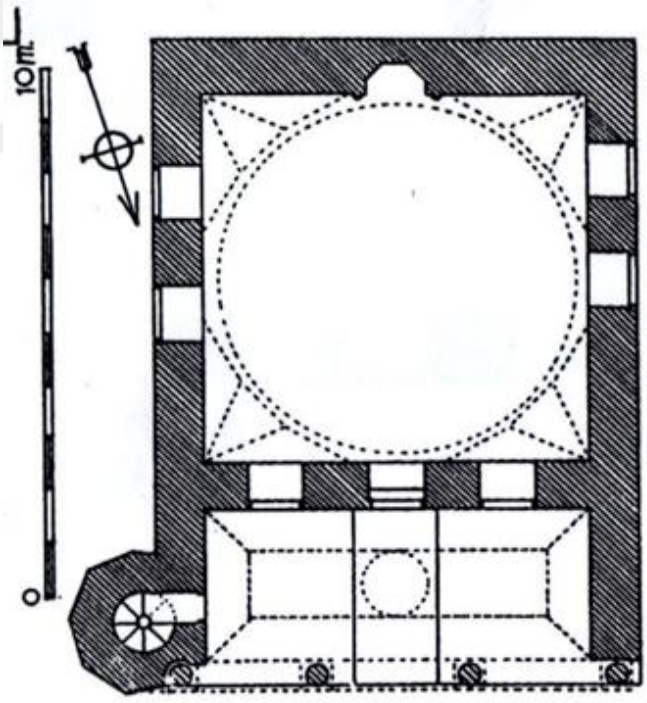
Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey-güney doğrultusunda kare bir alana oturan yapı kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto. 9). Önünde üç gözlü son cemaat yeri olan, tek kubbeli yapının asıl ibadet alanı içten içe 8.20x8.20 m.[253] ölçülerinde kare planlıdır (Çizim 2-4).

---

[251]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 51.
[252]Semavi Eyice, "Alaeddin Bey Cami", 323.
[253]Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Ankara 1962, 6-7.

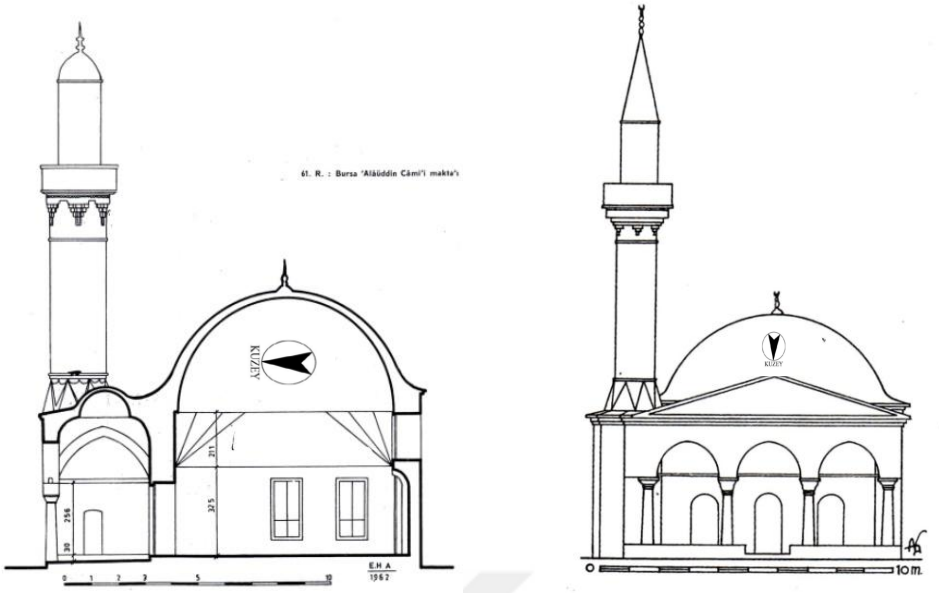

Fotoğraf 9: Alaaddin Bey Cami Genel Görüntüsü

Çizim 2: Alaaddin Bey Cami Planı[254]

[254]Gabriel, 50.

Çizim 3-4: Alaaddin Bey Cami Cephe[255] ve Alaadin Bey Cami Ön Cephe Planı[256]

Yapıda, kuzeyde iki, doğu-batı cephelerinde iki adet ve güney cephede de bir adet olmak üzere toplam yedi adet dikdörtgen şekilli, yuvarlak kemerli pencere uygulaması görülmektedir. Caminin, güney cephesinin sadece üst kısmında yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Ayrıca bu cephenin bitişiğinde farklı yapılaşmanın olduğu da görülmektedir. Caminin doğu-batı cepheleri moloz taş ve tuğla malzemeyle inşa edilmiş olup, bu cephelerde açılan pencereler simetrik düzende açılmamıştır. Caminin kuzeybatı köşesinin belirli bir kısmında mermer ve taş bloklar yer almakta olup bu malzemelerin devşirme olduğu düşünülmektedir (Foto. 10-12).

[255]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 52.
[256]Gabriel, 50.

Fotoğraf 10-11: Alaaddin Bey Cami Doğu Cephesi ve Alaadin Bey Cami Batı Cephesi

Fotoğraf 12: Alaaddin Bey Cami Kuzeybatı Cephesi

Caminin kuzey cephesinde, dört sütunu birbirine bağlayan sivri kemerli, üç gözlü, ortada küçük kubbe, kenarlarda ise aynalı tonozla örtülü bir son cemaat yeri

bulunmaktadır. Son cemaat yerinin yan kısımları duvarla kapalı olup ön kısmı ise günümüzde camekânla kapatılmış vaziyettedir (Foto. 13).

Fotoğraf 13: Alaaddin Bey Cami Son Cemaat Yeri

Caminin doğu köşesinde bulunan minare, son cemaat yerine bitişik vaziyettedir. Minareye, son cemaat yerinden açılan bir kapıyla ulaşılmaktadır. Sekizgen taş kaide üzerinde silindirik, tuğla gövdeli, taş bilezikli, şerefe altında dört sıra mukarnas taş dizileri bulunan sivri külahlı bir minareden ibarettir. Kaideden gövdeye geçiş ters/yüz üçgenlerle sağlanmaktadır (Foto. 14-15).

Fotoğraf 14-15: Alaaddin Bey Cami Minaresi ve Minare Kaidesi

Caminin üzerini örten tek kubbe, köşelere yerleştirilmiş üçgen panoların meydana getirdiği on altı köşeli bir kasnak üzerinde yükselmektedir. Beden duvarları, kasnak ve kubbe üçlü bir kademelenme göstermektedir (Foto. 16).[257]

Cami, boyutları ve kubbeye geçiş elemanları açısından Anadolu Selçuklu mescitleriyle benzerlik göstermekte olup kubbeye geçişteki üçgen kuşağı, Selçuklu mescitlerinde de yaygın olarak kullanılmıştır.[258]

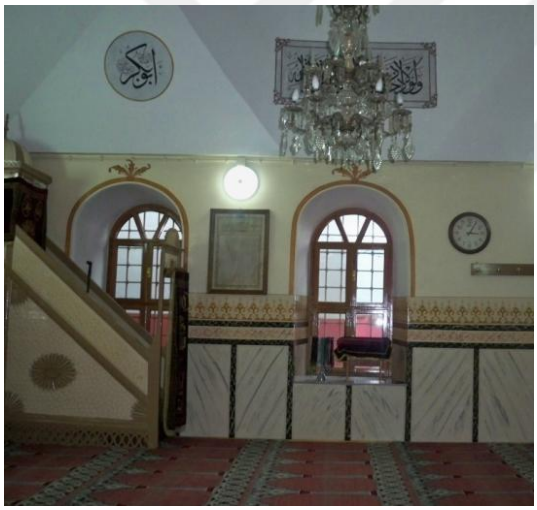
Fotoğraf 16: Alaaddin Bey Cami Üst Örtüsü

Caminin asıl ibadet alanına giriş, basık kemerli, mermer söveli bir kapıdan girilmekte olup, üzerinde beyaz zemin üzerine siyah harflerle yazılmış tarih levhası yerleştirilmiştir (Foto. 17). Harim mekânı, doğu-batı ve kuzey cephede açılan pencere açıklıklarıyla aydınlatılmak istense de sadece batı cephede yer alan açıklıklar ana mekâna ışık vermektedir. Çünkü doğu cephedeki pencere açıklıkların ön kısmına farklı türden malzemeler yığılmıştır. Kuzey cephede yer alan pencereler de son cemaat yerine açıldığı için çok fazla ışık vermemektedir (Foto. 18-19).

[257]Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, 6-7.
[258]Tarkan Okçuoğlu, "Ortaçağ Türk Mimarlığı Çerçevesinde, Anadolu Selçuklu Mescitlerinin Kubbeye Geçiş Alanı Üzerine İnceleme", *Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerinde Yazılar,* Haz. Engin Akyürek, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1997, 41-42.

Fotoğraf 17: Alaaddin Bey Cami Ana Giriş Kapısı

Fotoğraf 18-19: Alaaddin Bey Cami İçten Batı Cephesi ve İçten Doğu Cephesi

Kuzey cephede yer alan iki kanatlı ahşap kapıdan, mahfilin altına girilmektedir. Ana giriş kapısının tam üzerinde kuzey cepheye birleştirilmiş, ahşap dört ayağa oturan ve sol tarafında yer alan ahşap merdivenlerle çıkılan mahfili yer almaktadır. Mahfil bölümü, kuzey cepheyi ortalayacak şeklide yerleştirilmiştir. Mahfil, ikisi bağımsız, ikisi de duvara bitişik vaziyette kare kaideli sütunlar tarafından taşınmaktadır. Mahfilin korkulukları ahşap malzemeden yapılmıştır (Foto. 20).

Fotoğraf 20: Alaaddin Bey Cami Mahfili

Girişin karşısında aynı eksende bulunan orijinal olmayan mihrabı, dışa taşırılmamış, içten üç köşeli, iki yandan mermer sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Mihrabın üst kısmında siyah zemin üzerine altın yaldızla yazılmış bir ayet yer almakta ve mihrap nişinin orta kısmında ise bir pano içerisinde ayeti kerimenin yazılı olduğu görülmektedir. Mihrabın iki yanında, ahşap malzemeden yapılmış kapaklı dolaplar yer almaktadır (Foto. 21). Mihrabın batısında ise küçük boyutlarda yapılmış ahşap malzemeli bir minberi bulunmaktadır (Foto. 22). Harim mekânının güneydoğu köşesine yerleştirilmiş küçük boyutlu mermer bir vaaz kürsüsü yer almaktadır.

Fotoğraf 21: Alaaddin Bey Cami Mihrabı

Fotoğraf 22: Alaaddin Bey Cami Minberi

Malzeme ve Teknik: Moloz taş malzeme; caminin beden duvarlarında, son cemaat yerinin belirli kısımlarında, kesme taş malzeme; son cemaat yerinin ön cephesinde, minare kaidesinde, tuğla malzeme; minarenin gövdesinde, şerefe kısmında, kirpi saçakta, son cemaat yerinin kemerlerinde, beden duvarlarının arasında, ahşap malzeme; mahfil taşıyıcılarında, mahfil katında, minberde, dolaplarda, pencerelerde ve kapılarda, metal malzeme; pencere parmaklıklarında minare külahında, devrişme malzeme; son cemaat yeri sütun ve sütun başlıklarında kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Süsleme bakımından sade bir yapı olan caminin kubbe ortasında krımızı ve mavi renklerle yapılmış çiçek motifi ve kubbe eteğinde ise yine aynı renklerle düzenlenmiş bitkisel bezemeli süsleme kuşağı görülmektedir. Kubbeye geçiş sağlayan üçgen kuşakların köşelerinde rozetler yer almakta olup içerisinde *Allah* ve *Muhammed* yazılı süslemeler bulunmaktadır (Foto. 23). Cami iç kısmında yer alan süslemeler 20. yy süslemeleri olup, orijinal değildir. Minber 19. yy özelliği taşımaktadır.

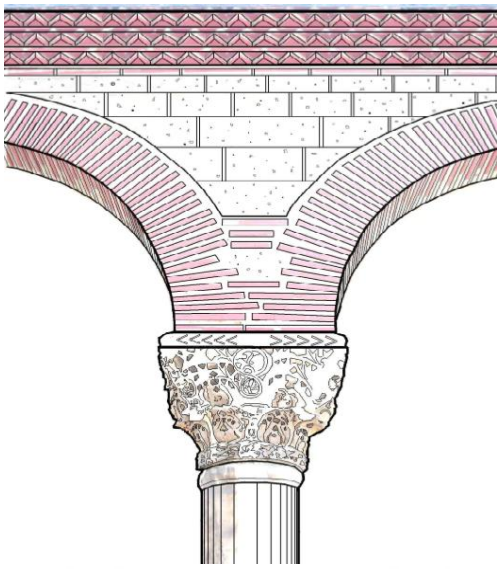

Fotoğraf 23: Alaaddin Bey Cami Kubbe Süslemesi

Ana mekânın iç kısmındaki beden duvarları ve son cemaat yerinin beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar siyah çerçeve içerisine alınmış mermer desenli döşemeye sahip olup, üzerinde sarı renkli yağlı boya süslemeleri mevcuttur. İç kısımdaki pencerelerin etrafını koyu sarı renkli bir bordür kuşatmakta ve açıklığın üst kısmında ise yine aynı renkte yapılmış üç yapraklı bir süsleme görülmekte olup orijinal olmayıp geç dönem özelliği yansıtmaktadır.

Mihrap nişinin alçı yüzeyi, yağlı boya ile kaplanmış ve mihrabın iç kısmında sarı ve yeşil renklerin kullanılmasıyla oluşturulmuş süsleme kompoziyonları yer almaktadır. Minberi, ahşap malzemeden yapılmış olup üzeri sarı ve kahverengi yağlı boya ile boyanmıştır. Minberin aynalık, aynalık köşelerinde ve köşk altında çok kollu bir rozet yer almakta ve minberin külah kısmı ise bombeli yapılarak kısa tutulmuştur.

Yapının son cemaat yerinde, tuğlaların dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulan sivri kemerler dört adet devşirme sütun üzerinde yer almaktadır. Köşelerde yer alan sütunlar dor-ion karışım düzenindeyken ortadaki sütunlar ise korint başlıklıdır (Çizim 5). Bu sütunlar mermer malzemeli ve gövdeleri monoblok olarak yapılmıştır. Sütun başlığın üst kısımları dorik özellikler gösterirken gövdeyle birleşen bölümde ion volütü yer almaktadır (Foto. 24-25). Korint ve dor-ion sütun başlıklarının kaideleri bulunmamaktadır. Son cemaat yerinin üst kısmında sadece ön cephede yer alan üç sıra kirpi saçağı görülmektedir.

Çizim 5: Sütun Başlığın Çizimi[259]

Fotoğraf 24: Sütun Başlığı

Yapının bahçe taban döşemesinde, devşirme olduğu sanılan üzerinde altı köşeli yıldız şeklinde kabartma olan bir taş parçası bulunmaktadır (Foto. 26).[260]

Fotoğraf 25-26: Sütun Başlığı ve Cami Bahçesi Zemin Döşemesi[261]

[259]Özlem Çuhadar, *Bursa Erken Devir Camilerinde Revak Uygulaması,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Samatı Anabilim Dalı, İstanbul 2010, 37.
[260]Büke Yosunkaya, *Bursa ve İznik'deki Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2007, 54.
[261]Yosunkaya, 53.

4. 1. 2. KAVAKLI CAMİ

Yeri: Kale içinde, Kavaklı Caddesi'nde yer almaktadır.

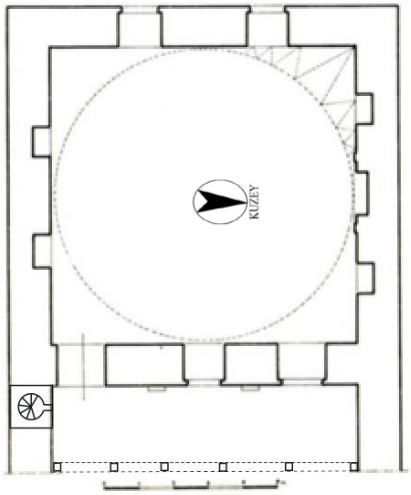
Tarihçesi: Caminin banisi, Murad Hüdavendigar Devri'nin ünlü kadısı ve Yıldırım Bayezid'e alınan Germiyanoğlu kızının sağdıcı olan Koca Naib tarafından 1370 yılında yaptırılmıştır. Koca Mahmut Efendi, Koca Efendi, Koca Naib adlarıyla anılmaktadır. Uzun ömürlü olduğundan dolayı koca sıfatını kazanmış, 1329 yılında kadıasker olmuş, 1372 yılında da vefat etmiştir.[262]

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami kesme taş malzemeden, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen alana oturan (Foto. 27) 8.85x8.85 m.[263] ölçülerinde kare planlı, tek kubbeli camiler şeklinde inşa edilmiştir (Çizim 6).

Fotoğraf 27: Kavaklı Cami Genel Görüntüsü

[262]Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 264,265.
[263]Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 265.

Çizim 6: Kavaklı Cami Planı[264]

Yapıda, cami batı cephesinin önünde ahşaptan yapılmış öne ve yanlara taşıntısı olmayan, sivri kemerli, beş gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Genellikle son cemaat kısmına ortadan bir kapıyla girilirken, bu camiye sol tarafta bulunan kapıdan girilmektedir. Son cemaat kısmının üzeri dışa taşırılmış meyilli ahşap çatıyla kapatılmıştır. Günümüzde son cemaat yeri camekânla kapalı olup orijinalliğini kaybetmiştir ve iç kısımda beden duvarları belirli yüksekliğe kadar ahşap döşemelidir (Foto. 28-29).

Fotoğraf 28: Kavaklı Cami Son Cemaat Yeri

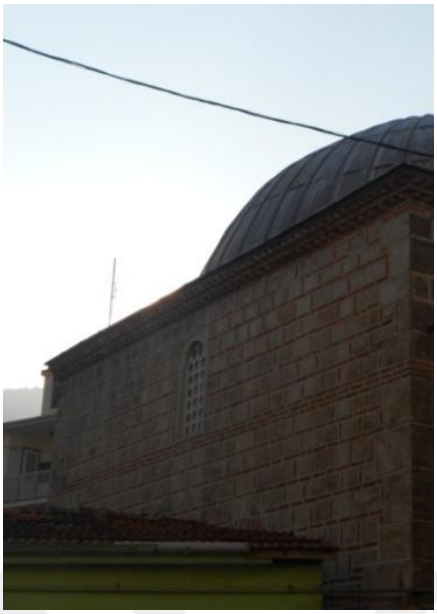
[264]Beşbaş-Denizli, 110. (Son Cemaat Yeri ve Minare işlenerek)

Fotoğraf 29: Kavaklı Cami Son Cemaat Yeri

Cami, beden duvarlarında ve kasnakta açılan sivri kemerli, alçı şebekeli pencerelerle yapı aydınlatılmaktadır. Yapının güney cephesi kesme taş malzemeden yapılmış ve tam mihrabın üst kısmında, kasnakta açılan yuvalak kemerli, alçı şebekeli bir adet penceresi bulunmaktadır. Caminin doğu cephesinde beden duvarları üzerinde açılmış iki adet yuvarlak kemerli, demir parmaklıklı ahşap pencere açıklığı yer almaktadır. Kuzey cephede, beden duvarları üzerinde her hangi bir açıklık bulunmayıp sadece kasnakta açılmış yuvarlak kemerli, alçı şebekeli bir adet pencere açıklığı yer almaktadır (Foto. 30-31).

Caminin batı cephesi giriş cephesi olup burada sol tarafta yer alan kapının sağ tarafında yan yana yerleştirilmiş yuvarlak kemerli, demir parmaklıklı, ahşap pencereleri görülmektedir.

Fotoğraf 30- 31: Kavaklı Cami Doğu Cephesi ve Kuzey Cephesi

Yapının orijinal minaresi ahşap malzemeli iken 1890 yılından sonra bugünkü minare inşa edilmiştir. Minare, kuzeybatı köşede cami beden duvarları üzerinde yükselmektedir. Silindirik, tuğla gövdeli, tek şerefeli, şerefe altında mukarnas dizileri bulunan minarenin şerefe korkulukları metaldir. Petek kısmının üzerinde sivri külahı bulunmaktadır. Son cemaat yerinden açılan kapıyla minareye çıkılmaktadır (Foto. 32-33).

Fotoğraf 32- 33: Kavaklı Cami Minaresi ve Çıkış Merdivenleri

Cami üzerini örten kubbe, içten sekizgen bir kasnağa oturmakta olup dışa sekizgen kasnak yansıtılmamıştır. Sekizgen kasnağa oturan kubbeye üçgenlerle geçiş sağlanmaktadır. Kasnakta doğu, kuzey ve güney yönlerde bulunan pencere açıklıkları görülmekte olup batı cephedeki pencere açıklığı sağır olarak düzenlenmiştir (Foto. 34).

Fotoğraf 34: Kavaklı Cami Kubbesi

Yapıya batı yönde bulunan açıklıktan girildiğinde kuzey cepheyi boydan boya kaplayan orijinal olmayan mahfilin alt kısmına geçilmektedir. Kuzey cepheye birleştilmiş sağ tarafta yer alan merdivenlerle mahfil katına çıkılmaktadır. Mahfil ince ahşap sütunlarla taşınmakta olup mahfil, merdivenler ve mahfil korkulukları ahşap malzemeden yapılmıştır. Mahfilin hemen altına denk gelecek kısmın doğu cephe tarafına ahşap korkuluklarla çevrilmiş bir alan oluşturulmuştur. Mahfilin alt kısmında dışa açıklığı olmayan kör açıklıklar, kapaklı dolap halinde kullanılmaktadır (Foto. 35).

Fotoğraf 35: Kavaklı Cami Mahfili

Ana mekânın güney cephesinin ortasında üç köşeli mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrabın her iki yanındaki kör nişler ahşap malzemeyle dolap heline getirilmiştir. Mihrap cephesinin minbere kadar olan kısmı taş malzemeyle hafif yükseltilmiş olup mihrabın doğusunda ahşap malzemeden yapılmış küçük boyutlu vaaz kürsüsü yer almaktadır. Mihrabın batısında ise yine ahşap malzemeden yapılmış üzeri boya badanalı olan minberi bulunmaktadır. Yapının iç kısım beden duvarları pencere açıklıklarına kadar olan kısmı yenilenmiş olup 20. yy özelliği gösteren fabrikasyon çinilerle kaplanmıştır (Foto. 36).

Fotoğraf 36: Kavaklı Cami Mihrap ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Yapıda kesme taş, moloz taş, tuğla, çini fayans ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapının beden duvarlarında kesme taş malzeme kullanılmış olup aralarına yatay ve dikey olarak tuğla örgüler yerleştirilmiştir. Tuğla malzeme ayrıca minare gövdesinde, ahşap malzeme; minberde, vaaz kürsüsünde, son cemaat yerinde, kapılarda, pencerelerde, mahfilde, çini fayans malzeme; beden duvarlarının belirli kısmında, mihrapta, metal malzeme ise kubbede kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Yapının iç kısmında beden duvarlarının pencerelere kadar olan kısmı açık mavi zemin üzerine lacivert ve beyaz süslemeli fabrikasyon çini fayans döşemeli çiçek süslemeleri bulunmaktadır. Pencere kenarlarında kırmızı, yeşil, mavi ve lacivert renkte geç dönem özelliği yansıtan kalem işi süslemeler görülmektedir. Bu

süslemelerde dar bir bordürün içerisinde kırmızı zemin üzerinde beyaz çiçekler sıralanmışken köşeliklerinde yeşil zemin üzerinde beyaz çiçek süslemeler görülmektedir. Pencere üst kısmı ise taç şeklinde açık mavi ve lacivert renkte palmet süslemeler yer almaktadır (Foto. 37).

Fotoğraf 37: Kavaklı Cami Doğu Cephe Süsleme Detayı

Güneyde yer alan mihrap üç köşeli olup tamamen yenilenmiş son dönem fabrikasyon çini fayans süslemeden meydana gelmekte olup orijinal değildir. Mihrap nişi büyük dikdörtgen içerisinde yer almaktadır. Mihrap niş köşeliklerinde *Allah* ve *Muhammed* yazılıdır. Mihrap dört bordürden meydana gelmekte olup ince bordürler bitkisel süslemeli düzenlenmişken kalın bordür üç yönden ayetle çevrelenmiştir (Foto. 38). Minber ahşap malzemeden yapılmış orijinal değildir. Minberin korkuluk, köşk altı ve aynalık kısımların da geometrik deseneler görülmektedir (Foto. 39). Kubbeye geçişteki üçgenler siyah konturlarla belirginleştirilmiş ve üçgenlerin iç kısmında yuvarlak içerisine beyaz zemin üzerine mavi ve kırmızı renkli kalem işi çiçek desenleri bulunmakta ve bu kalem işi süslemeler orijinal değildir. Kasnakta üç yönde açılan pencereler sonraki dönemlerde yenilenmiş olup renkli cam tekniğinde yapılmıştır. Mekânın üzerini örten kubbenin ortasında büyük çiçek motifi yer almakta olup etrafını da palmetler çevrelemektedir. Kasnaktan kubbeye geçiş kısmında dar bordür içerisinde kırmızı zemin üzerine beyaz harflerle yapılmış süsleme kuşağı yapıyı dolanmaktadır. Kubbede, kasnakta yer alan süslemeler orijinal değildir (Foto. 40-41).

Fotoğraf 38-39: Kavaklı Cami Mihrap Detayı ve Minber Detayı

Fotoğraf 40: Kavaklı Cami Üst Kubbesi

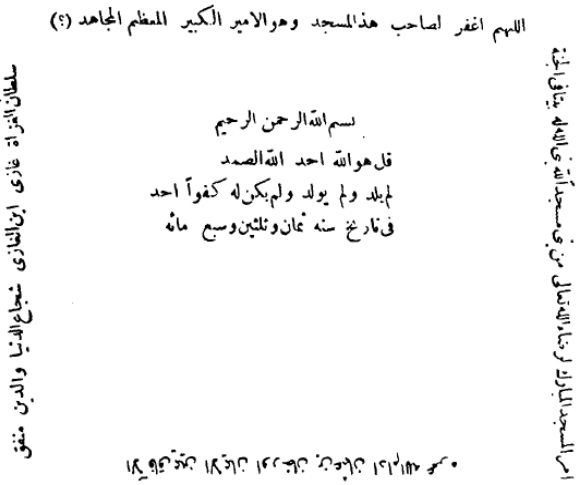
Fotoğraf 41: Kavaklı Cami Köşe Geçişi

4. 1. 3. ŞEHADET CAMİ

Yeri: Bursa, Tophanede, Osmangazi Türbesi'nin 100 m. güneybatısında bulunmaktadır.

Tarihçesi: Âşık Paşa-zade, Neşrî gibi araştırmacılar Saray Kapısı karşısında H.767/M.1365 yılında yapılan bir Hüdâvendigar Gazi eseri olduğunu belirtmişlerdir. Şehadet Cami'nin ismi konusunda iki farklı rivayet vardır. Bunlardan birincisine göre Hüdâvendigar'ın caminin açılışını yaptıktan sonra Kosova Savaşı'nda şehit olması ve padişahın şehadetinden dolayı da bu camiye Şehadet Cami adı verilmiştir. İkincisine göre ise Hüdâvendigar Gazi'nin cemaatle namaz kılmaması sebebiyle, Bursa kadısının Hüdavendigar Gazi'nin şehadetini kabul etmemesi ve Hüdavendigar'ında bunun üzerine sarayın kapısı karşısına cami yaptırma sözü vermiş olmasıdır. Caminin kale içinde yer alması nedeniyle Kale Cami de denilmektedir. Şemsüddin Efendi ikinci rivayete göre caminin dokuz kubbeli olduğunu bildirmektedir. Kazım Baykal'da göre de bu caminin dokuz kubbesi olduğunu ifade etmektedir. R. Anhegger adlı araştırmacı, caminin çok direkli cami örneğinden olduğunu bahsetmekte olup Kazım Baykalı'ın ifade ettiği dokuz kubbeli cami fikrine karşı çıkmaktadır.[265]

Caminin doğu kapısı üzerinde Orhan Cami'ye ait mermerden, küçük boy nesih Arapça harflerle 0,55x0,75 m. boyutlarında bir kitabesi bulunmaktadır (Foto. 42).[266]

Fotoğraf 42: Şehadet Cami Kitabesi[267]

[265]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 267.
[266]Beşbaş-Denizli, 174.

Tercümesi:

"Bu mescidin sahibine ki o, ulu ve yüce emir ve mücadih, gazilerin sultanı, gazi oğlu gazi, dünya ve din yiğiti, ihsanı âlemlere şamil, din-î islamın sağ eli, Osman oğlu Orhandır, mağfiret et yarabbi!

Allah-ı teâlânın rizasiyçün mübarek mescidin inşasını, 738 yılı tarihinde emretti,

Allah için bir mescid bina edene, O(Tanrı) Cennette bir ev bina eder.

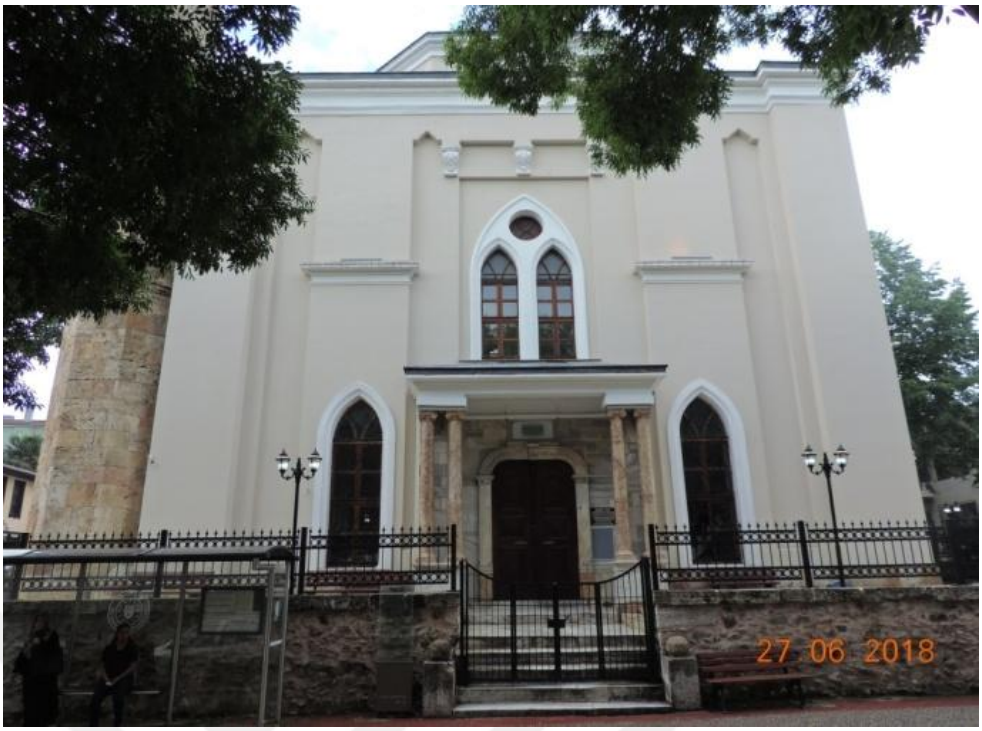
Rahmân-ı Râhim olan Allahın adiyla başlarım; Ya Muhammed, de! Tekdir o Allah; samed olan Allahdır. Doğurmadı ve doğrulmadı ona biri denk de olmadı."[268]

Aslında bu kitabenin bu camiye ait değilde bugün tamamen yıkılmış durumdaki Orhan Cami'ye ait olduğu, 1854 yılında harap olan Şehadet Cami 1890-92 yıllarında tamir edilirken Vali Celaleddin Paşa tarafından buraya yerleştirildiği ifade edilmektedir.[269]

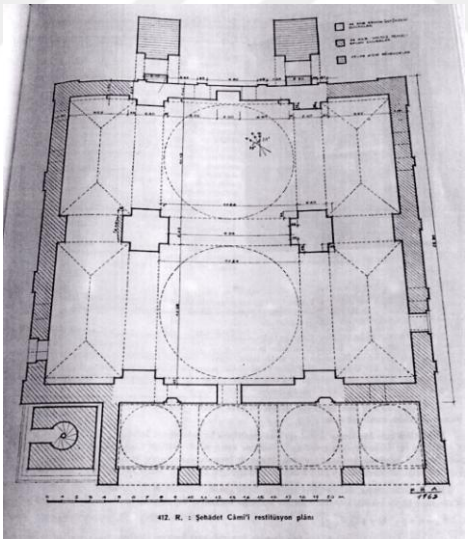
Plan ve Mimari Özellkleri: Şehadet Cami'nin dokuz kubbeli olduğu yönündeki ifadeler bulunsa da, Ayverdi buna karşı çıkmaktadır. Ayverdi'nin çizdiği restitüsyon planına göre cami, mihrap yönünde ardarda iki kubbeli ve yan sahınlarla genişletilen mekanların üzeri de tonozlarla örtülü olarak inşa edilmiştir (Foto. 43). Ana mekânın önünde dört gözlü son cemaat yeri ve yanında bir minaresi bulunmaktadır. Caminin güney cephesinde mihrabın iki yanı payandalarla desteklenmiştir. Cami plan şeması bakımından çok direkli ve kubbeli ulu cami plan tipi örneğindedir (Çizim 7).[270]

---

[267]Halim Baki Kunter, Kitâbelerimiz, *Vakıflar Dergisi*, 2, Tıpkı Basım, Ankara 1942, 437.
[268]Kunter, 437.
[269]Beşbaş-Denizli, 174.
[270]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 267.

Fotoğraf 43: Şehadet Cami Giriş Cephesi

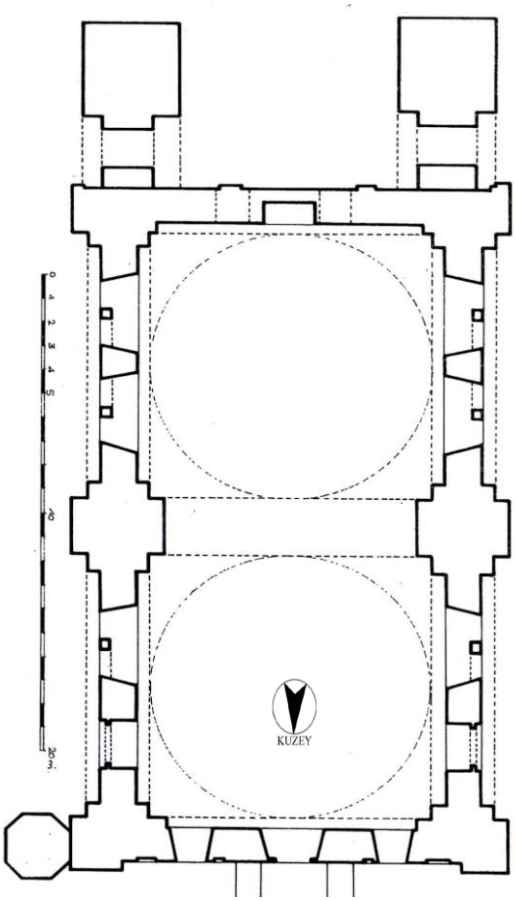

Çizim 7: Şehadet Cami İlk Planı[271]

Şehadet Cami 1855 depreminde yıkıldıktan sonra 1890-1891 yıllarında şimdiki yapı halini almıştır. İlk etapta yıkılan binayla alakalı bir kısım görünmezken yapının güney cephesinde yer alan payandaların ilk inşaattan kaldığı anlaşılmaktadır.[272]

[271]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 273.

Günümüzdeki caminin planı, kıble yönüne doğru ana mekânın üzerini örten iki kubbeli olarak inşa edilmiştir. Ana mekânı genişleten tonoz örtülü yan mekânlar kaldırılmıştır (Çizim 8).

Çizim 8: Şehadet Cami Planı[273]

Caminin güney, doğu, batı ve kuzey cephelerinde pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Yapının doğu cephesi oldukça hareketli düzenlenmiştir. Doğu cephesine bitişik bir minaresi ve bir kapı açıklığı mevcuttur. Doğu cephe düzeninde kubbelerle ayrılmış kısımların beden duvarları üzerinde iki büyük sivri kemer içerisinde açılmış iki katlı pencere sistemi görülmektedir. Pencereler yine bir sivri kemer içerisinde sivri ikiz pencere şeklinde düzenlenmiştir. Üst kat pencere sisteminde ise sivri kemerin içinde ikiz sivri kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Açıklıkların üst kısmında küçük yuvarlak pencerede görülmektedir. Doğu cephede yer alan kapı açıklığının etrafı çerçeve içerisine alınmıştır. Kapının üzerini örten üç yana eğimli bir çatısı taş konsollar üzerinde

[272]Ayverdi, *Osmanlı Devrinin İlk Mimarisi,* 270.
[273]Beşbaş-Denizli, 174.

yükselmekte olup üzerinde beyaz zemin üzerine siyah harflerle yazılmış kitabesi bulunmaktadır.

Caminin batı cephesi, doğu cephesinde açılan pencere sistemi ve kapı düzenlemesiyle aynı simetride inşa edilmiştir. Batı cephesi de yine yan yana sıralanmış iki büyük sivri kemer içerisinde çift katlı pencere uygulaması görülmektedir. Alt sırada açılan pencereler sivri kemer içerisinde ikiz pencere şeklinde düzenlenmiş olup üst kat pencereler ise yine sivri kemer içerisinde ikiz pencereli ve ortasında yuvarlak şekilli pencere açıklıkları yer almaktadır. Doğu-batı cephede yer alan kapı açıklıklarının üst kısmı taş konsollara oturan üç yana meyilli çatıyla kapatılmıştır. Doğu cephedeki kapının üzerinde kitabesi bulunmaktayken batı cephede kapının kitabelik kısmı boş bırakılmıştır. Doğu ve batı cephelerde açılan sivri kemerler köşelerde pilastırlara oturmaktadır (Foto. 44-45).

Fotoğraf 44: Şehadet Cami Doğu Cephesi

Fotoğraf 45: Şehadet Cami Batı Cephesi

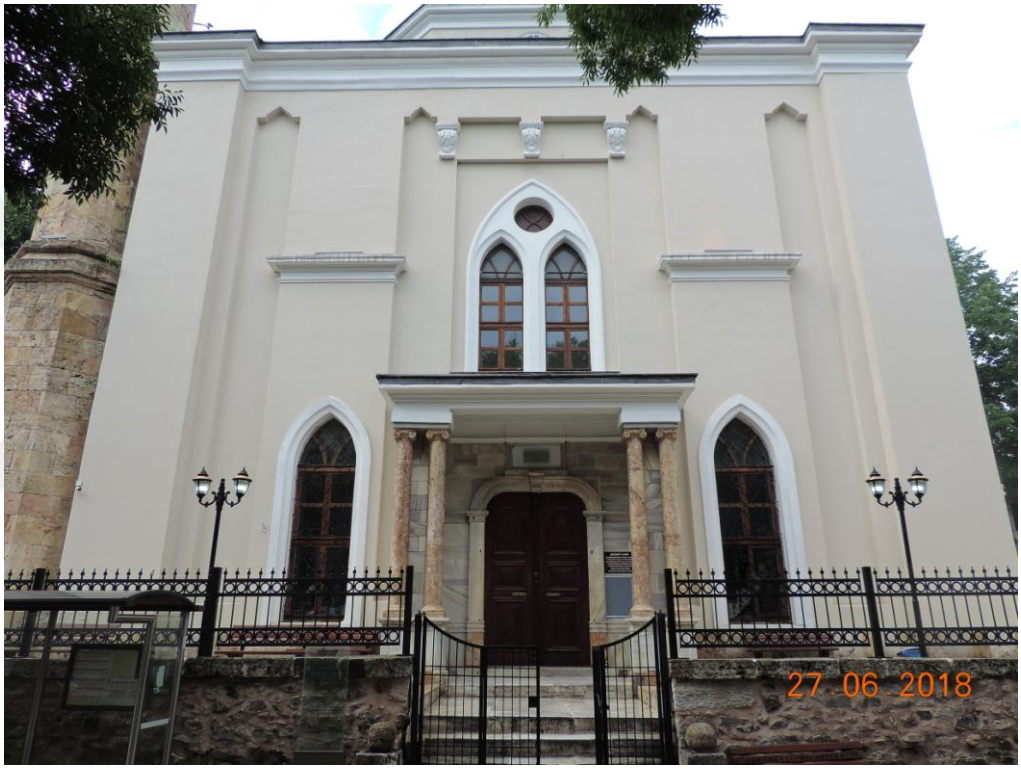
Caminin güney cephesi kemerli iki kademeli payandayla desteklenmiştir. Payandaların arasındaki boşluğun üst kısmına iki adet sivri kemerli ikiz pencere açılmıştır (Foto. 46).

Fotoğraf 46: Şehadet Cami Güney Cephesi

Caminin kuzey cephesi, harim mekânına ana giriş cephesi olup oldukça hareketli düzenlenmiştir. 19. yy'da yenilenmiş olan giriş kapısının etrafı mermer malzemeden yapılmış ve kapının çevresi sütunlara oturan mermer bir kemer açıklığı şeklinde düzenlenmiştir. Giriş açıklığının üzeri dört pembe renkli mermer sütunun taşıdığı ve

iyon başlıklara oturan eğimli bir çatıyla örtülmektedir. Sütuncelerden çatıya silmelerle geçilmiştir. Kapının iki yanında ve hemen üst kısmında pencere açıklıkları görülmektedir. İki yanda yer alan pencere açıklıkları uzun sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Kapının üzerinde yer alan pencere sistemi de çerçeve içerisine alınmış büyük bir sivri kemerin içerisinde ikiz sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Diğer cephedeki pencere açıklıklarında olduğu gibi orta kısmında ise yine yuvarlak penceresi yer almaktadır. Açıklıkların hemen üst kısmında üç tane yan yana sıralanmış üzerinde akant yaprağı olan taş konsollar bulunmaktadır (Foto. 47).

Fotoğraf 47: Şehadet Cami Kuzey Cephesi

Caminin ana mekânının üzerini örten iki kubbe, sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir. Sekizgen kasnaktan kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmış olup sekizgen kasnakta pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Kubbeler dışarıdan metal malzemeyle kaplanmıştır. Yapının beden duvarlarında silmelerle kubbeye geçilmektedir.

Caminin minaresi depremde yıkılmadan önce kuzey cepheye yapıya bitişik olarak inşa edilmiştir. Bugünkü minare ise caminin kuzeydoğu köşesine taştan çokgen kaideli, tek şerefeli olarak inşa edilmiştir. Çokgen kaideden minarenin taş silindirik

gövdesine geçişte gövdenin alt kısmında taş bileziği bulunmaktadır. İnce taş konsollara oturan şerefe kısmının korkulukları metal malzemeden yapılmıştır. Petek kısmı ve külah kısmı ise yine taş malzemeden düzenlenmiştir (Foto. 48).

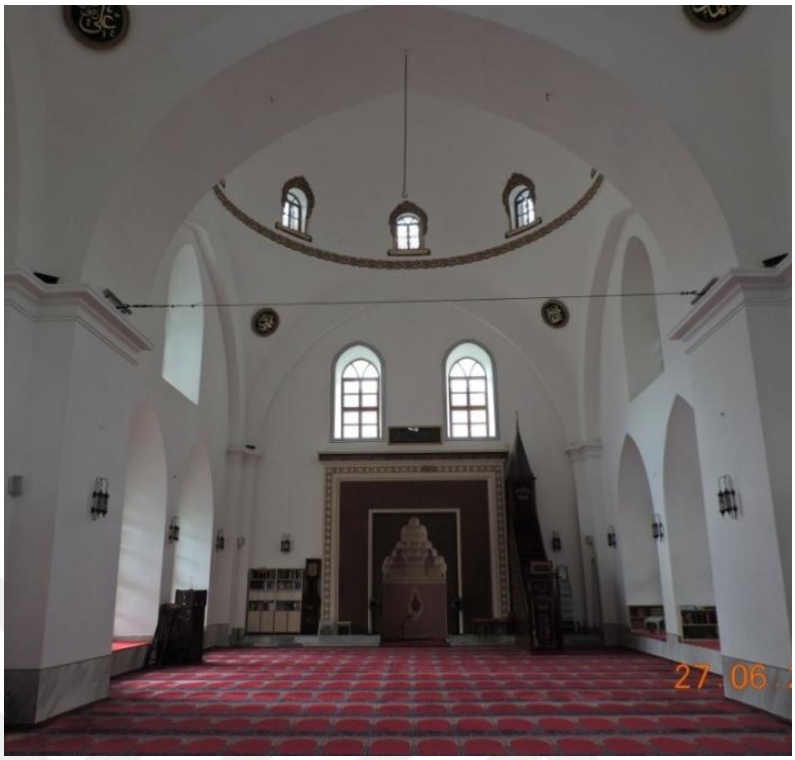
Fotoğraf 48: Şehadet Cami Minaresi

Kuzey cephede yer alan iki kanatlı ahşap kapıda ana mekâna girişte metalden bir kapı daha yer almaktadır. Bu sivri kemerli kapıdan harim kısmına girildiğinde hemen mahfilin alt kısmına geçiş sağlanmaktadır. Kapının üst kısmında kuzey cepheyi boydan boya kaplayan, ön kısmı sütunlara, arka kısmı beden duvarlarına oturan ahşap malzemeden yapılmış bir mahfili bulunmaktadır. Mahfile, batı tarafta bulunan ahşap basamaklı bir merdivenle çıkılmakta olup mahfilin korkulukları da yine ahşaptan yapılmıştır (Foto. 49).

Fotoğraf 49: Şehadet Cami İç Kısma Giriş ve Mahfili

Harim kısmına girildiğinde giriş kapısının hemen karşısında aynı eksende yer alan dışa taşırılmamış bir mihrap nişi bulunmaktadır ve orijinal mihraptır. Mihrap geniş bir dikdörtgen çerçeve içerisinde kalın bordürlerle çevrelenmiş mukarnas kavsaralı nişten ibarettir. Mihrap cephesinin minbere kadar olan kısmı yerden hafif yüksek tutulmuş mermer döşemelidir. Mihrabın batısında, 19. yy özellikleri gösteren ahşap malzemeden yapılmış küçük boyutlarda bir minberi yer almaktadır. Mihrap önü kubbesinin bulunduğu harim kısmının batı cephesinin ön tarafında, ahşap malzemeden yapılmış ahşap merdivenlerle çıkılan bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır (Foto. 50-51).

Fotoğraf 50: Şehadet Cami İç Kısmı

Fotoğraf 51: Şehadet Cami Mihrap ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Cami beden duvarlarında, minarede, konsollarda, taş malzeme, güney cephede bulunan payandalarda tuğla ve taş malzeme, giriş cephesinde, sütun ve sütun başlıklarında iç kısım beden duvarlarında mermer malzeme, minberde, vaaz kürsüsünde, kapılarda, pencerelerde, mahfilde ahşap malzeme, çatılarda ve kubbelerde ise metal malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Şehadet Cami kuzey cephesi, sade düzenlenmiştir. Giriş kapısının olduğu yerde pembe renkli sütun ve iyon sütun başlıkları bulunmaktadır. Bu cephenin üst beden duvarlarında akant yapraklarından süslemeli taş konsollar yer almaktadır. Cami beden duvarlarında açılan kalkan pencere ve cephe düzenlemesi dönemin neorönesans ve neogotik üslup özelliklerine göre yapılmıştır. Akant yapraklar ampir üslupta yapılmıştır (Foto. 52).

Fotoğraf 52: Şehadet Cami Girişi Sütun Süslemeleri

Caminin iç kısmında, harim kısmının üzerini örten kubbelerin ortasında beyaz zemin üzerine kahverengi ve koyu sarı renkte kalem işinden yapılmış bitiksel süslemeli bir motif bulunmaktadır. Kasnakta açılan pencerelerin alınlık kısımları da yine kalem işi bitkisel süslemelidir. Kubbe eteğini çevreleyen kahverengi ve sarı renkte kalem işinden yapılmış geçmeli süsleme kuşağı yer almaktadır. Kubbede, kasnakta yer alan süslemeler orijinal olmayıp 19. yy özellikleri göstermektedir. Kubbeye geçişteki pandantiflerin iç kısmında sonraki dönemlerde eklenmiş yuvarlak panolara görülmektedir (Foto. 53).

Fotoğraf 53: Şehadet Cami Üst Örtü Kubbesi

Yapının mihrabı dört bordürle çevrelenmiştir. Mihrabın dış çerçevesindeki bordür açık zemin üzerine koyu renklerle kalem işinden yapılmış geometrik süslemeler yer almaktadır. Kalın geniş bordürde, kahverengi zemin üzerine yapılmış küçük yıldız desenleri görülmektedir. Sarı ve koyu kahverenginde iki ince bordürün devamına ise sekiz sıra mukarnas kavsaralı nişi bulunmaktadır. Mihrap nişi köşeliklerinde bitkisel süslemeli desenler yer almaktadır. Mihrabın üst kısmı taç şeklinde düzenlenmiş olup silmelerin içerisinde kahve ve sarı renkli süsleme kuşağı görülmektedir. Mihrap süslemeleri ve yazıları 19. yy'da yenilenmiştir. Caminin minberi orijinal olmayıp ahşap malzemeden yapılmıştır. Aynalık, korkuluk, köşk kısımlarında geometrik desenli süslemeleri mevcuttur. Minberin külah kısmı, ince uzun düzenlenmiş olup uç kısmında ise küçük bir âlemi bulunmaktadır. Ahşap malzemeden yapılmış olan vaaz kürsüsü ise orijinal olmayıp duvara bitişik vaziyette yapılmıştır. Vaaz kürsüsü üzerinde ve korkuluk kısımlarında geometrik bezemelerin yer aldığı süslemeler görülmektedir.

Caminin iç beden duvarları pencere açıklıklarına kadar olan kısım mermer döşemelidir.

4. 1. 4. İMARETİ İSA BEY (HASTANE) MESCİDİ

Yeri: Kale içinde, devlet hastanesinin önünde bulunmaktadır.

Tarihçesi: 1436 yılında Çelebi Mehmed'in Başveziri Beyazid Paşa'nın oğlu İsa Bey tarafından yaptırılmış olup vakfın künyesinde İsa Bey bin Beyazıd Paşa bin Yahşi Bey yazmaktadır.[274]

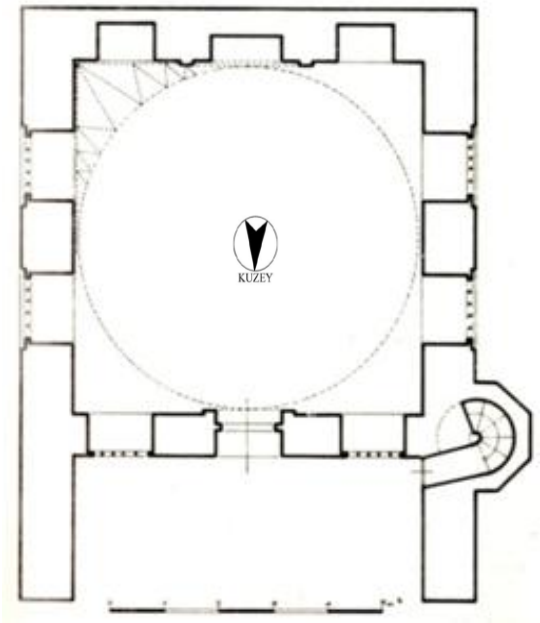
Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey-güney doğrultusunda kare bir alana oturan yapı kare planlı, tek kubbeli ve moloz taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto. 54).

Fotoğraf 54: İmareti İsa Bey Mescit Giriş Cephesi

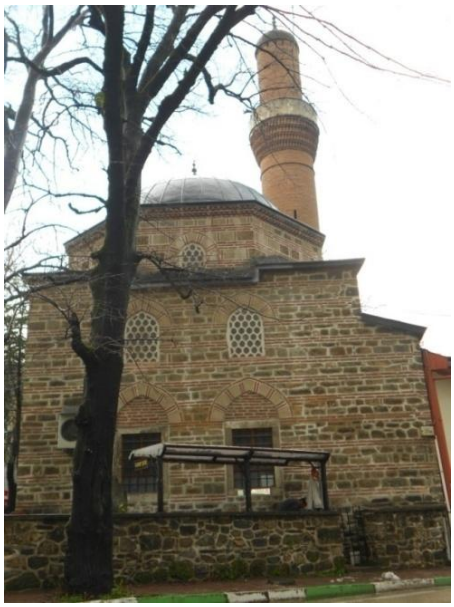
Mescit, 6.40x6.40 m.[275] ölçülerinde kare planlıdır. Tek kubbeli ana mekânın önünde son cemaat yeri bulunmaktadır (Çizim 9). Mescidin kuzey cephesinde yer alan son cemaat yerinin doğu tarafı yol genişletmesinden dolayı sonraki onarımlarda pahlanmıştır. Son cemaat yeri iki yandan farklı boyutlarda ele alınmış pencerelerle aydınlatılmaktadır.

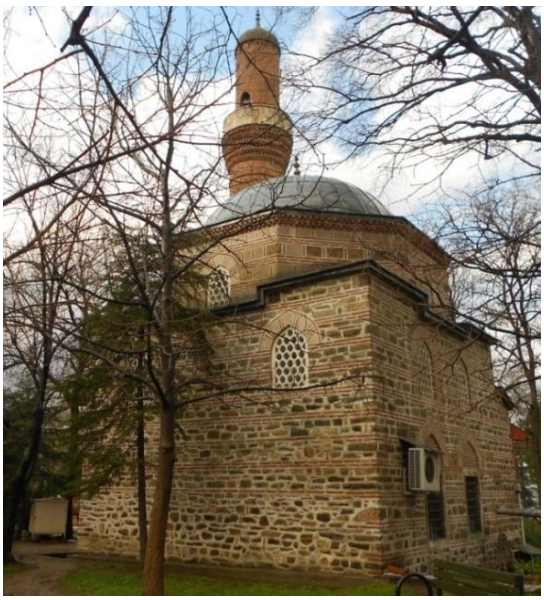
[274]Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II, 295.
[275]Beşbaş- Denizli, 92.

Çizim 9: İmareti İsa Bey Mescit Planı

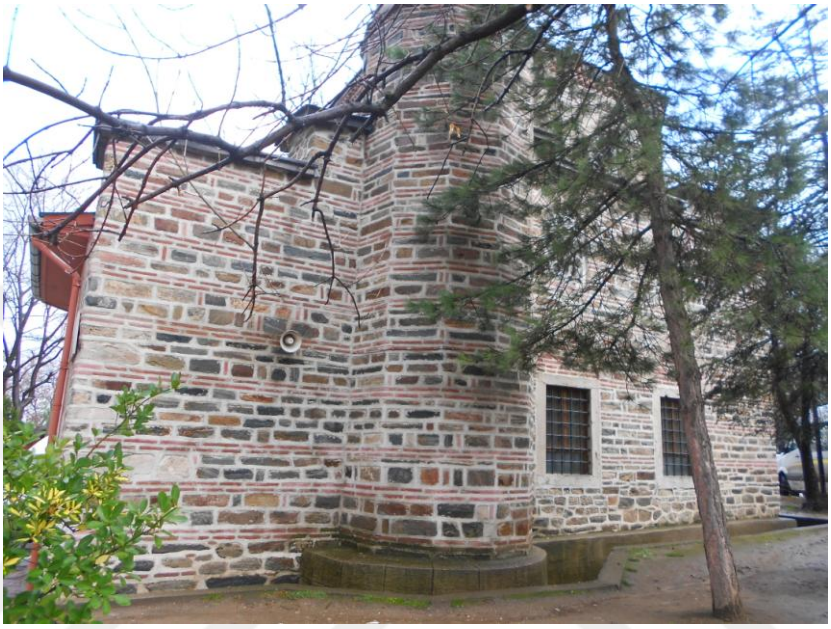
Yapının; güney, doğu, batı ve kuzey yönlerinde bulunan altlı, üstlü açılmış on iki adet pencere açıklığı yer almaktadır. Bu cephelerin hepsinde, moloz taş ve tuğla malzemeden duvar örgüsü uygulaması bulunmaktadır. Yapının doğu cephesi yola bakmakta olup iki katlı pencere düzenlemesine sahiptir. Altta yer alan pencereler sivri kemerli, dikdörtgen şekilli demir parmaklıklı, üstteki açıklıklar ise yine sivri kemer içerisinde alçı şebekeli olarak yapılmıştır (Foto. 55-56).

Fotoğraf 55-56: İmareti İsa Bey Mescit Doğu Cephesi ve Mescit Güney Cephesi

Güney cephe üzerinde, sivri kemerli, alçı şebekeli iki pencere açılmış ve bu pencereler mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir. Batı cephede iki katlı pencere düzenlemesi yer almakta ve alt sıradaki pencereler sivri kemerli, dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklıdır. Üst sırada yer alan açıklıklar ise sivri kemer içerisinde alçı şebekelidir. Bu cepheye bitişik bir de caminin minaresi bulunmaktadır (Foto. 57).

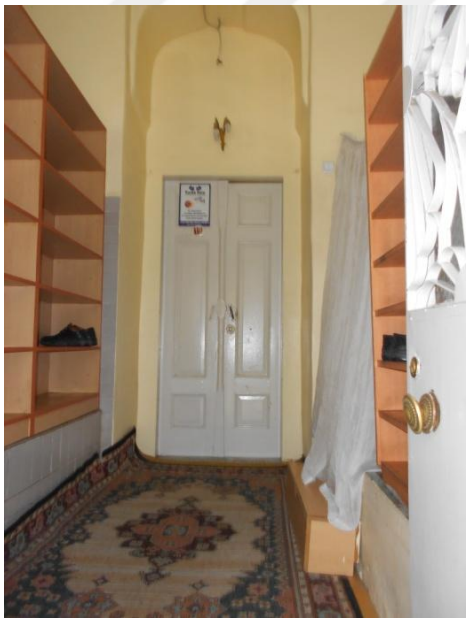

Fotoğraf 57: İmareti İsa Bey Mescit Batı Cephesi

Kuzey cephenin önünde dört basamakla çıkılan, ortadan demir kapıyla sınırlandırılmış ve üzerinde penceresi olan bir açıklıktan yapının orijinal olmayan son cemaat mekânın geçilmektedir (Foto. 58). Bu mekân, iki yandan odalara ayrılmış vaziyettedir. Bu kısım farklı boyutlarda açılmış pencerelerle aydınlatılmaktadır. Son cemaat yerinin batı tarafındaki kısımda minareye çıkışı sağlayan ahşap malzemeli giriş kapısı bulunmaktadır. Doğu kısımda yer alan pencere yatay dikdörtgen şekilli olup batı kısımdaki pencere ise uzun dikdörtgen şekillidir. Bu mekânın üzeri içten düz damlı, dıştan ise eğimli ileri taşırılmış bir çatıyla kapatılmıştır. Mescidin kuzey cephesinde sivri kemer alınlıklı, demir parmaklıklı dikdörtgen şekilli iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Harim mekânına girişi bu pencerelerin sınırladığı çift taraflı ahşap bir kapıdan sağlanmaktadır (Foto. 59-61).

Fotoğraf 58: İmareti İsa Bey Mescit Son Cemaat Yeri

Fotoğraf 59-60: İmareti İsa Bey Mescit Giriş Kapısı ve Son Cemaat Yeri

Fotoğraf 61: İmareti İsa Bey Mescit Son Cemaat Yeri

Mescidin kuzeybatı köşesinde, ana mekâna bitişik, son cemaat yerinden bir kapıyla çıkılan minaresi bulunmaktadır. Minarenin kaide kısmı taş malzemeden yuvarlak formda yapılmış olup gövde kısmına tuğladan düzenlenmiş köşeleri pahlanmış üçgen sıralarıyla geçilmektedir. Gövde üzerinde bilezik, tek şerefe altında ise dört sıra taş düzenlemesi yer almaktadır. Minarenin, şerefe kısmından sonraki petek kısmı tuğla örgülü olup metal bir külahla son bulmaktadır (Foto. 62-63).

Fotoğraf 62- 63: İmareti İsa Bey Mescit Minaresi ve Minare Gövdesi

Mescidin üzerini örten kurşun kaplı kubbeye baklava dilimli bir kuşakla geçiş sağlanmaktadır. Kubbe moloz taş malzemeli sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kasnakta açılan sivri kemer alınlıklı, alçı şebekeli üç adet pencere açıklığıyla da ana mekân aydınlatılmaktadır (Foto. 64-65).

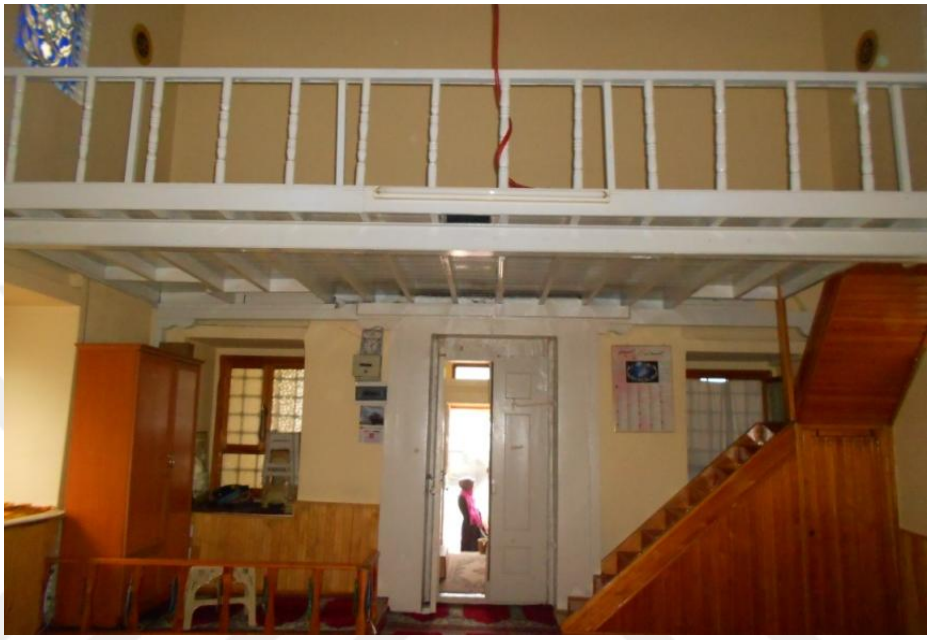
Fotoğraf 64: İmareti İsa Bey Mescit Üst Örtüsü

Fotoğraf 65: İmareti İsa Bey Mescit Kubbesi

Ana giriş kapısının ön kısmına gelecek şekilde doğu ve batı cephelere birleştirilmiş basamaklı ahşap bir merdivenle mahfil katına ulaşılmaktadır. Mahfil kısmı

kuzey cepheyi boydan boya kaplayacak düzende yerleştirilmiştir. Mahfil, dört ahşap sütun tarafından taşınmakta ve bu sütunların ikisi duvarlara bitişik vaziyettedir. Mahfilin korkulukları ve merdivenleri ahşap malzemeden yapılmıştır (Foto. 66). Harim kısmına girişte batı tarafta ahşap korkuluklarla çevrelenmiş bir kısım bulunmakta olup iç tarafında ahşap bir dolap yer almaktadır.

Fotoğraf 66: İmareti İsa Bey Mescit Mahfili

Güney cephenin tam ortasına gelecek şekilde mihrap yerleştirilmiştir. Mihrabın iki yanında sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen şekilli pencere açıklıklarının sonraki onarımlarla kapatıldığı görülmekte olup şuanki haliyle ahşap dolap olarak kullanılmaktadır. Mihrap cephesinin üst kısmında renkli cam süslemeli pencere açıklıkları mevcuttur. Mihrap, alçı malzemeli dikdörtgen çerçeve içerisinde dört sıra mukarnas kavsaralı olarak yapılmıştır. Mihrabın iki yanında kıble cephesi boyunca zeminden yüksek taş malzemeden bir seki oluşturulmuştur (Foto. 67).

Mihrabın batı tarafında ahşap malzemeden yapılmış 19. yy özellikleri yansıtan küçük formlu bir minberi bulunmaktadır. Minberin korkulukları çubuk şeklinde yapılmış olup külah kısmı oldukça küçük boyutludur ve üst kısmında metal bir âlemi bulunmaktadır (Foto. 68).

Mescidin iç kısımdaki beden duvarları pencere açıklıklarına kadar olan kısmı ahşap malzeme ile döşenmiştir. İç kısımda yer alan pencere açıklıklarının üzerinde

orijinal olan sivri kemer alınlıkları yer almaktadır.

Fotoğraf 67-68: İmareti İsa Bey Mescit Mihrabı ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Mescitte birçok malzeme kullanımı görülmektedir. Mescit beden duvarlarında, minarenin kaide kısmında moloz taş ve kesme taş malzeme, minarenin gövde, petek bölümlerinde, beden duvarlarının aralarında ve kubbe kasnağının bitişinde saçak olarak tuğla malzeme, kapılarda, pencerelerde, mahfil katında, iç kısımdaki beden duvarlarının belirli bölümünde ahşap malzeme, kubbede, giriş kapısında ve minberin külahında metal malzeme, mihrap nişinde alçı malzeme kullanımıştır. Son cemaat yerinin beden duvarlarının dışarıdan sıvalı olduğu anlaşılmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Mescit, süsleme olarak oldukça sade düzenlenmiştir. Mescidin kubbe kasnağında, beden duvarlarında açılan pencerelerde ve mihrabında süslemeler görülmektedir. Mihrap nişi kademeli mukarnas kavsaralı olarak yapılmış olup etrafını krem zemin üzerine siyah harflerle yazılmış ayeti kerime dolanmaktadır. Nişin alt tarafında iki yönlü kırmızı ve yeşil renkteki çiçek desenleri orijinal olmayıp sonraki dönemlerde yapılmış süslemeleri yer almaktadır. Yapının içerisini aydınlatan pencereler sonraki dönemelerde düzenlenmiş orijinal olmayan renkli cam tekniğinde yapılmıştır (Foto. 69).

Fotoğraf 69: İmareti İsa Bey Mescit Renkli Camı

4. 1. 5. ŞEYH PAŞA (DİBEKLİ) CAMİ

Yeri: Nakkaş Ali Mescidin batısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Cami, Şehabeddin Bin Bayezid oğlu Şeyh Paşa tarafından 1439 yılında yaptırılmıştır (Foto. 70).[276]

Fotoğraf 70: Şeyh Paşa Cami Giriş Kitabesi

Kitabesinin okunuşu şu şekildedir.[277]

شد یه پ ا شا ب ن وغ فرانه رحمة الله الم ح تاج الـ ی وب ناىٔ الـ م بد هذا لـ م سجد ا مر ب عمارة

شهاب ددي ن

والـ عجم مالـ ك الـ عرب م لوك مول ی عظم الا الـ سطان دولة ايـ ام ف ی ب ا ي ز ي د ب ن

ن ب ن الـ سلطان اب ن الـ سلط لن الـ ع باد ذ ا صر لاد الـ ب ف اتـ ح الامم رقـ ابالـ سلطا

اثـ نى شوال ف ی ب رهانه ع لى الـ عالـ م ين ع لـ للام ي نه واو سعه نه سلطا الله خ له خان مراد

و ثـ مانه مه وارب ع ين

Emere bi imareti hazel mescide ve binaihi el-ab dül muhtaç il rahmetillahi ve gufranihi Şeyh Paşa bin Şehabeddin

[276] N. Dostoğlu-H.Dostoğlu, 83.
[277] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 337.

Bin Beyazdid fi eyyami devletis-sultanil azam Mevla mülkül arab ve'l acem maliki

Rikabil-ümem fatihi'l-bilad nasiru'l-ibade-s sultan ibni-s Sultan bin es-sultan es sultan

Murad Han halledallahü sultanehu ve evzaha alelalemine bürhanehu fi şevval ve erbaine ve semane mie.[278]

Kitabede; mescidin imar ve binasını Arap ve Acemlerin hükümdarların efendisi ümmetlerin sahibi şehirler fetheden insanlara yardım eden Sultan oğlu, Sultan Murad zamanında Allahın rahmetine muhtaç kul olan Beyazıd oğlu Şeyh Paşa Sehabeddin emretti yazılıdır. Şevval ayı (Mart 1439)[279].

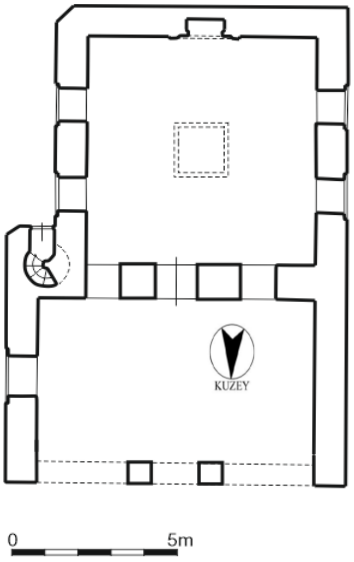
Plan ve Mimari Özellikleri: Evlerin arasında kalmış olan cami, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Kesme taş malzemeden, kare planlı, düz damlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 71).

Mescit, 7.00x7.00[280] m. ölçülerinde kare planlıdır. Yapının ön kısmında önü açık yanları kapalı 19. yy'da eklendiği düşünülen bir hazırlık mekânı bulunmaktadır. Bu kısım 4.80x8.58m.[281] ölçülerinde olup önünde iki ahşap sütuna oturan üstü de düz damla örtülü bir mekandan ibarettir (Çizim 10). Hazırlık mekânın ön kısmı belirli bir yüksekliğe kadar taş ve tuğla örgülü olup üzerinde de demir korkulukları görülmektedir. Hazırlık mekânının doğu cephesinde büyük sivri kemerli alınlık altında taştan dikdörtgen pencere açıklıkları yer almaktadır. Batı cephesinde ise önceden açık olan sonraki onarımlarda kapatılan sivri kemerli kör niş mevcuttur.

[278]Beşbaş-Denizli, 180.
[279]Beşbaş-Denizli,180.
[280]Beşbaş-Denizli,180.
[281]Beşbaş, Denizli,180.

Fotoğraf 71: Şeyh Paşa Cami Genel Görüntüsü

Çizim 10: Şeyh Paşa Cami Planı[282]

[282]Beşbaş, Denizli, 182. (Son Cemaat Yeri İşlenerek)

Caminin beden duvarlarında açılan pencere açıklıklarıyla yapının iç kısmı aydınlatılmaktadır. Yapının güney cephesi dışında diğer cephelerde pencere açıklığı yer almaktadır. Güney cephenin bitişiğinde farklı bir yapı bulunmaktadır.

Caminin, doğu-batı cepheleri kesme taş malzemeden simetrik şekilde düzenlenmiştir. İki cephede de iç içe geçmiş sivri kemerli taş malzemeli demir parmaklıklı pencere açıklıkları yer almaktadır (Foto. 72-73).

Fotoğraf 72-73: Şeyh Paşa Cami Batı Cephesi ve Cami Doğu Cephesi

Yapının kuzey cephesi, giriş cephesi olup hazırlık mekânından geçerek ulaşılmaktadır. Bu cephede mermer malzemeden yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Giriş kapısının iki yanında da yine mermer malzemeli basık sivri kemerli pencere açıklıkları yer almaktadır. Pencereler ahşap malzemeden yapılmış demir korkulukludur. Kapının üst hizasında kare şeklinde siyah zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış kitabesi bulunmaktadır (Foto. 74).

Fotoğraf 74: Şeyh Paşa Cami Kuzey Cephesi

Caminin, kuzeydoğu köşesine bitişik kare kaideli, tek şerefeli minaresi bulunmaktadır. Kaide kısmı taş malzemeden yapılmış ve devamında gövde ve petek kılsmında tuğla malzeme kullanılmıştır.

Şerefe kısmı depremden kopmuş olup sonraki onarımlarda taş malzemeyle yenilenmiştir.[283] Minarenin şerefe kısmına çıkış kaide de açılan kapıdan sağlanmaktadır (Foto. 75).

[283]Beşbaş-Denizli, 182.

Fotoğraf 75: Şeyh Paşa Cami Minaresi

Caminin üst örtüsü yıkılmadan önce kubbe ile örtülü iken depremden sonra düz damlı, kırma kiremit çatıyla kapatılmış olup saçak kısmı beden duvarlarından taşırılmıştır. Yapının beden duvarları bitiminde tuğlada çift sıra kirpi saçak yer almaktadır.

Caminin kuzey cephesi ortasında yer alan açıklıktan içeri girildiğinde tam karşıda dikdörtgen içerisinde mukarnas kavsaralı orijinal olan mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap cephesinde herhangi bir açıklık bulunmamakta olup mihrabın doğusuna dolap koyulmuştur. Mihrabın batısında ahşap malzemeli küçük boyutlu minberi görülmektedir. Caminin üst örtüsü içten ahşap tavanla kapatılmıştır (Foto. 76-79).

Fotoğraf 76: Şeyh Paşa Cami Giriş Kapısı

Fotoğraf 77: Şeyh Paşa Cami İçten Görüntüsü

Fotoğraf 78-79: Şeyh Paşa Cami Mihrabı ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarlarında taş, aralarda tuğla malzemenin olduğu bir örgü görülmektedir. Taş malzeme beden duvarlarında, şerefede, mihrapta, pencere kenarlarında, tuğla malzeme, minare gövde ve petek kısmında, kirpi saçakta, ahşap malzeme ise minberde, kapıda, pencerelerde kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Cami iç ve dış kısmı sade düzenlenmiştir. Ana mekânın içinde beden duvarları sade olarak ele alınmış olup yağlı boya mihrabın etrafını yeşil zemin üzerine yazılan ayeti kerime ve bitkisel süsleme çevrelemektedir. Minberde korkuluklarda, aynalık ve köşk altı kısımlarında sonsuzluk prensibiyle ele alınmış süslemeler görülmektedir.

4. 1. 6. VELED-İ YANİÇ MESCİDİ

Yeri: Hisar Semtinde, Zindan Kapı Sokağında bulunur.

Tarihçesi: Mescit kapı üzerinde yer alan kitabesinde 1440 yılında Yaniç Oğlu Hacı Hayreddin oğlu Mahmut Çelebi tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.[284] Dört satırlık kitabesinde şunlar yazmaktadır (Foto. 80).

Fotoğraf 80: Veled-i Yaniç Mescit Kitabesi

Kitabesinin okunuşu şu şekildedir.[285]

سلطان فی زمن المسجدا لمبارکه عمر هذه

مملکه حاجی محمودچلبي بن حاجی مهمه جان جلدالله مراد بن

خیرادین بن یاذیجغ فرالله لهم فی شهر صفر فی

عین وثمانیه واربع وسبعین وثمانمایه ٨٧٤

Ammere hazihi mescidil mübareke fi zemeni sultan

[284] N. Dostoğlu, H.Dostoğlu, 214.
[285] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 348.

Murad bin Mehmed Han halled-allahu mülkehu Hacı Mahmud Çelebi bin Hacı.

Hayrüddin bin Yaniç gaferallah-u lehüm fi şehri-s safer fi

Hatemallahu bil-hayr ve zafer sene erbea ve erbaine ve semane mie 844.[286]

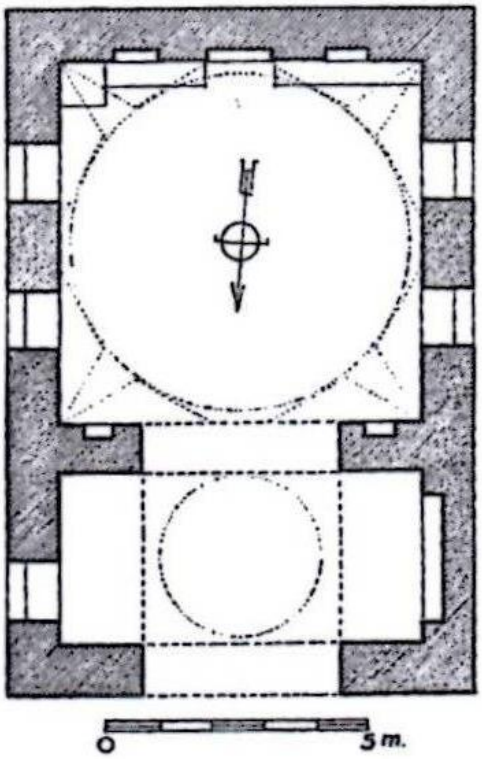
Türkçesi: Bu mübarek mescidi Mehmed Han oğlu Sultan Murad zamanında Yaniç oğlu Hacı Hayrüddin oğlu Mahmud Çelebi imar etti. Allah hepsini affetsin. 844 H. Senesi safer ayında hayır ve başarı ile bitirtti.[287]

Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan ve moloz taş malzemeden inşa edilen yapı (Foto. 81) 6.48x6.76 m.[288] ölçülerinde kare planlı, tek kubbelidir (Çizim 11).

Fotoğraf 81: Veled-i Yaniç Mescidi Genel Görüntüsü

[286]Beşbaş-Denizli, 206.
[287]Beşbaş-Denizli, 206.
[288]Beşbaş-Denizli, 206.

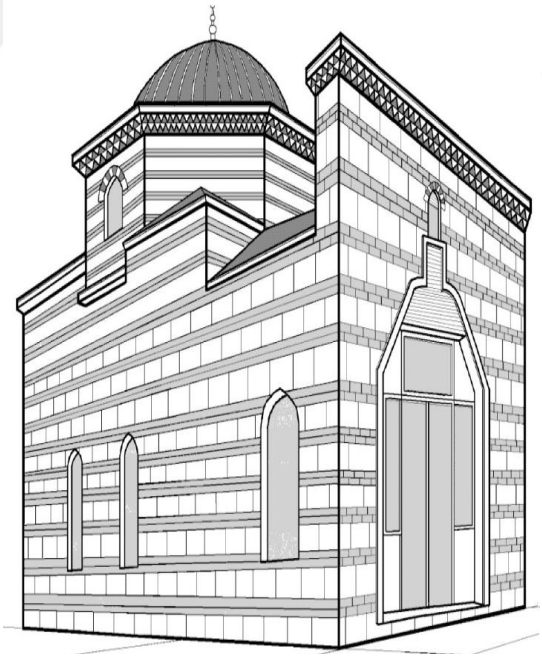
Çizim 11: Veled-i Yaniç Mescit Planı[289]

Yapının kuzey cephesi önünde, doğu-batı kenarları duvarla kapalı olan tek bölümlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu kısmın üzeri ortada tek kubbeyle, yan kısımlar ise tonozla örtülüdür (Foto. 82). Bazı kaynaklarda, son cemaat yerinin beş gözlü ve açık olduğunu belirtmektedir.[290] Son cemaat yerinin ön cephesinde çok rastlanılmamış tarzda bir kemer uygulaması görülmektedir. Son cemaat bölümünün ön cephesi kalkan duvar şeklinde örülmüş olup sadece doğu duvarının ortasında sivri kemerli, ahşap pencereleri yer almaktadır (Çizim 12).

[289]Gabriel, 148.
[290]Raif Kaplanoğlu, *Doğal ve Anıtsal Eserleri İle Bursa*, Osmangazi Belediyesi, Bursa 2003, 290.

Fotoğraf 82: Veled-i Yaniç Mescit Son Cemaat Yeri

Çizim 12: Veled-i Yaniç Mescit Cephesi [291]

Mescit beden duvarlarında sadece doğu ve batı cephelerde karşılıklı açılmış pencereleri bulunmaktadır. Bu cephelerin sivri kemer formlu, ahşaptan dört penceresi

[291]Çuhadar, 154.

görülmektedir. Doğu ve batı cephelerin beden duvarları köşelerinde hafif yükseltilmiş orta kısmı düz bırakılmış bir uygulama bulunmaktadır. Doğu beden duvarlarının üst kısmında saçak kısmının hemen altında kare şeklinde, açık renkli zemin üzerine siyah harflerle yazılmış kitabe yer almaktadır (Foto. 83).

Fotoğraf 83: Veled-i Yaniç Mescit Doğu cephesi

Yapının güney cephesinde mihrabın her iki yanında, önceden pencere açıklıklarının olduğu fakat sonraki onarımlarda pencerelerin kapatıldığı anlaşılmaktadır. Mescidin güney cephesine bitişik yapı yer almaktadır.

Minare, sokağın köşesinde mescitten bağımsız olarak yaklaşık 10 m. ötede bulunmaktadır. Minare çeşme üzerinde yükselmektedir. Çeşmenin bir kenarına tuğla malzemeden yapılan beş basamakla çıkılan minare, dört yandan sivri kemer açıklıklı kule şeklindedir. Minarenin üst örtüsü düz olup, saçak kısmı hafif dışa taşırılmış iki sıra saçak düzenlemesi bulunmaktadır (Foto. 84).

Minarenin görüntüsünden dolayı eski bir çan kulesi olabileceği düşünülmekte olup semt sakinleri de minarenin eskiden çan kulesi olarak kullanıldığını belirtmektedirler.[292]

[292]Gabriel, 148.

Fotoğraf 84: Veled-i Yaniç Mescit Minaresi

Ana mekânın üzerini örten kubbe dıştan sekizgen kasnak, iç kısımda ise baklava motifli üçgenlerin üzerinde yükselmektedir. Kasnağın üzerini örten metal kubbenin saçak kısmı hafif dışa taşırılmış olup beden duvarları bitiminde tuğladan çift sıra kirpi saçağı yer almaktadır. Kasnak üzerinde doğu, batı ve güney yönden açılmış sivri kemerli alçı şebekeli pencerelerle ana mekân aydınlatılmaktadır. Kasnağın kuzeyindeki açıklık ise kör niş halinde düzenlenmiştir (Foto. 85).

Fotoğraf 85: Veled-i Yaniç Mescit Üst Örtüsü

Mescit, ön cephesi, kalkan duvar şeklinde yapılmış, üzerinde farklı tarzda bir kemer açıklığı bulunmaktadır. Giriş kapısının üst kısmında açık renkli zemin üzerine siyah harflerle yazılmış kitabesi yer almaktadır. Üç yönden ahşaptan, dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklı pencerelerle sınırlandırılmış çift kanatlı bir açıklıktan son cemaat kısmına giriş sağlanmaktadır (Foto. 86). Bu mekâna girişin hemen üst kısmında, kapı üzerinde yükselen ahşap bir mahfili yer almaktadır. Kuzey cepheyi tamamen kaplamış olan mahfil beden duvarları üzerine oturmaktadır. Mahfile sol tarafta bulunan merdivenlerden çıkılmaktadır. Mahfilin merdivenleri ve korkulukları ahşap malzemeden yapılmıştır (Foto. 87).

Fotoğraf 86: Veled-i Yaniç Mescit Giriş Cephesi

Fotoğraf 87: Veled-i Yaniç Mescit Mahfili

Mahfil katının hemen alt kısmında sivri kemerli bir açıklıktan ana ibadet mekânına geçilmekte olup tam karşısında dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış orijinal mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişinin yağlı boya ile boyanması sonraki dönem onarımlarında yapılmıştır. Mihrap nişinin iki yanında bulunan pencereler sonraki onarımlarda kapatılmış ve iç kısımda ahşap kapaklı dolap görünümündedir. Mihrap cephesi, minbere kadar olan kısmı zeminden birkaç cm. yüksek tutulmuştur (Foto. 88). Mihrabın batısında ahşap malzemeden yapılmış minberi 19. yy özellikleri göstermektedir (Foto. 89). Mescidin iç kısım beden duvarları sonraki onarımlarda belirli bir yüksekliğe kadar açık sarı renk yağlı boya ile boyanmıştır.

Fotoğraf 88-89: Veled-i Yaniç Mescit Mihrabı ve Mescit Minberi

Malzeme ve Teknik: Yapıda, beden duvarlarında, son cemaat yerinde, minarede kemerlerde, moloz taş ve kesme taş kullanılmış ayrıca aralarda tuğla malzemeyle yapılmış örgü düzeni bulunmaktadır. Yapının pencerelerinde, kapısında, mahfilinde minberinde ahşap malzeme, mihrabında ise taş malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Mescidin iç ve dış kısmı oldukça sade düzenlenmiştir. Mescidin iç kısmında yer alan mihrabı taş malzemeden yapılmış fakat geçirdiği onarımlardan sonra açık sarı renkli yağlı boya ile boyanmıştır. Mihrap dört sıra mukarnas kavsaralı bir nişten ibarettir. Mihrabın etrafında herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Mescidin ahşap minberide oldukça sade düzenlemiş olup sadece korkuluk ve köşk korkuluğu olan kısmıda bitkisel süslemeler görülmektedir. Ayrıca

minber orijinal değildir. Kasnakta açılan pencereler iç kısımda renkli cam tekniğinde geç dönem özellikleri göstermekte olup sonraki onarımlarda yapılmıştır.

4. 1. 7. NİLÜFER HATUN MESCİDİ (DARPHANE)

Yeri: Kale içinde Hisar Mahallesinde bulunmaktadır.

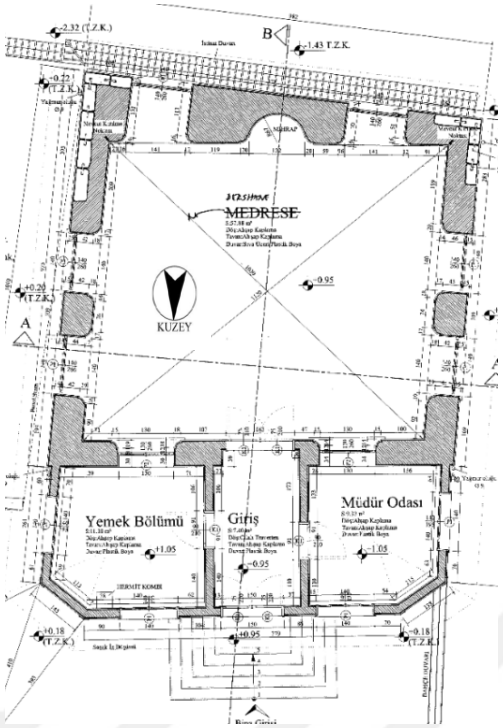
Tarihçesi: Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun tarafından 14. yy'da inşa edilmiştir.[293]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır (Foto. 90). Mescit, dikdörtgen planlı, düz tavan örtülü olarak inşa edilmiştir (Çizim 13-14).

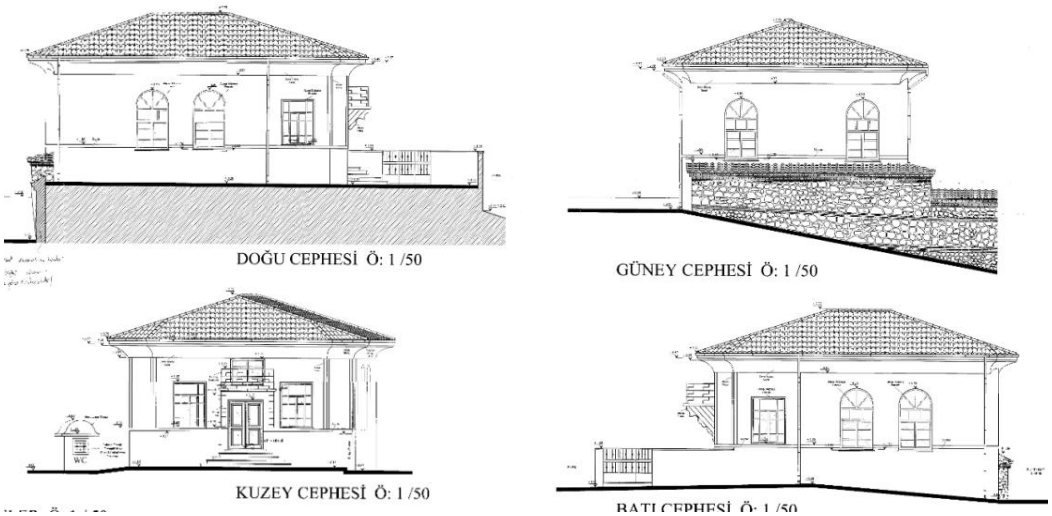

Fotoğraf 90: Nilüfer Hatun Mescit Genel Görüntüsü

[293]Beşbaş- Denizli, 41.

Çizim 13: Nilüfer Hatun Mescit Planı[294]

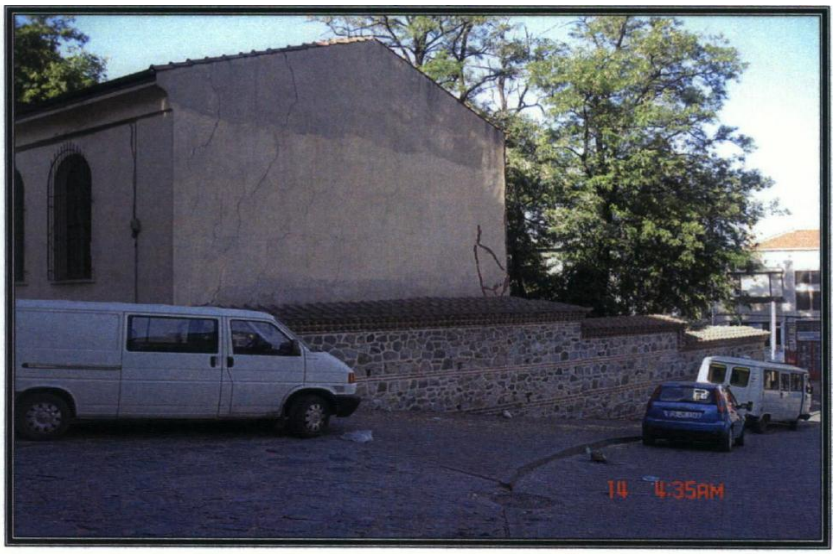

Çizim 14: Nilüfer Hatun Mescit Cephe Çizimleri[295]

Mescidin yenilenmeden önceki halinde güney cephesinde pencere açıklığı bulunmamaktadır. Fakat sonraki dönemde yapılan yenilemelerden sonra güney cephesine iki adet uzun yuvarlak şekilli demir parmaklıklı pencereler eklenmştir. Kuzey, doğu ve batı cephelerde açılan pencerelerle ana mekân aydınlatılmaktadır. Bu

[294]Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü
[295]Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü

pencereler aslına uygun olarak yenilenmiştir. Bu cephenin beden duvarlarının alt kısmında cepheyi boydan boya kaplayan moloz taş malzemeden yapılmış bahçe duvarı bulunmaktadır. Yapının doğu ve batı cephesi simetrik olarak düzenlenmiştir. Bu cephelerde açılan pencereler, uzun, yuvarlak formlu, demir parmaklıklıdır (Foto. 91-92).

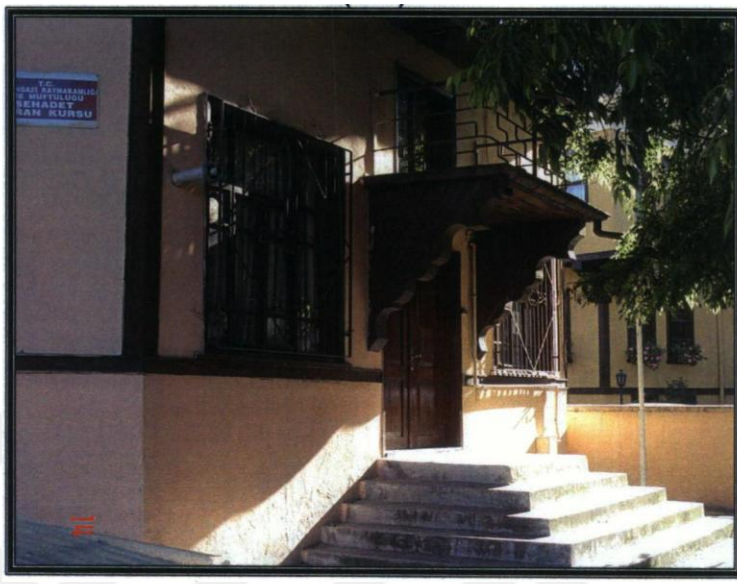
Fotoğraf 91: Nilüfer Hatun Mescit Restorasyon Öncesi Güney Cephesi

Fotoğraf 92: Nilüfer Hatun Mescit Güney ve Batı Cephesi

Mescidin kuzey cephesi oldukça hareketli düzenlenmiştir. Bu cephenin ortada dikdörtgen şekilli, giriş kapısı ve yan kısımlarda ise geniş kare şekilli ahşap malzemeli, demir parmaklıklı pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yapının giriş kapısına, taş malzemeden yapılmış üç yönlü merdivenlerle ulaşılmaktadır. Giriş kapısının üzerinde,

iki yandan ahşap konsollara oturan, geniş bir ahşap saçağı yer almaktadır. Bu kısmın üzerinde yine dikdörtgen formlu demir parmaklıklı pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının kuzey cephesi orijinal haline göre yeniden yaptırılmıştır (Foto. 93-94).

Fotoğraf 93: Nilüfer Hatun Mescidi Restorasyon Öncesi[296]

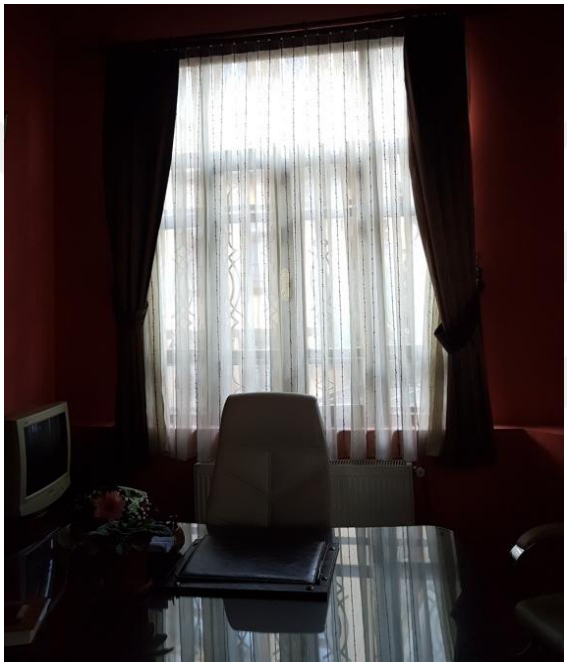
Fotoğraf 94: Nilüfer Hatun Mescit Kuzey Cephesi

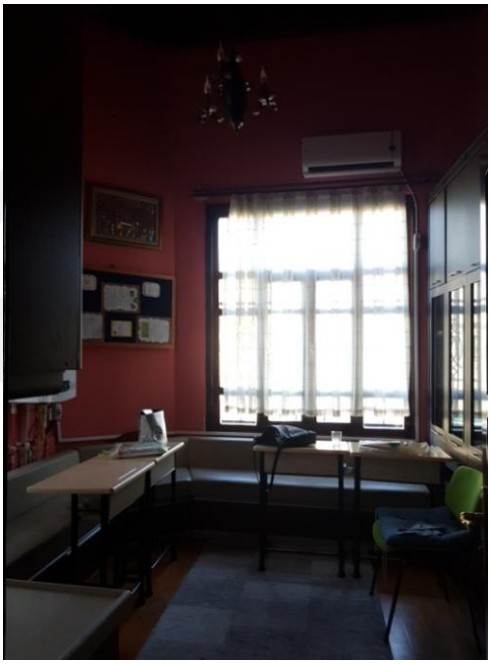
Yapının üst örtüsü, dört yönlü kiremit kaplı kırma çatı ile kapatılmıştır. Mescidin çatısı dört yönden beden duvarlarından yukarıya doğru taşırılmış durumdadır.

Kuzey cephede bulunan giriş kapısından içeriye girdiğimiz zaman mescidin önünde dışa taşırılmamış bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu kısım üç bölümlü

[296]Anıt Sanat Proje Atelyesi, Nilüfer Hatun Medresesi Rölöve Projesi Fotoğraf Albümü.

olarak düzenlenmiştir. Günümüzde mescit, Kuran kursu olarak kullanıldığı için bu üç bölümlü kısımlar giriş, yemek bölümü ve müdür odası şeklinde düzenlenmiştir. Giriş kısmında karşılıklı açılmış kapılarla yemek bölümü ve müdür odası kısımlarına geçiş sağlanmaktadır. Yemek bölümü ve müdür odası kısımları farklı ölçülerde düzenlenmiş fakat aynı cephe düzenlemesine sahiptirler (Foto. 95-96). Yemek bölümünün kuzeydoğu köşesi, müdür odasının da kuzeybatı köşesi pahlanmış vaziyette ve dış kısımda bu kısımlar ahşap sütunlarla belirginleştirilmiştir. Bu bölümler karşılıklı açılmış uzun, yuvarlak şekilli demir parmaklıklı pencerelerle aydınlatılmaktadır.

Fotoğraf 95-96: Nilüfer Hatun Mescit Batı Mekanı ve Doğu Mekanı

Mescidin asıl ibadet mekânına çift yönlü ahşap bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Ana mekânın güney cephesinin ortasında, sonraki dönemlerde yerleştirilen ahşap malzemeden dikdörtgen şekilli bir mihrap nişi bulunmaktadır. Onarımdan önceki mihrabın sadece yarım yuvarlak form kısmı orijinal olup taş malzemeden yapılmıştır. Mescidin içerisinde minberi bulunmamaktadır. Beden duvarlarında açılan pencere açıklıklarıyla yapının içerisi ferah bir görünüm kazanamıştır. Mescidin etrafını U şeklinde çevreleyen sıralar ve masalar bulunmaktadır. Yapının üzeri ahşap malzemeli tavanla kapatılmış olup yenilenmeden önceki tavan kullanılmış olup sadece yeniden boyanmıştır (Foto. 97-100).

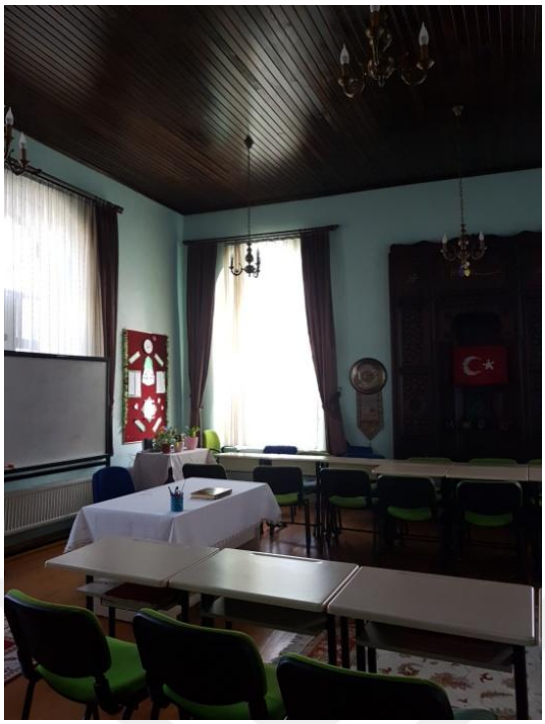

Fotoğraf 97: Nilüfer Hatun Mescit İç Kısım Giriş Kapısı

Fotoğraf 98: Nilüfer Hatun Mesciti Restorasyon Öncesi Mihrabı[297]

[297] Anıt Sanat Proje Atelyesi, Nilüfer Hatun Medresesi Rölöve Projesi Fotoğraf Albümü.

Fotoğraf 99-100: Nilüfer Hatun Mescit Mihrabı ve İç Kısmı

Malzeme ve Teknik: Mescit; beden duvarlarında, merdivenlerinde, taş malzeme, kapılarda, pencerelerde, mihrapta, çıkma konsolda, tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapının beden duvarları taş malzeme kaplı olup üzeri sıva badanalıdır.

Süsleme Özellikleri: Mescidin iç ve dış kısmı sade olarak düzenlenmiştir. Yapının iç kısmında ahşaptan yapılmış tavanı ve mihrabı bulunmaktadır. Orijinal olmayan mihrabı büyük dikdörtgen formda düzenlenmiş bir nişten ibarettir. Nişin iç kısmı iki rafla üç bölüme ayrılmıştır. Nişin üst kısmında panolar içerisinde sırasıyla *Allah, Besmele, Muhammed* yazıları yer almaktadır (Foto. 101). Mescidin üst örtüsü orijinal olup ahşap malzemeden sade olarak yapılmıştır.

Fotoğraf 101: Nilüfer HatunMescit Mihrap Detayı

4. 1. 8. YER KAPI (BAB-I ZEMİ, KARA ALİ) CAMİ

Yeri: Kavaklı Mahallesinde Yerkapı Caddesi üzerinde yer almaktadır.

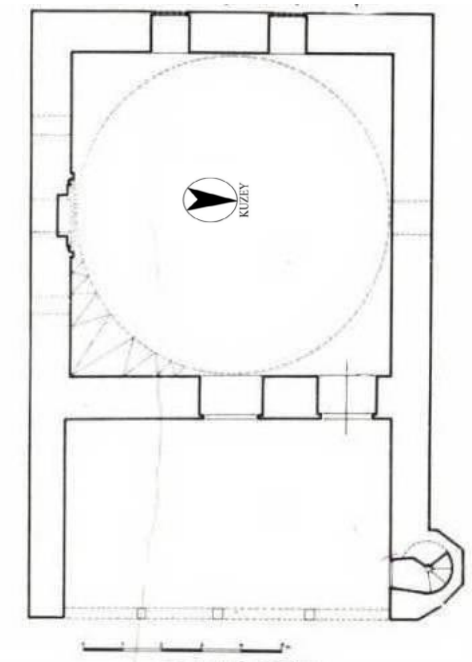
Tarihçesi: Osman ve Orhangazi'nin kumandanı Timurtaş Paşa'nın babası Kara Ali tarafından yaptırılmıştır. Bu camiye Kara Ali Cami de denilmekte ve vakfiye kayıtlarında tarih olarak 1235 hicri yazmaktadır. Kazım Baykal kitabında bu caminin eski bir kilise olup zemininde mozaik süslemeler olduğundan bahsetmektedir. Cami giriş kapısı üzerinde yazan kitabesinde Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından 1967 yılında tamir edildiği yazmaktadır.[298] 14. yy'da Sultan 1. Murad döneminde Kaleiçi'nde inşa edilen son ibadethanedir.[299]

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, doğu-batı istikametinde moloz taş malzemeden (Foto. 102) kare planlı, dıştan 8x8 m.[300] ölçülerinde, tek kubbeli cami plan formunda inşa edilmiştir (Çizim 15-16).

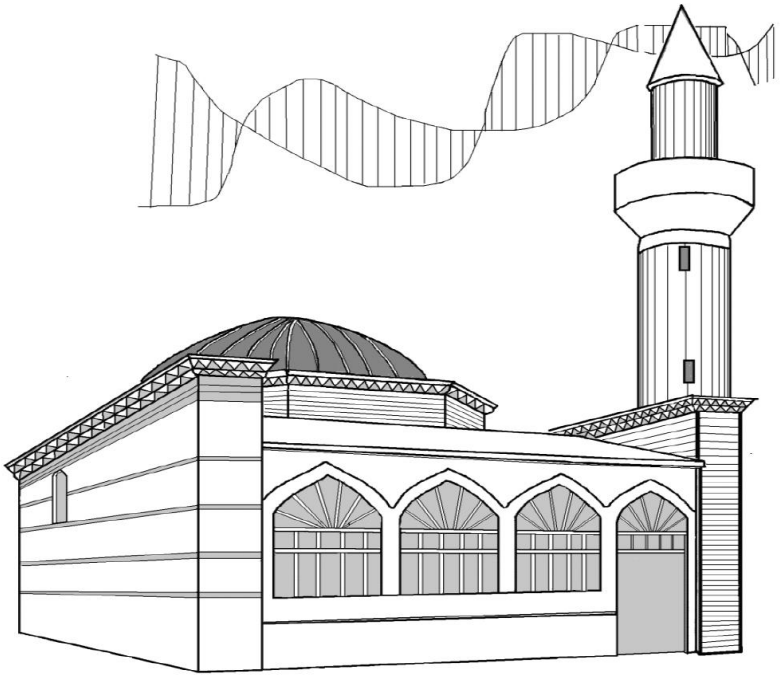

Fotoğraf 102: Yer Kapı Cami Genel Görüntüsü

[298]Beşbaş-Denizli, 214
[299]N. Dostoğlu, H. Dostoğlu, 220.
[300]Beşbaş-Denizli, 214.

Çizim 15: Yer Kapı Cami Planı[301]

Çizim 16: Yer Kapı Cami Perspektifi[302]

Caminin, doğu, batı, kuzey ve güney cephelerinde pencere açıklıklarına yer

[301]Beşbaş-Denizli, 214.
[302]Çuhadar, 211.

verilmiş olup yapının duvar kalınlığı ölçüsü 1.03m.'dir.[303]

Caminin doğu cephesinde yer alan son cemaat yeri yan cepheleri kalkan duvarı şeklinde düzenlenmiş, ön kısmı ise belirli bir yüksekliğe kadar taş döşemeli olarak yapılmıştır. Üç ahşap dikmelere oturan sivri kemerli dört gözlü bir son cemaat uygulaması bulunmaktadır. Günümüzde son cemaat yeri camekânla kapatılmıştır. Son cemaat bölümüne ortadan bir kapıyla değil de kuzeydoğu köşede yer alan bir açıklıktan girilmektedir. Bu kısmın üzeri kırma çatıyla kapatılmıştır (Foto. 103).

Son cemaat yerinin yıkılmadan önceki üst örtüsü kubbeyken yıkıldıktan sonra düz çatıyla kapatılmıştır.[304]

Fotoğraf 103: Cami Son Cemaat Yeri

Caminin güney cephe beden duvarları moloz taş malzeme üzerinde toplamda üç adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklıklarından üst kısımda yer alan pencere sivri kemerli, alçı şebekeli olarak düzenlenmişken alt kısımdaki pencereler ise dikdörtgen şekilli alçı şebekelidir. Bu cephe mihrabın bulunduğu cephe olup mihrap iki yandan pencerelerle sınırlandırılmıştır. Caminin batı cephesinin beden duvarları üzerinde sivri kemerli, alçı şebekeli iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır(Foto.104-105).

[303]Beşbaş-Denizli, 214.
[304]Beşbaş-Denizli, 214.

Fotoğraf 104: Yer Kapı Cami Güney Cephesi

Fotoğraf 105: Yer Kapı Cami Kuzey Cephesi

Minare caminin kuzeydoğu cephesinde bulunmakta olup taş kaideli kısmı son cemaat yeri beden duvarına bitişiktir. Kaide kısmından köşeleri pahlanarak tuğla malzemeli gövdeye geçilmekte olup gövde üzerinde küçük mazgal pencere açıklıkları

mevcuttur. Tek Şerefeli minarenin, şerefe kısmı tuğladan kademeli yapılmış olup üzerinde metal korkulukları bulunmaktadır. Petek kısmı tuğladan yapılmış ve üzeri de metal külahla örtülmüştür. Minareye son cemaat yerinden bir kapıyla çıkılmaktadır (Foto. 106-107).

Fotoğraf 106-107: Yer Kapı Cami Minaresi ve Minare Detayı

Caminin üstü dıştan sekizgen kasnak içten üçgenlerle geçilmiş bir tek kubbe ile örtülmektedir. Yapının tek kubbesinin beden duvarları bitiminde kasnağı çevreleyen iki sıra kirpi saçak yer almaktadır.

Camiye giriş son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde yer alan açıklıktan sağlanmaktadır. Cami giriş kapısı üzerinde beyaz levha üzerine siyah harflerle yazılmış yapının tarihi bulunmaktadır (Foto. 108). Ana mekâna girişte güney tarafında geniş dikdörtgen içerisinde 0.25m[305]. derinliğinde altı sıra mukarnaslı orijinal bir mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrabın iki yanında küçük boyutlu pencere açıklıkları görülmektedir (Foto. 109). Mihrabın batı yönünde ise ahşaptan yapılmış 19. yy özellikleri gösteren minberi yer almaktadır (Foto. 110). Mihrap cephesi minbere kadar yerden hafif yükseltilmiştir. Yapının beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar açık yeşil renkli boya ile boyanmıştır. Caminin kuzey cephesinde ahşap korkuluklarla çevrelenmiş

[305]Beşbaş-Denizli, 215.

küçük bir alan görülmektedir.

Fotoğraf 108: Cami Giriş Kapısı

Fotoğraf 109: Yer Kapı Cami Mihrabı

Fotoğraf 110: Yer Kapı Cami Minberi

Malzeme ve Teknik: Cami, beden duvarlarında, minare kaidesinde, son cemaat yerinde moloz taş malzeme, mihrapta kesme taş, beden duvarları arasında, minare

gövde ve petek kısmında tuğla malzeme, minberde, kapılarda, son cemaat yeri ön cephesinde ahşap malzeme, kubbe üst örtüsünde metal malzeme kulanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Yapının dış beden duvarlarının üst kısmında tuğla ile zikzak şekli verilmiş süslemeler yer almaktadır. Caminin iç kısmı sade yapılmıştır. Dikdörtgen çerçeve içerisinde altı sıra mukarnas kavsaralı mihrap nişi 19. yy'da boya ile boyanmıştır. Orijinal olmayan sonraki dönemlerde yenilenen ahşap minberi ise korkuluk ve köşk korkuluk kısımlarında geometrik süslemeler görülmektedir. Yapının iç beden duvarlarının üzerinde yuvarlak ve dikdörtgen şekilli panolar yer almaktadır.

4. 1. 9. ÇIRAĞ BEY MESCİDİ

Yeri: Kale içinde Çırağ Bey Sokağında yer alır.

Tarihçesi: Yapının tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte bu mescide, Piri Çelebi adında bir kişinin H. 889/ M.1484'te mütevelli tayin edilmesinden dolayı bu tarihten önce yapıldığı düşünülmektedir. Mescidin bahçesinde bir mezar bulunmakta ve kitabesinde ise Çırağ Bey olduğu yazmaktadır. Şarafeddin Hacı Şeyh Çırağ Bey, Hacı İvaz Paşa'nın kardeşi ve ikinci Murat'ın adamlarından olup H. 832/ M.1428 yılında vefat etmiştir.[306]

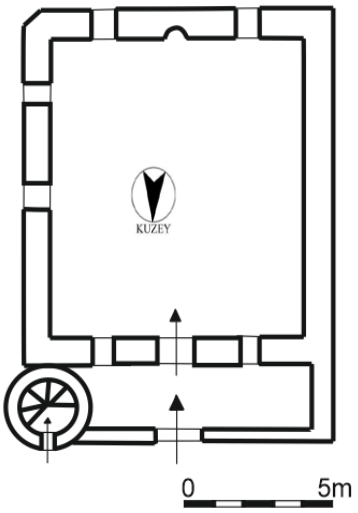
Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan mescit dikdörtgen planlı, düz damlı ve kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto. 111)

Fotoğraf 111: Çırağ Bey Mescidi

Mescit içten içe 7.00x6.45 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Yapının kuzey cephesi önünde bir kenarı da minareye bitişik olan yaklaşık 4.70 m. boyutunda hazırlık mekânı gibi bir kısım yapıya sonradan eklenmiştir (Çizim 17).

[306]Baykal, 61.

Çizim 17: Çırağ Bey Mescidi Planı

Yapının doğu, batı, güney ve kuzey cephelerinde toplam 9 adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Mescidin doğu cephesi, kesme taş ve tuğla örgülü olup iki katlı pencere uygulaması yer almaktadır. Alt katta yer alan açıklıklar, dikdörtgen şekilli demir parmaklıyken üst katta bulunan pencereler, yuvarlak kemerli alçı şebekelidir (Foto. 112).

Fotoğraf 112: Çırağ Bey Mescit Doğu Cephesi

Yapının güney cephesi yola bakmaktadır. Bu cephe diğer cephelerde olduğu gibi kesme taş ve moloz taş malzemeden inşa edilmiş, aralarda ise tuğla kullanılmıştır.

Mescidin güney cephesinde yuvarlak kemerli alçı şebekeli iki tane açıklık yer almaktadır. Bu pencereler mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir (Foto. 113).

Batı cephe de sadece bir adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmakta olup bu pencere diğer cephedeki pencerelerden farklı olarak daha küçük boyutlarda yapılmıştır. Bu cephede moloz taş ve kesme taş örgülü olup üst kısmı sıva badanalıdır (Foto. 114).

Fotoğraf 113-114: Çırağ Bey Mescit Güney Cephesi ve Batı Cephesi

Mescidin, doğu ve güney cephenin birleştiği nokta pahlanmış olup üç sıra mukarnaslı olarak inşa edilmiştir (Foto. 115).

Fotoğraf 115: Çırağ Bey Mescit Güneybatı Köşesi

Ortada demir kapıyla sınırlandırılmış bir açıklıktan yapının hazırlık mekânına geçilmektedir. Bu mekânın batı cephesinin ortasında dikdörtgen şekilli bir kapı açıklığı mevcuttur ve bu kısmın üzeri ahşap bir tavanla örtülüdür. Muhtemelen bitişiğinde yer alan eve, bu kapıdan da geçiş sağlanmaktadır. Hazırlık mekânından sonra mescide giriş, iki yandan dikdörtgen şekilli pencere açıklıklarıyla sınırlandırılımış ahşap bir kapıdan geçilmektedir (Foto. 116-117).

Fotoğraf 116: Çırağ Bey Mescit Hazırlık Mekanı

Fotoğraf 117: Çırağ Bey Mescit Giriş Kapısı

Mescidin kuzeydoğu köşesinde şerefe kısmı yıkılmış taş ve tuğla örgülü bir minaresi bulunmaktadır. Minare orijinal halinde yapıya bitişik değilken daha sonra yapılan onarımlar ve eklenen kısımlarla yapıya bitişik hale getirilmiştir. Günümüzde

minare silindirik bir kaideden ibaret olup üst kısmında metal bir külahı bulunmaktadır (Foto. 118).

Fotoğraf 118: Çırağ Bey Mescit Minaresi

Mescidin üst örtüsü, iki yönlü kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Yapının çatısını, iki yönden beden duvarlarından taşan bir saçak oluşturmaktadır. Saçak seviyesinin altındaki beden duvarları, bir sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır.

Mescidin asıl ibadet alanına giriş, ön kısmın kuzeyinde açılan bir kapı ile sağlanmaktadır. Mihrap ile aynı eksende olan mekâna giriş kapısı, dikdörtgen formludur.

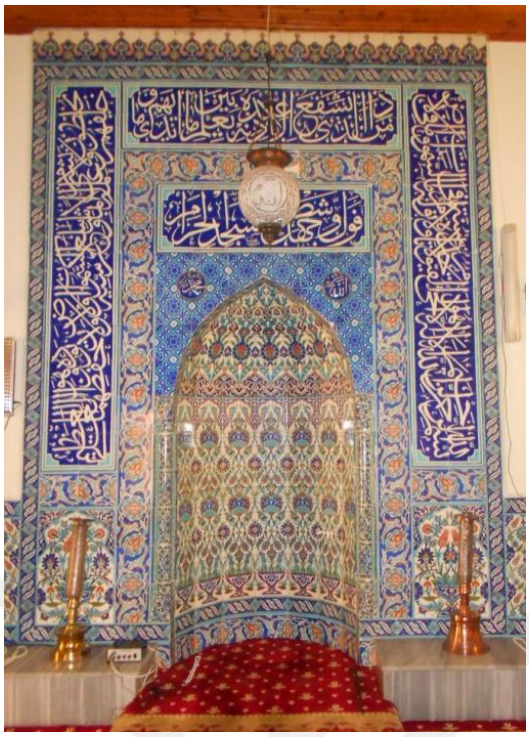
Yapının orijinal mihrabı alçı malzemeden beş sıra mukarnas dizili olarak yapılmışken 19. yy'da mihrap yenilenmiştir.[307] Güney cephede dışa taşkın olmayan

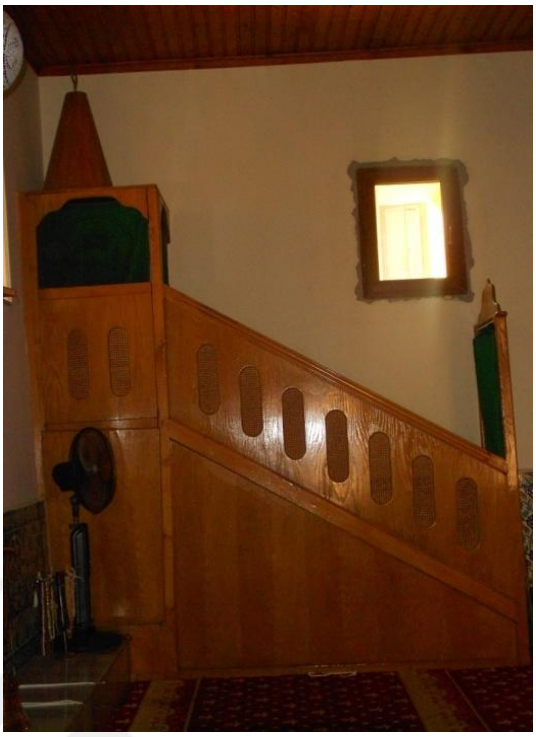
[307]Beşbaş-Denizli, 40.

mihrap, içte yuvarlak bir niş şeklindedir. Mihrap nişi geniş dikdörtgen şekilli çerçeve içerisine alınmış ve etrafını kuşatan bordürlerden meydana gelmekte olup taç kısmıyla da sonlandırılmıştır. Mihrabın batısında orijinal olmayan ahşap malzemeden yapılmış küçük boyutlu bir minberi bulunmaktadır. Minberin, merdiven korkuluğu ve köşk altındaki kısımda elips formlu açıklıkları mevcuttur. Minberin külah kısmı daha kısa tutulmuştur (Foto. 119-121).

Fotoğraf 119: Çırağ Bey Mescit Girişi

Fotoğraf 120-121: Çırağ Bey Mescit Mihrabı ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Moloz taş malzeme; mescidin beden duvarlarında, minare gövdesinin alt kısımlarında, kesme taş malzeme; beden duvarlarının belirli kısımlarında, minare gövdesinin üst kısımlarında, tuğla malzeme; beden duvarları ve minare gövdesinin aralarında, yapıyı çevreleyen kirpi saçakta, ahşap malzeme; minberde, kapıda, pencerelerde, tavanda, metal malzeme; pencere parmaklıklarında, minare külahında kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Süsleme bakımından mescit oldukça sade düzenlenmiştir. Mescidin içerisindeki beden duvarlarının belirli bir kısmı beyaz zemin üzerine lacivert, açık mavi ve kırmızı renkli bitkisel süslemeli fabrikasyon çini fayanslarla döşenmiştir. Mihrabın tamamı fabrikasyon çini fayansla yapılmıştır. Mihrap nişi, içten beyaz zemin üzerine açık mavi, lacivert, kırmızı ve yeşil renkte çiçek desenleri bulunan yuvarlak şekillidir. Mihrabın köşelerinde, açık ve koyu mavi zemin üzerine lacivret renkli *Allah* ve *Muhammed* yazılı kabartılmış rozetler bulunmaktadır.

4. 1. 10. İSA BEY FENARİ (GÜDÜK MİNARE) CAMİ

Yeri: Alaaddin Cami'nin batısında yer almaktadır.

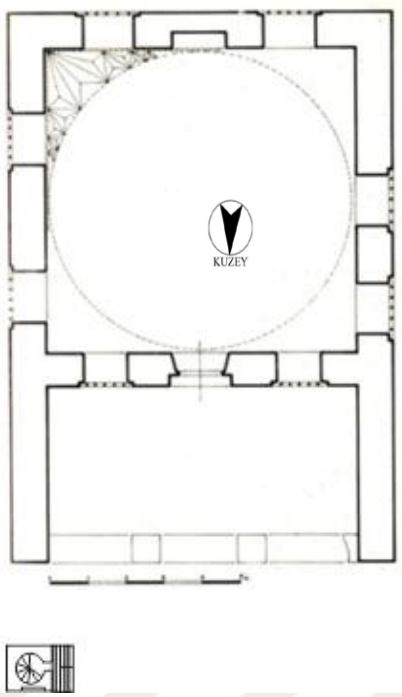
Tarihçesi: Molla Fenari'nin torunlarından olan İsa Bey tarafından 15. yy'ın sonunda yaptırıldığı düşünülmektedir. 1855 depreminde büyük hasar gören cami 1890-1891 yıllarında Vali Mahmut Celaleddin tarafından onarılmıştır.[308]

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır (Foto. 122). Kesme taş malzemeden, kare planlı, tek kubbeli olarak inşa edilmiştir (Çizim 18).

Fotoğraf 122: İsa Bey Fenari Cami Genel Görüntüsü

[308]N.Dostoğlu-H.Dostoğlu, 193.

Çizim 18 : İsa Bey Fenari Cami Planı[309]

Yapının kuzey cephesi önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden yapılan son cemaat yeri kalkan duvar şeklinde yapılmıştır. Son cemaat kısmının doğu ve batı cepheleri kapalı olup sivri kemerli kör açıklıklar yer almaktadır. Bu mekânın sivri kemerli üç gözlü açıklıkları bulunmakta ve bu açıklıklar taş örgülü zemin üzerinde yükselmektedir. Son cemaat yerinin üzeri dışa yansıtılmış tonoz örtüyle kapatılmış vaziyettedir. Yapı incelendiği sırada son cemaat yerinin ön cephesi ve sütunlarının yenilendiği gözlemlenmiştir (Foto. 123-124).

Fotoğraf 123-124: İsa Bey Fenari Cami Son Cemaat Yeri ve Üst Örtüsü

[309]Beşbaş-Denizli, 94. (Minare İşlenerek)

Güney cephenin kesme taş malzeme örgülü beden duvarları üzerinde, dışa taşırılmış sivri kemerli alınlık içerisinde, dikdörtgen formlu demir parmaklıklı iki adet penceresi bulunmaktadır. Bu pencereler mihrabın iki yanına simetrik olarak açılmıştır (Foto. 125).

Fotoğraf 125: İsa Bey Fenari Cami Güney Cephesi

Yapının doğu ve batı cepheleri kesme taş malzemeden inşa edilmiş ve asimetrik düzende açılmış pencereleri bulunmaktadır. Bu açıklıklar sivri kemerli alınlık içerisinde, dikdörtgen formlu, demir parmaklıklıdır. Kuzey cephenin ortasında sivri kemerli bir alınlık içerisinde etrafı mermerle çevrelenmiş, ahşap malzemeli, dikdörtgen formlu, iki kanatlı bir giriş kapısı yer almaktadır. Giriş kapısının iki yanında basık sivri kemer içerisinde, dikdörtgenin etrafı mermerle çevrelenmiş ahşap, demir parmaklıklı pencere açıklıkları bulunmaktadır (Foto. 126-127).

Fotoğraf 126: İsa Bey Fenari Cami Doğu Cephesi

Fotoğraf 127: İsa Bey Fenari Cami Batı Cephesi

Kuzeydoğu köşede camiye bitişik olmayan, çeşme üzerinde yükselen cami minaresi mevcuttur. Minarenin kesme taş malzemeli kaide kısmı, çeşme ve basamaklı olarak düzenlenmiştir. Minarenin sıva boyalı silindirik gövdesinde beş sıra taş dizisi yer almaktadır. Gövde de açılan bir kapıyla da demir korkuluklu şerefeye çıkılmaktadır.

Minarenin petek kısmı da silindirik formlu sıva badanalı olup üzeri kurşun külahla örtülmüştür (Foto. 128-129).

Fotoğraf 128-129: İsa Bey Fenari Cami Minaresi ve Minare Detayı

Ana mekânın üzerini örten kurşun kaplı kubbeye prizmatik türk üçgenleriyle geçilmektedir. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yükselmektedir. Kasnakta herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır. Sekizgen kasnağın etrafını tuğla malzemeli iki sıra kirpi saçak çevrelemektedir (Foto. 130).

Fotoğraf 130: İsa Bey Fenari Cami Kubbesi

Asıl ibadet alanına giriş kapısının iki yanında zeminden hafif yükseltilmiş, etrafı ahşap korkuluklarla çevrelenmiş bölümler bulunmaktadır. Giriş kapısının tam eksenine mihrap nişi yerleştirilmiştir. Mihrap nişi orijinal halinde alçı malzemeden mukarnaslı olarak yapılmışken yenilendiği zaman aslına uygun olarak tekrardan yapılmıştır. Yenilene mihrap alçı malzemeden yapılmış olup büyük dikdörtgen çerçeve içerisinde yedi sıra mukarnas kavsaralı bir nişten meydana gelmektedir. Mihrabın iki yanı pencerelerin bitimine kadar olan kısım taş malzemeyle yerden iki kademeli yükseltilmiştir. Mihrabın doğusunda duvara bitişik ahşap bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Mihrabın batısında ise ahşap malzemeli bir minberi yer almaktadır. Mescidin iç kısımdaki beden duvarları pencere açıklıklarına kadar olan kısmı mermer desenli malzeme ile döşenmiş olup orijinal değildir. 20. yy özellikleri göstermektedir (Foto. 131-135).

Fotoğraf 131: İsa Bey Fenari Cami Giriş Cephesi

Fotoğraf 132: İsa Bey Fenari Cami İç Kısmı

Fotoğraf 133: İsa Bey Fenari Cami Güney Cephesi ve Vaaz Kürsüsü

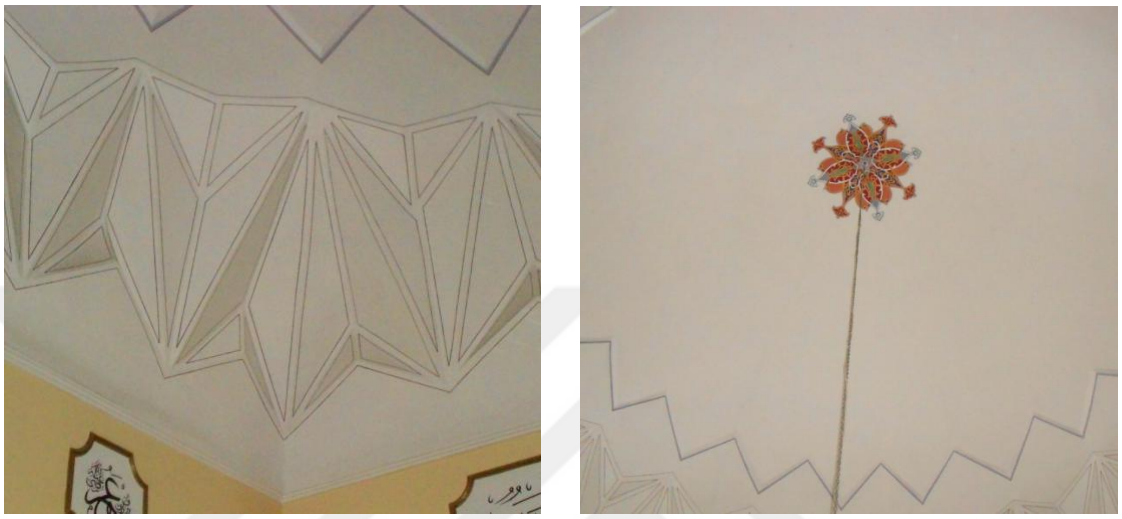

Fotoğraf 134-135: İsa Bey Fenari Cami Mihrabı ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Cami beden duvarlarında, sivri kemer alınlıklarda, kubbe kasnağında kesme taş malzeme kullanılmış aralarında da yer yer tuğlaya yer verilmiştir. Son cemaat yeri ön cephesi tamamen düzgün kaliteli kesme taş malzemeden yapılmıştır. Minberde, vaaz kürsünde, kapılarda ve pencerelerde ahşap malzeme, kubbe ve son cemaat yeri tonozlarında metal malzeme ayrıca giriş kapısı etrafında ve kuzey cephede yer alan pencere açıklıkları etrafında ise mermer malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Cami dış kısmı sade olarak düzenlenmiştir. Asıl ibadet mekânı iç kısmındaki beden duvarları pencere açıklığına kadar olan kısmı siyah çerçeve içerisine alınmış mermer desenlidir. Pencerelerin etrafını sarı renkli kalın bir bordür çevrelemekte olup ortasında üç dal yaprak motifi bulunmaktadır. Giriş kapısının üzerinde sarı çerçeve içerisine alınmış büyük bir dikdörtgen içerisinde beyaz zemin üzerine siyah harflerle yazılmış ayet yer almaktadır. Bu şekilde yazılmış ayetlerden doğu ve batı cephelerde açılan pencere açıklıklarının orta kısmında da bulunmaktadır.

Caminin mihrap nişi alçı malzemeden yapılmıştır. Mihrabın üst kısmı 20. yy'da yağlı boya ile sarı ve açık kreme boyanmıştır ve mukarnas kavsaralıdır. Niş köşeliklerinde küçük kare içerisine alınmış çiçek motifleri bulunmaktadır. Mihrabın alınlık kısmında dikdörtgen içerisine alınmış ayet kitabesi görülmektedir. Mihrabın etrafını üç yandan kuşatan yine ayetler yer almaktadır. Nişin orta kısmında tek bir zincirden sallanan kırmızı ve siyah renkli kandil motifi bulunmaktadır. Minberin aynalık, köşk altı, korkuluk ve süpürgelik kısımlarında iç içe geçmiş geometrik desenler

yer almakta olup orijinal değildir. Minber külahının üzerinde, metal küçük bir âlemi görülmektedir. Harim mekânını örten kubbeye geçişteki prizmatik türk üçgen sınırları koyu renkle belirginleştirilmiştir. Kubbe ortasında büyük yuvarlak zikzak içerisinde kırmızı, yeşil renk süslemeli 20. yy özelliği gösteren çiçek motifi bulunmaktadır (Foto. 136-137).

Fotoğraf 136-137: İsa Bey Fenari Cami Kubbeye Geçişi ve Kubbe Süslemesi

4. 1. 11. NAKKAŞ ALİ MESCİDİ

Yeri: Kale içinde, Osmangazi Mahallesinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Cami-i Rum namıyla anılan Nakkaş Ali, mescidin banisi olup 2. Murad döneminde (1421-1451) mescit yaptırılmıştır. Bursa'da 1854 yılında meydana gelen depremde zarar görüp tamamen yıkılmış, sonraki yıllarda yeniden yaptırılmıştır.[310]

Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey-güney doğrultusunda bir alana oturan mescit, dikdörtgen planlı, düz damlı, ahşap hatıllı, moloz taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto. 138).

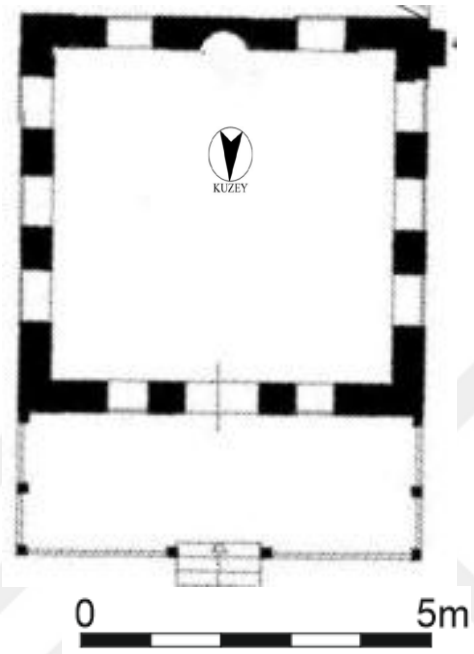

Fotoğraf 138: Nakkaş Ali Mescidi Genel Görüntüsü

Ana ibadet alanı 5.45x6.63 m.[311] öçlülerinde dikdörtgen şekillidir. Mescidin kuzey cephesinde sekiz ahşap direğin taşıdığı, öne ve yanlara açık olan bir giriş mekânı

[310]Abdülrezzak Tek, *Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşiliğin Bursa'daki Tarihi Süreci*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 16(1), Bursa 2007, 212, Bursa Büyükşehir Belediyesi,155.
[311]Beşbaş-Denizli, 138.

bulunmakta olup üst kısmı da ibadet mekânıyla aynı ahşap çatıyla örtülüdür (Çizim11). Giriş mekânını taşıyan ahşap sütunlardan ikisi mescit kuzey duvarına bitişikken, diğer ahşap sütunlar ise bağımsız olarak yapılmıştır. Sütunların etrafını demir korkuluklar çevrelemektedir.

Çizim 19: Nakkaş Ali Mescidi Planı[312]

Yapı, kuzey, güney, doğu ve batı cephelerde açılan pencere açıklıklarıyla aydınlatılmaktadır. Mescidin güney cephesi hazire kısmına bakmakta olup moloz taş örgülü ve aralarda ahşap hatıllara yer verilmiştir. Bu cephede mihrabın iki yanına simetrik olarak açılmış iki katlı pencere düzenlemesi bulunmaktadır. Alt kısımda yer alan pencereler, ahşap malzemeden dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklı olarak yapılmıştır. Üst katta bulunan pencereler ise alçı malzemeden dikdörtgen formludur (Foto. 139).

[312]Bursa Röleve Anıtlar Bölge Müdürlüğü

Fotoğraf 139: Nakkaş Ali Mescit Güney Cephesi

Yapının batı-doğu cepheleri, birbirinin simetriği olarak yapılmıştır. Her iki cephede de iki katlı pencere düzenlemesi bulunmakta olup alt kısımda yer alan pencereler ahşap malzemeden dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklı, üst kat pencereleri ise alçı malzemeden dikdörtgen formludur. Mescidin, batı cephesi yola bakmaktayken doğu cephesi hazire alanına bakmaktadır (Foto. 140-141).

Fotoğraf 140: Nakkaş Ali Mescit Doğu Cephesi

Fotoğraf 141: Nakkaş Ali Mescit Batı Cephesi

Kuzey cephenin önünde, giriş mekânı yer almakta olup bu cephede tek katlı pencere uygulaması bulunmaktadır. Cephenin tam ortasına yerleştirilen geniş dikdörtgen şekilli, iki kanatlı ahşap kapının yan taraflarında simetrik düzende açılmış dikdörtgen formlu, demir parmaklılıklı ahşap pencereler yer almaktadır (Foto. 142).

Fotoğraf 142: Nakkaş Ali Mescit Kuzey Cephesi

Mescidin doğu cephesinden, merdivenlerle inilen demir kapısı bulunan bir açıklıktan yapının bodrum katı olarak düşünülen bir mekâna geçilmektedir. Bu kısmın

içerisinde çok sayıda ahşap direkler yer almakta olup zemini taş döşemelidir. Günümüzde burası Ramazanda kadınların Kuran okuyup teravih namazlarını kıldığı yer olarak kullanılmaktadır (Foto. 143-144).

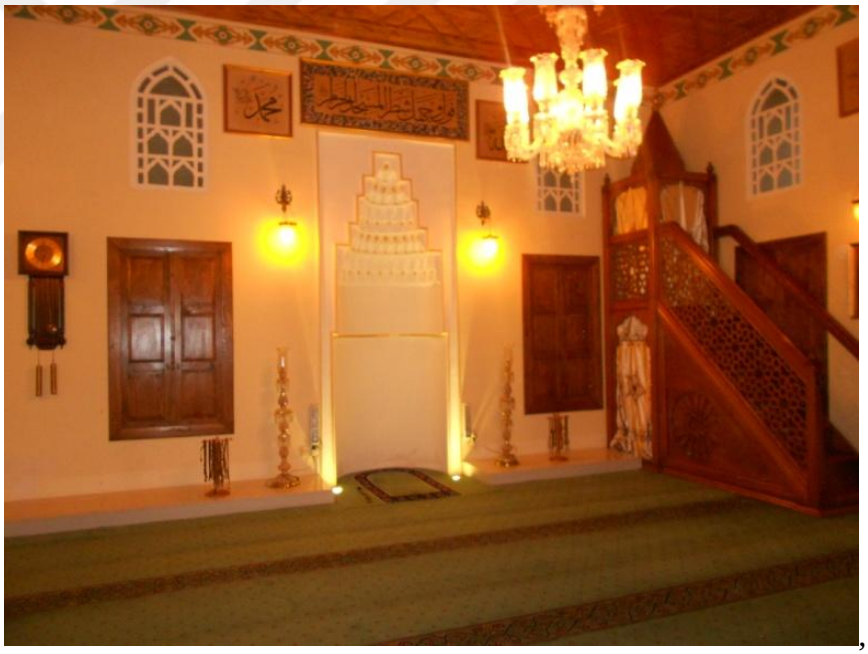
Fotoğraf 143-144: Nakkaş Ali Mescit Bodrum Katı Girişi ve Mescit Bodrum Katı

Yapının üst örtüsü, dört yönlü kiremit kaplı kırma çatı ile kapatılmıştır. Mescidin çatısı dört yönden beden duvarlarından taşırılarak, geniş bir saçak oluşturup saçak seviyesinin altından doğrudan beden duvarlarına geçilmektedir.

Mescidin asıl ibadet mekânına giriş, ön kısmın ortasında açılan bir kapı ile sağlanmaktadır (Foto. 145). Ana mekânın güney cephesinin ortasında alçı malzemeden yuvarlak formlu orijinal olmayan mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrabın iki yanında yer alan dikdörtgen şekilli pencereler içten kapaklı olarak yapılmıştır. Mihrap cephesi minbere kadar olan kısım taş malzemeyle hafif şekilde yükseltilmiştir (Foto. 146-147). Mihrabın batısında ahşap malzemeden orijinal olmayan 19. yy'da özelliği gösteren bir minberi bulunmaktadır (Foto. 148). Yapının iç kısmıdaki beden duvarlarının alt katında açılan pencerelerden hepsi içten kapaklı olarak düzenlenmiştir.

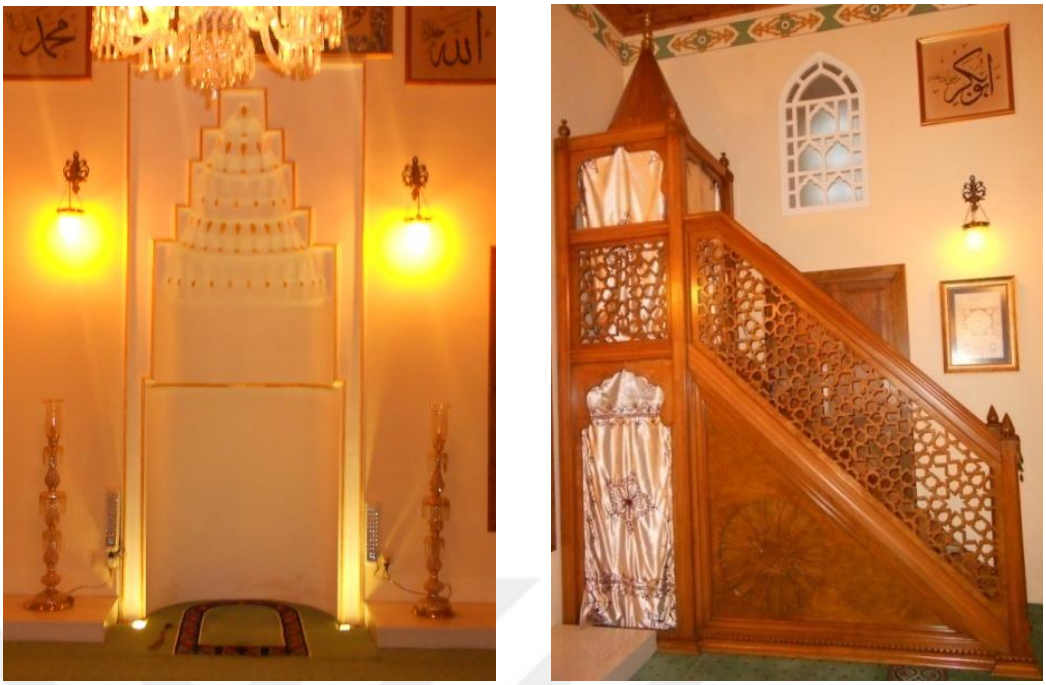

Fotoğraf 145: Nakkaş Ali Mescit Girişi

,

Fotoğraf 146: Nakkaş Ali Mescit Güney Cephesi

Fotoğraf 147-148: Nakkaş Ali Mescit Mihrabı ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarlarında moloz taş malzeme, beden duvarlarının aralarındaki hatıllarda, kapılarda, pencerelerde, kapaklarda, tavanda, giriş mekânını taşıyan sütunlarda, minberde ahşap malzeme, mihrapta ise alçı malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Süsleme bakımından oldukça sade bir yapı olan mescidin, tavanında, minberde, mihrapta ve beden duvarları bitişinde süsleme görülmektedir. Dikdörtgen şekilli mihrap nişi alçı yüzey içinde beş sıra kademe içerisinde mukarnas dizili olarak yapılmıştır. Mukarnasların ortasında sarı renkli noktalar yer almaktadır. Mihrabın etrafını dolaşan dikdörtgen bordür, sarı renkle çerçeve içerisine alınmıştır. Mescidin minberi küçük ölçülerde ahşap malzemeden yapılmış olup aynalık kısmında büyük bir yuvarlak süsleme, korkuluklarında sonsuzuluk prensibiyle yapılmış geometrik düzenleme bulunmaktadır. Mihrabın geçit kısmına örtü çekilmiş vaziyettedir.

Yapının iç kısmının beden duvarları üzerine çok sayıda tablo panolar asılmıştır. Beden duvarlarından üst örtüye geçişte krem rengi zemin üzerine yeşil ve sarı renklerde 20. yy'da yapılmış orijinal olmayan süslemeler yapıyı çevrelemektedir. Mescidin tavanı ahşap malzemeden inşa edilmiş ve ortasında ongen içerisinde süslemeler yer almakta

olup etrafında ise uzun çubuklarla yapılmış orijinal olmayan 19. yy'daki yenilemeden sonra yapılan süslemeleri bulunmaktadır (Foto. 149-151).

Fotoğraf 149: Nakkaş Ali Mescit Süslemesi

Fotoğraf 150-151: Nakkaş Ali Mescit Tavanı ve Tavan Süslemesi

4. 1. 12. SATI FAKİH MESCİDİ

Yeri: Hisar içerisinde, Oruç Bey Caddesinde yer alır.

Tarihçesi: Satı Fakih tarafından Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) inşa edilmiştir. Fatih dönemi hocalarından olan Satı Fakih'in oğulları Murat, Hasan ve Alâeddin de Bursa'nın ünlü hocalarındandır. Satı Fakih'in yaptırmış olduğu bu mescitte oğlu Murat Fakih de imamlık yapmıştır. [313]

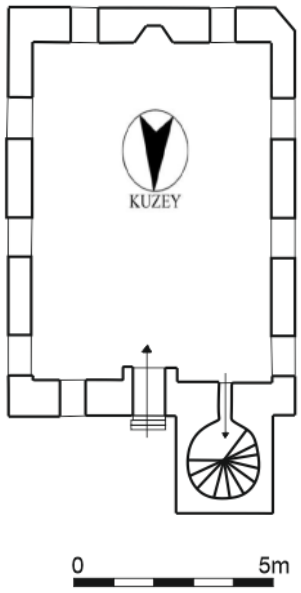
Plan ve Mimari Özellikleri: Mescit, kesme taş malzemeden yapılmış üzeri sıva kaplamalı olup kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır (Foto. 152).

Mescit, 6.30 m. eninde, 9.90 m.[314] derinliğe sahip dikdörtgen planlı, düz damlıdır (Çizim 20).

Fotoğraf 152: Satı Fakih Mescit Genel Görüntüsü

[313] *80. Yılda Bursa Camileri Albümü*, Haz. M. Selim Arık, Bursa Müftülüğü, İstanbul 2004, 82.
[314] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III*, Damla Ofset, İstanbul 1989, 87.

Çizim 20: Sati Fakih Mescit Planı

Mescidin, yola bakan batı cephesi kesme taş malzemeden yapılmış sıva kaplamalı olup bu cephede üç adet pencere açıklığı yer almaktadır. Pencere açıklıklarından iki tanesi beden duvarının ortasında açılmışken bir tanesi de pahlanmış vaziyette olan kuzeybatı köşeye açılmıştır (Foto. 153). Pencereler, dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklı olarak düzenlenmiştir. Yapının güney cephesi de yola bakmakta olup dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı pencereler mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiştir (Foto. 154). Mescidin güneybatı köşesi yol genişletmesi dolayısıyla pahlanmış olup üzerinde dört sıra mukarnaslı düzenlemesi görülmektedir.

Fotoğraf 153: Satı Fakih Mescit Batı Cephesi

Fotoğraf 154: Satı Fakih Mescit Güney Cephesi

Batı cephede olduğu gibi doğu cephesinde de dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklı, pencere açıklıkları mevcuttur. Doğu cephe, bahçesinde yer alan hazire kısmına bakmaktadır (Foto. 155). Yapının kuzey cephesinde asıl ibadet mekânına giriş

sağlayan kapı, pencere açıklığı ve kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş şekilde minaresi yer almaktadır (Foto. 156). Giriş kapısı tek kanatlı olup pimapen malzemeden yapılmıştır. Giriş kapısının sağında dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı 20. yy'da değiştirilmiş pimapen penceresi bulunmaktadır.

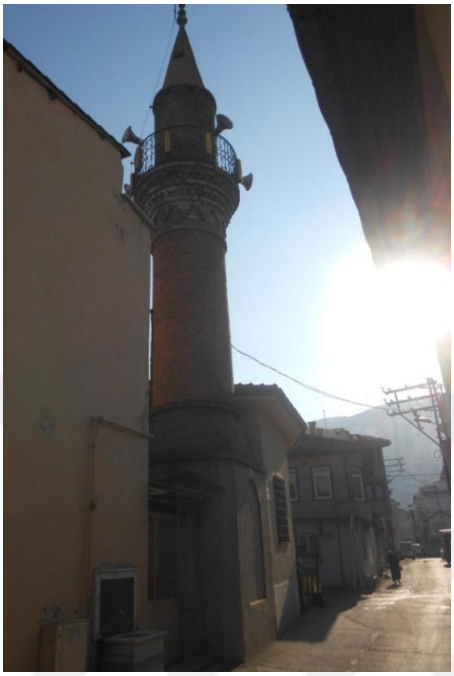
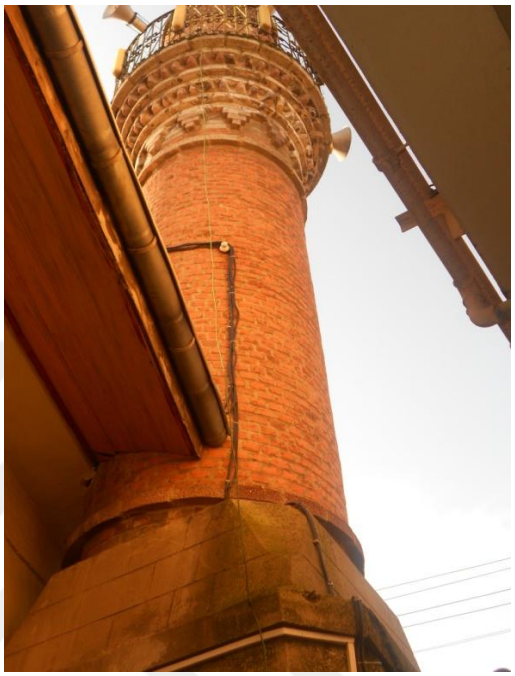

Fotoğraf 155: Satı Fakih Mescit Doğu Cephesi

Fotoğraf 156: Satı Fakih Mescit Kuzey Cephesi

Mescitin, kuzeybatı cephesine bitişik kesme taştan kare kaideli, köşeleri pahlanarak geçilmiş silindirik tuğla gövdeli, tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır. Kare kaideli minarenin üzerinde sağır kemerler görülmektedir. Şerefe korkulukları madenden yapılan minarenin üzeri, maden külahla sonlanmaktadır (Foto. 157-158).

Fotoğraf 157-158: Satı Fakih Mescit Minaresi ve Minare Detayı

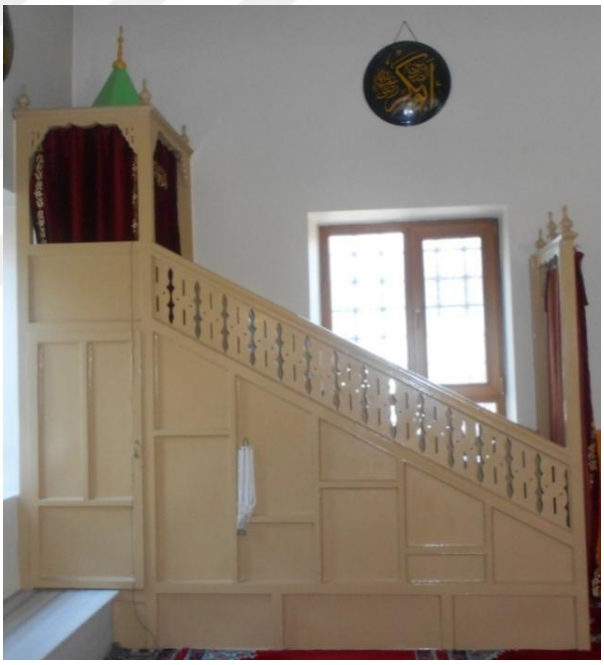
Yapının üst örtüsü, dört yöne meyilli kiremit kaplı çatı ile kapatılmıştır. Mescidin çatısı dört yönden beden duvarlarından taşırılarak bir saçak oluşturulmuştur.

Yapıda ön kısmın ortasında açılan bir kapı ile ana mekâna giriş sağlanmaktadır. Mescidin içine girildiğinde sağ ve sol tarafları ahşap korkuluklarla çevrelenmiş bir alan görülmektedir. Ana mekânın güney cephesinin ortasında taş malzemeden yarım daire şekilli mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap cephesi, minbere kadar olan kısım kesme taş malzemeyle hafif şekilde yükseltilmiş vaziyettedir. Mihrabın batısında ahşap malzemeden minberi bulunmaktadır. Yapının içi, beden duvarlarına kadar olan kısım ahşap döşemeli olup açılan pencerelerden dolayı da yapının içi oldukça ferah durumdadır (Foto. 159-161).

Fotoğraf 159: Mescit İç Kısım Girişi

Fotoğraf 160-161: Satı Fakih Mescit Mihrabı ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Yapının, beden duvarlarında taş malzeme kullanılmış üzeri ise sıva badanalıdır. Ayrıca taş malzeme; minare kaidesinde, mihrapta, tavanda, ahşap malzeme; minberde, beden duvarlarının pencereye kadar olan kısmında, tuğla malzeme; minare gövdesinde, metal malzeme; şerefe korkulukları ve minare külahında kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Mescitin iç ve dış kısmı oldukça sade inşa edilmiştir. Orijinal olmayan mihrabı taş malzemeden 20. yy'da yenilenmiş, niş kısmı ise açık sarı

renkte iki kademeli sivri şekilli olarak düzenlenmiştir. Mihrabın etrafını, sarı renkli yuvarlak bordür çevrelemekte olup yuvarlak şekilli kaideleri bulunmaktadır. Mihrabın iki yanında küçük kareler içerisinde beyaz zemin üzerine siyah harflerle *Allah* ve *Muhammed* yazılmıştır. Mescidin minberi ahşap malzemeden yapılmış ve üzeri açık sarı renkle boyanmıştır. Minberin; aynalık, süpürgelik ve geçit bölümlerinde çubuklarla bölmeli alanlar oluşturulmuştur. Korkuluk kısmı ise geometik düzenlemeli olup minberin küçük boyutlu bir külahı bulunmaktadır.

4. 1. 13. TAHTALI MESCİT

Yeri: Hisar'da Tahtalı Sokakta bulunmaktadır.

Tarihçesi: Tarihi ve yaptıranı kesin olarak bilinmeyen mescit 15. ve 16. yy ait olabileceği düşünülmektedir.[315]

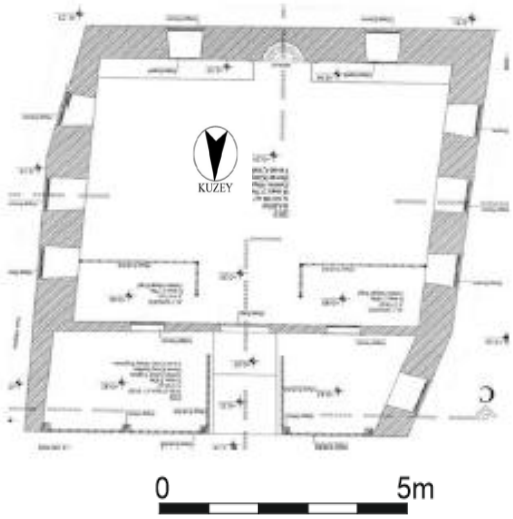
Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen formlu alana oturmaktadır (Foto. 162). Mescit 7.05x8.70m.[316] ölçülerinde dikdörtgen planlı, kesme taştan inşa edilmiş düz damlıdır (Çizim 21).

Mescidin kuzey cephesinin önünde 2.45x7.70 m[317]. ölçülerinde bir son cemaat kısmı bulunmaktadır. Bu kısım ahşap sütunlarla bölümlere ayrılmış olup daha sonra camekânla kapatılmış durumdadır.

Fotoğraf 162: Tahtalı Mescit Genel Görüntüsü

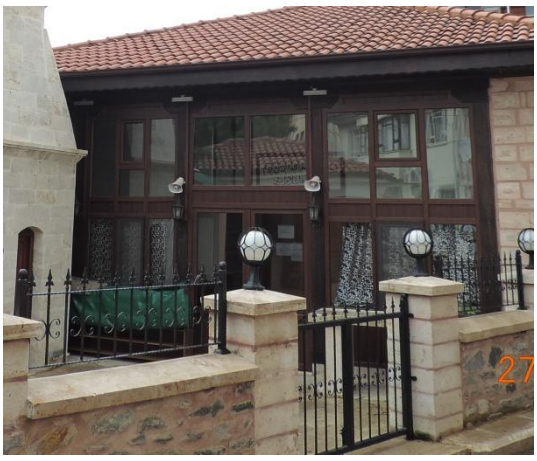
[315]Beşbaş-Denizli, 183.
[316]Beşbaş-Denizli, 183.
[317]Beşbaş-Denizli, 183.

Çizim 21: Tahtalı Mescit Planı [318]

Mescidin güney cephesi hariç diğer cephelerde pencere açıklıklarına yer verilmiş olup güney cephede dıştan kör niş gibi yapılmış uygalamalar mihrabın üst kısmında görülmektedir. Yapının en çok pencere açıklığı bulunan cephesi batı cephesidir (Foto. 163). Bu cephede iki katlı pencere sistemi yer almaktadır. Üstte yer alan pencereler ahşaptan, kare şekilli, demir parmaklıklı, altaki açıklıklar ise dikdörtgen şekilli ve demir parmaklıklıdır. Mescidin, doğu cephesinin ortasında dikdörtgen şekilli bir adet penceresi görülmektedir. Yapının giriş cephesi olan kuzey cephesi beden duvarının ortasında giriş kapısı ve her iki yanında da dikdörtgen şekilli demir parmaklıklı pencereler yer almaktadır (Foto. 164).

Fotoğraf 163-164: Tahtalı Mescit Batı Cephesi ve Giriş Kısmı

[318]M.Fatih Aydın, *Bursa, Dört Erken Osmanlı Mescidine Restorasyon Sırasında Ortaya Çıkan Yeni Bulgular Işığında Restitüsyon ve Restorasyonun Yeniden İrdelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2017, 170.

Mescidin orijinal minaresi son cemaat yerinin üst kısmında yükselmekteyken yapılan onarımlar sonucu minare günümüzde mescidin ön kısmına yerleştirilmiştir. Mescidin önünde, kare taş kaideli, köşeleri pahlanarak silindirik gövdeye geçiş yapılmış, tek şerefeli ahşap minaresi görülmektedir. Minarenin şerefe kısmı gövdeye oranla daha büyük tutulmuş ve kademeli olarak inşa edilmiş ve son olarak da kurşun kaplı külahla örtülmüştür. Minareye çıkış kaideden açılan bir kapıyla sağlanmaktadır (Foto. 165).

Fotoğraf 165: Tahtalı Mescit Minaresi

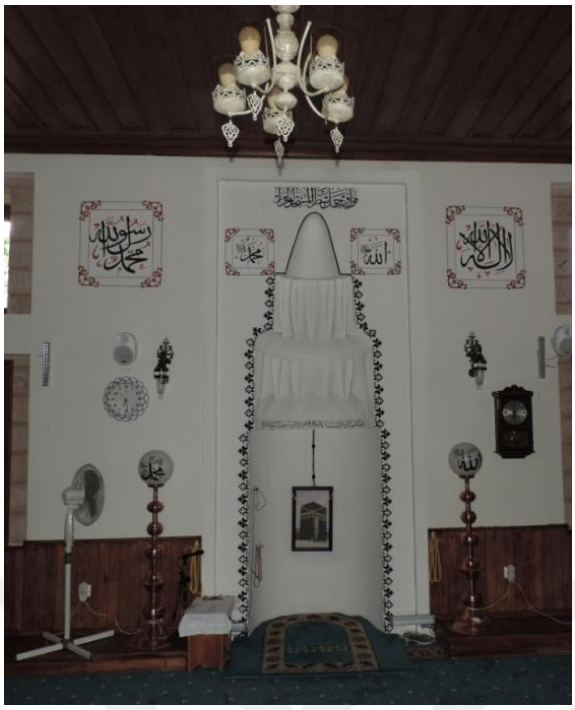
Yapının üst örtüsü içten ahşap tavan dıştan dört yana meyilli kırma kiremit çatılıdır. Yapının saçak kısmı beden duvarlarından taşırılmış olup ahşap malzemelidir.

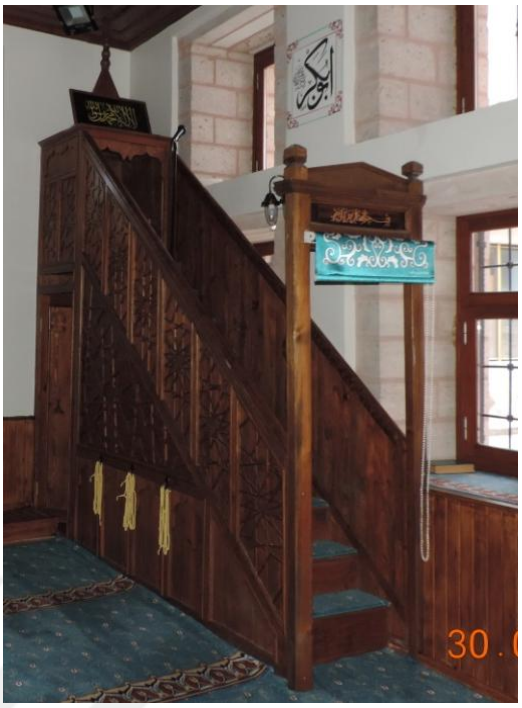
Mescite, kuzey cephede yer alan kapıdan giriş sağlanmaktadır. Girişten hemen sonra doğu-batı bölümleri yer almaktadır. Batıdaki bölümün kuzeybatı köşesi pahlanarak buraya dikdörtgen şekilli bir adet pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Doğu da yer alan bölüm ise daha büyük ebatlarda düzenlenmiş olup herhangi bir açıklığı bulunmamaktadır (Foto. 166).

Asıl ibadet mekânına giriş kapısından geçildikten sonra yenilenmeden önceki halinde iki katlı ahşap bir mahfili bulunmaktaymış fakat onarım geçirdikten sonra doğu ve batı kısımlarının ahşap korkuluklarla çevrelendiği görülmektedir. Güney cephenin ortasına denk gelecek şekilde 20. yy'da yenilenmiş orijinal olmayan uzun dikdörtgen çerçeve içerisinde mihrap nişi yer almaktadır. Mihrabın batısında ise 19. yy'a ait ahşap malzemeli bir minberi görülmektedir (Foto. 167-168).

Fotoğraf 166: Tahtalı Mescit İç Giriş Kısmı

Fotoğraf 167-168: Tahtalı Mescit Mihrabı ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Tahtalı Mescit'te kesme taş kullanılmış ve üzeri sıva ile boyanmıştır. Son cemaat yeri köşelerinde, iç kısımdaki pencere sövelerinde, minare kaidesinde taş malzeme, minare gövdesinde, son cemaat yeri ön cephesinde, minberde, kapıda, tavan kısmında ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Mescidin dış kısmı sade düzenlenmiştir. İç kısmında yer alan beden duvarlarının pencerelere kadar olan kısmı 2016 yılındaki restorasyondan sonra ahşap döşeme ile kapatılmış ve beden duvarlarının üst kısmında pencere aralarında ayetler, isimler, arapça yazılı panolar yer almaktadır. Mihrabın sınırlarını belli eden ince bir bitkisel süslemeli kuşak, mihrabı çevrelemekte olup niş kısmı iki sıra mukarnas kavsaralı olarak düzenlenmiştir. Minberin aynalık ve korkuluk kısımlarında geometrik desenli süslemeler yer almaktadır.

4. 1. 14. ÜFTADE CAMİ

Yeri: Kale surlarının yanında, Üftade mahallesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Üftade Mehmet H. 938/ M. 1580 yılında ölmüş ve ölmeden önce bu camiyi yaptırmıştır. Meydana gelen depremler sonrası cami yıkılmış ve torunu İbrahim tarafından yeniden yaptırılmıştır. Rıza Paşa H. 1238/ M. 1866 yılında büyük çapta onarım yaptırmış en son olarak da 1969 yılında Cami Derneği tarafından tamir ettirilimiş, ibadete hazır hale getirilmiştir. Cami üzerindeki onarım kitabesinde 1975-77 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldığı yazmaktadır. Harim mekânına giriş kapısı üstünde, talik harflerle yazılmış altı satırlık onarım kitabesinde[319] (Foto. 169);

Fotoğraf 169: Üftade Cami Kitabesi[320]

Kitabenin okunuşu şu şekildedir.[321]

[319]Beşbaş-Denizli, 198
[320]Hasan Basri Öcalan, "Üftade Tekkesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 42, 284.

شد يه ين شاهي جـ يهان ابـ دولازيـ ز حانـ ي حوداوند دا

سريـ ر ارا موبـ بـ تـ له ايـ جلالـ يا يـ ل هـ يش

زاماند ي شوكـ تـ يـ ند سرتـ سرابـ اد اولـ وب الـ م

ذ يج ا ساري حايـ ريـ يـ يت ذ ي ساروـلـ ماكـ تاديـ ر پـ يدا

جـ نابـ ي قـ تـ بو دوران پـ يـ ر اوفـ تاد فـ ندي كـ يم

چـ كوب بـ يـ ر دايـ ر پـ رغاري هـ يممت ايـ ل اول داذ ا

ادوب ذ اكـ ديـ نـي درجـي كـ راماتـ ين او دم ما سروف

بـ و زيـ يـ با جامـ يي تـ سـ يس ادوب قـ يـ لمـ يش ايـ دي ايـ ذ شا

امورو ابـ ادان ايـ كن اهـ يرزاماند يـ ندا ن بـ رو م

حاراب افـ تـ ذ اكـ هزوهور اولـ ود او سرتـ اپـ ا

بـ ور سايـ ي زيـ يارت كـ ا سديـ ل ايـ لـ يوب تـ شريـ ف

حاراب كـ وردو بـ و جايـ ي فـ راهزايـ ي ريـ زا پـ ا شا

تـ و سـ سول ايـ لـ يوب كـ الـ بن جـ نابـ ي پـ يردن اول ان

يـ جازت الـ ديـ غون ايـ ماريـ نا ايـ تمـ يش ايـ دي ايـ ما

يـ هايـ ت اول سـ يـ پهـ سالاري دوران ايـ لـ يوب هـ يممت

ت ايـ ل يـ اپـ تي از سري ذ و جامي والارا سان

ذ امازي پـ نجـ كاذ ا تـ اكـ ي اولـ دوكـ چا ادا بـ وند ا

اولا اول داوريـ ن ر شك اوري ايـ كـ بالـ ي هپ دوذ يا

حودا هودا ايـ هـ سان ادوپ امالـ ي ما فـ يل بـ الـ يـ ني يـ ك

اولا هـ و ان شاهسي شوهوتـ و شاذ ي جـ يهان پـ يما

ذ مـ كاهوا ل فـ اكـ ير سايـ دا سويـ لديـ م تـ اريـ هي جوهودار تـ امـ يريـ ن

تـافـيـر دمـم ايـهـيا يـهـز اشـاپ ازيـر يـديـقيـ يـيـماج ابـيـيـز وب ١٢٨٣

Şeyhinşah-ı cihan Abdülaziz han-ı hudavenda

Hemişe eyle iclâli müebbetle serir ârâ

---

[321] Beşbaş-Denizli, 199.

Zamanı şevketinde serteser âbad olup âlem

Nice âsarı hayriyyet (ni) sar olmaktadır peyda

Cenabı kutbu devran Pir Üftade Efendi kim

Çeküb bir daire pergar-ı himmet ile ol dana

Edüb nakdine-i derc-i keramatin o dem masruf

Bu Ziyba Camii Tesis edüb kılmış idi inşa

Zamanından-berü mamur-u abadan iken ahir

Harab afet nagehzuhur oldu o sertapa

Bursayı ziyaret kasdile eyleyüb teşrif

Harabe gördü bu cay-ı ferahzayı Rıza Paşa

Tevessül eyleyüb kalben Cenabı Pirden ol an

İcazet aldığun imarına itmiş idi ima

Nihayet ol sipehsalar-ı devran eyleyüb himmet

Rasanet ile yaptı ez ser-i nev cami vala

Namazı pencgana taki oldukça eda bunda

Ola ol daverin reşk aver-i ikbali hep Dünya

Huda ihsan edüp amali ma fi'l-balin yekser

Ola her an şahsi şöhretü şanı cihan Peyma

Namekahu el-fakir Saida söyledim tarihi cevherdar tamirin

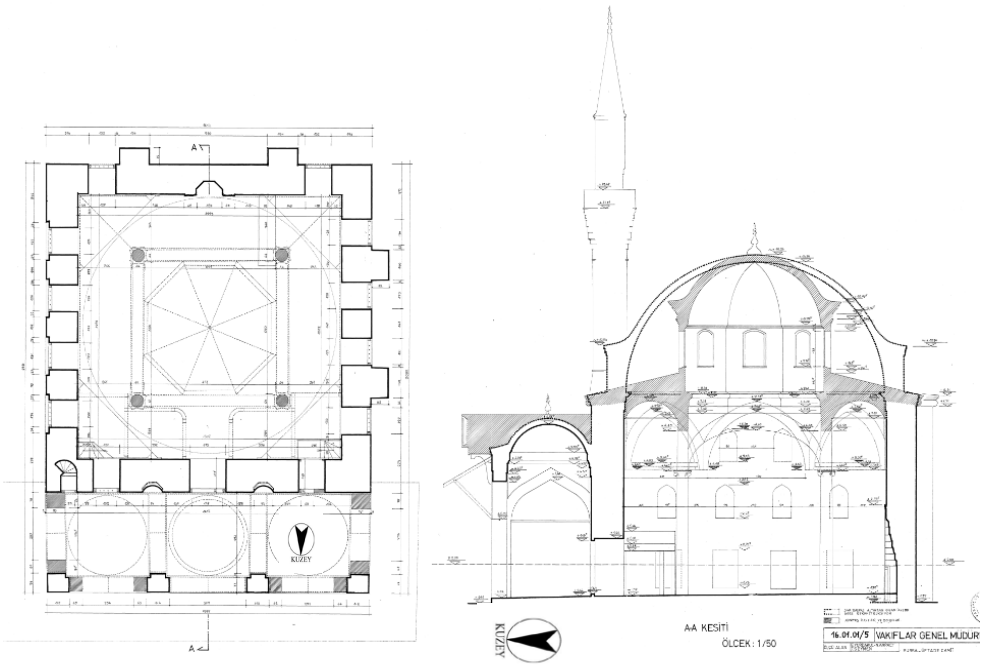
Bu ziyba camii kıldı Rıza Paşa zehi ihya Mehmed Rifat 1283 H. [322]

Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir alana oturan kesme taş malzemeden yapılmış (Foto. 170), 13x13m.[323] ölçülerinde kare planlı, dört ayak üzerinde yükselen tek kubbeli ve önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunan bir camidir (Çizim 22-23).

[322]Beşbaş-Denizli,198.
[323]Beşbaş-Denizli, 198.

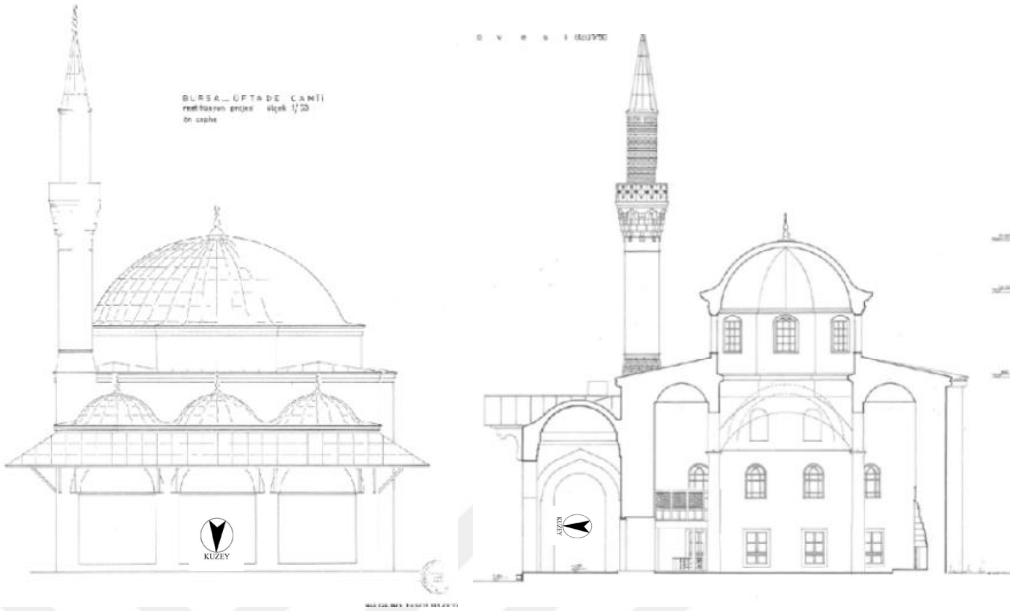

Fotoğraf 170: Üftade Cami Genel Görüntüsü

Çizim 22: Üftade Cami Planı ve Kesiti [324]

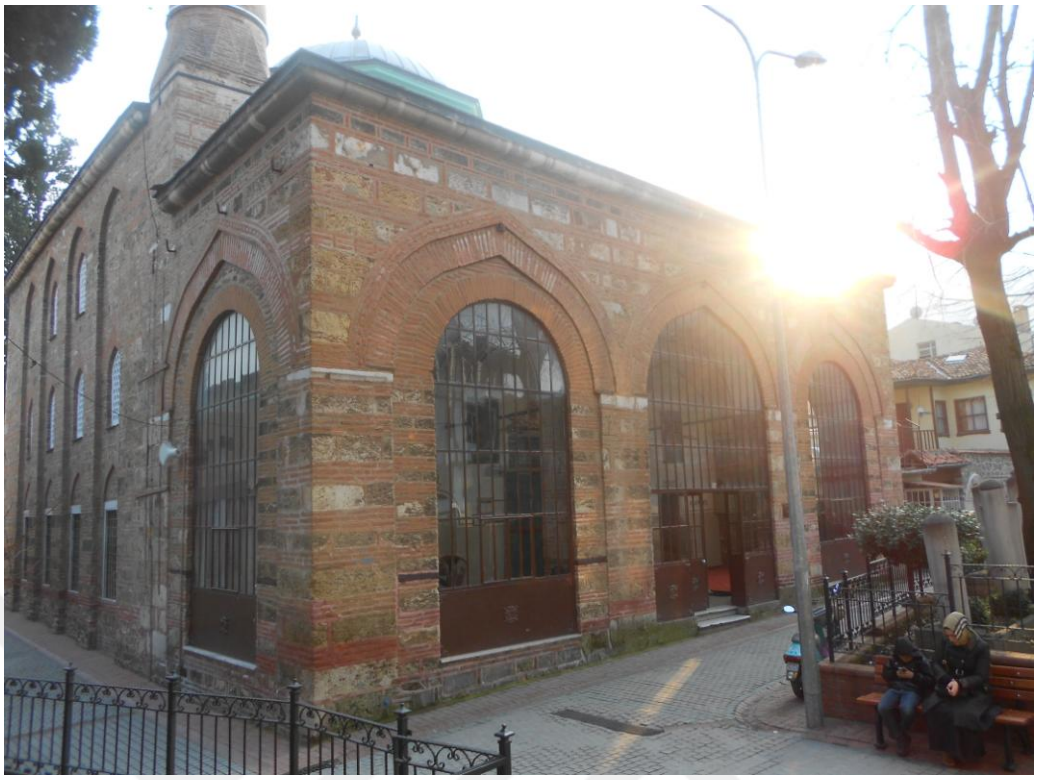
[324]Bursa Vakıflar Genel Müdürlüğü

Çizim 23: Üftade Cami Kesiti[325]

Caminin önünde dört ayak tarafından taşınan ön ve yan kısımları açık, sivri kemerlerle birbirine bağlı üç gözlü bir son cemaat bölümü yer almaktadır. Son cemaat yerinde ortada giriş olarak kullanılan bölüm, iç içe geçmiş sivri kemerli, diğer bölümler ise yuvarlak kemerli olup yine iç içe sivri kemerli bir düzenlemeden meydana gelmektedir. Günümüzde son cemaat yeri ön ve yan kısımlar camekânla kapalı vaziyettedir. Son cemaat yerinin üst örtüsü içten kubbe dıştanda kasnaksız kurşun kaplı küçük kubbelerle örtülmüştür. Ortadaki kubbe, yan kubbelere oranla biraz daha büyük tutulmuştur. Son cemaat kısmının doğu tarafına imam odası eklenmiştir (Foto. 171-173).

[325]Bursa Vakıflar Genel Müdürlüğü

Fotoğraf 171: Üftade Cami Son Cemaat Yeri

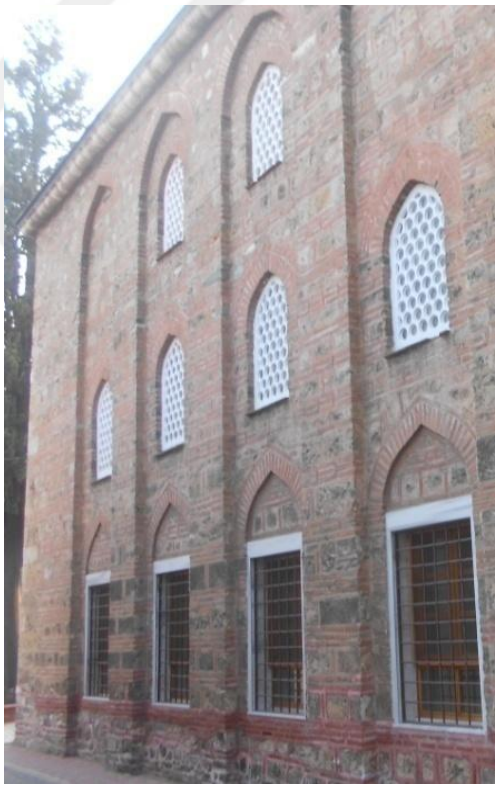
Fotoğraf 172-173: Üftade Cami Son Cemaat Yeri ve Üst Örtüsü

Caminin beden duvarlarında çok sayıda pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının kesme taş malzemeden yapılmış doğu ve batı beden duvaları üzerinde aynı sistemde

açılmış üç katlı pencere sistemi görülmektedir. Alt tarafta yer alan pencereler dört adet olup basık sivri kemerli alınlık içerisinde, dikdörtgen şekilli demir parmaklıklıdır. Ortada yer alan sivri kemerli, alçı şebekeli açıklıklar dört adettir. Beden duvarlarının üzerinde ise sivri kemerli, alçı şebekeli iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklıklar beden duvarı üzerinde uzun, basık sivri kemerler içerisinde açılmıştır.

Caminin güney cephesi beden duvarları üzerinde toplamda sekiz adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Mihrabın cephesinin alt kısmında köşelerde iki, üst kısmında dört ve en üst kısmında ise yine iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklıklardan alt tarafta yer alan pencereler dikdörtgen şekilliyken üst tarafta yer alan açıklıklar ise sivri kemerli alçı şebekelidir (Foto. 174-176).

Fotoğraf 174-175: Üftade Cami Güney Cephesi ve Doğu Cephesi

Fotoğraf 176: Üftade Cami Batı Cephesi

Caminin kuzeydoğusunda, son cemaat yeri üst örtüsü üzerinde yükselen taş kaideden, silindirik tuğla gövdesine geçilmekte ve gövde kısmında metal bir bilezik görülmektedir. Minarenin tek şerefesinin altı, beş sıra tuğla dizili ve şerefe üst kısmında ise metal korkulukları bulunmaktadır. Petek kısmı tuğladan olup metal külahla da minare son bulmaktadır (Foto. 177-178).

Fotoğraf 177-178: Üftade Cami Minaresi ve Şerefe Detayı

Cami 1854 depreminden önce kare planlı, tek kubbeli bir yapı olarak inşa edilmiştir. Yıkıldıktan sonra yeniden yaptırılan caminin dört sütuna oturan eliptik kemerler üzerinde yükselen sekizgen kasnaklı bir bağdadi kubbesi bulunmaktadır. Kare planlı yapının kubbeyle örtülü kısımları dışında kalan bölümler tonoz örtüyle kapatılmıştır. Sekizgen kasnağın her bir köşesinde yuvarlak basık kemerli, alçı şebekeli pencere açıklıkları yer almaktadır. Sekizgenin köşeleri ahşap çıkmalarla hareketlendirilmiştir. Kasnaktan metal örtülü kubbeye geçiş silmelerle sağlanmaktadır. Saçak kısmı hafif dışa taşırılmış olarak düzenlenmiştir (Foto. 179).

Fotoğraf 179: Cami Kubbesi

Yapının kuzey cephesinin ortasında dikdörtgen şekilli giriş kapısı ve iki yanında yarım daire şekilli mihrabiye nişleri ve dikdörtgen şekilli pencereler yer almaktadır. Giriş kapısının üzerinde yeşil zemin üzerine sarı renkte yazılmış inşa kitabesi bulunmaktadır.

Camiye, iki yanı mihrabiye nişlerle sınırlandırılmış ve üzerinde altı satırlık kitabesi bulunan açıklıktan geçilmektedir (Foto. 180). Kuzey cepheden camiye girdiğimiz vakit kapının sağında ve solunda çift taraflı mahfil yer almaktadır. Ahşap

malzemeden yapılmış olan mahfile merdivenlerle ulaşılmaktadır. Mahfil köşeli yapılmış olup ahşap ayaklar tarafından taşınmaktadır (Foto. 181).

Fotoğraf 180: Üftade Cami Giriş Cephesi

Fotoğraf 181: Üftade Cami Mahfili

Girişin karşısında dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış 0.60m.[326] derinliğe sahip, beş köşeli mihrap nişi bulunmakta olup mihrap cephesinde açılan çok sayıda pencere açıklığı ile oldukça hareketli düzenlenmiştir. Mihrabın batısında, ahşap minberi

[326]Beşbaş-Denizli, 200.

bulunmakta olup doğusunda ise camın önünde ahşaptan vaaz kürsüsü yer almaktadır. Caminin mihrabı ve minberi orijinal olmayıp 20. yy'da yenilenmiştir.

Yapı beden duvarlarında açılan çok sayıda pencere sayesinde yapının iç kısmı oldukça ferahtır (Foto. 182).

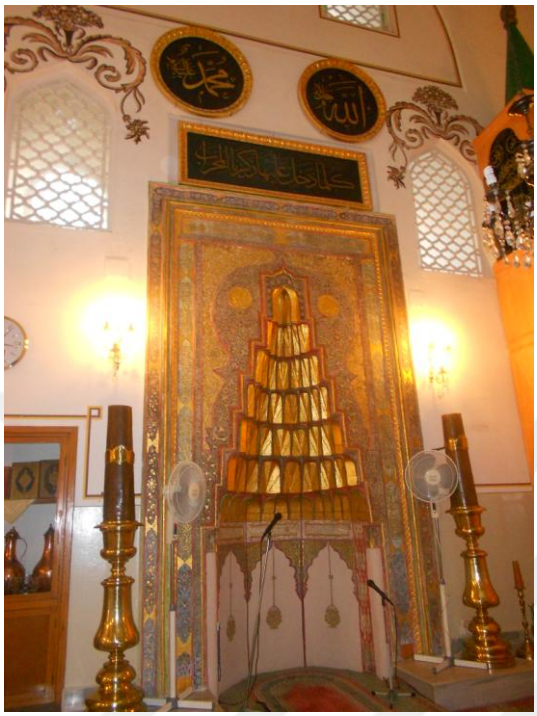

Fotoğraf 182: Üftade Cami Mihrap ve Minberi

Malzeme ve Teknik: Yapıda, kesme taş malzeme; beden duvarlarında, son cemaat yerinde, minare kaidesinde, tuğla malzeme; caminin beden duvarlarında taşların arasında, minare gövdesinde, petek kısmında, ahşap malzeme; kubbede, pencerelerde, mahfilde, minberde, son cemaat yerinde bulunan imam odasında kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Üftade Cami'nin dış kısmı oldukça sade inşa edilmişken iç kısmında süslemeler mevcuttur**.** Caminin mihrabı dikdörtgen içerisinde yedi sıra mukarnas kavsaralı nişten ibarettir. Parlak sarı renkteki yedi sıra mukarnas kavsarası bulunmaktadır. Mihrap nişinin köşelikleri sarı, yeşil ve açık mavi renkte süslemeleri yer almakta olup köşelik kısmında ise sarı renkli yuvarlak süslemeler bulunmaktadır. Mihrap nişin etrafı dar bordürlerle çevrelenmiştir (Foto. 183). Minberi ahşap

malzemeden sade olarak yapılmış olup sadece süpürgelik kısmında perde motifi süslemesi bulunmaktadır (Foto. 184). Ana mekânı aydınlatan pencerelerin üst kısımlarında 20. yy ait kalem işi bitkisel süslemeleri yer almaktadır.

Fotoğraf 183- 184: Üftade Cami Mihrap Detayı ve Minber Detayı

Ana mekânın üzerini örten kubbeyi taşıyan sütunların üst kısmından sekizgen kasnağa geçişte açık krem zemin üzerine sarı renkli bitkisel süslemelerin yer aldığı bir kuşak bulunmaktadır. Kubbenin tam ortasında ve tonoz örtülü olan kısımlarda kalem işinden yapılmış çiçek motifleri yer almaktadır. Son cemaat yerinin üzerini örten kubbelerde bitkisel zencirek motifler görülmekte olup kemerlerin iç kısımları da süslemeye dâhil edilmiştir (Foto. 185-188).

Fotoğraf 185: Üftade Cami Kubbe Süslemesi

Fotoğraf 186: Üftade Cami Tonoz Örtüsü

Fotoğraf 187: Üftade Cami İç Kısmı

Fotoğraf 188: Üftade Cami Son Cemaat Yeri Kubbesi

4. 1. 15. GÜRANLI (YEŞİL) MESCİDİ

Yeri: Kale içinde, Güranlı ve Tahtalı Sokağın kesiştiği yerde bulunmaktadır.

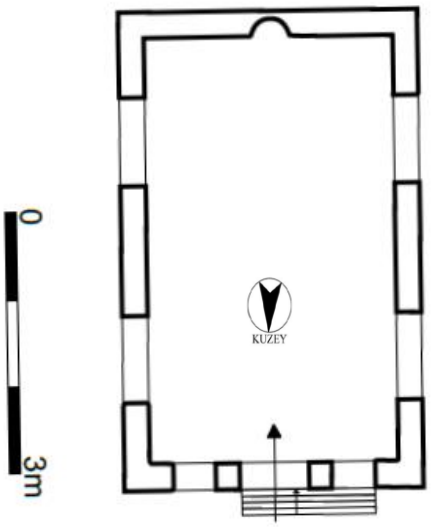
Tarihçesi: Erzincan'ın Güran Köyü'nden gelerek yerleşen Hüseyin isimli bir kişi tarafından 1595 yılında yaptırılmıştır.[327]

Plan ve Mimari Özellikleri: Etrafı bahçe duvarı ile çevrili olan mescit dikdörtgen planlı, üst örtüsü dört yana meyilli bir çatıyla kapatılmış düz damlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 189). Yapının ön kısmına sonradan yapılmış yaklaşık 2 m. boyutlarında hazırlık mekânı eklenmiştir. Bu kısım demir malzemeden parmaklıklı olarak inşa edilmiş olup üzeri meyilli çatıyla kapatılmıştır (Çizim 24).

Fotoğraf 189: Güranlı Mescit Genel Görüntüsü

[327]Baykal, 63.

Çizim 24: Güranlı Mescit Planı

Mescidin doğu, batı ve kuzey cephelerinde pencere açıklıkları yer almaktadır. Yapının doğu cephesi taş malzemeden yapılmış sıva kaplamalı olup dikdörtgen formlu iki adet pencere açıklığı yer almaktadır (Foto. 190).

Mescidin batı cephesinde ise farklı şekillerde yapılmış pencereler yer almaktadır. Bu pencerelerden güneybatı tarafa doğru olan kare şekilli, kuzeybatıya doğru olan pencere ise dikdörtgen şekillidir (Foto. 191).

Fotoğraf 190: Güranlı Mescit Doğu Cephesi

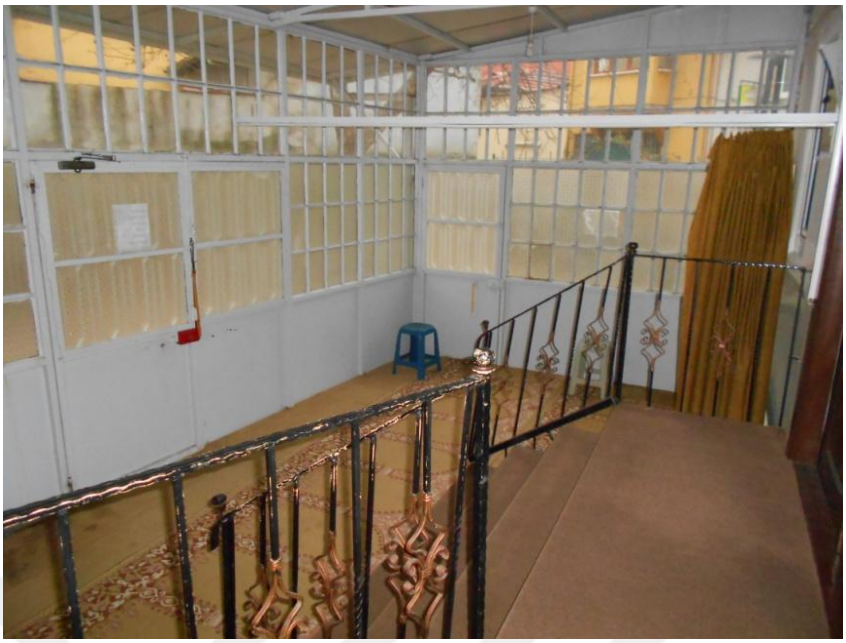
Fotoğraf 191: Güranlı Mescit Batı Cephesi

Yapının güney cephesine bitişik türbe yapısı bulunmaktadır. Mescidin kuzey cephesinde ise ortada bir kapı ve kapının iki yanına yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları yer almaktadır (Foto. 192).

Kuzey cephenin önünde yer alan hazırlık kısmına geçilince buradan dört basamakla yapının giriş cephesine ulaşılmaktadır. Ana giriş kapısı ahşap malzemeden çift kanatlı olarak yapılmış olup kapının iki yanında dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları yer almaktadır (Foto. 193).

Fotoğraf 192: Güranlı Mescit Güney Cephesi

Fotoğraf 193: Güranlı Mescit Girişi

Mescidin üst örtüsü, içten tavan, dıştan dört yönlü kiremit kaplı kırma çatıyla kapatılmıştır. Yapının çatısı beden duvarlarından taşırılmadan düzenlenmiştir.

Yapının ana mekânına giriş, kuzey yönde açılan kapıyla sağlanmaktadır. Kapının doğu tarafında ahşap korkuluklarla çevrelenmiş bir alan mevcuttur. Giriş kapısıyla aynı eksende, içten yarım yuvarlak dıştan ise taşıntısı olmayan bir mihrap nişi bulunmaktadır. Güney cephenin ortasında çerçeve içerisine alınmamış yarım yuvarlak mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap nişinin batısında büyük boyutlarda düzenlenmiş ahşap minberi bulunmaktadır. Mihrabın hemen yanında ahşap malzemeli bir kapı açıklığı yer alır. Bu kapı açıklığından güney cephenin bitişiğinde yer alan türbeye geçiş sağlanmaktadır. Mihrap cephesinin minbere kadar olan kısmı zeminden hafif yüksek tutulmuştur. Mescidin iç kısmı beden duvarlarında açılan pencerelerle aydınlatılmakta olup üst kısmı ahşap bir tavanla kapatılmıştır (Foto. 194-196).

Fotoğraf 194: Güranlı Mescit İç Kısmı

Fotoğraf 195: Güranlı Mescit Mihrabı

Fotoğraf 196: Güranlı Mescit Minberi

Malzeme ve Teknik: Mescit beden duvarlarında, taş malzeme, kapılarda, minberde, tavanda ahşap malzeme, mihrapta alçı malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Mesicidin iç ve dış kısmı oldukça sade düzenlenmiştir. Dış kısmında herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Yapının iç kısmında, orijinal olmayan alçı mihrabın etrafı beyaz zemin üzerine siyah harflerle yazılmış bir yazı kuşağıyla çevrelenmektedir (Foto. 197). Orijinal olmayan ahşap malzemeden yapılmış olan minberin aynalık kısmı ve korkuluk kısmı süslemeli olarak düzenlenmiştir. Aynalık kısmında sonsuzluk prensibinde geometrik süslemeler, korkuluk kısmı ise iç içe geçmiş desenlerden oluşmaktadır. Yapının iç kısmındaki beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar yağlı boya ile boyanmış ve duvarları üzerine de küçük boyutlu panolar asılmış vaziyettedir. Orijinal olduğu düşünülen düz tavan geometrik şekillerle süslü olup yağlıboya ile boyalıdır.

Fotoğraf 197: Güranlı Mescit Mihrap Çerçeve Süslemesi

4. 2. MEDRESE

4. 2. 1. LALA ŞAHİN PAŞA (HİSAR) MEDRESESİ

Yeri: Kale içinde Kavaklı Caddesi üzerinde bulunur.

Tarihçesi: Medresenin inşa kitabesi yoktur fakat H. 749/ M. Haziran 1348 tarihinde düzenlenmiş bir vakfiyesinde Medresenin Lala Şahin Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.[328] Böylece Medresenin bu vakfiye tarihinden daha önce yaptırıldığını kabul etmek mümkündür çünkü vakfiye kitabeleri yapıların inşasından sonra yaptırılmaktadır. Bazı kaynaklarda yapının 1339 yılında yaptırılmış olabileceği de belirtilmektedir. Orhan Bey ve 1. Murad zamanında Osmanlı ordularına kumandanlık yapan Lala Şahin Paşa, Bursa'nın Mustafakemalpaşa İlçesinde de eserler inşa ettirmiştir. 1968 yılında tamamlanan onarımdan sonra Çocuk Kütüphanesi olarak kullanılmaya başlanan medrese 1555, 1787, 1818 ve 1844 yıllarında da onarım geçirmiştir.[329]

Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey güney istikametinde dikdörtgen bir alana kurulan medrese dikdörtgen planlıdır (Foto. 198).

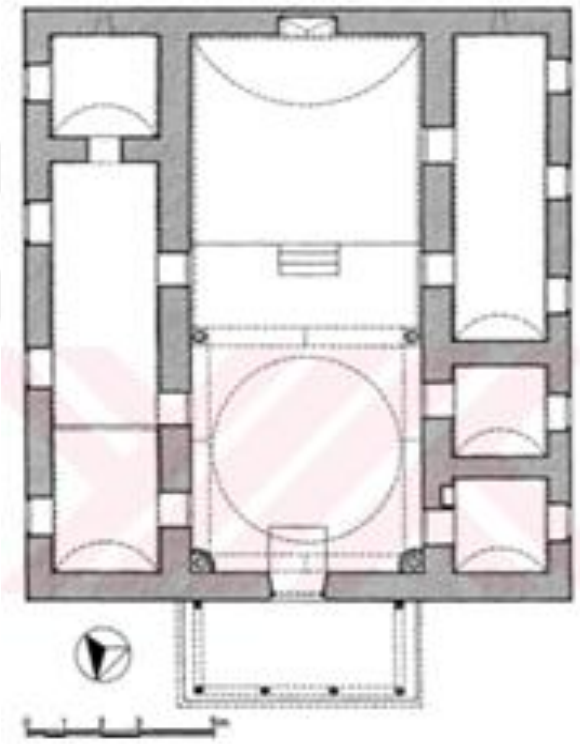

Fotoğraf 198: Lala Şahin Paşa Medresesi Genel Görüntüsü

[328]Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 91.
[329]Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500*), 23.

Medresenin güneydoğu köşesindeki hücre Ekrem Hakkı Ayverdi'nin kitabındaki medrese planında mevcut değildir. Bu hücre onarım öncesi yapılan temel sondaj çalışmalarına dayanılarak, yeniden inşa edilmiştir. Yayınlarda, güneydoğu köşesindeki mekânın yıkık olduğu, sadece dershane ve mescit mekânına açılan girişin görülebildiği ifade edilmiştir (Çizim 25).[330]

Medrese dikdörtgen planlı olup batı ve doğu hücrelerin yer aldığı kısım tek yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır. Dışa hafif taşırılmış olan çatının hemen altında iki sıra kirpi saçak yer almaktadır. Orta kısım da ise güney yönde tonoz örtülü bir eyvan ve devamında ise kubbeyle örtülü bir avlu kısmı bulunmaktadır.

Çizim 25: Lala Şahin Paşa Medresesi Planı[331]

Medrese doğu, batı ve güney cepheleri kesme taş ve tuğla malzemeden yapılmış beden duvarları üzerinde açılan pencere açıklıkları ile aydınlatılmaktadır. Güney cephede üç adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Ortada yer alan pencere, mihrabın hemen üst kısmında, basık sivri kemerli, alçı şebekeli olarak düzenlenmiştir. Yine bu cephenin köşe kısımlarında açılan mazgal açıklıklar ise eyvan kısmına açılmayıp

[330]Demiralp, 23.
[331]Demiralp, 24.

öğrenci hücrelerine açılarak bu kısmı aydınlatmaktadır.

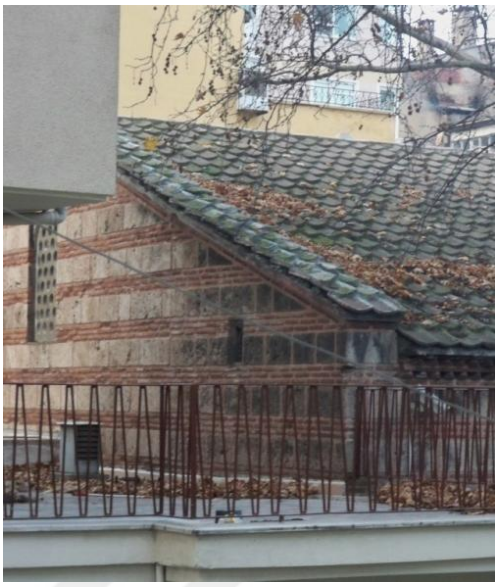
Yapının doğusunda dikdörtgen şekilli demir parmaklıklı dört adet, batısında ise yine dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklı beş adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Fakat medrese batısının kot farkından dolayı ilk üç penceresi daha yüksekte yer almaktadır.

Medresenin kuzey cephesi, giriş cephesi olup sıvalı ve badanalı olarak düzenlenmiştir. Bu cephenin tam ortasında düz atkı taşıyla çevrelenmiş ahşap bir kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısının üzerine altı ahşap ayakla taşınan ahşap malzemeli bir sundurma yer almaktadır. Sundurmanın üzeri eğimli metal bir çatıyla kapatılmıştır (Foto. 199-202).

Fotoğraf 199: Lala Şahin Paşa Medresesi Doğu Cephesi

Fotoğraf 200-201: Lala Şahin Paşa Medresesi Batı Cephesi ve Güney Cephesi

Fotoğraf 202: Lala Şahin Paşa Medresesi Kuzey Cephesi

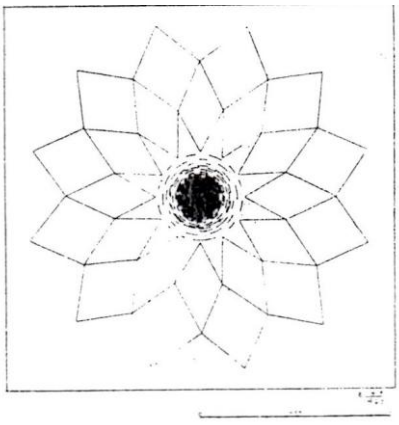
Giriş kapısından içeri girdiğimiz zaman kare planlı avlunun üzeri pandantiflerle geçilmiş bir kubbeyle örtülüdür. Kubbeyi dört devşirme sütun üzerinde oturan sivri kemerler taşımakta ve güney tarafta yer alan sivri kemerlerin arasından ahşap gergi geçmektedir. Kuzey taraftaki iki sütunun daire şekilli kaideleri bulunmakta olup sütun başlıklarının hepsi devşirmedir. Sütunları birbirine bağlayan sivri kemerlerin orta

kısımları bir sıra taş, üç sıra tuğlayla örülmüş olup başlangıç kısımları ise sadece tuğla malzemeden örülmüştür.

Kubbenin ortasında bir ışıklık bulunmakta ve bu ışıklığın tam altına gelecek yerde avlu zemininde dikdörtgen şekilli bir mermer yer almaktadır (Foto. 203). Mermerin ortasında delik olduğundan dolayı Ekrem Hakkı Ayverdi bu kısmın yalak olduğunu belirtmektedir.[332] Kubbeyle örtülü kısmın ortasında yer alan su yalağı on iki köşeli yıldız şeklinde ele alınmış ve etrafı baklava dilimleriyle çevrenmiştir (Çizim 26).

Fotoğraf 203: Lala Şahin Paşa Medresesi Su Yalağı

Çizim 26: Lala Şahin Paşa Medresesi Su Yalağı[333]

Medrese avlusunun güney tarafında, yuvarlak kemerli tonozla örtülü olan dershane-mescit kısmı bulunmaktadır. Bu kısıma güney cepheden itibaren avlu zemininden yaklaşık 55-60 cm. daha yüksekte düzenlenmiş üç basamakla çıkılmaktadır.

[332]Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 92.
[333]Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 92.

Güney cephenin tam ortasına yerleştirilmiş dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış yarım daire şeklinde mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap nişinin üst kısmında sivri kemerli büyük bir pencere açıklığı görülmektedir. Dershane-mescit kısmını örten tonozun orta noktasında kuzey-güney doğrultuda sıralanan dört adet kabara yer almaktadır. Dershane-mescit bölümünün doğu, batı ve kuzey yönlü beden duvarlarını çevreleyen bir süsleme kuşağı bulunmaktadır. Süsleme kuşağının üst tarafında silme yer almakta olup silmenin hemen altında ise taştan konsola benzer çıkıntılar bulunmaktadır (Foto. 204-205).

Fotoğraf 204-205: Lala Şahin Paşa Medresesi İç Kısmı ve Ana Eyvanı

Medresenin doğu ve batısına karşılıklı olarak yerleştirilmiş dörder hücre yer almaktadır. Hücrelerin üzeri kuzey-güney yönlü, yuvarlak kemerli tonozlarla örtülüdür. Bu hücrelerin medrese avlusuna açılan tuğladan sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen şekilli birer ahşap kapı açıklığı görülmektedir. Güneydoğuda yer alan hücrenin sonradan yapılmasından dolayı hücre, yanındaki hücre ile birleştirilmiş ve kapı açıklığı da sağır olarak düzenlenmiştir. Bazı hücrelerin arasındaki duvar kaldırılarak ortaya camekân yerleşirilmiştir (Foto. 206-207).

Fotoğraf 206-207: Lala Şahin Paşa Medresesi Hücre Girişleri ve İç Kısımı

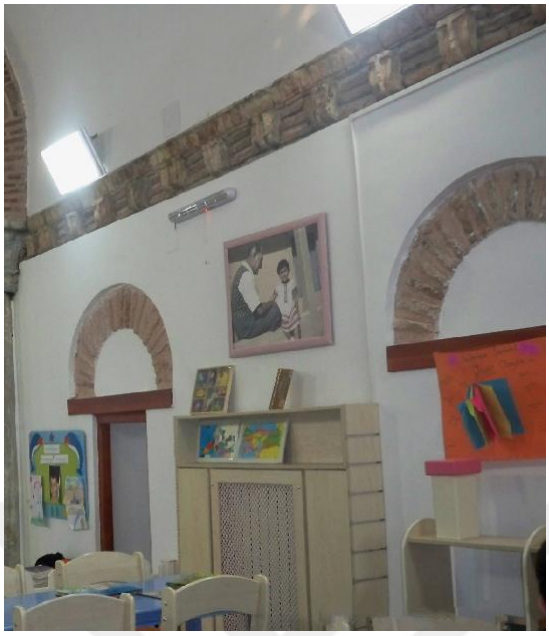
Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarları bir sıra kesme taş, üç sıra tuğladan yapılan almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Kemerlerde, pencerelerde, tuğla malzeme, konsolda, yalakta, zeminde, taş malzeme, kapılarda, pencerelerde, ahşap malzeme, sütun ve sütun başlıklarında, giriş kapısı etrafında da devşirme malzeme kullanılmıştır. Yapının kuzey cephesi boya badanalı olarak yapılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Medresenin dış kısmı oldukça sade düzenlenmiştir. Giriş kapısının söve kısımları düz silmelerle hareketlendirilmiş devşirme malzemedir.

Yapının iç kısmında, ana kubbeyi taşıyan sütun başlıkları korint tarzda süslemeye sahiptir. Ana eyvanı üç yönden kuşatan süsleme kuşağı üzerinde yan yana sıralanmış stilize edilmiş yaprak motiflerinden oluşan silme bulunmaktadır. Bu süslemenin hemen alt kısmında, taştan yapılmış üzerinde stilize edilmiş lotus yapraklı çiçek motifleri bulunan konsollar yer almaktadır. Eyvanın üzerini örten tonozun ortasında stilize edilmiş çiçek ve yıldız motifleri olan dört adet kabara süsleme bulunmaktadır. Eyvanda bulunan mihrap alçı malzemeden sade olarak yapılmıştır (Foto. 208-209).

Erken Osmanlı döneminde kapalı avlulu medreselerin sayısı azdır. Kapalı avlulu medrese örnekleri Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi ve Gümüşlü Hacı Halil Paşa Medresesi'dir. Lala Şahin Paşa Medresesi'nin avlunun üzeri kubbeyle kapatılmıştır. Günümüzde açık avlulu olan Hacı Halil Paşa Medresesi'nde avlunun bir kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Erken dönem Osmanlı medrese mimarisinde kapalı avlulu medrese örnekleri Anadolu Selçuklu döneminin medrese plan şemasını

bünyesinde barındırmaktadır.[334]

Fotoğraf 208-209: Konsol Taş Süsleme ve Eyvan Süslemesi

[334]Yekta Demiralp, Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle Karşılaştırma, *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(2), 2006, 31.

4. 3. TEKKE

4. 3. 1. CİZYEDERZADE TEKKESİ

Yeri: Hisar'da, Kavaklı Cami'nin biraz güneyinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Cizyederzade Hacı Hüseyin Ağa (H. 1202/ M. 1784) tarafından kurulan Nakşibend-i Cedid tekkesinin bilinen ilk şeyhi Küstahizade Efendi'dir. Bu tekke, şeyhin ölümünden sonra Şeyh Ahmet Efendi tarafından idare edilmiştir. 1853 yılından sonra Üftade Cami'nin imamı İbrahim Rıfkı Efendi tekkeye çeşitli yapılar ekleyerek medreseye dönüştürmüştür. Zaman içerisinde tekkenin medreseye dönüştürülmesinin nedeni tekke vakfiyesinde, tekkede şeyh olacak kişinin aynı zamanda ders okutabilecek seviyede müderris olması şartıdır. Uzun zaman harabe bir durumda olan bu yapı topluluğunda 2005 yılında restorasyon çalışması yapılmış olup, kütüphanenin tevhidhanesi ve haziresi günümüzde Haraççıoğlu Sosyal Tesisleri adı altında işletilmektedir Bursa'da kurulan tekke kütüphaneleri arasında en zengin olanlardan birisi de Cizyedarzade Tekkesi olarak bilinmektedir. Bugün bu yapı Haraççıoğlu Medresesi olarak bilinmekte olup kayıtlarda asıl görevinin Nakşibendî tekkesi olduğu geçmektedir.[335]

Plan ve Mimari Özellikleri: Tekke, kuzey-güney doğrutusunda bir alana oturmaktadır (Foto. 210). Tekkenin, tevhidhane ve kütüphane kısımları aynı bina içerisine konumlandırılmıştır (Çizim 27).

[335] Mehmet Şemseddin, *Yadigar-I Şemsi-Bursa Dergahları I-II*, Haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997, 598-599, Abdülrezzak Tek, Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşiliğin Bursa'daki Tarih Süreci, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 16(1), Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2007, 212.214.

Fotoğraf 210: Cizyederzade Tekkesi Genel Görüntüsü

Çizim 27 : CizyederzadeTekke Planı[336]

Dikdörtgen planda inşa edilen tevhidhanenin, beden duvarları moloz taş ve aralara yerleştirilen ahşap hatıllarla örülmüştür. Tevhidhanenin her cephesinde pencere açıklıkları bulunmakta olup cepheler bu açıklıklarla oldukça hareketlendirilmiştir. Yapının güney cephesi moloz taştan yapılmış olup beden duvarında sırasıyla dört ahşap hatıl yer almaktadır. Bu cephede altlı üstlü açılmış dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler ahşaptan dikdörtgen şekilli, üst kattaki

[336] Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü.

pencereler ise dikdörtgen formlu alçı peteklidir. Bu cephede yer alan hatıllar pencerelerden sonra yine aynı şekilde cephede devam etmektedir.

Tekkenin doğusunda ve batısında simetrik olmayan düzende açılmış pencere açıklıkları bulunmaktadır. Batı cephede yer alan iki katlı, altı adet pencere açıklığı, simetrik olarak yerleştirilmemiş, kuzey cepheye daha yakın şekilde açılmıştır. Bu cephede açılan pencereler güney cephede yer alan açıklıklar gibi aynı formda yapılmıştır. Tekkenin kuzeybatı köşesi pahlanmış olup üzerinde dört sıra mukarnas sırası yer almaktadır (Foto. 211-213).

Tevhidhanenin kuzey cephesinde altlı üstlü açılmış tek sıra pencere açıklığı görülmektedir. Çünkü bu cephenin, kuzeydoğu köşesine doğru kare şekilli kütüphane kısmı inşa edilmiştir.

Fotoğraf 211: Tevhidhanenin Doğu Cephesi

Fotoğraf 212: Tevhidhanenin Kuzey Cephesi

Fotoğraf 213: Tevhidhanein Batı Cephesi

Yapının doğu cephesi, giriş cephesi olup, doğu cephenin kuzeydoğu köşesine yerleştirimiş dikdörtgen şekilli ahşap kapısı yer almaktadır. Kapının devamında altlı üstlü açılmış diğer cephelerde görülen pencere açıklıkları bu cephede de tekrarlanmıştır.

Tevhidhanenin tüm cephe beden duvarlarında ahşap hatıllar yer almaktadır. Beden

duvarlarında açılan pencerelerin bitiş kısmının hemen üzerinde yapının her yerini saran bir sıra yatay olarak yerleştirilmiş tuğla düzenleme, onun hemen üst kısmında ise yine yapıyı çevreleyen üç sıra kirpi saçak bulunmaktadır. Yapının üzeri ise kiremit kaplı çatıyla örtüdür.

Tevhidhaneye doğu cephenin ön kısmındaki giriş kapısına birkaç basamaktan çıkıldıktan sonra ulaşılır (Foto. 214). Yapının içersine iki kanatlı ahşap kapıdan girildiğinde beden duvarlarının ön kısmına koltuk ve masalar yerleştilerek mekânın içerisi kitap okuma yeri haline getirilmiştir. Yapının güney cephesinin ortasında alçı malzemeden uzun dikdörtgen çerçeve içerisinde dilimli bir mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap nişinin iki yanında pencere açıklıkları yer almaktadır. Tekkenin kuzey cephesinde büyük bir sivri kemerin içerisinde yuvarlak basık kemerli kapı açıklığından tekkenin kütüphane kısmına geçiş sağlanmaktadır. Doğu ve batı cephelerde açılan pencere açıklıklarının ortasında dolaplar yer almakta olup kitaplar yerleştirilmiştir. Tevhidhanenin üzeri içten sonraki onarımlarda yenilenen ahşap bir tavanla kapatılmıştır (Foto. 215-217).

Fotoğraf 214: Tevhidhanenin Giriş Kapısı

Fotoğraf 215-216: Tevhidhane Mihrabı ve Tevhidhane İç Kısmı

Fotoğraf 217: Tevhidhanenin İçten Kuzey Cephesi

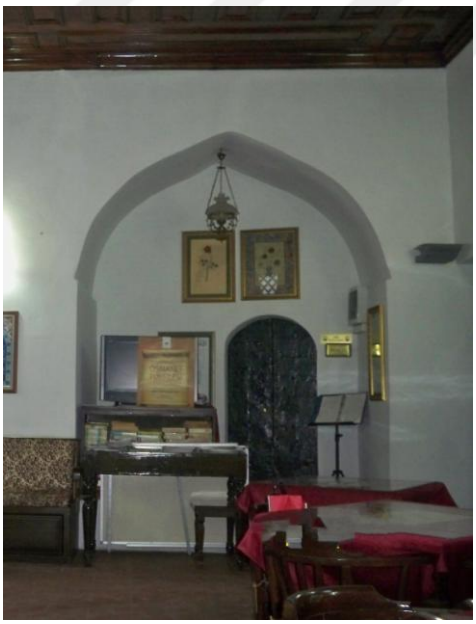
Tevhidhanenin kuzey cephesine bitişik kare planlı bir kütüphane kısmı yer almaktadır. Kare planlı kütüphanenin beden duvarları tevhidhaneden farklı olarak kesme taş ve aralarda tuğla örgülü olarak inşa edildiği görülmektedir. Kütüphanenin sadece doğu ve batı cephelerinde pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencere açıklıkları da asimetrik düzende açılmış olup sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen formlu pencerelerdir. Kütüphanenin kuzey beden duvarı sağır tutulmuş olup herhangi bir hareketlilik bulunmamaktadır. Kütüphane beden duvarlarının bitiminde tevhidhane kısmında olduğu gibi üç sıra kirpi saçak yapıyı üç yönden kuşatmaktadır (Foto. 218).

Kütüphanenin iç kısmına, tevhidhane bölümünün kuzeyinde yer alan sivri kemer içerisinde açılan ahşap kapıdan ulaşılmaktadır. Kütüphanenin kuzey beden duvarında

kitaplık bulunmaktadır. Kütüphanenin üst örtüsü tromplarla geçilen tek kubbeyle kapatılmıştır (Foto. 219-223).

Fotoğraf 218: Tekkenin Kütüphane Bölümü

Fotoğraf 219-220: Kütüphane Giriş Kapısı ve Kütüphane Batı Cephesi

Fotoğraf 221: Kütüphane Kısmının Köşe Geçişi

Fotoğraf 222: Cizyederzade Tekkesi Mukarnaslı Köşesi

Fotoğraf 223: Tevhidhane ve Kütüphane

Malzeme ve Teknik: Tevhidhane ve kütühane kısmının malzeme özelliklerinin farklı olduğu görülmektedir. Tevhidhanede moloz taş ve aralarında ahşap hatıllar yer almakta olup kütüphanede ise ön cephede kesme taş ve tuğlaların araya yerleştirilmesiyle oluşturulan bir düzenleme bulunmaktadır. Mihrapta alçı malzeme, kapılarda, pencerelerde, tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikler: Cizyederzade Tekkesi içte ve dışta sade olarak inşa edilmiştir. Tevhidhane kısmında yer alan mihrap nişi oldukça sade düzenlemiş olup orijinal değildir. Tevhidhane beden duvarlarında farklı boyutlarda asılmış panolarla yapının iç kısmı az da olsa hareketlendirilmiştir. Kütüphane bölümünde ise herhangi bir süsleme öğesi görülmemektedir.

4. 4. DARÛLKURRA

4. 4. 1. YER KAPI MUALLİMHANESİ

Yeri: Bursa'da, kale içerisinde Kavaklı Cadde ve Üftade Sokağın birleştiği yerde bulunmaktadır.

Tarihçesi: Giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesinde H. 898/ M. 1492 senesinde Hoca Yakup tarafından yaptırıldığı yazılıdır (Foto. 224). 1946 senesinde onarılan yapı, 1957 yılında bir anlaşma ile 25 yıllığına Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumuna tahsis edilmiştir.[337]

Kitabesinin okunuşu şu şekildedir.[338]

فـ ـاحرول فـ وزالا حوجا يـ اق وب .... روحـلا اولا مـسرور

بـ و حوب بـ يـ ناي حوش ايـ لمغ قـ يـ لد احي اكرمـ ين مه مور

چون چايـ ي تـ يـلاوت اولـ دو ديـ لكش جا سا يـ ي اولا شاد مـشكور

مالـ ي ددي كـ ي الـ يك بـ يـ تون ما مور اددج بـوزك رزوا يـربـاق ٨٩٨

Fahr-ul fuzala Hoca Yakup kim (bir kelime kırık) ruhla ola mesrur

Bu hub binayı hoş eylemeğe kıldı ah-ı erkemin memur

Çün çayı tilavet oldu dikleş ca sa'yı ola şad meşkur

Kabri üzere gezub Cemali dedi ki aleyke beytun mamur aded 898.[339]

[337]Beşbaş-Denizli, 398.
[338]Beşbaş-Denizli, 398.
[339]Beşbaş-Denizli, 398.

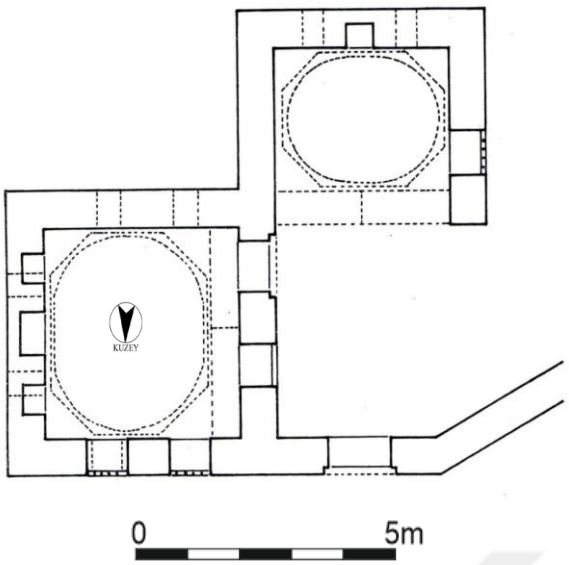

Fotoğraf 224: Darûlkûrra Kitabesi

Plan ve Mimari Özellikleri: Darülkurra, kuzey ve güney istikametinde (Foto. 225) oturan bir alana, kare planlı iki mekândan ibaret olarak inşa edilmiştir (Çizim 28).

Fotoğraf 225: Yer Kapı Darûlkûrra Girişi

Çizim 28: Yer Kapı Darûlkûrra Planı[340]

Kare planlı yapıların bulunduğu alana kuzey cephede yer alan sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen formlu kapı açıklığından ulaşılır. Giriş kapısının üstünde sivri kemerli alınlık içerisinde beyaz taş üzerine yazılmış yapının inşa kitabesi bulunmaktadır. Giriş kapısının arka tarafında ise beyaz levha üzerine kabartmalı beyaz harflerle yapının onarım levhası yer almaktadır (Foto. 226).

Fotoğraf 226: Darûlkûrra Giriş Cephesi

[340]Beşbaş, Denizli, 400.

Bahçeye girildikten sonra kuzey yönde yer alan kışlık olarak kullanılan, kare planlı yapı, 4.50x5.20 m.[341] iç ölçülerine sahiptir. Yapının moloz taş malzemeden yapılmış olan batı ve güney cephesinin beden duvarlarının üst kısmında iki adet sivri kemerli alçı şebekeli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yapının kuzey cephesinde çift katlı pencere sistemi görülmekte olup alt katta açılan iki adet pencere sivri kemerli alınlıklı, düz atkı taşlı dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklıdır. Üst katta açılan açıklıklar ise sivri kemerli, alçı şebekelidir (Foto. 227-229).

Fotoğraf 227: Kışlık Mekanın Kuzey Cephesi

[341]Beşbaş-Denizli, 398.

Fotoğraf 228-229: Kışlık Mekanın Batı Cephesi ve K.Mekanın G.batı Cephesi

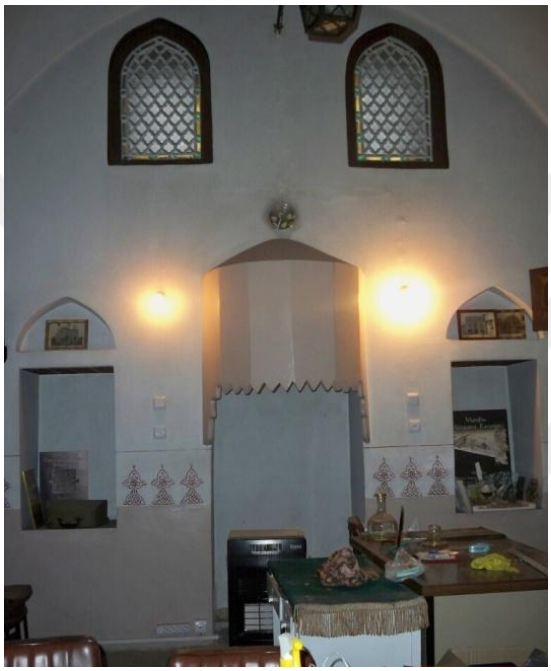
Kuzey yönde bulunan, kışlık olarak kullanılan yapının doğu cephesi giriş cephesidir. Güneydoğu cephesi yazlık bölümünün beden duvarıyla bitişiktir. Giriş kapısı tam orta eksende açılmayıp güneye doğru kaydırılmıştır. Açıklık sivri kemerli alınlıklı, dikdörtgen formludur. Giriş kapısının hemen yanında yine sivri kemer alınlıklı, düz mermer taşlı dikdörtgen şekilli pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklığın tam üstüne gelmeyen hizada küçük boyutlu alçı şebekeli pencere yer alır (Foto. 230).

Fotoğraf 230: Kışlık Mekanın Giriş Cephesi

Kapı açıklığından, kışlık mekânına girildiğinde hemen batı cephede büyük sivri

kemer içerisinde yer alan ocak kısmı görülmektedir. Ocaklık kısmı orijinal olmayıp sonraki onarımlarda ahşap malzemeden sembolik olarak yapılmış ve üzeri dilimli bir örtüyle kapatılmıştır. Ocaklıgın iki yanında kör niş şeklinde düzenlemiş iki tane açıklık bulunmaktadır. Kışlık kısmının kuzey ve güney cepheleri de batı cephede olduğu gibi aynı şekilde büyük sivri kemer içerisinde pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Güney yönde sivri kemerli kör nişlerin ön kısmına ahşap kapaklı dolaplar yerleştirilmiştir (Foto. 231-232).

Fotoğraf 231-232: Kışlık Mekanın Ocaklık Kısmı ve Kışlık Mekanın İç Kısmı

Kışlık kısmının üst örtüsü, sekizgen kasnak üzerinde yükselen pandantiflerle geçiş sağlanan metal bir kubbeyle kapatılmıştır. Beden duvarları ve kasnağın etrafı iki sıra kirpi saçakla kuşatılmıştır. Kubbenin üzerinde, batıda yer alan ocağın bacası bulunmaktadır. Baca, uzun dikdörtgen formlu olup üzerinde dört yönden duman yolu açılmış ve üzeri metal külahla da son bulmaktadır (Foto. 233).

Fotoğraf 233: Kışlık Mekan Üst Örtüsü

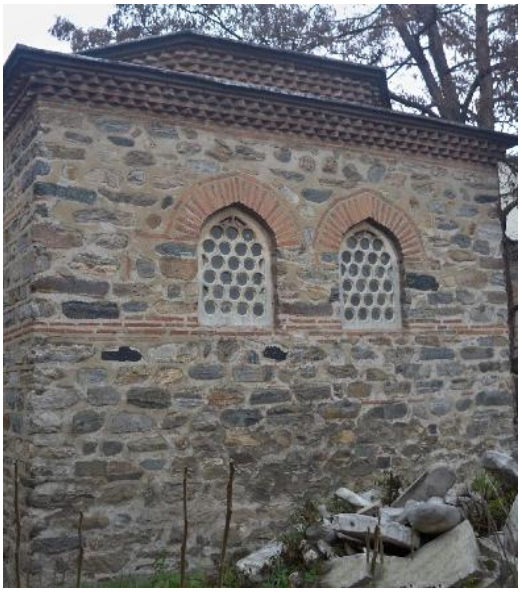
Güney tarafta yer alan yazlık olarak kullanılan mekân, kare planlı, iç ölçüleri 3.80x3.80 m.[342]dir. Yapının moloz taş malzemeden yapılan batı cephesinin bir kısmı kışlık mekânına bitişik olduğundan bu cephede her hangi bir açıklık bulunmamaktadır. Yapının güney beden duvarları üst kısmında sivri kemerli, alçı şebekeli iki adet penceresi bulunmaktadır. Doğu cephesinde ise alt sırada açılmış dikdörtgen formlu pencere yer almaktadır. Beden duvarlarının bitiminde doğu, güney ve batı cepheleri kuşatan kirpi saçak uygulanmıştır (Foto. 234).

[342]Beşbaş-Denizli, 398.

Fotoğraf 234: Yazlık Mekan Giriş Cephesi

Yazlık mekânın, kuzey cephesi kesme taş malzemeden kalkan duvar şeklinde inşa edilmiştir. Kuzey cephenin ortasında tuğla örgülü büyük bir sivri kemeri bulunmaktadır. Kalkan duvar şeklinde yapılan, sivri kemerli açıklıklı yazlık mekânın ön cephesi sonradan camekânla kapatılmıştır. Yazlık mekânın, üst örtüsü pandatiflele geçilen tek kubbeyle kapatılmıştır. Kubbe sekizgen kasnağa oturmakta olup kasnak kısmı kalkan duvarına bitişik olarak yapılmıştır (Foto. 235-236).

Fotoğraf 235-236: Yazlık Mekanın Güney Cephesi ve Yazlık Mekanın Doğu Cephesi

Yazlık mekânına giriş kuzey cephede camekânla kapatılmış olan kısmın ortasında yer alan demir kapı açıklıktan geçiş sağlanmaktadır. Girişin tam karşısında, iki adet pencere açıklığı ve alt kısmında ise dikdörtgen şekilli niş yer almaktadır. Doğu cephe duvarında açılan pencere açıklığı iç kısma niş şeklinde yansımıştır (Foto. 237).

Fotoğraf 237: Yazlık Mekanın Kuzey Cephesi

Malzeme ve Teknik: Darûlkûrra beden duvarlarında, moloz taş, beden duvarları arasında, kemerlerde, alınlık iç kısımlarında tuğla, ocaklıkta, pencerelerde, kapıda kapaklarda ahşap malzeme, kubbede, bacada ise metal malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Darûlkûrranın dış kısmında yani beden duvarlarında, kalkan duvarda ve kubbe kasnağında iki sıra kirpi saçağı bulunmaktadır. Pencere alınlıklarında ve iç kısımlarında tuğlaların dikey ve yatay olarak yerleştirilmesiyle meydana gelmiş tuğla süslemeler mevcuttur.

Kışlık mekânın içerisindeki beden duvarları üzerinde belirli yüksekliği süslemelidir. Beyaz zemin üzerindeki geniş bir bordür içerisine, alçıdan yapılmış, konturlarla sınırları belli edilmiş sıralı şekilde düzenlenmiş bitiksel motifler görülmektedir (Foto. 238).

Güney cephede yer alan mekânın iç kısmında ise doğu duvarında daire ve dikdörtgen şekilli, kırık, siyah-beyaz renklerde yapılmış kalem işi süslemeler yer almaktadır. Bu süslemeler orijinal olup günümüze bu haliyle ulaşmıştır (Foto. 239).

Fotoğraf 238: Kışlık Kısımdaki Süslemesi

Fotoğraf 239: Yazlık Kısımdaki Süsleme

4. 5. TÜRBELER

4. 5. 1. OSMANGAZİ TÜRBESİ

Yeri: Bursa'da, Tophane'de bulunur.

Tarihçesi: Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi'nin ölümünden sonra bugünkü Tophane'deki Gümüşlü Kümbete defnedildiği, XIX. yüzyılın başlarında bir yangın faciasıyla zarar gördüğünü, 1855 depremiyle yıkılan bu yapının eski Bizans eseri olduğunu ve şimdiki türbenin yerine Abdülaziz Han tarafından 1863 yılında yeniden inşa ettirildiği bilinmektedir.[343]

Bursa'nın, Türkler tarafından fethedilmesi kolay olmadığından dolayı kentin doğusuna ve batısına "havale" denilen birer küçük kalenin yapıldığı ve bu yapılar aracılığıyla kentin yirmi yirmi beş yıl kuşatma altında kaldığı bilinmektedir.[344]

Osmangazi Türbesi hakkında, bir grup seyyah çeşitli bilgiler vermektedir. Aşıkpaşazade, Mehmet Neşri ve Mahmutoğlu Hasan gibi bilginler; "Osmangazi, oğlu Orhan Gazi'ye olan vasiyetinde ben öldüğüm zaman beni Bursa'da bulunan Gümüşlü Kubbenin altına koyun" ifadeleriyle Osmangazi'nin Gümüşlü Kubbede olduğunu belirtmektedir.[345]

Aşıkpaşazade, Oruç Bey, Neşri, Bayatlı Mahmutoğlu Hasan, Hoca Sadeddin Efendi gibi seyyah ve araştırmacıların; Bursa'nın, Osmangazi hayatta iken fethedildiğini belirtirlerken, diğer Osmanlı tarihçileri ise Osmangazi'nin Bursa'nın fethinden önce vefat ettiğini bildirmektedirler. Yaygın görüşe göre "Osmangazi vefat ettikten sonra Bursa'daki Gümüşlü Kubbeye defnedilmesini vasiyet etmiştir. Oğlu Orhan Gazi de bu isteğini yerine getirmiştir.[346]

Osmangazi'nin, Söğüt'te vefat ettiği zaman babası Ertuğrul Gazi Türbesine defnedilmiştir. Osmanlıların, Bursa'yı almasından sonra cesedi Bizans dönemine ait Saint Elia Kilisesine götürmüşlerdir.[347]

---

[343] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 68.
[344] Doğan Yavaş, "Osman Gazi Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 2007, 33, 467.
[345]Eyice, "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", 131-132.
[346] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 68.
[347]Gökarslan, 64.

Yabancı seyyahlar ifadelerinde çok açık olmamakla birlikte; Osmangazi'nin kubbeli yuvarlak binada yattığını belirtmektedirler. Texier tarafından yayınlanan plan ve kesitine göre Gümüşlü Kubbenin üzerine yeniden sekizgen şekilli Osmangazi Türbesi'nin, inşa edildiğini ifade etmektedir. Yapının özü, erken dönem Bizans devrinde sıkça kullanılan yuvarlak bina olup hol kısmının yani narthexin sonradan eklenmesiyle yapı, şapel haline getirilmiştir. Aslında esasının, bir vaftiz binası ya da martyrion olduğu düşünülmektedir. Osmangazi Türbesi olan bu Bizans yapısının içte ve dışta nişlere sahip olan kalın duvarları bulunmakta olup bu nişlerin arasında çifte sütunlar yer almaktadır.[348]

1801 yılındaki yangında hayli zarar gören ve kısmen düzeltilmiş olan türbe, 1855 depreminde tamamen yıkılmıştır. Bugünkü türbe 1868 yılında Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Türbenin Osman Nevres'in söylediği ve hattat Mehmet Zeki Dede'nin ta'lik yazıyla yazdığı 12 mısralık kitabesinde yapının tarihi olarak H.1280/M.1868 okunmaktadır (Foto. 240).[349]

Fotoğraf 240: Osmangazi Türbesi Kitabesi

Kitabesinin okunuşu şu şekildedir.[350]

مـ فخرع سمان ظل آلـه الـ عالـمـ ين

حـ ضرت عـ بدالـ عزيـ ز اول پـ ادشاه بـ حرو بـ ر

سايـ ه سـ نده اولـ دى هب معمورمـ لك ودولـ تى

مـ قدمـ يـ لد بـ و لـ ه جاى خلاف ت زيـ ب و فـ ر

[348]Eyice, "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", 143.
[349]Yavaş, "Osman GaziTürbesi", 467.
[350]Önkal, Osmanlı Hanedan Türbeleri 68.

ڈ مان غازی ت ربہ سنجد پ اکي ح ضرت ع

ق لدی اح یا ي ا پ دي روب اول شاه ف اروق الـ سـ یر

ذ امونه ي ا پ وب ذ ي شان ق بريـ نه ت عـ لـ يق اي لدي

هيچ مـ ي سر اولـ مادی ب ر شاهه ب وب الاڈ ر

رو ضه ج ذ نده ي ارب جددی ق ي لد ق جه حرام

اولـ ه ت حت سـ لط نت اول شاه ذي شانه مـ قم

مهمـ لـ نده چاکری ذ ورس دي دی ت اريـ هـ نی

وپ ر ذ ور سرت سرتربهٔ عثمان غازی اولد

نس غ مدد ىكز ىولومل ا مبتك ۰۸۲۱

Mefhari Osmaniyan zıllullahi'l alemin

Hazrati Abdülaziz ol padişah bahrü ber

Sayesinde oldu hep mamur mülkü devleti

Makdemile bulak cayı hilafet zibü fer

Ceddi paki hazrati Osman Gazi Türbesin

Kıldı ihya yaptırup ol şahı farukussiyer.

Namına yapuo nişan kabrine talik eyledi

Hiç müyesser olmadı bi şahe bu bala eser.

Ravzai cennete Yarab Ceddi kıldıkça hıram

Ola tahtı saltanat ol şahı zişana makam

Mühmelinde çakeri Nevres dedi tarihini

Türbe-i Osman Gazi oldu pür nur serteser.

Ketebehü el mevlevi Zeki Dede sene 1280.[351]

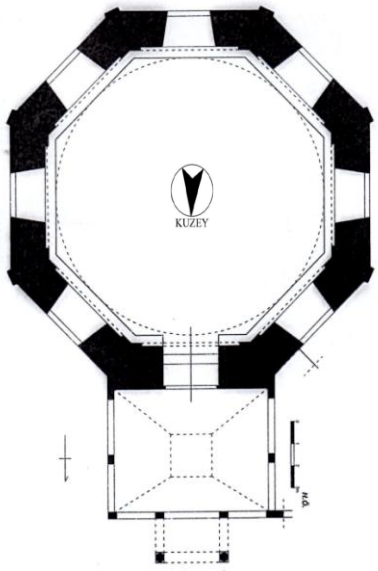
Plan ve Mimari Özellikleri: Türbe; kesme taş malzemeden inşa edilmiş olup içten ve dıştan sekizgen planlı, tek kubbeli olarak yapılmıştır (Foto. 241). İç çapı 8.30

[351] Beşbaş-Denizli, 280-281.

m. ölçülerinde sekizgen planlı olarak inşa edilmiş türbenin duvar kalınlığı 1.20 m.'dir[352]. Yapının her bir cephesi simetrik olarak düzenlenmiştir (Çizim 29).

Fotoğraf 241: Osmangazi Türbe Genel Görüntüsü

Çizim 29: Osmangazi Türbe Planı[353]

Türbenin, her bir sekizgen kenarının köşelerine pilastırlar yerleştirilmiş ve bu pilastırlar sütun formunda başlıklı olarak uygulanmıştır. Yapının giriş kapısının bulunduğu kenar dışındaki diğer kenarlarda silme bir çerçeve içerisinde açılmış

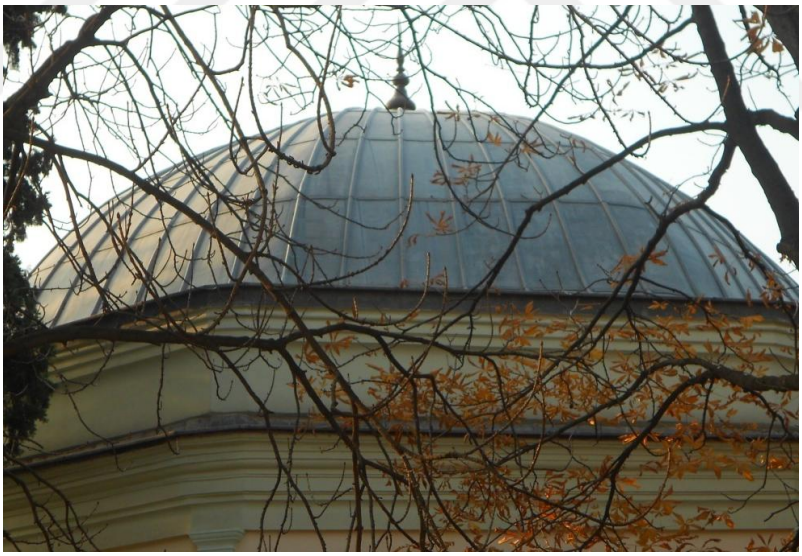
[352] Beşbaş-Denizli, 282.
[353] Beşbaş-Denizli, 282.

yuvarlak kemerli yüksek pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Yuvarlak kemerlerin orta kısmında akant yaprakları yer almaktadır (Foto. 242-243).

Fotoğraf 242-243: Osmangazi Türbe Batı Cephesi ve Güney Cephesi

Üç kademeli bir düzenleme gösteren türbe; gövde, kasnak ve kubbeden oluşmaktadır. Sekizgen gövdeden, sekizgen kasnağa geçiş, geniş silmelerle sağlanmış ve devamında da kurşun kaplı kubbesi yer almaktadır (Foto. 244).

Fotoğraf 244: Osmangazi Türbe Kubbe Detayı

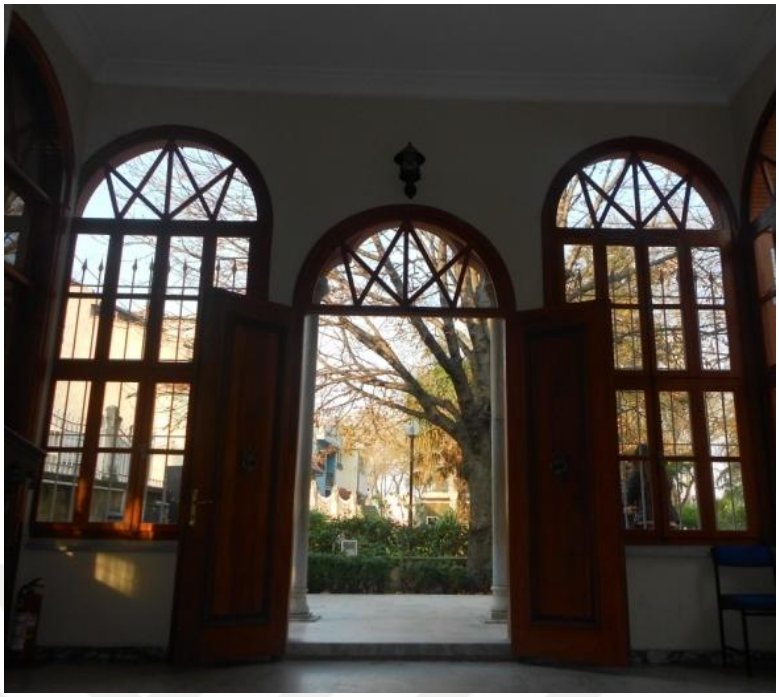
Türbenin kuzeyinde, iki beyaz mermer sütunun taşıdığı revak üç dilimli üç ahşap kemere sahip olup üst kısmı düz bir çatı ile kapatılmıştır. Revaktan içeri girildiğinde ana yapının önünde yer alan dikdörtgen planlı, üzeri aynalı çapraz tonozla örtülü ve üç yönden pencerelerle aydınlatılan mekâna girilmektedir. Bu kısımdan hem türbeye hem de batısında bitişik yer alan türbedar odasına geçilmektedir. Türbedar odası düz çatılı

sade bir mekân olarak düzenlenmiştir ve kuzeyde yer alan bir kapı açıklığıylada dışarıya çıkılmaktadır (Foto. 245-246).

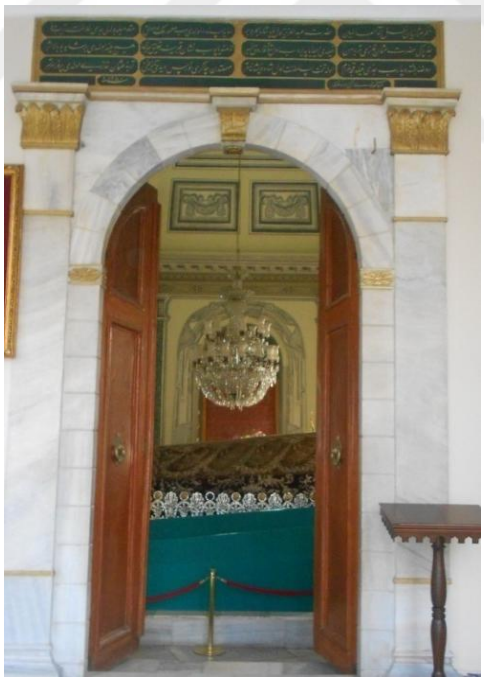
Türbeye asıl giriş kapısı iki yandan beyaz mermer pilastrlarla sınırlandırılmıştır ve pilastırlar sütun gibi düşünülmüş üzerinde korint başlıklara yer verilmiştir. Dikdörtgenin içerisinde yer alan kapı açıklığı yuvarlak kemerli ve kemerin ortasında dışa taşkın kilit taşı ve en üst kısmında ise yeşil zemin üzerinde sarı renklerle yazılmış Nevres'in hazırladığı üç satırlık manzum bir kitabe yer almaktadır (Foto. 247).

Fotoğraf 245: Osmangazi Türbe Revak Giriş Kısmı

Fotoğraf 246: Osmangazi Türbe Revak İç Kısmı

Fotoğraf 247: Osmangazi Türbe Giriş Kapısı

Türbe içerisinde on yedi sanduka bulunmakta olup bunlardan sadece beş tanesinin kimlere ait olduğu bilinmektedir. Osmangazi, Orhangazi'nin oğlu İbrahim Bey, I. Murat'ın oğlu Savcı Bey, Alaüddin Bey ve Asporçe Hatun ve diğer sultanlara aittir (Foto. 248).

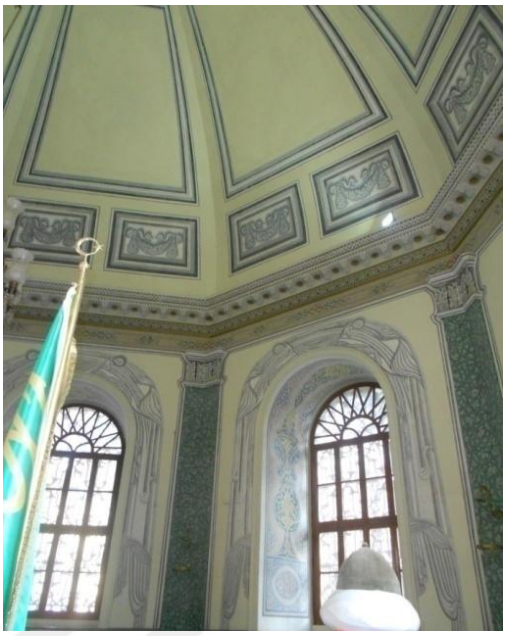
Fotoğraf 248: Osmangazi Türbe İç Kısımda Bulunan Sandukalar

Malzeme ve Teknik: Türbe'de mermer malzeme daha çok pencere açıklıklarında, köşe pilastrlarında, kemerlerde kullanılmışken gövde yapısında kesme taş, kapılarda, pencerelerde, revak kısmında ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

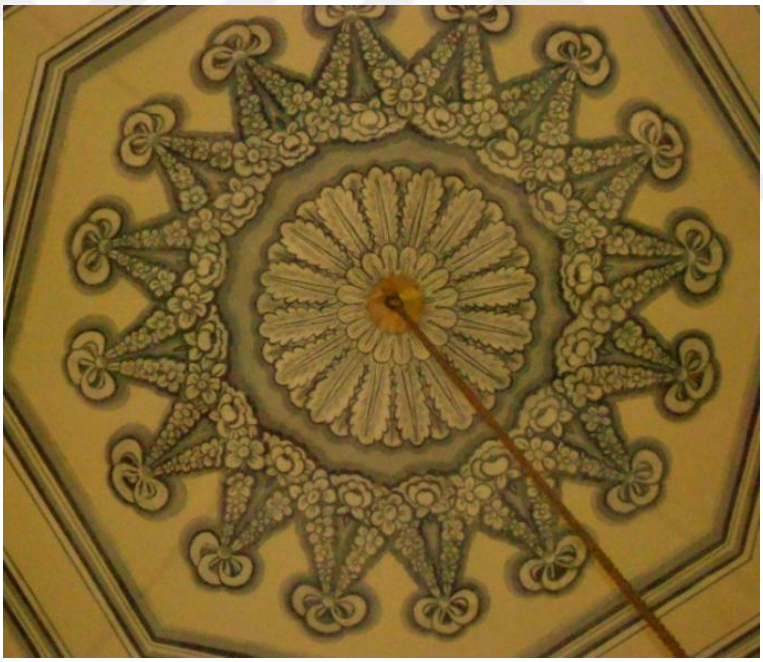
Süsleme Özellikleri: Türbe'nin iç kısmı oldukça zengin süslemelere sahipken dış kısmı ise sade tutulmuştur. Sekizgen plana sahip olan yapı, dışarıdan sadece pilastırlar, silmeler ve kilit taşlarında yer alan akant yapraklı süslemelerle hareketlendirme sağlanmıştır.

Türbenin üzerini örten kubbeye geçişte sarı zemin üzerine yeşil, açık mavi kalem işi renklerinde yapılmış biri geniş biri dar olmak üzere iki bordür bulunmakta olup, bunlardan dar olan bordürde geometrik süslemeler yer alırken geniş olan bordürde ise rumilerle oluşturulmuş bitkisel tezyinatlar mevcuttur. Dar olan bordürün üst kısmında yapıyı dolanmakta olan konkav bir silme devam etmektedir (Foto. 249).

Kubbeye geçişteki sekizgenin, her bir kenarında küçük boyutlu iki dikdörtgen şekil bulunmakta olup şekillerin içerisinde birbirine geçmiş bitkisel motifler yer almaktadır. Kubbeye siyah ve beyaz renk kartuşlarla geçilmiştir. Kubbenin ortasında iç içe geçmiş sekizgenler içerisinde çiçek motifi bulunmaktadır ve sekizgen şeklin kenarlarına denk gelen yerlerde iki adet küçük dikdörtgen panolar vardır (Foto. 250-251).

Fotoğraf 249-250: Osmangazi Türbesi Kubbe ve Kubbeye Geçiş Süslemesi

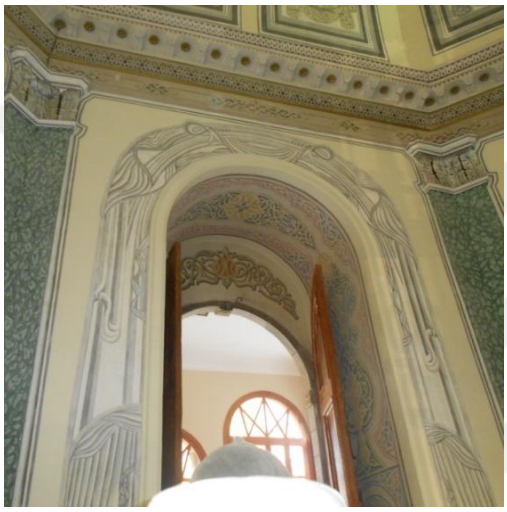

Fotoğraf 251: Osmangazi Türbesi Kubbe Detay Süslemesi

Yapının iç kısmı tezyinat bakımından gösterişli olup pencere alınlıklarında, pilastrlarda, pandantif ve kubbede sıva üzerine yapılmış zengin kalem işi süslemeler yapılmıştır. Köşelerde yer alan sütun gibi düşünülmüş koyu yeşil pilastırların üst kısmında korint şekilli başlıklar bulunmaktadır. Kapıda, kemerlerde ve ayrıca kemer

içlerinde yer alan geniş karın kısmında birbirine geçmiş kalem işi süslemeler yer almaktadır.

Türbenin giriş cephesi hariç, her kenarında açılan pencereler içte süslemeye dâhil edilmiştir. Bu 19. yy etkisi gösteren kalem işi süslemelerden pencerelerin iç kısmında, beyaz zemin üzerine pembe, sarı, yeşil, mavi renklerle düzenlenmiş karşılıklı madalyonlar üzerinde yükselen vazolardan çıkan bitkisel süslemeler yer almaktadır. Pencere alınlıklarının etrafı açık sarı zemin üzerinde açık siyah ve beyaz renklerde perde şekli işlenmiştir (Foto. 252-253).

Fotoğraf 252-253: Osmangazi Türbesi Kapı Süslemesi ve Pencere Süslemesi

Fotoğraf 254: Osmangazi Türbesi Konsol Süslemeleri

Türbenin zemini mermerden yapılmış ve üzerinde en gösterişlisi Osmangazi'ye ait olan on yedi sanduka yer alır. Osmangazi'nin sandukasının üzerindeki kadife örtü sim işlemeli olup Arapça yazıları ve bitkisel motifleri bulunur. Sandukanın etrafını çevreleyen şebeke sedef kakmalı, üzerinde oval madalyonun içinde ve aralarında bitkisel motiflerden oluşan süslemeler mevcuttur (Foto. 255-256).

Fotoğraf 255-256: Osmangazi Sandukası ve Sanduka Örtüsü

4. 5. 2. ORHANGAZİ TÜRBESİ

Yeri: Bursa'da, hisar içerisinde, Tophane'de bulunmaktadır.

Tarihçesi: Orhan Bey, Bursa'yı fethettikten sonra babasının vasiyetini yerine getirmiş onu Gümüşlü Kümbet diye adlandırılan binanın içine definetmiştir. Burada yer alan manastır kompleksinin bir bölümü Orhan Medresesine, bir bölümü de Fetih Camisi olarak Orhan Cami'ne dönüştürülmüş ve yıllarca burası Kaleiçi Orhan Cami olarak kullanılmıştır. Orhan Gazi de vefat ettikten sonra bu manastırın bir bölümüne defnedilmiştir.[354]

Türbenin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Hattat Şerif imzası bulunan levhada *"O (Allah) diri ve ebedidir. Sultan Osman Gazi oğlu cennet mekân Sultan Orhan Gazi hazretleri. Doğumu 680 (1281), cülusu 726 (1326), ölümü 761 (1360), saltanat müddeti 35, ömrü 81"* ifadesi bulunmaktadır.[355]

1674-1675 yıllarında Anadoluyu gezen Jacop Span ile George Wheler Bursa'yı ziyaret ettiklerinde Orhan Türbesi'ni incelemişlerdir. Seyyahların ifadesine göre "eski kilisenin görülmeye değer bir yapı olup içinin mermerle kaplı olduğundan ve yunan haçı şeklindeki kare yapının üzerinin de dört sütun tarafından taşınan kubbe ile kapatıldığını" ifade ederler.[356]

Semavi Eyice, Orhan Gazi türbesinin yunan haçı formunda, doğu kısmında apsisi bulunan dört paye veya dört sütun üzerinde yükselen kubbeli bir vaftiz veya martyrion binasından oluştuğunu bugünkü türbenin temellerinde yer alan döşeme mozaiğinden hareketle bu sonuca ulaşılmıştır.[357]

Albert Gabriel, fetihten sonra bu kilisenin camiye çevrildiğini daha sonrada Orhan Gazi ve yakınlarına ait türbe olduğunu ifade etmektedir. Charles Texier de bugünkü türbenin olduğu yerde eski kilisenin bulunduğunu apsisli, ortada dört sütuna oturan kubbeyle örtülü eski Bizans kilisesinin olduğunu belirtmektedir.[358]

Orhan Gazi Türbesi, 1801 yılındaki yangından sonra 1811'de mütesarrıf Aziz

---

[354]Doğan Yavaş,"Orhan Gazi Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 2007, 33, 389.
[355]Önkal, *Osmanlı Hanedean Türbeleri,* 77.
[356]Semavi Eyice, "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", 131.
[357]Eyice," Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", 131.
[358]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 77.

Ahmed Paşa tarafından esaslı onarım geçirmiştir.[359] 1855 depreminde, eser tamamen yıkılmış ve Abdulaziz tarafında 1863'te tekrar inşa ettirilmiştir.

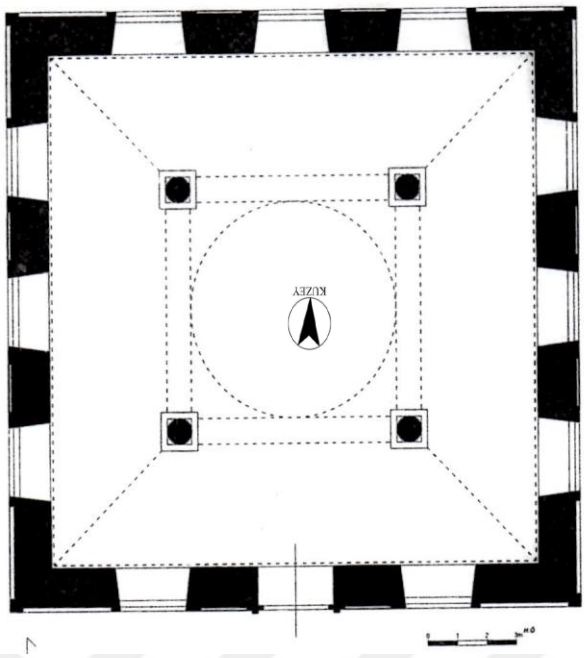
Plan ve Mimari Özellikleri: Kare planlı, üzeri kubbeyle örtülü, kesme taş malzemeden inşa edilmiş bir türbedir (Foto. 257).

16.80x16.80 m. ölçülerinde kare planlı türbenin duvar kalınlığı 1.30m.[360]'dir. Yapının üst kısmı, birbirine kemerlerle bağlanmış dört paye üzerinde yükselen kubbeli bir yapıdır (Çizim 30).

Fotoğraf 257: Orhangazi Türbesi Genel Görüntüsü

[359]Baykal, 53.
[360]Beşbaş-Denizli, 278.

Çizim 30: Orhangazi Türbe Planı[361]

Türbenin; kuzey, doğu ve batı cepheleri simetrik olarak inşa edilmiştir. Her bir cephede açılan pencere sayısı üç adettir. Pencereler yuvarlak kemerli, demir korkuluklu ahşap malzemeden yapılmıştır. Pencerelerin alınlıkları kesme taş malzemeden yapılmış olup alınlığın tam orta kısmında taştan akant yapraklı süslemesi bulunmaktadır.

Türbenin güney cephesi, giriş cephesi olarak düzenlenmiş olup cephenin tam ortasında mermer malzemeden yapılmış, iki yandan pilastırlarla sınırlandırılmış dilimli kemere sahip bir girişten ibarettir. Dilimli kemerin iç kısmında, demir korkuluk görülmektedir. Giriş kapısının iki yanında yuvarlak kemerli, demir korkuluklu pencereleri bulunmaktadır. Kemer alınlığın ortasında akant yapraklı süsleme yer almaktadır. Giriş kapısı üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Yapının beden duvarlarının köşelerinde, pilastırlara yer verilmiş olup gövdenin devamında silmelerle geçilen korniş yer almaktadır. Dışa taşkın konsollarla hareketlendirilen kasnaktan, kurşun kaplı kubbeye geçilmektedir. Kurşun kaplı kubbenin saçağının hemen altında kubbeyi çevreleyen taş konsollar bulunmaktadır. Türbenin üzerini örten kubbe, içten sivri kemerlerle birbirine bağlanmış dört sütun tarafından taşınmaktadır. Köşe geçişi olan pandantifler ile kubbeye geçilmekte olup

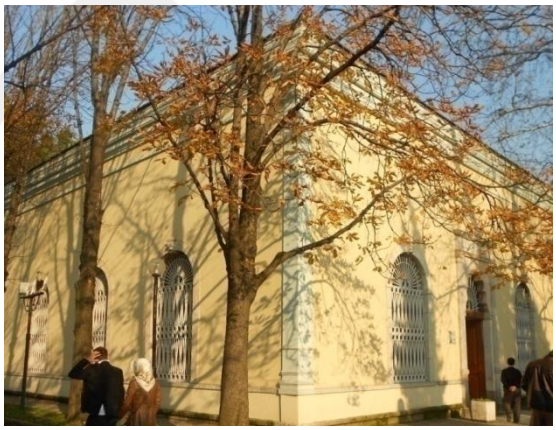
[361]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 73

kubbeyi çevreleyen diğer kısımlar ise beşik tonozla örtülmüştür (Foto. 258-260).

Fotoğraf 258: Orhangazi Türbe Giriş

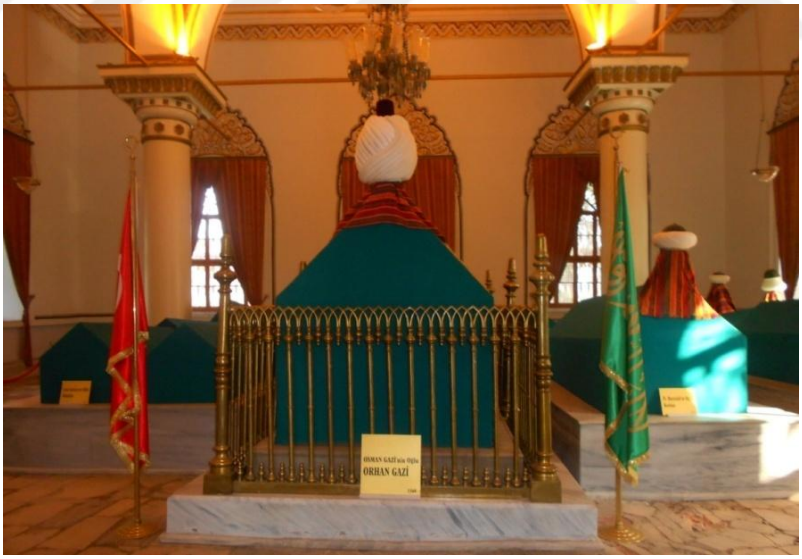
Fotoğraf 259-260: Orhangazi Türbesi Güney ve Doğu Cephesi ve Batı Cephesi

Kare plana sahip olan yapıda, dışarıdan sadece konsol, pilastırlar ve silmelerle hareketlendirme sağlanmışken, iç kısım beden duvarlarında, köşe geçişlerinde, kubbede, pencere kenarlarında, kapı ve pencere sövelerinde kalem işi süslemelere yer verilmiştir (Foto. 261).

Fotoğraf 261: Orhangazi Türbesi Kuzey Cephesi

Türbenin iç kısmında kubbenin altında 20 adet sanduka[362] bulunmakta olup ortada heybetli duran Orhan Gazi'nin kabridir. Sanduka; ahşap üzerinde simli kadife örtüsü olup etrafı pirinç parmaklıdır. Ayrıca Cem Sultanın oğlu Abdullah, Orhan'ın zevcesi Nilüfer, II. Beyazıt'ın oğlu Korkut, Kasım Çelebi, Musa Çelebi ve adları bilinmeyen birkaç mezar yapısı daha yer alır (Foto. 262).[363]

Fotoğraf 262: Orhangazi Türbesinde Yer Alan Sandukalar

Malzeme ve Teknik: Yapıda, mermer ve kesme taş malzeme kullanılmış, mermer malzeme; pencere alınlıklarında, sövelerde, kesme taş malzeme; pilastırlarda, kasnakta,

[362]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 78.
[363]Baykal, 54.

konsollarda, duvarlarda, metal malzeme; kubbede, ahşap malzeme; kapılarda kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Yapının dış kısmı; pilastırlar, silmeler ve konsollar ile hareketlendirilmek istenmiştir. Beden duvarı köşelerinde ve giriş kısmında pilastırlara, kasnakta konsollarla, kornişlerde ise silmelere yer verilmiştir. Pencere kemerlerinin üst kısmında tam ortasına denk gelecek yerde akant yapraklı kilit taşları yer almaktadır.

Türbe iç kısmında kubbeyi taşıyan sütunlar tuğladan örülmüş olup sıva ile kaplanarak mermer süsü verilmek istenerek yağlı boya ile boyanmıştır.[364] Sütunların başlıkları korint yapraklarla süslenmiştir. Kubbeye geçişte kullanılan pandatiflerin iç kısmında panolar içerisinde; sarı, kahverengi ve beyaz renklerle yapılmış madalyonu iki yandan çevreleyen, barok karekterli akant yapraklar yer almaktadır. Kubbenin orta kısmı merkezde yer alan bir çiçek motifi ve etrafına sıralanmış pano süslemelerden oluşmaktadır. Pano içlerinde, yine barok üslüpta akant yapraklı süslemeler kalem işinden; kahverengi, sarı ve beyaz renkte yapılmıştır. Panoları çevreleyen bitkisel bir kuşakla kubbe süslemesi sonlanmaktadır (Foto. 263).

Orta kısım ile duvarlar arasında kalan bölüm tonoz örtülü ve tonozların kesiştiği bölümleri belirleyen hatlar süslemeye dâhil edilmiştir. İç kısımda, beden duvarların bittiği yerde yapıyı çevreleyen kahverengi zemin üzerine sarı ve beyaz renklerde yapılmış süsleme kuşağı bulunmaktadır (Foto. 264-266).

Fotoğraf 263: Orhangazi Türbenin İç Mekan Süslemesi

[364] Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 270.

Fotoğraf 264-265: Orhangazi Türbe Üst Örtüsü ve Türbe İç Kısmı

Fotoğraf 266: Orhangazi Türbe Sütun Detayı

Türbe içinde yer alan pencerelerin üst kısımlarında kahverengi ve sarı renkte yapılmış simetrik olarak barok karakterli, kıvrık yaprak motifleri ve bir demet çiçek motifli kalem işi süslemeler bulunmaktadır

Türbe zemininde açık şekilde görülen döşeme mozaiklerinden ilk basedenler 18. yy sonlarında buraya ziyarete gelen gezginlerdir. 1779 yılında İtalyan rahip Dominique Sestini harikulade bir mozaik olduğunu, 1795 yılında Jacques Dallaway, 1835 yılında Hamilton, 1836 yılında da Mis Pardoe yapıyı gezerek bahsetmişlerdir. Orhan Gazi Türbesi'nde, Bizans devrindeki orijinal döşemeden kalan bölümlerin, beş mozaik

panonun kalıntıları ile bunların arasında yer alan bazı büyük mermer ve renkli taş levhalardan ibarettir. Mozaik panoların büyük kısmı, yapının batı kısmında yer almakta olup doğu kısmın zemini tamamen yok olmuş sandukaların altında kalmıştır.[365]

Döşeme mozaiklerinde sarı-pembe ve kırmızı-pembe oalitli kalker, yeşil serpantin taşı, kırmızı-beyaz-siyah kireçtaşı, kırmızı-beyaz renkli profir taşı, beyaz-siyah mermer, gri damarlı beyaz mermer malzeme kullanılmıştır. Mozaiklerde; haç motifi ve antrolac (düğüm) gibi süslemeler yer almaktadır (Foto. 267-268).[366]

Fotoğraf 267-268: Orhangazi Türbesi Mozaik Süsleme ve Mozaik Süsleme Detayı

[365]Yıldız Demiriz, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri,* 16.
[366]Yaşar Selçuk Şener, Derya Şahin, *Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi Mevcut Korunma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler*, 47.

4. 5. 3. ORUÇ BEY TÜRBESİ

Yeri: Bursa'da, Kale içerisinde, Oruç Bey caddesinde bulunmaktadır.

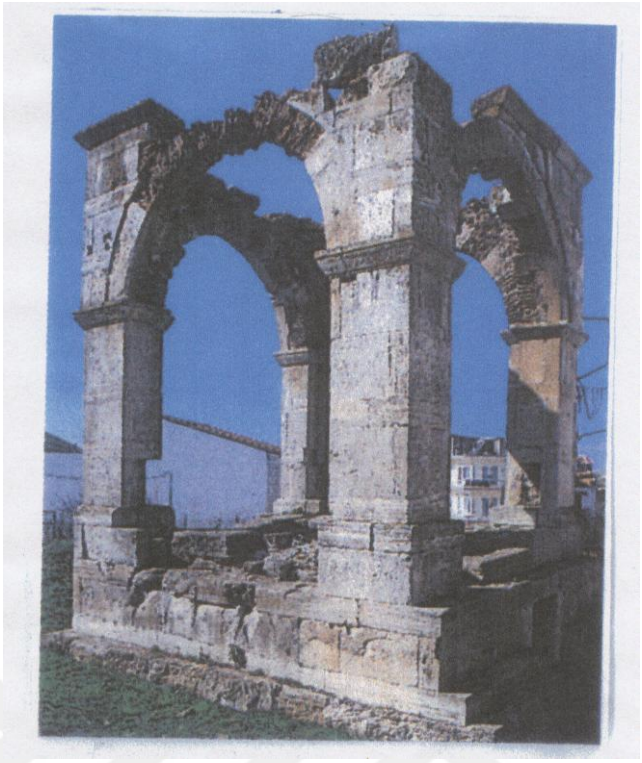
Tarihçesi: Oruç Bey ünlü bir komutan ve devlet adamıdır. Kara Timurtaş Paşa'nın oğludur. Timurlenk olayından sonra Süleyman Paşa'nın yanında bulunmuştur. 2. Murad zamanında vezir olmuştur. Oruç Bey 1424 yılında Bursa'da vefat etmiştir.[367] Yapılan araştırmalar sonucu Oruç Bey Türbesi 2008 yılında restorasyon geçirerek yenilenmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Günümüzde türbe, kaliteli kesme taş malzemeden kare planlı, açık türbe plan tipolojisinde inşa edilmiştir (Foto. 269). Türbenin beden duvarları sekiz ayak üzerinde yükselen yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan bir düzenlemede yapılmıştır (Çizim 31-32). Fakat 2008 yılında yenilenmeden önceki orijinal halinde türbe kare planlı dört ayak tarafından taşınan kemerlerle birbirine bağlanmış ve üst kısmıda kubbeyle kapatılmıştır (Foto. 270).

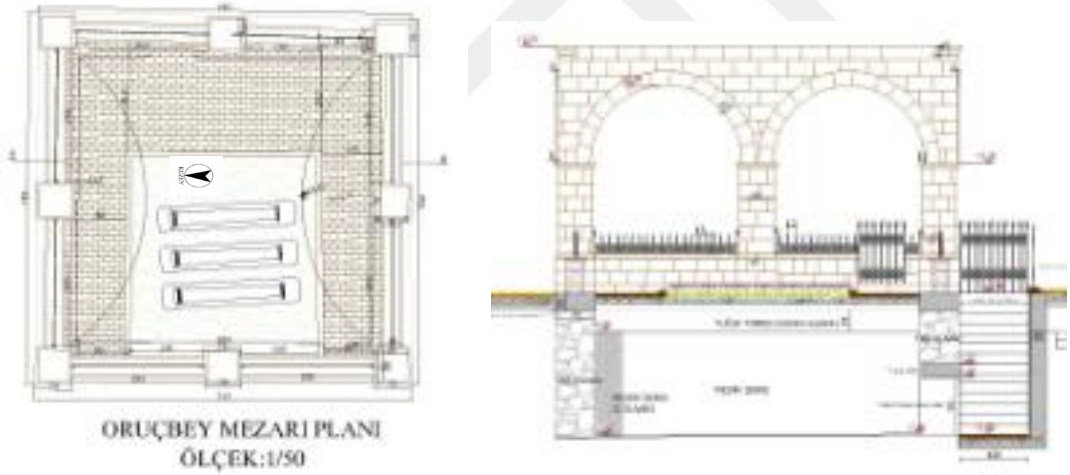

Fotoğraf 269: Türbe Genel Görüntüsü

[367]Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, 4, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2009, 14.

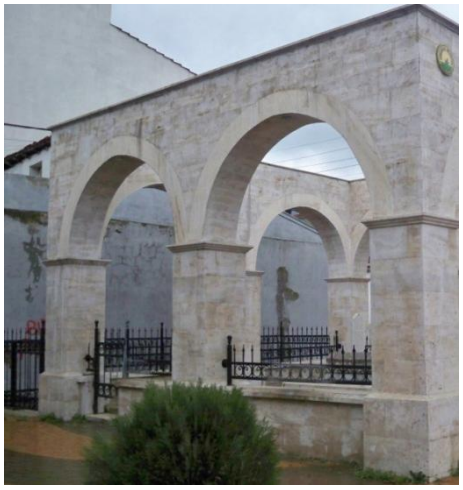
Fotoğraf 270: Oruç Bey Türbesi Eski Hali

Çizim 31-32: Oruç Bey Türbe Planı ve kesiti[368]

Yapının üstü açık yapılmış olup yuvarlak kemer açıklıkların arasında metal korkuluklar yer almaktadır. Türbenin orta kısmında, mermer zemin üzerine oturtulmuş üç adet sanduka yer almaktadır (Foto. 271-272).

[368] Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü

Fotoğraf 271- 272: Oruç BeyTürbe Kemer Detayları ve Türbe Sandukaları

Türbenin altında merdivenlerle inilen, sivri kemeli bir açıklıktan geçerek tonoz örtülü mezar odasına ulaşılmaktadır (Foto. 273-274).

Fotoğraf 273: Oruç Bey Mezar Oda Kapısı

Fotoğraf 274: Oruç Bey Türbesi Mezar Odasına Giriş

Malzeme ve Teknik: Malzeme olarak, türbenin mezar odasında tuğla ve taş malzeme, türbede ise kaliteli kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Türbede herhangi bir süsleme öğesine rastlanılmamıştır. Karşı duvarda 2008 yılındaki yenilemede yapılan orijinal olmayan Oruç Bey rölyefi yer almaktadır (Foto. 275).

Fotoğraf 275: Oruç Bey Rölyefi

4. 5. 4. ÜFTADE TÜRBESİ

Yeri: Pınarbaşı semtinde, Üftade Caminin karşısında yer alır.

Tarihçesi: Türbe 989 H. (1589) yılında vefat eden Üftade Mehmet Muhiddin için yaptırılmıştır. Oğulları Mustafa, Mehmed, Hayreddin, Ahmed'e ait sandukalar ile dokuz ahşap kabir bulunmaktadır. Türbe 1819 yılında Nuri Paşa'nın Haznedarı Mustafa Ağa tarafından onarılmıştır.[369] Türbe giriş kapısı üzerinde altı satırlık kitabesi yer almaktadır.

Kitabesinin okunuşu şu şekildedir.[370]

خل ف ت ابد دولـ مجـ يد حان جـ يهن بـ اذ ين

موزي شوكت و شان سـ پدارى رزا پـ ا شا

زيـ ا رت قـ صديـ نه مـ بـ ني ايـ دذ ج بـ ر سايـ ي تـ شريـ ف

ولـ وب اتـ رب احل الـ لعح سرتـ اپـ ا جـ بـ يـ ذ فر سا

كـ و ردوگـ يم قـ بل كـ اه اهى جـ لوت بـ ر افـ تاده

قـ رذ ي اذهـ يدام اولـ موش اوا ال كـ عـ بت اولـ يا

يـ ده ذ عـ قي هـ يمم تـ ين ما سروفـ ا سا سـ يـ ندان ا دوپ تـ جد

ي كـ وذ بو-اولاداد وه فـ رمافـ يزيـ لجـ لب

بـ و اول قـ وتـ بول هـ يمم قـ او سي مواززامديـ ر كـ ي دركـ اهى

ماهلـ لي سجددي ر كـ رروبـ يان ار شدان وا لا

بـ و اول راوذ اقـ تـ يـ ناز لاذ ي جودي هـ يممديـ ركـ يم

ادر ادذ ا زوبـ اب ي فـ يزحمها سـ سـ يـ يت اوذ قا

بـ ودوربـ ي شوپـ هـ لا هوفـ ون عـ لـ يهم سـ يررير نا مازهو

لاهم يـ هزذ ون اثـ اري زواره اولـ ور پـ يداو

ايـ در روهسود كـ ايـ نر شـ ته هلوفـ ى هوزذ ودور آن

فـ قط سـ يدق وخـ لوس ايـ سـ تر بـ و شاه مـ لك ا سـ تـ يغـ نا

معـ نوى صورد ضاتـ ى محـ يط اولـ سون پـ را سرفـ يو

[369] Beşbaş, Denizli, 292.
[370] Beşbaş-Denizli, 292.

دلى بـ عـني كـ يم اولـ ڈنى اقـ دم بـ ا ارب و سا

او رتـ ب حمدنـ لـ يـ لـ له بـ ولـ دي رفـ عت طاق ا سى

عـ لواو قـ درنـ ه ر شك اتـ س لايـ يق

لـ يه ڈ ناحاذ ي قـ دي مى ذايـ ق احـ قربـ و شـ و ق

ايـ كـي تـ ارحى ڈ بت ايـ تدي جواحردن دخى اعلا

شكلدكپ هدات ا فب ي ج ح ان ا ف ت ا ه پ ك د ل ك ش ١٢٥٩ ي پ ا ي پ ل ي د ى م ش ه د ي ط ق ب ب ي

لاابون لـيفـرص مم ح ودوج پـوپـا اشاپ ازر ١٢٥٩

Hilafet Abdülmecid Han Cihanbanın

Muizz-i Şevket-ü şan sipihdarı Rıza Paşa

Ziyaret kasdına mebni edince Bursa’yı teşrif,

Olub etrab-ı ehl-ullah sertapa cebinfersa

Gördüğüm kıblegah-ı ehl-i celvet bir üftade,

Karin-i inhidam olmuş vala Ka’be-tül ulya

Esasından edüp tecdide nakd-ı himmetin masruf

Bu güne celb-i feyzile oladad ve ferma

Bu ol kutbül-himem gavs-i muazzamdır ki dergâh

Mahall-i secdedir kerrubeyane arşdan vala

Bu ol ravnaktınaz lanei cud-i himmedir kim

Eder edna zübabı feyzhemhassiyet uneka

Budur bi şüphe la hevfün aleyhim sırrına mazhar

Velahüm yahzenün asarı züvvare olur peyda

Eder rühsud-ü kainreşte havf-i hüzündür an

Fakat sıdk-ı hulus ister bu Şah Melek istiğna

Fiyuzatı muhit olsun seraser manevi suri

Dil-i baniyi kim olmuştu akdem ba ederusa

O rütbe hamdenlillah buldu rif'at tak vakası

Uluv-vü kadrine reşk etse layık

Bu şevkile sena-han kadim zaik-ı ahkar

İki tarih sebet etti cevahirden dahi ala

Yapıldı meşhed-i kutb-i cihan Üftade pek dikleş 1259.

Rıza Paşa etüp cud-ü himem sarfile nev bala 1259.

Türbenin, batı duvarında yer alan kitabesinde ise;

ذ اق ي ادي لجك ددي م اذ ا ت اريه

ي ن كوط بو سن ٨٨٩كوچو اوف تاد ب ور سان

Nakdi edilecek dedim ana tarih

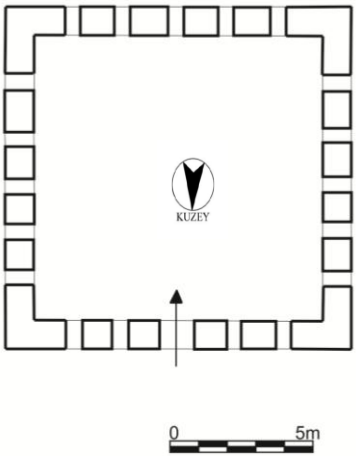
Göçü Üftade Bursa'nın kutbu sene 988.[371]

Plan ve Mimari Özellikleri: Türbe dıştan yaklaşık 12,10x12,14[372]m. ölçülerinde kare planlı bir yapıdır (Foto. 276). Yapının üst örtüsü düz ahşap çatıyla örtülüdür (Çizim 33).

Fotoğraf 276: Üftade Türbesi Giriş Cephesi

[371] Beşbaş-Denizli, 292.
[372] Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürülüğü, Röleve Analiz Raporu.

Çizim 33: Üftade Türbe Planı

Türbenin, kuzey, güney, doğu ve batı cephelerinde açılmış pencere açıklıkları yer almaktadır. Güney, doğu ve batı cephelerinde aynı simetrik düzende açılmış basık kemerli, dikdörtgen formlu, demir şebekeli ahşap pencere açıklıkları görülmektedir (Foto. 277-278)

Türbeye giriş kuzeyde yer alan mermerle sınırlandırılmış çift kanatlı ahşap kapıyla sağlanmakta olup giriş kapısının üzerinde çıkmalara oturan konsol yer almaktadır. Girişin üst kısmında dikdörtgen panolar içinde beyaz mermer üzerine, yeşil renkli zeminde sarı renklerle yazılmış inşa kitabesi bulunmaktadır. Giriş kapısının iki yanında ikişer adet basık kemerli, dikdörtgen şekilli, demir parmaklıklı pencere açıklıkları bulunmaktadır (Foto. 279).

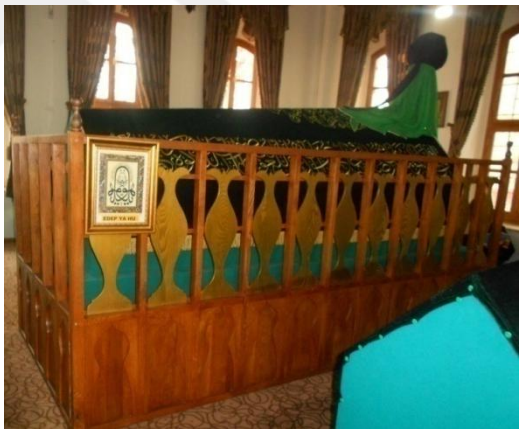
Fotoğraf 277-278: Üftade Türbesi Batı Cephesi ve Güney ve Doğu Cephesi

Fotoğraf 279: Üftade Türbe Girişi ve Kitabesi

Türbenin içerisine kuzey yöndeki açıklıktan girildikten sonra, Şeyh Muhiddin Üftade, Üftade'nin evlatları Mustafa, Ahmet, Mehmet, Hayrettin ve adları bilinmeyen ahşap sandukalar yer almaktadır. Türbenin üst kısmı ahşap bir tavanla kapatılmış olup yapının beden duvarları sade düzenlenmiştir (Foto. 280-281).

Fotoğraf 280-281: Üftade Türbe İç Kısmı ve Şeyh Muhiddin Sandukası

Malzeme ve Teknik: Türbenin beden duvarlarında taş malzeme kullanılmış üzeri sıvayla kapatılmıştır. Yapının giriş kapısı etrafında mermer malzeme, tavan, pencereler ve kapı da ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Türbe süsleme açısından oldukça sade düzenlenmiştir. İç kısmında ahşap tavanın ortasında kare içerisinde çiçek motifleri bulunmaktadır. Ayrıca türbe girişin iki yanındaki frizler üzerine lale motifleri yer almaktadır.

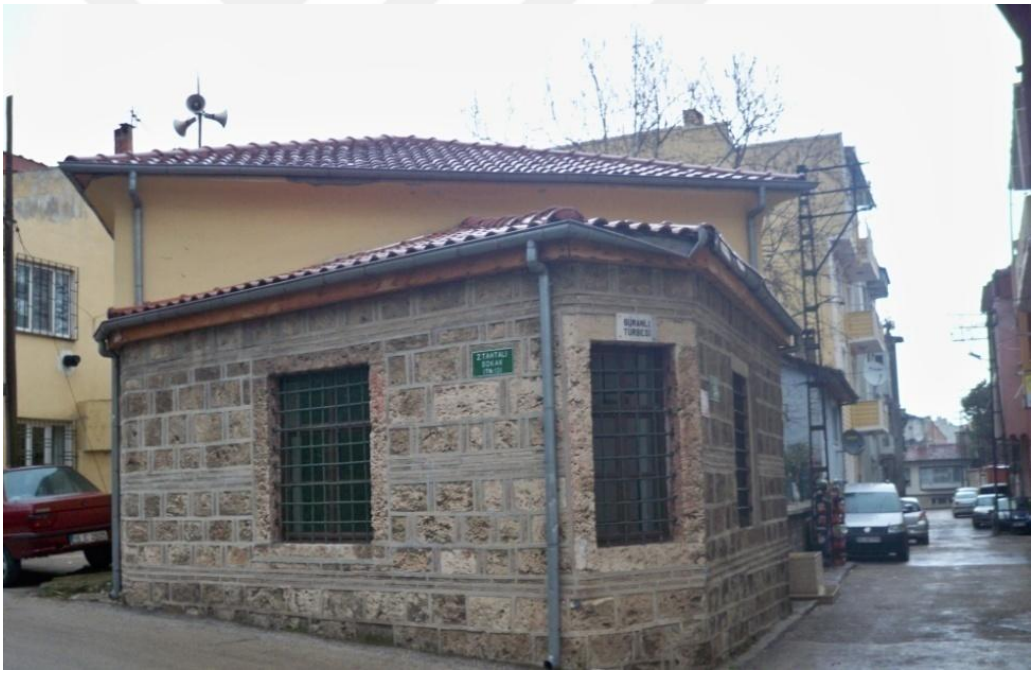
4. 5. 5. GÜRANLI (YEŞİL) TÜRBE

Yeri: Bursa'da, Kale içinde Güranlı sokakta bulunur.

Tarihçesi: Hüseyin adlı biri Erzincan'ın Güranlı Köyünden gelip Bursa'ya yerleşmiş ve 1595 yılında vefat edince bu türbeye defnedilmiştir.[373]

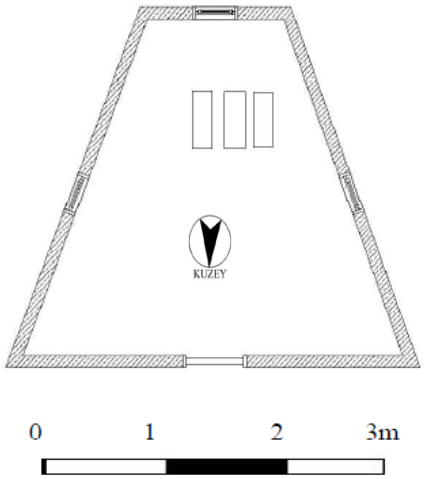
Plan ve Mimari Özellikleri: Güranlı Mescidin güney duvarına bitişik olarak inşa edilen türbe düzgün olmayan dörtgen formunda kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto. 282).

Türbenin doğu ve batı pencerelerinde dikdörtgen şekilli demir parmaklıklı pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Yapının güneydoğu köşesi pahlanmış olup bu kısımda da uzun dikdörtgen şekilli pencere açıklığı bulunmaktadır (Çizim 34).

Fotoğraf 282: Türbe Genel Görüntüsü

[373]Baykal, 63.

Çizim 34: Güranlı Türbe Planı[374]

Türbeye giriş, bitişiğindeki mescidin güney cephesinde mihrabın yanında açılmış dikdörtgen formlu bir kapı açıklığından ulaşılmaktadır. Türbenin içerisinde Hüseyin Erzincanlıya ve başka iki kişiye ait sandukalar bulunmaktadır.

Türbenin üzeri düz damla örtülü olup dıştan kırma kiremit çatıyla kapatılmıştır. Türbede çatı saçak ve gövde kısımlarından oluşan üçlü kademe görülmektedir (Foto. 283-286).

Fotoğraf 283: Türbe Güney, Batı, Doğu Cephesi

[374]Gökarslan, 201.

Fotoğraf 284-285: Türbe Pencere Açıklıkları ve Türbe Giriş Kapısı

Fotoğraf 286: Türbe İç Kısmında Yer Alan Sandukalar

Malzeme ve Teknik: Türbe beden duvarları taş ve tuğla malzemeden yapılmış olup tuğlaların ara kısımlarda dikey, yatay olarak yerleştirildiği görülmektedir. Doğu cephede yer alan pencere açıklığının etrafı mermer kaplamalıdır. Kapıda, pencere kenarlarında ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Güranlı Türbesinin iç ve dış kısmında herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

4. 6 . HAMAMLAR

4. 6. 1. ESKİ – YENİ ORHAN HAMAMI

Yeri: Kale içinde, Orta Pazar'da Oruç Bey caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapıda, kitabe bulunmasa da, inşa tarihinin Orhan Gazi'nin kaledeki cami ve medreseyi yaptırdığı H. 738/M. 1337 tarihli olduğu ileri sürülmektedir. Hamam da esasen bu medreseye vakıfdır.[375]

Tarihi Oruç Bey Hamamı olarak kullanılmakta olsa da gerçek Oruçbey hamamının yıkıntısı aynı sokak üstünde biraz ileride yer almaktadır.[376]

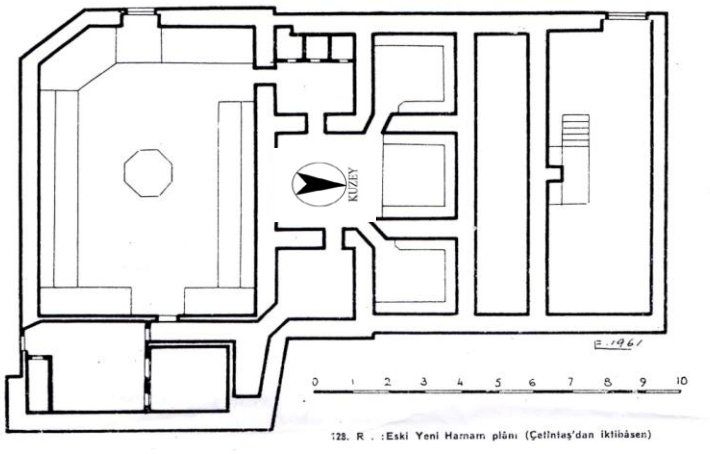
Plan ve Mimari Özellikleri: Tek fonksiyonlu hamam şeklinde düzenlenmiş olup günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır (Foto. 287).

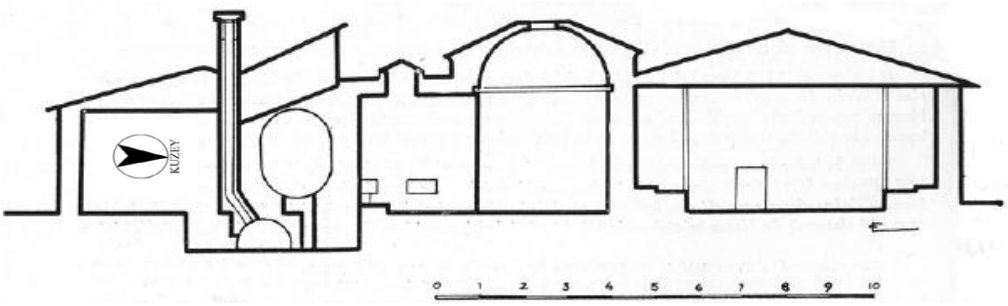
Fotoğraf 287: Eski-Yeni Orhan Hamamı Genel Görüntüsü

Kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir alana oturan hamam, dikdörtgen planlı, soğukluk, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımlarından meydana gelmektedir (Çizim 35-36).

[375]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 138.
[376]Baykal, 40.

Çizim 35: Eski-Yeni Orhan Hamamı Planı[377]

Çizim 36: Eski-Yeni Orhan Hamamı Kesiti[378]

Yapının beden duvarları onarımlardan sonra sıvanmış durumdadır. Doğu cephe, giriş cephesi olup geniş dikdörtgen içerisinde iki kanatlı ahşap kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısının üzerinde dikdörtgen şekilli ahşap penceresi yer almaktadır. Girişin güney yönünde yine dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı görülmektedir.

Hamamın kuzeydoğu cephesi pahlanmıştır. Bu kısmın üzerinde yan yana uzun dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yapının kuzey cephesinin beden duvarlarının üst tarafında beş adet dikdörtgen şekilli pencere yer almaktadır. Hamamın batı cephesinde bitişik konutlar yer almakta olup güney cephesinde ise külhan kısmı bulunmaktadır.

[377] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 112.
[378] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 112.

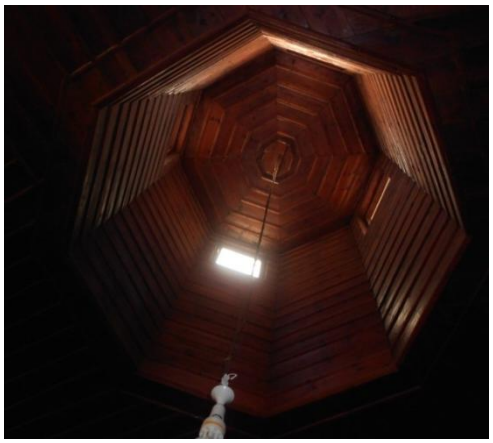
Yapıya doğu eksende yer alan kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Doğu-batı doğrultulu, dikdörtgen planlı, kuzeydoğu köşesi pahlanmış ve batısında depo olarak kullanılan bu kısım hamamın soyunmalık bölümüdür. Bu alanda ahşaptan yapılmış iki katlı bir dolanma yeri ve yine ahşaptan yapılmış küçük soyunma hücreleri mevcuttur. Soyunmalık kısmının üzeri diğer kısımlara göre daha yüksek tutulmuş olup düz tavanlıdır. Ortasında kubik tarzda bağdadi feneri bulunmaktadır. Soyunmalık kısmının üzeri ahşap tavanla örtülüdür (Foto. 288-291).

Fotoğraf 288- 289: Eski-Yeni Orhan Hamam Giriş Kapısı ve Soyunmalık Örtüsü

Fotoğraf 290-291: Eski-Yeni Orhan Hamam Soyunmalık Kısmı ve Kubbesi

Soyunmalık bölümünün güney tarafından açılan bir kapıyla kare planlı, kubbeyle örtülü ılık kısımına geçilmektedir. Ilıklığın doğu kısmına üç tane helâ yerleştirilmiştir (Foto. 292). Kubbeye üçgen sırasıyla geçilmekte ve kubbenin ortasında dört ışık gözü bulunmaktadır.

Fotoğraf 292: Eski-Yeni Orhan Hamam Tuvaletler Kısmı

Ilıklık bölümünün batı yönünde bir kapı açıklığıyla, kare planlı sıcaklık kısmına geçilmektedir. Sıcaklık kısmı güney yönden eyvanla genişletilmiştir. Sıcaklığın üzeri köşe üçgenleriyle geçilen kubbeyle kapatılmış ve ortasında açılan dört ışık gözüyle de aydınlatılmaktadır. Güneydeki eyvanın üst kısmı ise beşik tonozla örtülmüş olup iri bir ışık gözü yer almaktadır (Foto. 293-294).

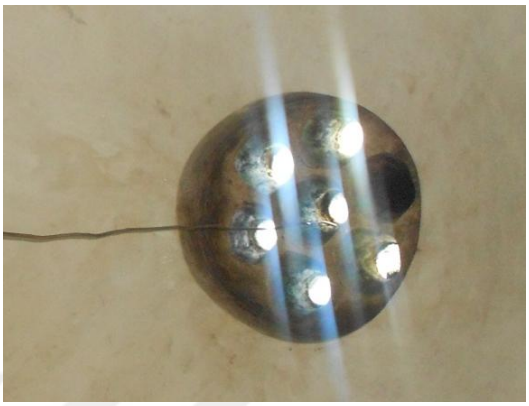

Fotoğraf 293-294: Eski-Yeni Orhan Hamam Sıcaklık Kısmı ve Kısmı Köşe Geçişi

Sıcaklık kısmının batısına ve doğusuna yerleştirilmiş üç halvet hücresi bulunmaktadır. Halvet hücrelerinin giriş kapıları çapraz eksende açılmıştır. Güneydoğu ve güneybatı yönlerde yer alan halvet hücreleri kare planlı üzerleri üçgenlerle geçilen kubbeyle örtülü ve kubbe ortasında ışık veren gözler bulunmaktadır. Batı yönde yer alan

halvet hücresi ise kare planlı olup üzeri pandatiflerle geçilen bir kubbeyle örtülmüş ve kubbesinde mekânı aydınlatan ışık gözleri yer almaktadır (Foto. 295-296).

Fotoğraf 295-296: Eski-Yeni Orhan Hamamı G.doğu ve G.batı Hücre Tepe Açıklığı

Sıcaklığın arka kısmında yani güney yönünde dikdörtgen şekilli üzeri tonozla örtülü su deposu olarak kullanılan bir bölüm bulunmaktadır. Su deposunun devamında ise güneyinden bir kapıyla ulaşılan üzeri çatıyla kapatılmış külhan kısmı yer almaktadır.

Malzeme ve Teknik: Hamamın beden duvarları sıvalı olup alt kısmında moloz taş veya tuğla malzeme kullanılmıştır. Ahşap malzeme soğukluk kısmında, sekilerde, üst örtüde, kapıda ve pencerelerde, mermer malzeme; sıcaklık bölümünde, halvet hücrelerinde kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Hamamın iç ve dış kısmında herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

4.6.2. İBRAHİM PAŞA HAMAMI

Yeri: Kale içinde, Devlet Hastanesinin yanında yer alır.

Tarihçesi: Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından henüz Çelebi ve Yıldırım Vakıfları mütevellisi iken inşa ettirilmiştir. Bursa hamamları risalesine göre hamam, zevcesi olan fenarilerden Şah Bey-zade Muhyiddin Bey'in kızının parasıyla yaptırılmıştır.[379]

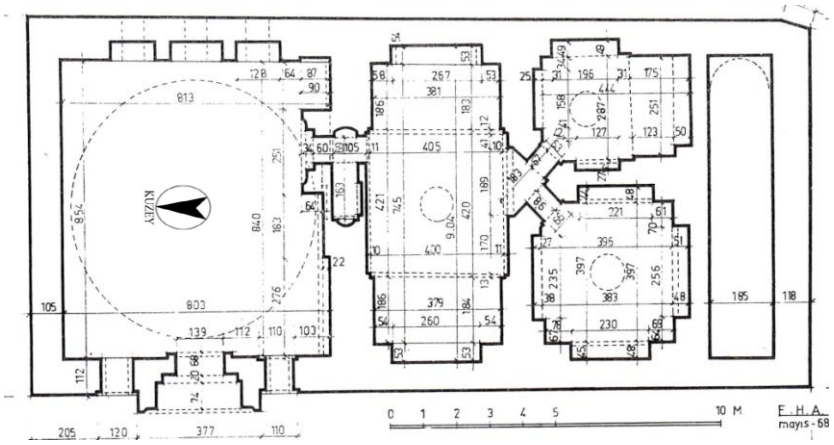
Günümüzde Tophane Endüstri Meslek Lisesi'nin bahçesinde yer almakta olup şu an kilitli durumdadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Tek fonksiyonlu, hamam olarak kesme taş malzemeden inşa edilen yapı, kuzey-güney doğrultusunda bir alana oturmaktadır (Foto. 297). Dikdörtgen planlı hamam, soğukluk, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır (Çizim 37-38).

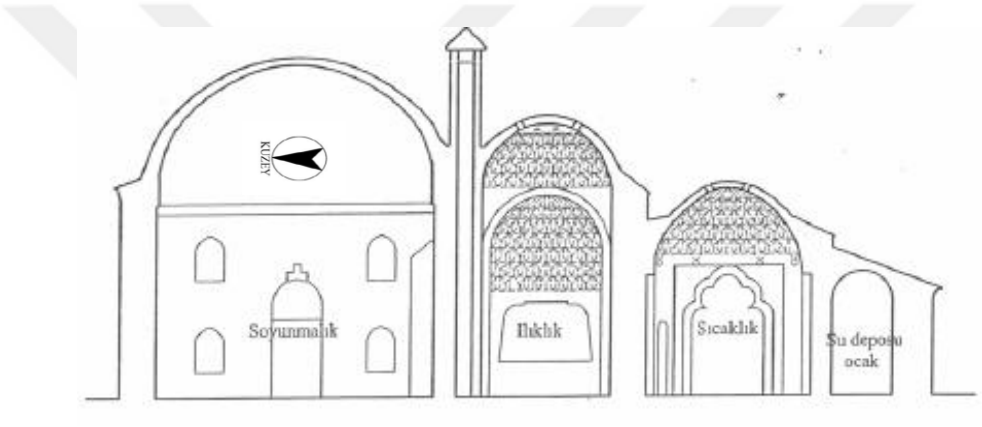

Fotoğraf 297: İbrahim Paşa Hamam Genel Görüntüsü

[379]Ayverdi, *Osmanlı Devri Mimarisinin İlk Devri*, 139.

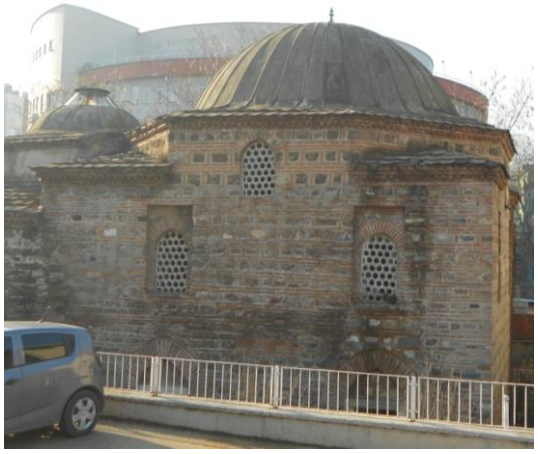
Çizim 37: İbrahim Paşa Hamam Planı[380]

Çizim 38: İbrahim Paşa Hamam Kesiti[381]

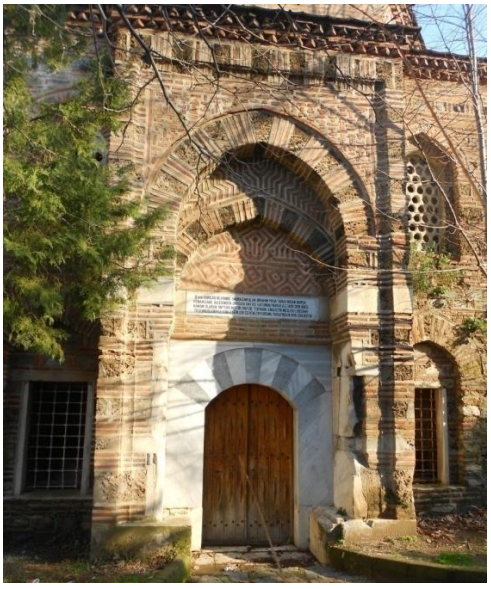
Yapının, kuzey, batı ve doğu cephelerinde pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuzey cephesi kesme taş malzemeden düzenlenmiş olup beden duvarları üzerinde üç adet pencere açıklığı yer almaktadır. Çift katlı pencere sisteminde, alt katta açılan pencereler dikdörtgen içerisinde sivri kemerli, alçı şebekelidir. Üst katta açılan pencere ise sivri kemerli olup açlı şebekelidir. Doğu cephesinde ise üç katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Alt tarafta açılan iki adet pencere tuğladan sivri kemer alınlık içerisinde, dikdörtgen şekillidir. Orta kattaki iki adet açıklık ise dikdörtgen içerisinde sivri kemerli, alçı şebekeli, üst kattaki tek adet pencere ise kemerli, alçı şebekeli olarak düzenlenmiştir (Foto. 298-299).

[380]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 139.
[381]Seda Kula Say*, Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007, 279.

Fotoğraf 298-299: İbrahim Paşa Hamamın Kuzey Cephesi ve Doğu Cephesi

Hamamın batı cephesi giriş cephesi olup ortada hafif dışa taşırılmış taç kapı mahiyetindedir. İç içe geçmiş iki sivri kemerin alt kısmında kapı açıklığı yer almaktadır. Giriş kapısı mermerden yuvarlak basık kemerli olup üst kısmında sonradan düzenlenen alana beyaz zemin üzerine siyah harflerle yazılmış tarih levhası yer almaktadır. Girişin iki yanında sivri kemer alınlıklı dikdörtgen şekilli iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Kapının üst tarafında ise sivri kemerli, alçı şebekeli pencereler görülmektedir (Foto. 300)

Fotoğraf 300: Hamam Girş Kapısı

Hamama batı tarafında bulunan kapı açıklığından giriş sağlanmakta olup bu kısım hamamın soğukluk bölümüdür. Soyunmalık kısmının beden duvarları hamamın

geneline kıyasla oldukça yüksek tutulmuştur. Soyunmalığın ortasında mermerden fiskiyeli sekizgen bir havuzu bulunmaktadır. Soyunmalık bölümü kuzey, doğu ve batı cephelerde açılmış pencerelerle aydınlatılmaktadır. Soyunmalığın kuzey cephesinin ortasında niş açıklığı bulunmaktadır. Soyunmalık kısmının beden duvarları üzerinde çok dilimli kör nişler yer almaktadır. Bu kısmın üzerini örten tek kubbeye prizmatik üçgenlerle geçiş sağlanmıştır (Foto. 301-303).

Fotoğraf 301-302: İbrahim Paşa Hamamı Soğukluk Kısmı ve Soğukluk Kısmı Nişleri

Fotoğraf 303: İbrahim Paşa Hamamı Soğukluk Kısmında Bulunan Havuzu

Sivri kemerli bir açıklıktan, dikdörtgen şekilli, orta kısmı iki taraftan yine sivri kemerlerle sınırlandırılmış ve üzerinde stalaktit düzenlemeli bir kubbeyle kapatılan ılıklık bölümüne geçiş sağlanır.

Ilıklık bölümünde yer alan sivri kemerli mukarnas kavsaralı olan çapraz kapılardan halvet hücrelerine geçiş sağlanmaktadır. Halvet hücrelerinde sol tarafta yer

alan kare planlı üzeri yedi sıra mukarnas kubbeyle kapatılmış ve yuvarlak tepe açıklığı bulunmaktadır. Diğer dikdörtgen şekilli halvet hücresi ise sağ tarafta yer almakta ve sekiz sıra mukarnas bir kubbeyle örtülü ve tepesinde yuvarlak açıklık görülmektedir. Halvet hücre duvarlarında dilimli sivri kemerler yer almaktadır (Foto. 304-308).

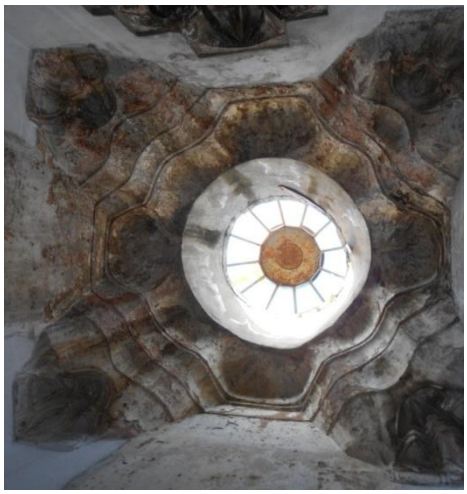

Fotoğraf 304-305: İbrahim Paşa Hamamı Ilıklık Kısmı ve Ilıklık Kısmı Kubbesi

Fotoğraf 306: İbrahim Paşa Hamamı Halvet Hücrelerine Geçiş Kapısı

Fotoğraf 307-308: İbrahim Paşa Hamamı Halvet Kısmı Kubbesi ve Kubbesi

Hamamın güneyinde ise dikdörtgen şekilli, batı ve güneyinde sivri kemerli açıklıkları bulunan külhan kısmı yer almaktadır (Foto. 309).

Fotoğraf 309: İbrahim Paşa Hamamı Külhan Kısmı

Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarlarında kesme taş ve aralarda tuğla malzeme kullanılmıştır. Kemerlerde tuğla malzeme, giriş kapısı etrafında mermer malzeme, kapı ve pencere de ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Hamamın girişi taç kapı mahiyetinde tuğlanın farklı şekillerde dizilmesiyle yapılmış, dikdörtgen çerçeve içerisinde iç içe geçmiş sivri kemerli kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısının iki yanı mermer kaplamalı olup beden

duvarlarının üst kısmı ve kubbe etekleri kirpi saçaklıdır (Foto. 310-311). Sıcaklık ve halvet hücrelerinin üzerini örten mukarnas süslemeler yer almaktadır. Hamamın içerisinde halvet hücresinin duvarında, C ve S kıvrımlı, pano içerisinde karşılıklı iki hayvan figürlü manzara resmi şeklinde duvar resmi yer almaktadır. Yuvarlak panoların uç kısımlarından bitkisel süslemeler çıkmaktadır (Foto. 312-313).

Fotoğraf 310: İbrahim Paşa Hamam Kubbe Görüntüsü

Fotoğraf 311: İbrahim Paşa Hamam Giriş Kapı Detayı

Fotoğraf 312-313: İbrahim Paşa Hamamı Duvar Süslemeleri

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Osmanlılar bağımsız bir beylik kurduktan sonra 1299'da İznik şehrini ele geçirerek hükümet merkezini oraya taşımışlardır. Bursa başkent olunca, burada camiler, medreseler, hanlar, türbeler ve hamamlar gibi dini ve toplumsal kurumlar inşa edilerek şehir kurulmaya başlanmıştır. Bursa üslubu Selçuklu ve Beylikler devri mimarisinin devamı olmakla birlikte onlardan hayli farklarla ayrılmaktadır ve Türk sanatında ondan önceki mimari eserlerde görülmeyen bazı yeniliklerle kendine özel bir karakter kazanmıştır.[382]

Bu araştımada, Bursa'da Kale içerisinde yer alan erken Osmanlı döneminde inşa edilen, on beş adet cami ve mescit, bir adet medrese, bir adet tekke, bir adet darûlkûrra, beş adet türbe ve iki adet hamam incelenmiştir. Tespit edilen eserler, katalog bölümünde detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Değerlendirme bölümünde incelenen eserler; plan ve mimari, malzeme, yapı elemanları ve süslemeden oluşan dört başlık altında kısaca değerlendirilmeye çalışılacaktır. Yöntem olarak eserler, türlerine göre gruplandırılarak, kendi içerisinde ele alınacaktır.

5.1. CAMİLER VE MESCİTLER

5.1.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Bursa'da kale içinde yer alan ve incelenen cami ve mescitler plan bakımından yedi adet tek kubbeli, yedi adet düz tavanlı, bir adette ulu cami planlıdır.

Alaaddin Bey Cami, Üftade Cami, Kavaklı Cami, Yer Kapı Cami, İsa Bey Fenari Cami, İmareti İsa Bey Mescidi ve Veledi Yaniç Mescidi kare mekânlı harimin üzerini örten tek kubbeli yapılardır.

Selçuklular zamanında Anadolu'da küçük ölçülerdeki ibadet alanları için tek kubbe ile kapatılmış camilerin inşa edildiği bilinmektedir. Bilhassa Konya'dan günümüze ulaşabilen örnekler bunu kanıtlamaktadır. Tek kubbeli caminin Anadolu'daki en eski örneklerinden biri 1215 tarihli Akçagizlemez Cami'dir. 1275 tarihli Konya'daki

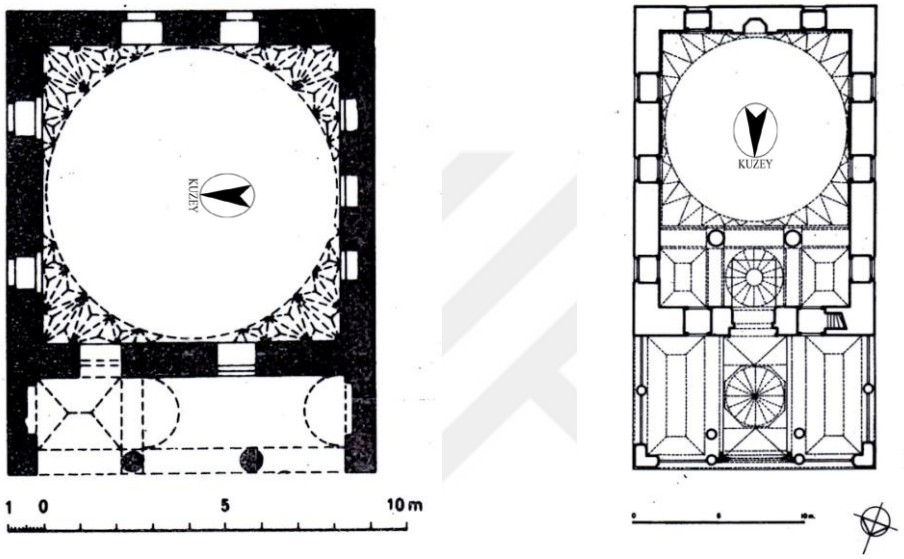
[382] Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, 1970, 238-240.

diğer tek kubbeli yapı örnekleri olarak 1220'de yapılmış Şekerfürûş ve 1275 tarihli Abdulmümin Mescitleri'dir. Osmanlı döneminde kare mekânın tek kubbe ile örtüldüğü plan tipine bağlı kalarak gelişim göstermiştir. 1326 yılında Bursa'nın fetihden sonra inşa edilen Alaaddin Bey Cami, 1333 tarihli İznik Hacı Özbek Cami ve 1345 tarihli Hacı Hamza Camilerin ön kısımlarındaki son cemaat yerleriyle tek kubbeli plan tipinin erken Osmanlı devrindeki örneklerini oluşturmaktadırlar. 1378-1391 yılları arasında inşa edilen İznik Yeşil Cami, tek kubbeli kare mekânlı plan tipinin Osmanlı'daki en önemli örneğini oluşturmaktadır. Bu kısımdaki tek kubbeli ana mekân kuzeye doğru üç bölümlü bir mekânla genişletilmiş olup son cemaat yeriylede tamamlanmıştır. Mekân genişletme yolundaki ilk adımları teşkil etmektedir. Yine bu tipte yapılmış bir diğer örnek ise 1442 tarihli Mahmud Çelebi Cami'dir. 1394 tarihli olan Balat İlyas Bey Cami, önündeki üçlü giriş formundaki önü açık son cemaat yeriyle ayrı bir önemi bulunmaktadır.[383] Daha sonra kare planlı tek kubbeli yapı olan İstanbul Firuz Ağa Cami (1491) [384] planlaması ve dengeli oranları ile gelişiminin içinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

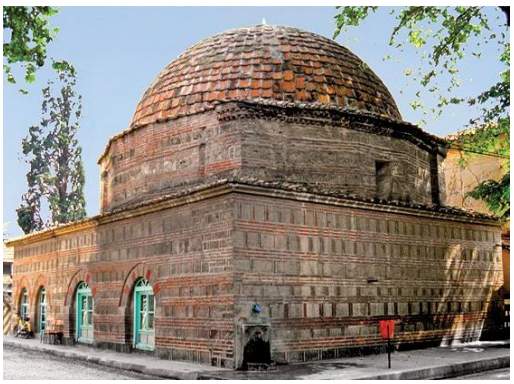
Alaaddin Bey Cami (1326), Osmanlının erken dönemini anlatan kaynaklara göre Bursa'da yapılan ilk cami olarak bilinmektedir.[385] Alaaddin Bey Cami; kare plana sahip harim ve bu mekânın üzerini örten ve beden duvarları üzerinde yükselen tek kubbeli bir yapıdır. Yapı, kuzey yönünde 3 bölümlü son cemaat yeriyle birlikte tek kubbeli klasik biçime uyarken, Bursa'da kanatlı (zaviyeli) planlı camilerin de yeni bir gelişimine öncülük etmiştir. Bu plan şeması aslında Selçuklu döneminin kubbeli medreselerine kadar uzanmaktadır.[386] Osmanlının erken dönem camisi olmasına rağmen plan bakımından Selçuklu mimarisinin etkilerini yansıtmaktadır. Anadolu'nun en eski medreselerden biri olan Tokat Yağıbasan Medresesi'nin üzeri kubbeyle kapatılmış olması bakımından plan etkilerini bünyesinde taşımaktadır.[387]

[383]Muhammet Arslan, Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri 2009, 178-179.
[384]Aslanapa, *Türk Sanatı,* 225.
[385]Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, 1970, 241.
[386]Beşbaş, Denizli, 12.
[387]Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, 1970,119.

Kare planlı yapının tek kubbeyle örtüldüğü bu plan şemasında inşa edilmiş olan İznik Hacı Özbek Cami (1333)[388] (Karş. Foto. 1) erken dönem Osmanlı camilerin en belirgin örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. [389] İznik Hacı Özbek Cami, plan ve mekân kuruluşu bakımından kare planlı, tek kubbeli yapı olup Alaaddin Bey Cami ile benzerlik göstermektedir. Ancak İznik Hacı Özbek Cami'nin önünde yer alan son cemaat yerinin üst örtüsünün kubbelerle değilde tonozlarla kapatılmış olması bakımından farklılık göstermektedir (Karş. Çizim 1-2).

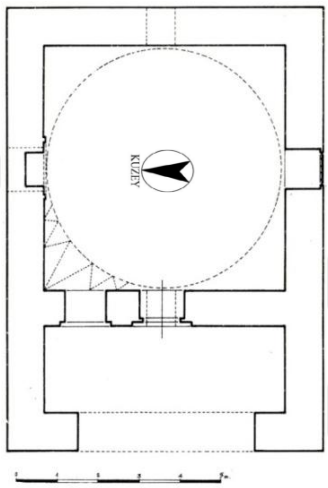
Karş. Çizim 1- 2: İznik Hacı Özbek Cami Planı[390] ve İznik Yeşil Cami Planı[391]

Karş. Foto. 1: İznik Hacı Özbek Cami[392]

[388]Arife Batur, *Osmanlı Camilerinde Kemer Strüktür-Biçim ilişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730),* İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1974, 47.
[389]Oktay Aslanapa, *Anadoluda İlk Türk Mimarisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1991, 4.
[390]Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV Yüzyıl (1300-1453),* 110.
[391]Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV Yüzyıl (1300-1453),* 110.

İsa Bey Fenari Cami, kare planlı ve prizmatik türk üçgenli geçişe sahip tek kubbeli bir yapıdır ve caminin önünde 3 gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Kale dışında bulunan Hıdırlık (Hızırlık) Cami, plan ve mekân uygulaması ve tek kubbeyle örtülmesi bakımından (Karş. Çizim 3) İsa Bey Fenari Cami ile benzerlik göstermekteyken farklı olarak Hıdırlık Cami'nin, önünde yer alan son cemaat yerinin büyük sivri kemerli eyvan görünümünde olması gösterilebilir (Karş. Foto. 2).

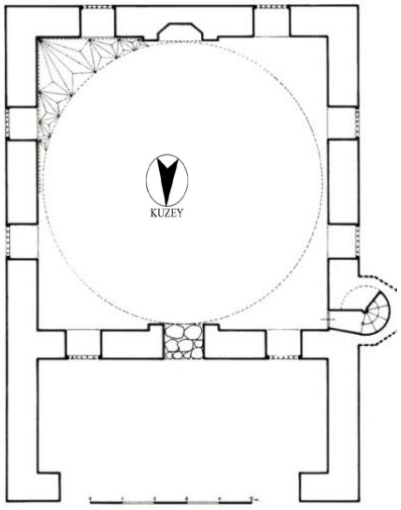
Karş. Çizim 3: Hıdrılık Cami[393]

Karş. Foto. 2: Hıdırlık Cami

Kavaklı Cami; kare planlı sekizgen kasnağa oturan tek kubbeli bir yapıdır. Yapının tek kubbeli kare planlı ve beden duvarları üzerinde yükselen minareye sahip olması bakımından katalogtaki Üftade Cami ile benzerlik gösterir. Kavaklı Cami ile benzerlik gösteren kale dışındaki bir diğer örnek ise Hatice Sultan Cami'dir[394]. İki yapıda kare planlı olup (Karş. Çizim 4) içerden prizmatik üçgenlerle geçiş sağlanan, dıştan ise sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülü olması bakımından benzerlik göstermektedir (Karş. Foto.3).

[392] Eyice, "Hacı Özbek Cami" *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1996, 14, 492.
[393] Beşbaş-Denizli, 82.
[394] Beşbaş-Denizli, 77.

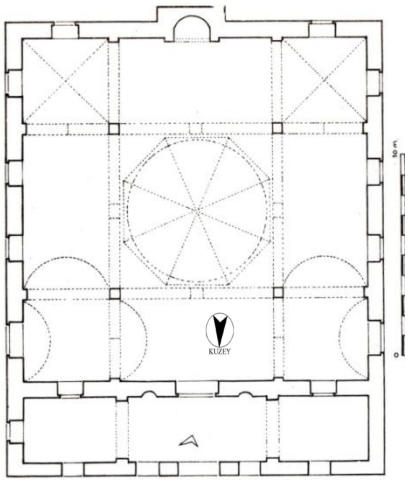
Karş. Çizim 4: Hatice Sultan Cami[395]

Karş. Foto. 3: Hatice Sultan Cami

Üftade Cami; 13x13 m. iç ölçülerinde olup caminin harim kısmının üzeri kubbe ve yan kısımları ise tonozla örtülmüştür. Yapının ana mekânın üstü dört ahşap sütun üzerinde yükselen sekizgen kasnaklı bağdadi bir kubbe ile kapatılmıştır. Mekânın diğer bölümleri ise yuvarlak tonoz ve epliktik kemerlerle çevrelenmiştir. Caminin merkezinde küçük bir kubbe ve etrafının tonozlarla kapatılması uygulaması incelenen eserler arasındaki tek örnek olup ayrıca incelenen kare planlı eserler içerisinde mekân ölçüleri bakımından da en büyük yapıdır. Üftade Cami'nin önünde 3 gözlü son cemaat yeri olmasıyla Alaaddin Bey Cami ve İsa Fenari Cami ile benzerlik göstermektedir. Üftade Cami ile benzerlik gösteren kale dışındaki bir diğer örnek ise Kayan (Kaygan) Cami'dir[396]. İki camide de mekanın ortasında bir kubbe ve yan taraflarını örten tonozlu alanlar bulunmaktadır (Karş. Çizim 5). Aralarındaki fark ise Üftade Cami'nin kubbesi bağdadi tarzda ele alınmış olup Kayan Cami kubbesi ise dilimli formda düzenlemiştir (Karş. Foto.4).

[395] Beşbaş-Denizli, 76.
[396] Beşbaş-Denizli, 111.

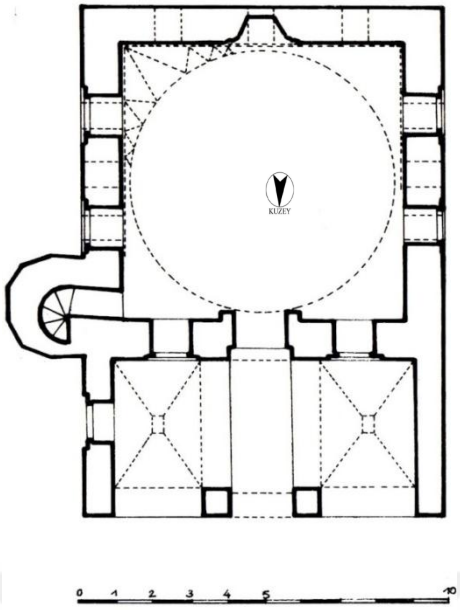
Karş. Çizim 5: Kayan Cami Planı[397]

Karş. Foto. 4: Kayan Cami

Yer Kapı Cami; kare planlı, sekizgen kasnağa oturan tek kubbeli bir yapıdır. Yapının 4 gözlü bir son cemaat yeri bulunur. Kale dışında yer alan ve Yer Kapı Cami ile benzerlik gösteren yapı ise Nalbantoğlu Cami (II. Murat Dönemi)[398]dir. Bu camide kare planlı asıl ibadet alanının üstünü örten kubbe dıştan sekizgen kasnaklıdır (Karş. Çizim 6). Kubbeye geçiş prizmatik Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Aralarındaki fark ise Nalbantoğlu Cami'nin ön cephesi kalkan cephe şeklinde düzenlenmişken, Yer Kapı Cami'de son cemaat yerinin yan kısımları kalkan cephe olarak inşa edilmiştir (Karş. Foto. 5).

[397] Beşbaş-Denizli, 111.
[398] Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme,* Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, 297.

Karş. Çizim 6: Nalbantoğlu Cami Planı[399]

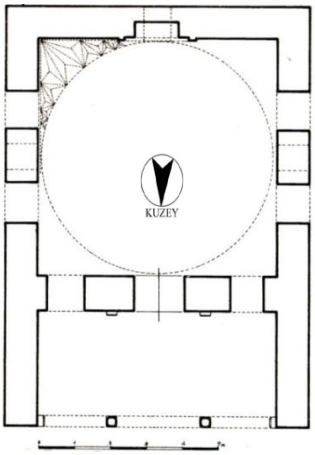

Karş. Foto. 5: Nalbantoğlu Cami

Kare planı ve tek kubbeli mescit örnekleri ise İmareti İsa Bey ve Veledi Yaniç Mescitleridir.

İmareti İsa Bey Mescidi, kare planlı tek kubbeli bir mescit olup beden duvarları üzerinde yükselen sekizgen kasnağa oturmaktadır ve tek kubbeye geçiş, baklava dilimleriyle sağlanmıştır. Sekizgen kasnak üzerinde pencere açıklıklarına yer verilmiş ve bu haliyle Veledi Yaniç Mescitle benzerlik göstermektedir. Kale dışında Tahtakale semtinde yer alan Hacı Sevinç Mescidi; önünde son cemaat yeri olan kare planlı bir mekân ve bu mekanın üzeri kubbeyle kapatılmış olup (Karş. Çizim 7) kubbeye geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır.[400] Bu plan özellikleriyle İmareti İsa Bey Mescitiyle benzerlik göstermektedir. İmareti İsa Bey Cami'nin her cephesinde pencere açıklıkları bulunurken Hacı Sevinç Mescidi'nin güney cephesinde açıklık bulunmamaktadır (Karş. Foto. 6).

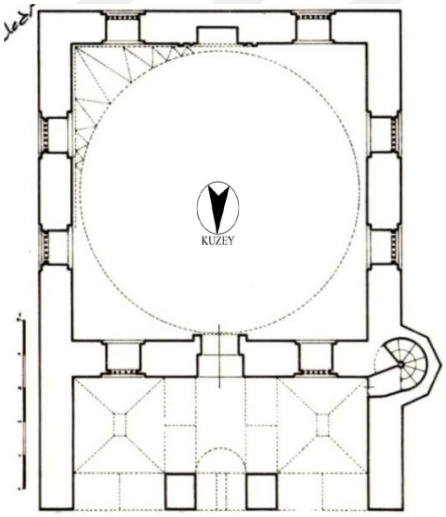
[399]Beşbaş-Denizli, 139.
[400]Caner Taşkın, *15. ve 20. Yüzyıllar Arası Bursa Tekkelerinin Mekân ve Cephe Kurgusu,(*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Edirne 2017, 69.

Karş. Çizim 7: Hacı Sevinç Mescit Planı[401] **Karş. Foto. 6:** Hacı Sevinç Mescidi

Veledi Yaniç Mescidi, kare planlı ve sekizgen kasnak üzerinde yükselen tek kubbeli bir yapıdır. Önünde yer alan son cemaat yeri tek kemerli ve üzeri kubbeyle örtülüdür. Kale dışında, Kayan semtinde yer alan Selçuk Hatun Mescidi, kare planlı alanın, üzerini örten tek kubbenin sekizgen kasnağa oturması ve ayrıca köşe geçişlerinin de Türk üçgeni olması bakımından (Karş. Çizim 8) Veledi Yaniç Mescidiyle benzerlik göstermektedir (Karş. Foto. 7).[402]

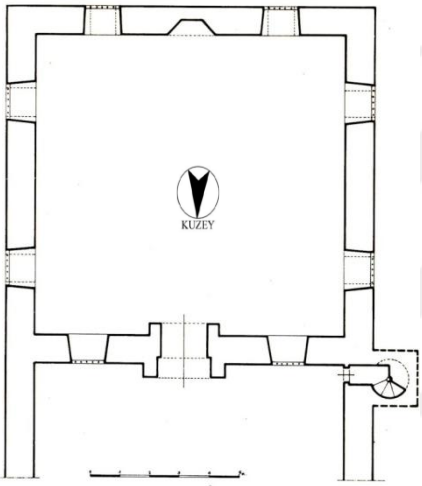
Karş. Çizim 8: Selçuk Hatun Mescit Planı[403] **Karş. Foto. 7:** Selçuk Hatun Mescidi

Kale içinde yapılan araştırma sonucunda tek kubbeli camiler ve mescitler dışında düz tavanlı camiler ve mescitlerde mevcuttur. Şeyh Paşa (Dibekli) Cami, Çırağ Bey

[401]Beşbaş-Denizli, 70.
[402]Çuhadar, 175.
[403]Beşbaş-Denizli,

Mescidi, Nakkaş Ali Mescidi, Satı Fakih Mescidi, Güranlı Mescidi, Nilüfer Hatun Mescidi ve Tahtalı Mescit düz tavanlı mekân uygulaması içerisinde yer almaktadır.

Şeyh Paşa (Dibekli) Cami, kare planlı mekân ve harim kısmının üzeri içten, dıştan ahşap bir tavanlı çatıyla kapatılmıştır. Kare planlı olması bakımıyla incelenen diğer eserlerle benzerlik göstermekte olup ayrıldığı nokta da üst örtülerinin farklı olmasıdır. Kale dışında yer alan Ertuğrul Camide kare planlı ve üzeri ahşap bir tavanla örtülüdür (Karş. Çizim 9).[404] Son cemaat yeri dikdörtgen şekilli olması ve minarenin konumu bakımından Şeyh Paşa Cami ile benzerlik göstermektedir (Karş. Foto. 8).

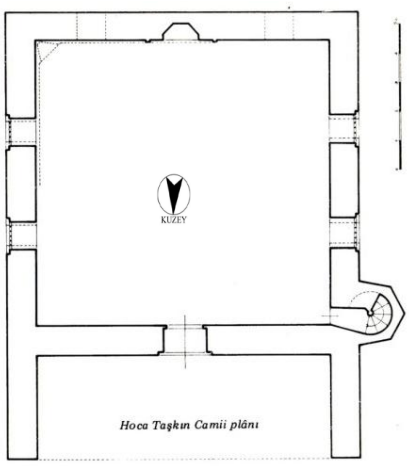
Karş. Çizim 9: Ertuğrul Cami Planı[405]

Karş. Foto. 8: Ertuğrul Cami

Çırağ Bey, Nakkaş Ali, Satı Fakih, Tahtalı, Güranlı, Nilüfer Hatun Mescitleri dikdörtgen planlı şemada yapılmış olup üst örtüleri ise içten ahşap, dıştan çatıyla kapatılmıştır. Kale dışında yer alan Ahmet Paşa Fenari Cami[406], Hoca Taşkın Mescidi (Karş. Çizim 10 / Karş. Foto. 9), Tavukçu Mesciti (15. yy)[407], Müftüönü Cami (1421)[408], Davut Paşa Cami (XV. yy)[409] plan bakımından dikdörtgen şemalı ve üst örtüleride düz ahşap tavanlı olmaları bakımından benzerlik göstermektedirler.

[404] Beşbaş-Denizli, 59.
[405] Beşbaş-Denizli, 59.
[406] Beşbaş, Denizli, 8.
[407] Aydın, 19
[408] Aydın, 100.
[409] Aydın, 64.

Karş. Çizim 10: Hoca Taşkın Mescidi[410]

Karş. Foto. 9: Hoca Taşkın Mescidi

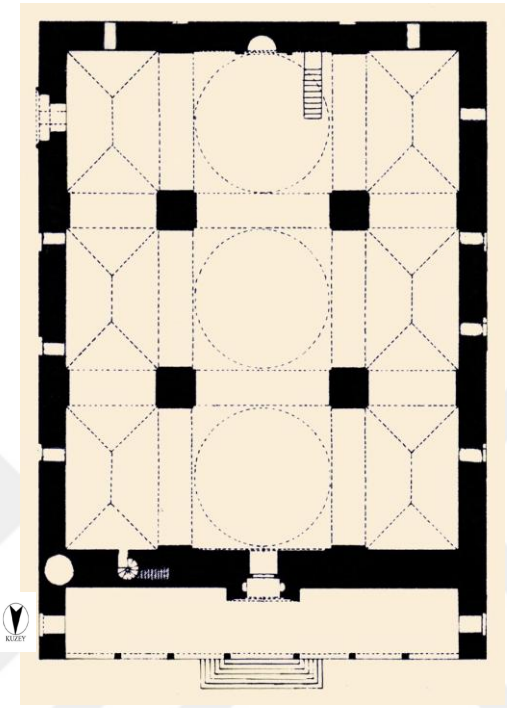
Kale içinde incelen tek kubbeli, düz tavanlı camiler ve mescitler dışında ulu cami plan şemasında yapı tipi de bulunmaktadır. Kale içerisinde ulu cam plan tipolojsinde inşa edilen yapı Şehadet Cami'dir.

Osmanlı devri cami mimarisi, daha 14. yy'da anıtsal mekân tasarımı yönünden büyük gelişmeler göstermekle beraber, özellikle kubbe, mekân tasarımının ana bir elemanı olmuştur. Osmanlı mimarisinin erken döneminde çok ayaklı ya da çok kubbeli camilere örnek olarak Bursa Ulu Cami (1399-1440) ve Edirne Eski Cami (1414) verilebilmektedir.[411]

Şehadet Cami, yıkılmadan önce ilk olarak ibadet alanının üzerini örten ayaklara ve duvarlara oturan arka arkaya yerleştirilmiş iki büyük kubbeli mekân şekilinde inşa edilmiştir. Kubbeyle örtülü olmayan kısımlar ise tonoz örtülü dar yan sahınlar şekilde uygulanmış olup önününde dört gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Ancak daha sonra Şehadet Cami geçirdiği onarımlar sonucunda günümüzde, son cemaat yeri ve yan sahınları kalkmış şekilde, sadece harim kısmının üzerini örten iki büyük kubbeli bir cami plan şemasındadır. Bulgaristan'da inşa edilen Filibe Hüdâvendigar Cami (1425)[412] (Karş. Çizim 11), Şehadet Caminin yıkılmadan önceki plan şemasına benzemekte olup planına baktığımız zaman ortada üç kubbe, yan sahınlarda ise tonozlarla örtülmüş küçük birer mekân vasıtasıyla dokuz bölüme ayrılmaktadır ve önünde de son cemaat yeri

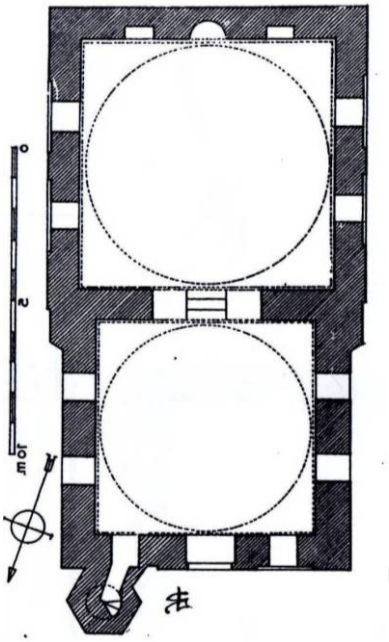
[410] Beşbaş-Denizli, 86.
[411] Benian, 42.
[412] Semavi Eyice, "Hudâvandigâr Cami" *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1988, 18, 287

bulunmaktadır (Karş. Foto. 10). Bursa'da bulunan Aynalı İmaret Cami'nin (1467)[413] (Karş. Çizim 12) plan özellikleri incelendiğinde yapının şuanki Şehadet Caminin plan özelliklerine benzerliği görülmektedir. Aralarındaki fark ise Şehadet Cami ve Aynalı Cami minarelerinin konumlama yerleridir.

Karş. Çizim 11: Filibe Hüdavendigar Cami[414]

[413]Gabriel, 144.
[414]Eyice, "Hudâvandigâr Cami", 287-289.

Karş. Çizim 12: Aynalı Cami Planı[415]

Karş. Foto. 10: Filibe Hüdavendigar Cami[416]

Yapı Elemanları

Beden Duvarları: İncelenen cami ve mescitlerde duvar kalınlıkları 1. ile 1.50 m. arası değişmekte olup duvarlarda kullanılan malzemeler hakkında malzeme bölümünde bilgi verilmiştir.

[415]Gabriel,144.
[416]http://dunyacamileri.blogspot.com/2011/10/cuma-hudavendigar-camii-filibe.html/(Erişim Tarihi 08.04.2019)

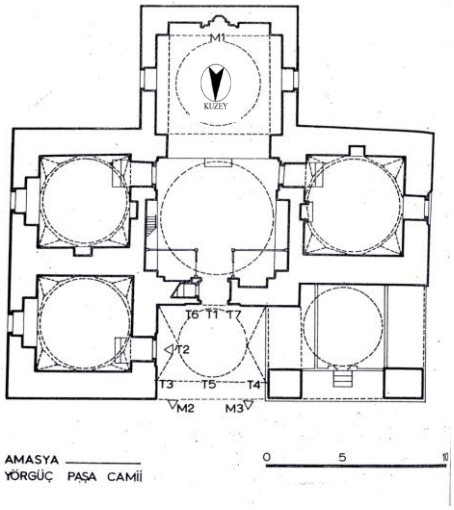
Üstü Örtü Elemanları: Cami ve mescitlerde kullanılan ve sıkça rastlanılan üst örtü kubbe ve düz damdır. Kubbe; Alaaddin Bey Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, İsa Bey Fenari Cami, Veledi Yaniç Mescidi, Yerkapı Cami, Kavaklı Cami, Üftade Camilerin harim bölümünde, Şehadet Caminin de hem mihrap önü bölümünde hem de onun arkasındaki mekânda birbirini takip eden kubbeler kullanılmıştır. Kavaklı Cami, Yerkapı Cami, İmareti İsa Bey Cami, Veledi Yaniç Cami, Üftade Camilerinin kubbelerine geçiş tek sıra Türk üçgenlerle sağlanmış ve bu bakımdan Nalbantoğlu Cami, Demirtaş Paşa Cami (1389-1390)[417] (Karş. Foto. 11) kubbe geçişlerine benzerlik göstermektedir.

Karş. Foto. 11: Nalbantoğlu Cami Köşe Geçişi

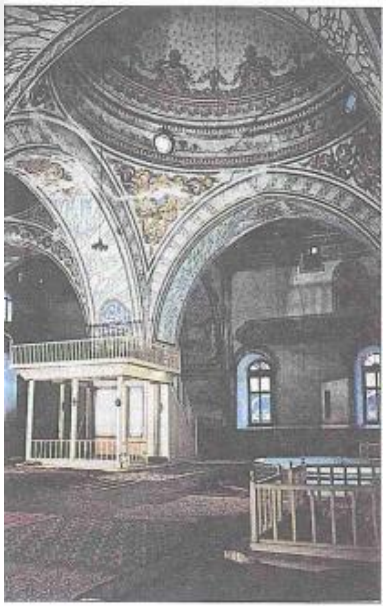
Alaaddin Bey Caminin üzerini örten tek kubbeye, köşeli üçgenli kuşakla geçilmekte olup 1436 tarihli Amasya Yörgüç Paşa Cami'nin[418](Karş. Çizim 13) tabhane odalarının geçişlerine benzemektedir.

[417]Gabriel, 138.
[418]Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, 169.

Karş.Çizim 13: Amasya Yörgüç Paşa Cami Planı[419]

İncelenen cami ve mescitler arasında köşe geçişi pandantif olan yapı İsa Bey Fenari Cami ve Şehadet Camidir. Bursa Şeker Hoca Mescidi (I. Mehmet Dönemi)[420], Filibe Hüdevandigar Cami (XIV. yy'da)[421] (Karş. Foto. 12) de kullanılması bakımından benzer özelliklere sahiptir.

Karş. Foto. 12 : Filibe Hüdevandigar Cami[422]

[419]Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme,* 168.
[420]Beşbaş, Denizli, 176.
[421]Eyice, "Hudâvandigâr Cami", 287-289.
[422] Eyice, "Hudâvandigâr Cami", 289.

İncelenen diğer camiler ve mescitler ise harim mekânı içten düz tavan, dıştan çatıyla kapatılmış olup düz dam beden duvarları tarafından taşınmaktadır.

Kapılar: Katalogta incelenen cami ve mescitler arasındaki giriş kapıları genellikle mihrap ekseninde yer almaktadır. Giriş kapıları farklı eksende açılan iki cami bulunmakta olup biri kuzeybatı köşede açılan Kavaklı Cami girişi bir diğeri ise kuzeydoğudan camiye geçilen Yer Kapı Camidir. Cami, mescit ve minareye çıkışı sağlayan giriş kapıları dikdörtgen şekilli, basık kemer formludur.

Pencereler: Araştırma konusunda incelenen cami ve mescitlerin pencereleri bir, iki, üç, dört sıra halinde düzenlenmiştir. Bunlardan sadece Üftade Cami dörtlü, Şehadet Cami ve İmareti İsa Bey Mescidi ise üçlü pencere düzenine sahiptir. Alaaddin Bey Cami, İsa Bey Fenari Cami, Şeyh Paşa Cami, Satı Fakih Mescidi, Güranlı Mescidi, Nilüfer Hatun Mescidi tek sıra pencerelidir. Diğer cami mescitler ise iki sıra pencere sistemi halinde inşa edilmiştir. Pencere açıklıkları çoğunlukla dikdörtgen şekilli, düz atkı taşlı ve demir parmaklıyken bazıları ise yuvarlak kemerli olarak uygulanmıştır. Sadece Şehadet Caminin pencere açıklıkları diğer cami ve mescitlerden farklı olup uzun sivri kemerin içinde tekli ve ikili pencere düzenlemesi yer almaktadır.

Kirpi Saçak: Tuğla veya taş malzemenin yan yana çapraz olarak dizilmesiyle oluşturulan örgüdür. Erken Osmanlı döneminde kubbe kasnaklarında, beden duvarlarında taş ve taş malzeme ile oluşturulan saçak düzenlemesi bulunmaktadır. Kirpi saçaklar Bizans'ın karakteristiği haline gelmiştir. İncelenen cami ve mescitlerden sekiz adetinde kirpi saçak uygulaması gözlenmiştir. Alaadin Bey Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, Çırağ Bey Mescidi, İsa Bey Fenari Cami, Şeyh Paşa Mescidi, Veled-i Yaniç Mescidi, Kavaklı Cami ve Yer Kapı Cami'sinde kullanılmıştır. Alaaddin Bey Cami, Çırağ Bey Mescidi, Şeyh Paşa Mescidi, beden duvarlarında, Kavaklı Cami, Yer Kapı Cami, Veled-i Yaniç Mescidi, İsa Bey Fenari Cami ve İmareti İsa Bey Mescitlerinde hem beden duvarlarında hemde kubbe kasnaklarında kirpi saçak uygulaması bulunmaktadır.

Son Cemaat Mahalleri: Cami dolu ya da kapalıyken namaz kılınabilinen üstü örtülü ve ön cephede yer alan bir birimdir. Katalogta incelenen eserlerin son cemaat yerlerine baktığımız zaman çoğunlukla konumlanmaları bakımından kuzey cephede yer aldıkları gözlemlenmektedir. Alaadin Bey Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, Şeyh Dibekli

Paşa Mescidi, Nakkaş Ali Mescidi, Veledi Yaniç Cami ve Üftade Caminin son cemaat yerleri kuzey cephede yer almaktadır.

Alaaddin Bey Cami, İsa Bey Fenari Cami son cemaat yerleri dört sütuna oturan üç bölümlü düzenlenmiş ayrıca Üftade Cami son cemaat yeri ise önde dört sütuna, yanlardaysa iki sütuna oturan üç bölümlü olarak uygulanmış olması bakımından Bursa Yeşil Cami (1421)[423] (Karş. Foto. 13) son cemaat yeriyle benzerlik göstermektedir.

Karş. Foto. 13: İznik Yeşil Cami[424]

Veledi Yaniç Mescidi, tek bölümlü, tek kemerli düzenlenmiş ve bu uygulamasıyla Bursa Hıdırlık Cami (1569)[425] son cemaat yeriyle benzer özelliklere sahiptir.

Nakkaş Ali Mescidi ve Şeyh Paşa Cami'nin hazırlık mekânları aynı özelliklere sahip olup sadece Şeyh Paşa Cami'nin son cemaat yerinin yanları kapalıdır. Bu özellikleri bakımından Bursa'da yer alan Zağferanlık Mescidi'nin hazırlık mekânına benzemektedir (Karş. Foto.14).

[423]Gabriel, 81.
[424]https://www.tarihlisanat.com/yesil-cami-iznikte-osmanli-mimarisi/ (Erişim Tarihi 13.02.2019)
[425]Beşbaş-Denizli,

Karş. Foto. 14: Zağferanlık Mescidi[426]

İmareti İsa Bey Mescidinin son cemaat yeri orijinal özellikler göstermemektedir.

İncelenen yapılarda son cemaat yerlerinin caminin kuzey cephesine değil de batı ve doğu cephesine yerleştirildiğide görülmektedir. Kavaklı Caminin son cemaat yeri yapının batısında yanları kapalı ve düz tavanlıdır. İznik Hacı Özbek Cami (1333-1334)[427]ninde son cemaat yeri batıda yer alması bakımından benzerlik göstermektedir (Karş. Foto. 15). Yerkapı Cami'nin, son cemaat bölümü caminin, doğusunda yanları kapalı, önde üç dikme ahşap sütuna oturan bir düzenlemesi bulunmakta olup Bursa Hıdırılık Cami'nin son cemaat yerinin doğu kısmına yerleştirilmesi bakımından benzer özelliğe sahiptirler.

Karş. Foto. 15: İznik Hacı Özbek Cami[428]

[426]Taşkın, 137.
[427]Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri,*
[428]https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/haci-ozbek-cami/(Erişim Tarihi 13.02.2019)

Minareler: Minare, cami mimarisinin vazgeçilmez elemanı olan ve namaza davet için ezan okunulan yerdir. Minareler camilerin genellikle sağ ve sol köşelerinde yer alırlar ve tek şerefeli, iki şerefeli, üç şerefeli olarak düzenlendikleri görülmektedir.

Anadolu Selçuklu öncesi Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya minarelerinin plandaki konumları, belirli bir düzene bağlı kalmadan çeşitli şekillerde inşa edilmiştir.[429] 11. ve 12. yy Büyük Selçuklu minarelerinde yapıya bitişik veya bağımsız örnekler bulunmaktadır.[430] Anadolu Selçuklu devri minareleri bağımsız, yapıya bitişik, yapı içinde ve taç kapıyla birlikte yer kesin belli olmamaktadır. Erken Osmanlı dönemi minareleri beden duvarları üzerinde yükselen veya kaide kısmı harim içinde kalan ya da camiden bağımsız şekilde düzenlenmiştir. Erken Osmanlı minareleri giriş cephesinin soluna ya da daha çok sağına yerleştirilmiştir. Klasik Osmanlı minarelerinin yapıdaki yeri belirginleşmiş olup tek minareli camilerde çoğunlukla kuzeybatıda, harimin birleştiği noktada camiye bitişik olarak yerleştirilmiştir.[431]

Erken Osmanlı dönemi minarelerinin gövde ve şerefelerde tuğla malzeme kullanılmış olup şerefe kısmında tuğlaların çeşitli şekillerde kesilerek, farklı formlarda birbirlerinin üstüne bindirilmesiyle elde edilen mukarnas biçimi ortaya çıkmaktadır. Yarhisar Orhan Gazi Cami (14. yy), Bursa Ulu Cami (1396-1400) minareleri örnek verilebilir. Bazı minarelerin şerefe kısmında testere dişli şerefe kornişleri görülmektedir. Osmanlılarla birlikte Batı Anadolu Beyliklerinde de testere dişi ya da kirpi saçak formlu kompozisyonlar bulunmaktadır.[432]

Katalogta incelenen camilerin minarelerin şerefeleri tek olup daha çok caminin Kuzeydoğu ve kuzeybatı kısımlarına yerleştirilmişlerdir ayrıca camiden bağımsız olarak yerleştirilen örneklerde bulunmaktadır. Bursa Kalesi içindeki incelenen camilerin minarelerin çoğunluğu orijinaldir.

Alaaddin Bey Cami, Üftade Cami, Yerkapı Cami, Şehadet Cami, Çırağ Bey Mescidi minareleri yapının kuzeydoğu köşesinde yapıya bitişik olarak düzenlenmiş

[429]Hüsrev Tayla, "Sinan Minarelerinin Mimaride ve Şehircilikteki Yeri", Ulusalararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1996, 49.
[430]Ömür Bakırer, "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konumu, Şekli, Malzeme ve Tezyinat Özellkleri", *Vakıflar Dergisi,* 9, Ankara 1969, 343.
[431]Arslan, 192.
[432]Ali Osman Uysal, Anadolu Selçuklularında Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi, 33(1-2), Ankara 1990, 527-528.

fakat sadece Şehadet Cami minaresi yapıya bitişik değildir. Bursa Orhan Bey Cami (1339)[433] minaresi yapının kuzeydoğusunda yer alması yönüyle benzerlik göstermektedir.

Kavaklı Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, Şeyh Paşa Cami, Satı Fakih Mescidi minareleri yapının kuzeybatısında bitişik olarak inşa edilmişlerdir. İznik Yeşil Cami minaresi de yapının kuzeybatısında bulunması bakımından aynı özelliklere sahiptir.

Veledi Yaniç Cami ve İsa Bey Fenari Cami minareleri yapıdan bağımsız olarak konumlanmış olup Bursa Yıldırım Cami ve Bursa Timurtaş Cami minareleri örnek olarak gösterilmektedir.

Mihraplar: Hz. Muhammed ve dört halife zamanında kıble, renkli bir çizgi veya üzerinde işaretler bulunan taş bir levha ile belirlenmiştir.[434] Erken devir Osmanlı mihrapları, Anadolu Beylikler devri mihraplaryla çağdaş bir gelişim içerisindedir. Selçuklu etkilerin yanı sıra yeni arayışların da hissedildiği Osmanlı devri mihrapları 15. yy'dan itibaren, klasiğe yakın ilk örneklerin verildiği bir hazırlık sürecini yanıstmaktadır. Nitekim 14. yy ikinci yarısından 15. yy ikinci yarısına kadar olan dönemde Bursa ve Ankara etrafında gelişen alçı mihraplar daha çok Selçuklu etkisini göstermektedir. Öte taraftan, Ankara Savaşı'ndan sonra Bursa ve Edirne'de rastlanılan çini mihraplarda da yine Selçuklu etkisinden bahsetmek mümkündür.[435]

Katalogta incelenen cami ve mescitlerin mihrapları, malzeme ve teknik özellikleri bakımından taş malzemeyle inşa edilip üzeri alçı kaplamalı olanlar, çini fayans ve ahşap malzemeli olanlardır.

İncelenen örneklerde taş malzemeyle yapılıp üzeri alçı sıva ve boyama olan mihraplar; Alaaddin Bey Cami, Şehadet Cami, Veled-i Yaniç Mescidi, Satı Fakih Mescidi, Nakkaş Ali Mescidi, Güranlı Mescidi, İmareti İsa Bey Mescidi, İsa Bey Fenari Cami, Şeyh Dibekli Paşa Cami, Yer Kapı Cami, Tahtalı Mescit ve Üftade Cami mihraplarıdır. İznik Hacı Özbek Cami, Bursa Yıldırım Cami, Bursa Umur Bey Mescidi (II. Murat dönemi)[436]ve Bursa Selçuk Hatun, Tokat Hatuniye Cami (1484)[437]mihrapları

[433]Gabriel, 47.
[434] Mehmet Top, "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrap", Türkler Ansiklopedisi, 6, Ankara 2002, 87.
[435] Tolga Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları,* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2007, 17.
[436] Gabriel, 145.
[437]

bu özelliklerde yapılarak benzerlik göstermektedir. Kavaklı Cami ve Çırağ Bey mescidi mihrapları ise fabrikasyon çinilerden yapılmışlardır. Nilüfer Hatun Mescidi mihrabı ise onarımdan önce taş malzemeden yapılıp üzeri alçı sıvalıyken şuanki mihrabı ahşap malzemeden inşa edilmiştir.

İncelenen mihraplar; mukarnas kavsaralı, köşeli ve yarım daire şeklinde gruplara ayrılmaktadır.

Erken Osmanlı mihrablarında en çok kulanıllan mukarnas kavsara şeklidir. Cephede üçgen bir görünüme sahip olan bu kavsaralar kenar kısımlardan dışbükey veya köşeli kademelenme yapan silmelerle sınırlandırılmaktadır. Anadolu'da inşa edilen mukarnaslı kavsaralı mihraplara örnek olarak en erken tarihli Erzurum Ulu Cami (1179), Divriği Kale Cami (1180)'dir. 13. yy'da Niğde Alaaddin Cami (1223), Konya Hacı Ferruh Mescidi (1215), Konya Sırçalı Medrese (1242) ve 14. yy Beylikler döneminde ise Ermenek Ulu Cami (1302), Birgi Ulu Cami (1312-1313) mihraplarıdır.[438] Katalogtaki mukarnas kavsaralı mihraplar; Şehadet Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, İsa Bey Fenari Cami, Veledi Yaniç Mescidi, Şeyh Paşa Cami, Yer Kapı Cami, Nakkaş Ali Mescidi ve Tahtalı Mescit'tir.

Yarım daire formlu mihraplar hücre derinlikleri, genişliklerinin yarısı kadar düzenlenir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde yarım daire formlu olanlar, Harput Ulu Cami (1156-1157), Diyarbakır Mesudiye Medresesi avlu ve mescidi (1223-1224) mihrablarıdır. Erken Osmanlı dönemi yarım daire mihrap örnekleri Bursa Orhan Cami (1339), Mudurnu Yıldırım Cami (1382), Ankara Ahi Yakup Cami (1392)'dir.[439] İncelenen yapılardan 3 tanesinin mihrabı yarım daire planlıdır. Çırağ Bey, Satı Fakih ve Güranlı Mescitleridir.

Eşit şekilde üç kenarın birbirine geniş açılarla birleştirilmesiyle oluşturulur.Anadolu Selçuklu döneminde görülmeye başlayan üç köşeli mihraplar, Kayseri Çifte Kümbet (1247), Kayseri Döner Kümbet (1276)'tir. Erken Osmanlı dönemi üç köşeli mihraplarına örnek olarak İznik Yeşil Cami (1378-1391), Amasya Gümüş Yörgüç Paşa Cami (1428), Edirne Muradiye Cami (15. yy)'dir. Katalogta yer alan Alaaddin Bey Cami ve Kavaklı Cami mihrapları üç köşeli yapılmıştır.

[438] Mehmet Top, Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XVI-XV. Yüzyıl), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 1997, 266-267.
[439] Top, Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XVI-XV Yüzyıl), 290.

Minberler: Katalogta incelenen cami ve mescitlerin ahşap minberleri bulunmaktadır. Süsleme ve teknik bakımdan geç dönem özellikleri göstermekte olan minberlerin sonradan bazılarının üzeri yağlı boya ile kapatılmıştır. Alaaddin Cami minberi ve Kavaklı Cami minberleri yağlı boya ile boyanmış olup incelenen diğer minberlerden ayrılmaktadırlar. İncelenen minberler geç dönem özellikleri göstermekte olup orijinal değildir.

Vaaz Kürsüsü: Vaaz kürsüsü zeminden biraz yüksekçe yapılmış, sabit veya hareketli bir mimari unsur olup camilerde vaaz ve ders vermek amacıyla kullanılır[440]. İncelenen cami örnekleri içerisinde vaaz kürsüsü örneği dört cami ve mescitte karşımıza çıkamaktadır. İsa Bey Cami, Şehadet Cami, Tahtalı Mescit, Kavaklı Cami, Üftade Cami vaaz kürsüleri ahşap malzemeden yapılmış olup oldukça küçük boyutlarda ele alınmıştır. Alaaddin Bey Cami vaaz kürsüsü de farklı olarak mermer malzemeden yapılmış ve köşeye yerleştirilmiştir. İncelenen vaaz kürsüleri geç dönem özellikleri göstermekte olup yenilenmişlerdir.

Mahfiller: Camiler içerisinde yer alan mahfiller kadınlar ve müezzin mahfilleri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Alaaddin Bey Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, Şehadet Cami ve Veledi Yaniç Mescidi'nde yer alan mahfiller harim mekanına giriş sağlayan kapıdan girildikten sonra kadınlar mahfilinin alt kısmına geçilmekte olup ayrıca sağında ve solunda yer alan ahşap merdivenlerle de üst katına çıkış sağlanmaktadır. Üftade Camide yer alan kadınlar mahfili yine aynı şekilde harim mekanına geçişte yapılmış fakat farklı olarak bir bütün halinde değilde giriş kapısının iki yanına ayrı ayrı düzenlenmiştir. Kavaklı Cami kadınlar mahfili ise harim mekanına girişte mekanın sol tarafında yer almakta ve sol tarafında yer alan merdivenlerle yukarıya çıkış sağlanmaktadır. İncelenen mahfiller geç dönem özellikleri göstermekte olup yakın dönemde yenilenmişlerdir.

Kitabeler: İncelenen camiler ve mescitler içerisinde Alaaddin Bey Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, Kavaklı Cami ve Yerkapı Camilerin harim mekanına giriş kapıları üzerinde dikdörtgen levhaların içinde Latin harflerle yapıların yapım tarihi ve yaptıran kişilerin isimleri yazılı olup orijinal değillerdir.

---

[440] Şenay Özgür Yıldız, "Osmanlı Devri Edirne Camilerinde Ahşap Va'z Kürsüsü Örnekleri", *Sanat Tarihi Dergisi,* İzmir 2012, 21(2), 101.

Veledi Yaniç Mescidin kitabesi giriş kapısı üzerinde mermerden, nesih harflerle yazılmış dört satırlık kitabesi bulunmaktadır. Kitabe üzerinde H. 844 senesinde Yaniç oğlu Hacı Hayrüddin oğlu Hacı Mahmut Çelebi imar etti yazılıdır.[441]

Şeyh Paşa Mescidin kitabesi giriş kapısı üzerinde sülüs harflerle mermer üzerine yazılmış dört satırlık kitabesinde mescidin 1439 yılında Şeyh Paşa Şehabeddin emretti okunmaktadır.[442]

Şehadet Cami'nin doğu giriş kapısı üzerinde Şehadet Cami'ye ait olmayan Hisar içinde yıkılmış Orhan Cami'nin nesih harflerle Arapça yazılmış dört satırlık İhlas Süresi ve çevresinde ise Orhan Gazi'nin ismi ve H. 738 senesi yazılıdır.[443]

Üftade Caminin harim mekânına giriş kısmının üst tarafında dikdörtgen şekilli form içerisinde yeşil zemin üzerine sarı renklerle talik harflerle yazılmış altı satırlık onarım kitabesi yer almaktadır. Şairi Said, hatattı Mehmet Rifat'tır.[444]

5.1.2. Süsleme Özellikleri

Türk İslam Mimarisi'nin sembol yapısı camilerdir. Camiler, ibadet edilen kutsal mekânlar olduğu kadar, aynı zamanda dönemin kültür izlerini taşıyan bezemelere de sahiptirler. İslam'ın insan merkezli tasvir karşı bir sınırlama olduğundan dolayı, süslemeler ağırlıkta bitkisel ve geometrik içeriklidir. Süslemeler, malzeme ve teknik olarak genelde; çini kaplama, ahşap, taş kalem işi ve alçı işçilikleriyle oluşturulur. Bu bezemeler camilerin mihrap, minber, kubbe içi, vaaz kürsüsü, taşıyıcı başlığı, pencere alınlığı, kapı kanadı ve mahfil gibi mimari elemanlarda yoğun kullanılır.

Taş: Taş süsleme ve renkli taş süsleme incelenen cami ve mescitlerin pencerelerinde, pencere alınlıklarında, minarede, giriş kapılarında kullanılmıştır. Taş süslemeye dahil edilebilecek bir öğe ise devşirme malzeme kullanımıdır. Alaadin Bey Cami son cemaat yeri sütun ve sütun başlıklarında, Şehadet Cami giriş kapısı sütun ve sütun başlıklarıda devşirme taş malzemeden pembe renkli iyon sütun başlıkları kullanılmıştır.

---

[441] Beşbaş-Denizli, 206.
[442] Beşbaş-Denizli, 181.
[443] Beşbaş-Denizli, 173.
[444] Beşbaş-Denizli, 200.

Çini Fayans: Çırağ Bey Mescidi ve Kavaklı Cami'nin iç kısım beden duvarlarının pencerelere kadar kısmı, mihrap, mihrap çevresi fabrikasyon çini fayanslarla döşenmiş olup mavi, lacivert, yeşil, kırmızı renklerle, bitkisel süslemeli olarak yapılmıştır. Çırağ Bey Mescidi ve Kavaklı Cami ilk inşa edildiğinde alçıdan yapılmışken 20. yy'da geçirdiği onarımlardan sonra orijinal olmayan fabrikasyon çinilerle yapılmıştır.

Kalem İşi: Yapıların el değmeyecek kadar yükseklikteki yerleri bezemek için sıva üzerine doğal boyalarla yapılan süslemedir.[445] Osmanlı dini ve sivil mimari eserlerinde geniş bir uygulama alanı bulmuş olan bir tekniktir. Osmanlı döneminden günümüze kadar gelebilen en eski sıva üstü kalem işleri, 14. yy ortalarına tarihlenen İznik Kırgızlar Türbesi'nin pencere içlerinde görülmektedir.[446]

Alaaddin Bey Cami, Şehadet Cami, Kavaklı Camilerin üst örtülerine geçişlerde, kubbe eteğinde, kubbe ortasında kalem işi çiçek motifleri ve bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Güranlı Mescidin ve Tahtalı Mescidin mihrap çevresini kuşatan kalem işi süslemeler yer almakta olup Üftade Caminin son cemaat yeri üst örtüsünde, ana mekanın üzerini örten kubbe ve tonozlarda renkli kalem işi süslemelerden meydana gelen bitkisel bezemeli kuşaklar yer almaktadır. Camilerde ve mescitlerde yer alan kalem işi süslemeler geç dönem ilavesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kalem işi süslemelerde hatayî, penç, gonca gül, yaprak, rûmî, zencerek motifleri yer almaktadır.

Mermer: Alaaddin Bey Cami, Güranlı Mescidi ve İsa Bey Fenari Cami iç kısım beden duvarlarının pencere açıklıklarına kadar olan bölümü mermer kaplamalı renkli taş süslemelidir.

5.1.3. Malzeme ve Teknik

Camilerin ve mescitlerin inşasında kullanılan ana malzeme taştır. Bunun yanı sıra tuğla ve çok az da olsa ahşap malzeme kullanılmıştır. Taş malzeme kendi içerisinde düzgün kesme taş ve moloz taş diye iki gruba ayrılmaktadır.

Düzgün kesme taş camilerin ve mescitlerin beden duvarlarında, kubbe kasnaklarında, minare kaidelerinde kullanılmıştır.

---

[445]Aziz Doğanay, "Tezyinat", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 41, 80.
[446]Oktay Hatipoğlu, XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyînatı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Bilim Dalı, Erzurum 2007, 26.

Moloz taş malzeme ise Veledi Yaniç Mescidi, Kavaklı Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, İsa Bey Fenari Cami, Nakkaş Ali Mescidi, Yer Kapı Cami gibi yapıların beden duvarlarının belirli kısımlarında kullanılmıştır.

Güranlı Mescidi, Nilüfer Hatun Mescidi, Satı Fakih Mescidi, Tahtalı Mescitlerin beden duvarları taş malzemeyle yapılmış olsa da dış kısımları sıva kaplamalı olarak yapılmıştır.

Tuğla malzeme, minare gövdesinde, kemerlerde, pencere alınlıklarında, duvarların arasında kalan taş örgülerle beraber uygulanan almaşık örgüde kullanılmıştır. İznik Hacı Özbek Cami (1333), Anadolu'da tarihi bilinen ilk Osmanlı camisi kabul edilmekle birlikte taş ve tuğlanın da beraber dönüşümlü kullanıldığı yapıdır. İznik ve Bursa yapılarında da almaşık örgü uygulanması yoğunluk kazanmıştır.[447]

Ahşap malzeme, mihrap, minber, üst örtü, pencere kanatlarında, mahfilde ve duvarlarda hatıl olarak ele alınmıştır. Nakkaş Ali Mescidi beden duvarlarında hatıllara yer verilmiş ve Nilüfer Hatun Mescidinin mihrabı da ahşap olarak yapılmıştır. Nakkaş Ali Mescidi, Çırağ Bey Mescidi, Nilüfer Hatun Mescidi ve Tahtalı Mescidin üst örtüleri ahşap malzemeden kapatılmıştır. Ayrıca Üftade Caminin bağdadi kubbesi dış kısmı da ahşap olarak inşa edilmiştir.

Alaadin Bey Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, İsa Bey Fenari Cami, Kavaklı Cami, Veledi Yaniç Mescidi, Yer Kapı Cami kubbeleri kurşun malzemeden kaplanmıştır.

[447] Yaşar Selçuk Şener, "XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü", *Türk Etnografya Dergisi*, XX, Ankara 1997, 193-249.

5.2. MEDRESE

Medreseler bütünüyle Müslümanlara özgü olan kurumlardır. Bu nedenle medrese eğitimi, ders programları, hoca-öğrenci ilişkileri, vakıf geleneği ve mimarisiyle İslâmî bir yapı arz etmektedir. İslam aleminde yüksek öğretim, camilerden medreseye geçiş şeklinde olmuş ve bu geçişte mezhebi farklılıkların büyük etkisi görülmektedir. Bundan dolayı medreselerin ortaya çıkmasında bir mezhebi, diğer mezhebe karşı üstün göstermek çabasının etkin olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. Osmanlı Devletini yükselten temel dinamiklerden en önemlisi medreselerdir. Osmanlı Devleti, siyasi bir kuruluş olarak ortaya çıktıktan sonra medreselere sahip olmuş, hatta uzun dönem boyunca medrese, genel anlamda Osmanlıların tek eğitim – öğretim kurumu olma özelliğini korumuştur. [448]

Erken dönem Osmanlı medreselerinin genelinde, Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde uygulanan dershane eyvanı ve kışlık dershane mekanlarının kullanılmadığı veya mimari şema içindeki yerlerinin ve mimari özelliklerinin değiştiği görülmektedir. Osmanlı klasik dönem öncesi Bursa medreselerinin planları birbirine ya çok benzemekte ya da plan şemasında ufak farklıkları bulunmaktadır. Girişin her iki yanında bulunan revakların ardında medrese hücrelerinin yer aldığı medreselerde genellikle, girişin tam karşısında ana eyvan ya da dershane yer almaktadır. Medrese hücrelerinin üzeri kubbe ya da tonoz ile örtülmüştür ve genellikle dışa bakan bir penceresi ile birer ocağı bulunmaktadır. Bazı medreselerin ortasında bulunan avluda havuz yer almaktadır. Medrese köşelerinde yer alan odalarda genellikle depo ya da tuvalet işlevi gören yerlerdir. [449]

5.2.1. Plan ve Mimari Özellikleri

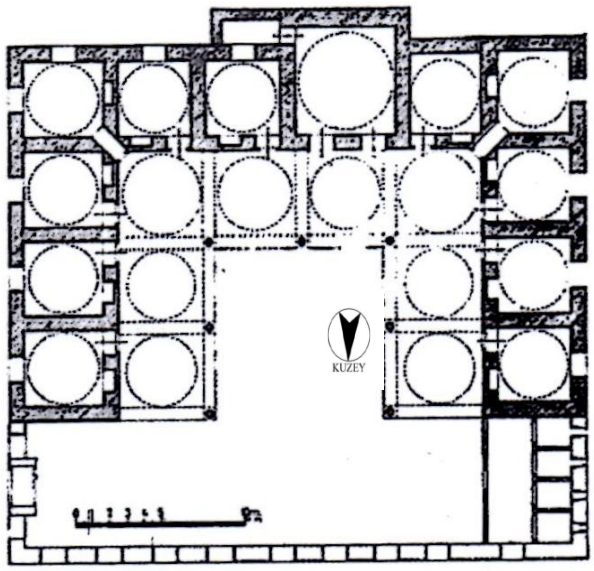
Kale içinde incelenmiş olan tek medrese örneği Lala Şahin Paşa Medresesi'dir. Lala Şahin Paşa Medresesi plan bakımdan incelediğinde, kuzey-güney doğrultusunda bir alana yerleştirilmiş kapalı avlulu medrese plan şeması yansıtmaktadır. Medrese, tonoz örtülü bir ana eyvan ve eyvanın her iki yanına yerleştirilmiş yine tonoz örtülü

[448]Harun Çağlayan, "Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, IX, 2014, 156-160

[449]Deniz Ildız, *Gökdere Medresesi Örneğinde Osmanlı Klasik Dönem Öncesi Bursa Medreseleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Anabilim Dalı, İstanbul 2006, 6.

sekiz adet küçük hücresi bulunmaktadır. Anadolu'da Isparta Ertokuş Medresesi (1224)[450], Erzurum Yakutiye Medresesi (1310)[451] ve Bursa'da Murad Hüdavendigar Medresesi (385)[452] kapalı avlulu medrese örneklerindendir.

Lala Şahin Paşa Medrsesi kapalı avlulu medrese örneği yansıtmaktayken İznik Süleyman Paşa Medresesi[453] açık avlulu plan şeması göstermektedir. Lala Şahin Paşa Medrsesi ve İznik Süleyman Paşa Medreseleri dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuştur. Lala Şahin Paşa Medresesi; giriş eyvanın üzerini örten kubbeli avlu ve avlu etrafında sekiz adet tonoz örtlü medrese hücresi bulunmaktayken İznik Süleyman Paşa Medresesi (Karş. Çizim 14); eyvansız, üç tarafı revaklarla çevrilen, açık avlu ve revakları gerisinde ise kubbeyle örtülü on bir adet medrese hücresi yer almaktadır (Karş. Foto. 16).[454]

Karş. Çizim 14: İznik Süleyman Paşa Medresesi[455]

[450]Aslanapa, *Anadoluda İlk Türk Mimarisi,* 73
[451]Ayşe Denknalbant, "Yakutiye Medresesi ve Kümbeti, *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 2013, 43, 293
[452]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 301.
[453]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* 172.
[454] Ildız, 22-23.
[455]Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* 12.

Karş. Foto. 16: İznik Süleyman Paşa Medresesi[456]

Osmanlı öncesi Anadolu Medreseleri'nde, Büyük Selçuklu medreselerinin plan şeması esas alınmış olup medreselerde eyvan, avlu ve öğrenci hücrelerinin yanı sıra bir ya da iki adet kışlık deshanede bulunmaktadır. Eyvan, Anadolu medreselerinde vazgeçilmez bir öğe olarak karşımıza çıkmaktayken erken dönem Osmanlı medreselerinin çoğunluğunda bulunmadığı Klasik dönem Osmanlı medreselerinde tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Bilhassa açık avlulu medreselerde, avlunun bir kısmı gibi görünen revaklar, avlunun iki veya üç kenarı boyunca uzanmaktadır. Osmanlıdan önce Anadolu medreselerinde revakların genelinde beşik tonoz ya da tonoz çeşitleriyle örtülmüşken Erken dönem Osmanlı medreselerinde iki örnek dışıunda kubbeyle kapatılmıştır. Avlu çevresinde sıralanan öğrenci hücrelerinin dışa açılan pencereleri bulunmamaktadır. Öğrenci odalarında, dışa açılan pencerelere ilk kez erken dönem Osmanlı medreselerinde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu medreselerinde ana eyvan ve eyvanın iki yanındaki iki mekanın oluşturduğu uygulama, erken dönem Osmanlı medreselerinde tamamen ortadan kalktığı gözlemlenmektedir.[457]

Lala Şahin Paşa Medresesi plan itibariyle basitleştirilmiş Selçuklu medresesi plan özellikleri biçimindedir. [458]

[456] https://izniktarihblog.wordpress.com/suleyman-pasa-medresesi/ (Erişim Tarihi 08.04.2019)
[457] Demiralp, 210.
[458] Beşbaş, Denizli, 315.

İran'da Büyük Selçuklular tarafından inşa edilen eyvanlı medrese, Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'ya getirilmiş ve burada eyvanlı, kubbeli medrese olarak iki tip halinde gelişmiştir. Mezopotamya ve Anadolu'nun Tarma denilen ev tipi medreselerin doğmasında sebep olmuş ve buradan avlu etrafındaki revaklar alınarak medrese avlusu etrafına yerleştirilmiştir[459]. Anadolu Selçuklu dönemi kubbeli medreseler arasında Niksar Yağıbasan Medresesi (1557-1558)[460] Konya Karatay Medresesi (1252)[461], Konya İnce Minareli Medrese (1258)[462] (Karş. Foto. 17), Bursa Yıldırım Medresesi (XIV. yy)[463] vardır.

Karş. Foto. 17: Konya İnce Minareli Medrese [464]

Lala Şahin Paşa Medresesi'nin ana eyvanın üzeri tonoz örtülü olup Anadoluda da ana eyvanı tonoz örtülü olan medrese örneği ise Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi (1208)[465]dir. Erken dönemden sonra Osmanlı Dönemi medreselerinde ana eyvan yapının bünyesinden dışa taşırılmış ve çogunlukla ana eyvanın üzeri kubbeyle kapatılmıştır. Lala Şahin Paşa Medresesi ve Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi avluları

[459] Ernest Diez, Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1955, 40.
[460] Aslanapa, Anadoluda İlk Türk Mimarisi, 71.
[461] Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Teyzinatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, 45.
[462] Ögel, 52.
[463] Halil Yinanç, "Beyazid I." *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, II., 369-392.
[464] http://www.selcuklu.bel.tr/ilcemiz/detay/292/ince-minareli-medrese.html (Erişim Tarihi 31.07.2019)
[465] Demiralp,51.

revaksız olarak inşa edilmiştir. Erken dönem Osmanlı medreselerinde taş süslemeye çok rastlanmaz fakat Lala Şahin Paşa ve Gümüş Hacı Halil Paşa Medreselerinde taş süslemeler bulunmaktadır.

Lala Şahin Paşa Medresesi'nin ana eyvan duvarlarında kabartma şeklinde süslemeler yer almaktayken Hacı Halil Paşa Medresesi'nin kapalı dersanesinin avluya bakan tarafında tuğlalar ve taşlarla dama tahtasını andıran bir süslemesi bulunmaktadır.[466]

Erken Osmanlı medreseleride bacalar, çoğunlukla kare gövdeli, üstte her yüzde bir duman açıklığına sahip üst kısmı piramidal külahla örtülü bir şekil yansıtmaktadır. Bu dönemde sade eleman olan bacalar, aynı şekli yansıtmakla birlikte yalnız malzemeden kaynaklanan farklılıklarıyla da dikkat çekmektedir. Bacalarda tuğla ve taş malzeme kullanılmıştır. Lala Şahin Paşa Medresesi bacaları kare şekilli olup üzerleri piramidal külahla örtülü ve her yüzünde ikişer duman açıklığı yer almaktadır. 1330'lu yıllarda yapılan ilk Osmanlı Medresesi İznik Süleyman Paşa Medresesi ve 1388-1389 yıllarında inşa edilen Bursa Yıldırım Beyazıt Medresesi'nde bacalar, kare gövdeli, piramidal külahla örtülü olması bakımdan (Karş. Foto. 18) Lala şahin Paşa Medresesiyle benzerlik göstermektedirler[467].

Karş. Foto. 18: Bursa Yıldırım Beyazıd Medresesi[468]

[466]Demiralp, 215.
[467]Zerrin Köşklü, Osmanlı Medrese Mimarisinde Bazı Örneklerle Baca Formları, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2001, 16, 210.
[468]http://www.bursa.com/wiki/Yildirim_Medresesi / (Erişim Tarihi 08.04.2019)

Yapı Elemanları

Duvarlar ve Pencereler: Lala Şahin Paşa Medresesi beden duvarlarının doğu-batı cephelerinde medrese hücrelerinin dikdörtgen şekilli, demir parmaklık pencereleri bulunmaktadır. Medresenin güney cephesinin üst kısımında sivri kemer açıklıklı alçı şebekeli bir penceresi yer almakta olup ayrıca yine güney cephenin doğu tarafında medrese hücresin küçük mazgal penceresi de görülmektedir. Yapının giriş cephesinde kapı açıklığından başka bir pencere açıklığı bulunmamaktadır.

Kapılar: İncelenen medresenin ana giriş kapısı kesme taş malzemeden düz lentolu, hücre giriş kapıları yuvarlak kemer alınlıklı, dikdörtgen şekilli ahşap malzemeden inşa edilmiştir.

Örtü Elemanları: Medrese giriş kısmının, yani avlunun üzerini pandantiflere oturan bir kubbe kapatmaktadır. Medrese hücrelerinin ve ana eyvanın üzeri de tonoz örtülü olup bu kısım dışarıdan iki yana meyilli kırma çatıyla kapatılmıştır.

5.2.2. Süsleme Özellikleri:

Lala Şahin Paşa Medresesi'nde süsleme unsurlarına Bizans Dönemine ait antik sütün başlıklarında rastlanmaktadır. Medresenin iç kısmında belirli bir yükseklikten sonra yapının üst kısmını dolaşan dışa taşkın kabartmalı bir friz kuşağı yapıyı çevrelemektedir. Medrese girişinin iç kısmında zeminde yıldız şekilli su yalağı bulunmakta olup ayrıca yalağın üzeri camla kapatılmıştır.

5.2.3. Malzeme ve Teknik:

Medresenin beden duvarlarında düzgün kaliteli kesme taş ve aralarda tuğla malzeme kullanılmıştır. Ayrıca tuğla malzeme; bacalarda, hücre odalarına girişi sağlayan kapı üstü alınlıklarda ve kubbeyi çevreleyen kirpi saçakta kullanılmıştır. Ahşap malzeme ise medrese hücre kapılarında ve girişin önünde bulunan ahşap sütunlara oturan ahşap tavan kaplamalı girişte kullanılmıştır. Medresenin kubbesinde kurşun malzeme kullanılmayıp girişin üzerinde kullanılmıştır.

5.3. TEKKE

Osmanlı devri tekke yapıları kuruluş şekline göre incelendiğinde camiye meşîhat[469] konarak, tümüyle yeniden inşa edilerek ya da evlere meşihat konularak kuruldukları görülmektedir. Bursa tekkelerinin birçoğunda yeni bir tekke inşa etmek için yeterli maddi gücü bulamayan şeyhlerin mevcut cami yapılarını tekke olarak kullandıkları görülmektedir. Açıkbaş Mahmut Efendi Tekkesi (17. yy), Zağferanlık Tekkesi (17. yy), Nasuhi Tekkesi (17. yy) ve Eminiye Tekkesi (18. yy) verebileceğimiz örneklerdendir.[470] Bursa tekkelerini, tevhidhanelerinin plan tipolojisi bakımından dört gruba sınıflandırabiliriz. Eyvanlı kare planlı tevhidhaneler, kare planlı tevhidhaneler, dikdörtgen planlı tevhidhaneler, serbest biçimli tevhidhanelerdir.[471]

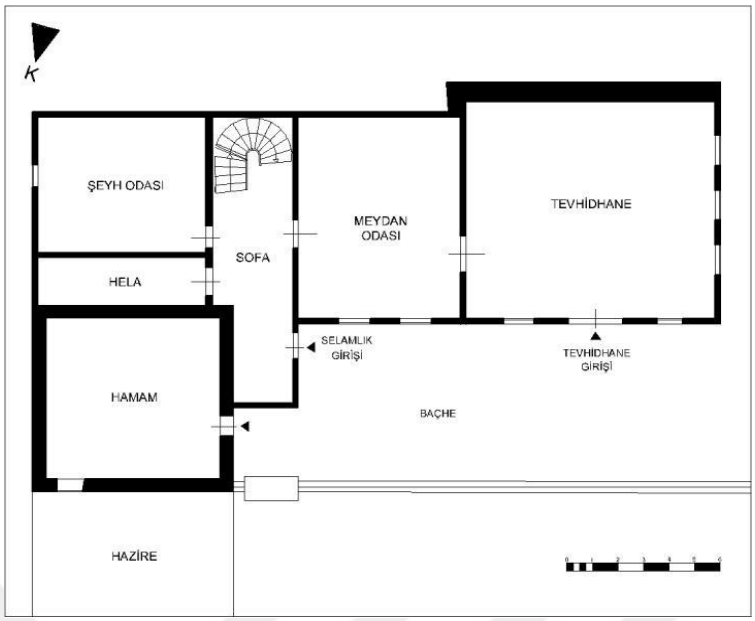
5.3.1. Plan ve Mimari Özellikleri:

Kale içinde incelenmiş olan Cizyerdarzade Tekkesi bugünkü anılan ismiyle Haraççıoğlu Medresesi dikdörtgen planlı tevhidhaneler grubunda yer almaktadır. Bu planda inşa edilmiş diğer tekkeler Hüsameddin Tekkesi (17.yy)[472], Selami Efendi Tekkesi (17.yy)[473], İsmail Rumi Tekkesi (17.yy)[474] (Karş. Çizim 15), Zağferanlık Tekkesi (17.yy)[475]'dir.

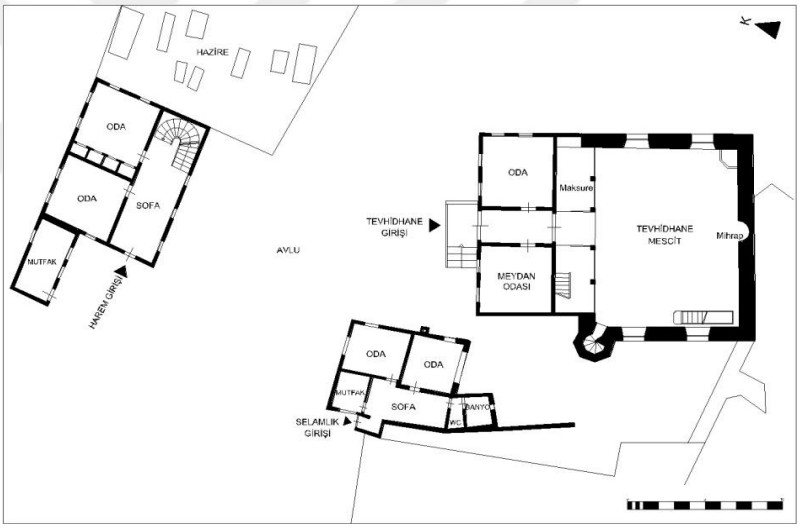
Cizyederzade Tekkesi planını incelediğimizde tevhidhane uzunlamasına dikdörtgen planlı olup hemen bitişiğinde de kare planlı kütüphane kısmı bulunmaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı olması bakımından Bursa'da yer alan Selami Efendi Tekkesiyle plan bakımından benzerlik göstermekte fakat bünye içerisinde barındırdığı birimler bakımından farklılık görülmektedir. Selami Efendi Tekkesi'nde uzunlamasına dikdörtgen şekilli bir tevhidhane kısmı ve ön kısmında oda ve meydan odasından ibaret olup Cizyederzade Tekkesi'yle sadece tevhidhane plan kısmı aynı niteliktedir (Karş. Çizim 16).

---

[469]Mürşidlik, Şeyhlik. Din işleri merkezi. Bknz. https://www.luggat.com/index.php#ceviri (Erişim Tarihi 29.01.2019)
[470]Taşkın, 210-211.
[471]Taşkın, 214-215.
[472]http://www.bursa.com.tr/husamettin-camii-ve-tekkesi-195.html (Erişim Tarihi 01.07.2019)
[473]http://www.bursa.com/wiki/Selami_Tekkesi (Erişim Tarihi 01.07.2019)
[474]Mehmet Akkuş, "İsmail Rumi" *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 2001, XXIII, 120.
[475]Semih Ceyhan, Türkiyede Tarikatlar Tarih ve Kültür, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, 747.

Karş. Çizim 15: İsmail Rumi Tekkesi[476]

Karş. Çizim 16: Selami Efendi Tekkesi[477]

Bursa tekkeleri incelendiği zaman, tekkelerin çoğunluğunun yeniden cami inşa etmek yerine, camiyi tekke olarak kullandıkları için tevhidhane yapısının yanında ya da bitişiğinde minaresininde bulunduğu görülür. Minareli tekkelere örnek olarak Zağferanlık Tekkesi, Enarî Tekkesi verilebilecek örnekler arasındadır (Karş. Foto. 19). Cizyederzade Tekkesi'nin de minaresi olmamakla birlikte minaresi olmayan tekkelere örnek olarak İsmail Rumî Tekkesi ve Numaniye Tekkesi gösterilebilir (Karş. Foto. 20).

[476]Taşkın, 150.
[477]Taşkın, 130.

Karş. Foto. 19-20: Zağferanlık Tekkesi[478] ve Numaniye Tekkesi[479]

Yapı Elemanları

Duvarlar ve Pencereler: Cizyederzade Tekkesi'nin ve kütüphane kısmının beden duvarlarında açılan pencerelerle yapının içerisi aydınlatılmaktadır. Altta açılan pencereler dikdörtgen şekilli demir parmaklıklı olup üstte açılan pencereler ise yine dikdörtgen şekilli alçı şebekelidir. Kütüphane kısmının duvarlarının bir cephesi sağır düzenlenmiş olup diğer iki cephesinde de sivri kemer alınlıklı dikdörtgen şekilli pencere açıklığı bulunmaktadır. Kütüphane kısmının batı köşe duvarı pahlanmış ve üzerinde taş dizisi görülmektedir. Bursa tekkelerinden Şabani Tekkesi'ninde (Karş. Foto. 21) pencere açıklıkları dikdörtgen şekilli olarak inşa edilmiş olup bu bakımdan benzerlik göstermektedir.

[478] http://wowturkey.com/t.php?p=/tr546/mimar_m_karakoc_mustafa_karakoc_zafranlikgenel_goru.jpg (Erişim Tarihi: 29.01.2019)
[479] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/numaniye-tekkesi (Erişim Tarihi 29.01.2019)

Karş. Foto. 21: Şabani Tekkesi[480]

Kapılar: İncelenen tekkenin ana giriş kapısı dikdörtgen şekilli ahşaptan yapılmış olup kütüphane kısmına ise tevhidhane kısmından açılan demir bir kapıdan geçilmektedir. Tekkenin içerisinde daha başka bir kapı açıklığı bulunmamaktadır.

Örtü Elemanları: Tekkenin, tevhidhane bölümünün üzeri içten ahşap dıştan meyilli bir çatıyla kapatılmış ve kütüphane kısmının üzeri ise içten tromplarla geçilen bir kubbe ama dışarıdan meyilli bir çatıyla örtülmüştür. Hindiler Tekkesi de uzunlamasına planlı inşa edilmiş fakat mescidin üzeri kubbeyle kapatılmış olması bakımından Cizyederzade Tekkesinden ayrılmaktadır (Karş. Foto. 22).

Karş. Foto. 22: Hindiler Tekkesi[481]

[480] http://www.yildirim.gov.tr/sabaniye-dergahi (Erişim Tarihi: 10.03.2019)
[481] Taşkın,104.

Mihrap: Tevhidhane Mescidinin mihrabı, iç içe geçmiş büyük dikdörtgen şeklinde yapılmış olup niş kısmı yuvarlak olarak düzenlenmiştir.

5.3.2. Süsleme Özellikleri:

Tekkenin, tevhidhane ve kütüphane kısmında herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

5.3.3. Malzeme ve Teknik:

Tevhidhanenin beden duvarlarında ve kütüphanenin kuzey cephesinde moloz taş malzeme kullanılmıştır. Tuğla malzeme tevhidhanenin saçak kısmında, kirpi saçaklarında, pencere alınlıklarında, kütüphanenin beden duvarlarında kesme taş malzeme aralarında kullanılmıştır.

5.4. DARÛLKÛRRA

Uzun süren Kur'an ve hadis öğretiminin merkezi olan camiler dışında yüksek düzeyde Ku'ran tahsili için kurulan ilk bağımsız medreseler darûlkûrralardır[482].

Kale içinde incelenen tek darûlkûrra örneği Hoca Yakup Darûlkûrrası'dır. Erken Osmanlı Döneminden günümüze kadar gelebilmiş en eski örneklerden biridir. Yapı kare planlı iki mekândan ibaret olup bu mekanlardan birinin yazlık, diğerinin kışlık olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Anadolu Selçukluları döneminde, Konya'da Sahip Ata Ferhuniye (1300) Darulhûffazı yaptırılmıştır. İslam mimarisinde günümüze kadar gelen en eski darûlkûrra örnekleri Karamanoğulları darulhûffazlarıdır. Karamanoğullarında, Selçuklular gibi darûlkûrra yapısını darulhûffaz olarak isimlendirmişlerdir[483]. Konya Canbazzade Nasuh Bey Darulhuffazı (1315)[484], Konyalı Has Bey Darulhuffazı (1421)[485], Konya Meram Darulhuffazı (II. Mehmet Dönemi)[486] önemli örneklerdir.

Çeşitli araştırmacılar Osmanlıların ilk darûlkûrrası hakkında bilgiler vermişleridir. Cahit Baltacı, ilk darûlkûrranın Bursa Ulu Cami Külliyesi içinde bulunan Yıldırım Beyazıd Darûlkûrrası olduğunu belirtirken, Evliya Çelebi ise Süleyman Paşa Medresesi ile birlikte 1331'de İznik'te ilk darûlkûrranın yapıldığını ifade etmektedir. Osmanlı klasik döneminde Süleymaniye Darûlkûrrası (1556-1557), Hüsrev Kethüda Darûlkûrrası (1565-66), Sokullu Mehmet Paşa Darûlkûrrası (1579-1580) belirgin örneklerdendir.[487]

5.4.1. Plan ve Mimari Özellikleri:

1492'de yaptırılmış olan Hoca Yakup Darûlkûrrası, Bursa dışında yer alan darûlkûrralarla karşılaştırma yapıldığı zaman ortak olan ve olmayan özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

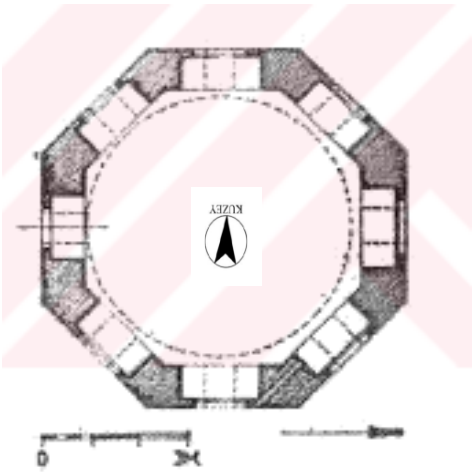
---

[482]Bozkurt, 544.
[483]Çankaya, 3-5.
[484]İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964, 954.
[485]ErnstDiez*, Karaman Devri Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Çev.:Oktay Alsanapa), İstanbul, 1950, 121.
[486]Tanman, 546-547.
[487]Çankaya, 7-8.

Hoca Yakup Darûlkûrrası düz bir arazide tasarlanan bağımsız bir yapı olarak inşa edilmiştir. Osmanlı Döneminde inşa edilen Lülburgaz Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi Darûlkûrrası, külliye bünyesinde, caminin arka tarafına konumlanmıştır.[488] Hoca Yakup Darûlkûrrası, iki kare mekândan ibaret olup üzeri sekizgen kasnaklı kubbelerle kapatılmıştır. Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Külliye Darûlkûrrası, kubbeyle örtülü kare tek bir mekândan ibaret olup önünde revak uygulaması bulunmaktadır (Karş. Çizim 17/Karş. Foto. 23). Kütahya Cafer Paşa Darûlkûrrası sekizgen planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir (Karş. Çizim 18).

Karş. Çizim 17: Lüleburgaz Sokullu MehmetPaşa Darûlkûrrası[489]

Karş. Çizim 18: Kütahya Cafer Paşa Darûlkûrrası[490]

[488]Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, 95.
[489]Çankaya, 13.
[490]Çankaya, 14.

Karş. Foto. 23: Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Darülkurrası[491]

Osmanlı darûlkûrralarının önemli özelliklerinden biri genel itibariyle külliye içinde inşa edilmeleri ve en azından bir cami ya da mescitin yakınında yaptırılmış olmalarıdır. Fakat Bursa Hoca Yakup Darûlkûrrası ve Kütahya Cafer Paşa Darûlkûrrası farklı plan uygulamalarıyla olduğu kadar, yapıdan bağımsız inşa edilmiş olmaları bakımınından da birer istisnadır.[492]

Yapı Elemanları

Duvarlar ve Pencereler: Hoca Yakup Darûlkûrra yapısının, beden duvarlarında çok sayıda altlı üstü açılmış pencere açıklıkları bulunmaktadır. Darûlkûrranın beden duvarlarının alt kısmında sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen şekilli demir parmaklıklı pencere açıklıkları bulunurken üst kısımda yer alan açıklıklar ise sivri kemer alınlıklı, alçı şebekeli olarak düzenlenmiştir. Darûlkûrranın tüm cephelerinde en az bir açıklık bulunmakta olup sağır bir cephesi bulunmamaktadır.

Kapılar: İncelenen darûlkûrranın giriş kapısı büyük sivri kemerli bir alınlıklı ve altında dikdörtgen şekilli giriş kapısı ve üzerinde de kitabesi yer almaktadır. Kışlık bölümünün kapısı da yine giriş kapısı gibi sivri kemer alınlıklı dikdörtgen şekillidir. Yazlık bölümünün ön kısmı açık olarak düzenlenmişken daha sonradan camekanla kapatılmıştır.

---

[491] http://mimariforum.com/showthread.php?t=116 (Erişim Tarihi 29.01.2019)

[492] M.Baha Tanman, " Dârulkûrra", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, T.C. Kültür Bakanlığı ve Traih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1994, C.2, 565-547.

Örtü Elemanları: Darûlkûrranın kışlık mekânının üzeri pandantiflerle geçilen dıştan sekizgen kasnağa oturan bir kubbeyle kapatılmışken yazılık bölümünün üzeri ise yine pandantiflerle geçilen sekizgen kasnağa oturan bir kubbeyle örtülmüştür. Yapının kışlık bölümünün üzerinde kare şekilli, piramidal külahlı ve her yüzünde ikişer havalandırma açıklığı yer alan bir bacası bulunmaktadır.

5.4.2. Süsleme Özellikleri:

Darûlkûrradaki süsleme unsurlarına, kışlık mekânın içerisinde yer alan beden duvarlarının belirli bir yüksekliğe kadar beyaz zemin üzerinde sıralı alçıdan yapılan bitkisel motiflerle rastlanmaktadır. Yazlık mekânın iç kısmında ise duvarda daire ve dikdörtgen şekilli kalem işi süslemeler mevcuttur.

5.4.3. Malzeme ve Teknik:

Yapının beden duvarlarında tuğla ve taş malzeme kullanılmıştır. Ayrıca tuğla malzeme bacada, beden duvarlarında, kemerlerde, kemer alınlıklarında ve yapıyı çevreleyen kirpi saçakta kullanılmıştır. Ahşap malzeme; kapılarda, kışlık mekanın içinde yer alan ocaklık kısmında kullanılmış olup kare mekanınların üzerini örten kubbeler dışarıdan kurşun kaplamalıdır. Hoca Yakup Darûlkûrrası'nda kullanılan almaşık duvar tekniği, Kütahya Cafer Paşa Dartûlkûrrası'nda da uygulanmıştır. Klasik Osmanlı dönemi eserlerinden olan Edirne Selimiye Darûlkûrrası'nda ise giriş cephesi kesme taş diğer cepheler ise kesme taş ve tuğla almaşık örgü düzeni görülmektedir.

5.5. TÜRBE

Klasik Osmanlı mimarisinin temellerinin atıldığı 14. ve 16. yy arasında Selçuklu türbe mimarisinin bazı özellikleri yaşamaya devam ederken bazı özellikleri de ortadan kalkmıştır. Örnek olarak, Selçuklu zamanında en çok uygulanan sekizgen planlı türbeler yerini, erken Osmanlı devrinde kare prizmalı gövdeli türbelere bırakmıştır. Selçuklu mimarisinin vazgeçemediği cenazelik katı bu dönemde çoğunlukla ortadan kalkmıştır. Revaklar ve yan kanatlara sahip taç kapılar gibi bazı özellikle bu Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Erken Osmanlı dönemi türbe planlarında silindirik planlı türbe örneğine rastlanmazken Selçuklu mimarisinde uygulanan silindirik gövde klasik dönem Osmanlı türbe mimarisinde de az da olsa uygulanmıştır.[493]

5.5.1. Plan ve Mimari Özellikleri:

Bu araştırmada kale içinde bulunan beş adet türbe yapısı incelenmiştir. Bu türbelerden Orhangazi Türbesi, Üftade Türbesi kare planlı, Osmangazi Türbesi sekizgen planlı, Oruç Bey Türbesi açık planlı, Güranlı Türbesi ise münferit bir plan özelliğinde düzgün olmayan üçgen şeklindedir.

Anadoludan önce İran ve Orta Asya'da kare planlı türbe örneklerine rastlanmaktadır. Buhara'da bulunan 907 tarihli Samanoğlu İsmail Türbesi, 978 tarihli Arap Ata Türbesi ve XII. yy'da Karahanlı döneminde yapılan Şeyh Fazıl Türbesi kare planlı türbelerin ilk örneklerindendir.[494] Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi eserlerinde kare prizmal gövdeli plan şemasında inşa edilmiş eserler görülmektedir.[495]

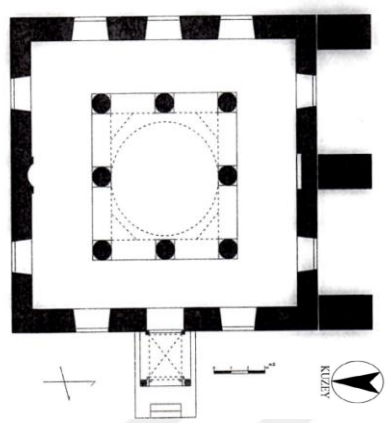
İncelenen örneklerden iki tanesi Orhangazi Türbesi ve Üftade Türbesi kare planlıdır. Erken dönem Osmanlı yapılarında kare planlı türbelere örnek olarak Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi (1339-1400)[496], Yıldırım Türbesi (1460)[497] verilebilmektedir.

Üftade Türbesi, kare planlı, içten ve dıştan düz çatıyla örtülmüştür. Orhangazi Türbesi kare planlı ve üzeri dıştan kasnaksız kubbeyle kapatılmıştır. II. Abdülhamit tarafından yeniden tamir ettirilen I. Murat Hüdevandigar Türbesi[498] kare planlı, üzeri

---

[493]Daş, 376.
[494]Aslanapa, *Türk Sanatı*, 37, Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 6.
[495]Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 453.
[496]Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*,243.
[497]Önkal, *Osmanlı Haneden Türbeleri*, 56.
[498]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri,* 83.

dıştan kubbeyle kapatılmış (Karş. Çizim 19) olup Orhangazi Türbesiyle benzerlik göstermektedir fakat iki türbe arasındaki fark Orhangazi türbesinin üst örtüsünü taşıyan kubbe dört sütun tarafından taşınmaktayken I.Murat Türbesinin üst örtüsü sekiz ayak tarafından taşınmaktadır (Karş. Foto. 24). Ayrıca Orhangazi Türbesi 19. yy'da yeniden inşa edilmiş olduğundan örneklerine İstanbul eserlerinden olan Mustafa Reşit Paşa Türbesi (1860)[499], Mustafa Rakım Efendi Türbesi (1826-1827)[500] gibi yapıların plan ve mimari bakımından da benzerlik gösterdiğini belirtilebilir.

Karş. Çizim 19: I. Murat Türbesi[501]

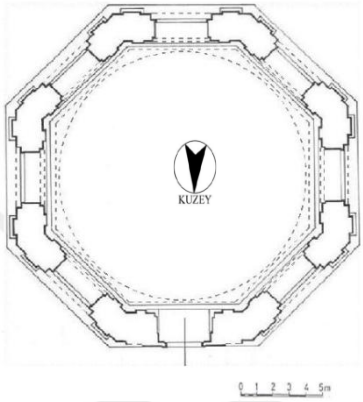
Karş. Foto. 24: I. Murat Türbesi[502]

Türbe mimarisinde sekizgen plan oldukça çok kullanılan plan tiplerinden birisidir. Samarra'daki Kubbetûs Süleybiye (862) sekizgen planlı en eski türbe yapısıdır.[503] 1421 yılında inşa edilen Yeşil Türbe'de sekizgen planlı Osmanlı yapılarındandır.[504] İstanbul'daki Eyüp El Ensari Türbesi (1459) ile sekizgen plan başlamış[505] ve Yavuz Sultan Selim Türbesi (1522) ile de yükseklişini noktalamıştır.[506]

Bu çalışmada incelenen türbelerden sadece Osmangazi Türbesi, sekizgen planda yapılmış kasnağa oturan kubbeli olarak yapılmış olup 19. yy'da İstanbul'da II. Mahmut

[499]Kemal Beydilli, "Mustafa Reşit Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, 31, 349
[500]Ahmet Vefa Çobanoğlu," Rakım Efendi Türbesi ve Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, 43, 430.
[501]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 83.
[502]Önkal, *Osmanlı Haneden Türbeleri*, 83.
[503]İsmail Orman, " Türbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 41, 464.
[504]Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 582.
[505]Semavi Eyice,"Eyüp Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995,12, 11.
[506]Aziz Doğanay, *Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2009,36.

Türbesi (1839)[507] (Karş. Çizim 20) empire üslûbunda yapılan yapının cepheleri mermer kaplanmış, sekizgen planlı kubbeli örneklerdendir. Türbenin üzerini örten kubbe sekizgen kasnak üzerinde oturmaktadır. Kuzey cephesinde giriş kapısı, diğer cephelerde yüksek ve geniş tutulmuş yuvarlak kemerli pencereleri bulunmaktadır. Pencerelerin iki tarafında korint üslupta başlıklara sahip birer pilastırlarla cepheler hareketlendirilmiştir[508](Karş. Foto. 25).

Karş. Çizim 20: II. Mahmut Türbesi[509]

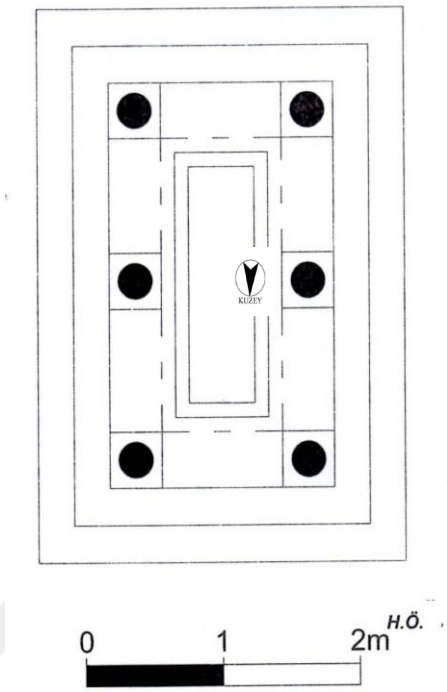
Karş. Foto. 25: II. Mahmut Türbesi[510]

Katalogtaki türbelerden biri de münferit plan tipinde inşa edilen Güranlı Türbesi olup düzgün olmayan dörtgen şekilli ve düz çatıyla örtülüdür.

Oruç Bey Türbesi de incelenen eserler arasında yer almaktadır ve açık planlı türbeler grubunda kare planlı olarak inşa edilmiştir. Kare şekilli bir alana oturan yapı sekiz adet sütun ve bu sütunlar üzerine bindirilmiş yuvarlak kemerli bir uygulamadan meydana gelmiştir. Servet Seza Kadın Türbesi (1910) [511]de Oruç Bey Türbesi gibi açık planlı türbe olarak inşa edilmiş olup farklı olarak dikörtgen planlı ve altı adet sütun üzerinde sivri kemerlerle (Karş. Çizim 21) meydana getirilmiş bir düzenlemesi bulunmaktadır (Karş. Foto. 26).

---

[507]Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 594.
[508]H.Burcu Özgüven, "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Hazîresi", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2003, 27, 358.
[509]Önkal, Osmanlı Hanedan Türbeleri, 400.
[510]https://www.gezginrehberler.com/istanbul/ii-mahmud-turbesi/ (Erişim Tarihi 14.02.2019)
[511]Behçet Ünsal, "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması", *Vakıflar Dergisi*, 16, Önder Matbaası, Ankara 1982, 75.

Karş. Çizim 21: Servet Seza Kadın Türbesi[512]

Karş. Foto. 26: Servet Seza Kadın Türbesi[513]

[512]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 462.
[513] https://www.tarihduragi.com/2016/07/31-sultan-abdulmecit-turbesi.html Erişim Tarihi 14.02.2019

Yapı Elemanları

Üst Örtü Elemanları: Katalogta incelenen örneklerin iki tanesi kubbeyle örtülüdür ve kare gövdenin üzerini örten kubbeli yapı Orhangazi Türbesidir. Mahmut Nedim Paşa Türbesi (1883)[514], Gazi Osman Paşa Türbesi (1900)[515] bu plan tipine benzer niteliktedir. İncelenen sekizgen gövde üzerine kubbeli yapı ise Osmangazi Türbesi olup Zeynep Kamil Türbesi (1882)[516] ile örtü sistemi bakımından benzemektedir.

İncelenen eserler içerisinde kubbe dışında içten ve dıştan düz tavanla örtülü olan Yeşil Güranlı Türbesi ve Üftade Türbesi'dir. Bursa'da inşa edilen Esir Dede Türbesi (1681)[517] düz bir çatıyla örtülüdür.

Oruç Bey Türbesi'nin yıkılmadan önce üzeri kubbeyle kapatılmış, yıkıldıktan sonra üzeri açık olarak inşa edilmiş olup herhangi bir örtüsü bulunmamaktadır.

Kapılar: İncelenen örnekler arasında Osmangazi, Orhangazi ve Üftade Türbelerinin giriş kapıları dışa taşıntısız olarak inşa edilmiş olup taç kapı mahiyetinde olanlar Osmangazi ve Orhangazi Türbeleri'dir. İstanbul'da Eyüp Şah Sultan Türbe'sinin (1800)[518] giriş kapısı ile Osmangazi Türbe'sinin giriş kapısı benzerlik göstermektedir (Karş. Foto. 27). Güranlı Türbesinin giriş kapısı mescitin içerisinde mihrap duvarının sol tarafından yer aldığından dolayı dışa taşıntısı ve kemer girişleri bulunmamaktadır.-

[514]İ. Günay Paksoy," Mahmud Nedim Paşa Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbl 1994, C.5, 267.
[515]M. Metin Hülagü, "Gazi Osman Paşa",*TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1996, 13., 465.
[516]Harun Bayrak*, İl İl Dini ZİyaretYerlerimiz*, Yakamoz Yayınları, İstanbul 2007, 255.
[517]Gökarslan, 44.
[518]Parlak,"Şah Sultan Külliyesi", 258.

Karş. Foto. 27: Eyüp Şah Sultan Türbesi Kapısı[519]

Pencereler: Osmangazi ve Güranlı Türbelerinde giriş cephesi hariç her cephede birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Üftade Türbesinin kuzey cephede dört, doğu, batı, güney cephelerde beş, Orhangazi Türbesinde ise girişte iki tane diğer cephelerde de üçer pencere açıklıkları mevcuttur. Oruç Bey Türbesinde herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır.

Kemerler: Üftade Türbesinde pencereler basık kemerli, Orhangazi ve Osmangazi Türbelerinde ise pencere alınlıkları ve giriş kemerlerinde yuvarlak kemer kullanılmıştır. Yuvarlak kemerin uygulandığı dönemin örneklerinden biri de Nuruosmaniye Türbesidir. Oruç Bey Türbesinde ise kare mekanı birbirine bağlayan kemerler yuvarlak olarak uygulanmıştır.

Revak: İncelenen yapılar arasında sadece Osmangazi Türbesinde tek bölümlü revak uygulaması bulunmaktadır. Erken Osmanlı Türbe mimarisinde girişin önünde revak ya da tek bölümlü ön mekanın görülüdüğü örneklerden birisi Bursa Yıldırım Beyezıt Türbesidir.[520] İstanbul'daki Eyüp Şah Türbesi[521] önünde bulunan revak uygulaması bakımından benzerlik göstermektedir.

Mihrap: İncelenen yapılar içerisinde mihrap uygulaması bulunmamaktadır.

Sanduka Şebekeleri: Türbelerde, gömülü bulunan ölülerin sandukasını çevreleyen parmaklıklar yer almaktadır. Parmaklılar sandukanın etrafını kuşatmak, ona

[519] https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/sah-sultan-turbesi/984 / (Erişim Tarihi: 08.04.2019)
[520] Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2004, 35.
[521] Parlak, "Şah Sultan Külliyesi", 258.

ayrı bir yer vermek, sandukaya belirli bir ölçüde yaklaşmak, saygı ve sevgi içerisinde sandukanın çevresini dolaşmak ve dua etmek amacıyla duracak yeri ince bir çizgi ile belirtmektedir. Sandukayı, estekik yaklaşımla süslemek ve sıcak bir çerçeve oluşturmak maksadıyla oluşturulan, sanduka şebekeleri metal ve ağaz malzemeden yapılmış örnekleri bulunmakta ve bu örneklerin dışında bağa, sedef, taş ve fildişi gibi süsleyici unsurlar da kullanılmaktadır.[522]

Katalogta incelenen örneklerden Orhangazi, Osmangazi ve Üftade Türbesinin sandukalarının etrafı parmaklılarla çevrilidir.

Orhangazi Türbesi sanduka şebekeleri bezemesiz ve pirinç parmaklı olarak yapılmış ve pirinç parmaklı olarak uygulanması bakımından Bursa I. Murad Türbesiyle[523] benzerlik göstermektedir.

Osmangazi Türbesi sanduka şebekesi ahşap malzeme üzerine sedef kakmalı, oval madalyonlar ve madalyonların içinde akant yapraklarından oluşan bir süsleme yer almaktadır. Madalyonların yanlarında kare içinde sekiz kollu yıldızlar bulunmaktadır. Osmangazi Türbesi, sedef kakmalı sanduka şebekesinin benzer örneğine İstanbul Türbeler Müdürlüğü Arşivinde bulunan sanduka parçalarında rastlanmaktadır.[524]

Üftade Türbesi sanduka şebekesi ahşap malzemeden yapılmış bir korkuluk içerisinde yer almaktadır.

5.5.2. Süsleme Özellikleri:

İncelenen türbe örneklerinden Üftade Türbesi, Oruç Bey Türbesi ve Güranlı Türbesinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Orhangazi Türbesi ve Osmangazi Türbelerinde kalemişi, taş süslemeler yer almaktadır.

Kalemişi süslemeler erken dönem Osmanlı türbelerinin iç kısmında oldukça önemli olup günümüze kadar gelen en eski kalemişi süsleme İznik Kırkızlar Türbesidir.[525] Orhangazi Türbesinde, pencere alınlıklarında ve pandatif geçişlerinde sıva üzerinde kalem işi süslemeler görülmektedir. Kubbe ve tonozların birleştiği kısımda

[522]Barışta, 463.
[523]Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 85.
[524]Barışta, 475.
[525]Yıldız Demiriz, *Eyüp'te Türbeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, 573.

kıvrık dal motifli süslemeler, madalyonun iki tarafını kuşatan barok karakterli akant yapraklı süslemeler bulunmaktadır.

Osmangazi Türbesinde, kubbe kasnak ve pencere alınlıklarında kalem işi süslemeler mevuttur. Kasnakta, kartuş süslemeler, iç içe girmiş çok kollu geometrik süslemeler, kubbede panolar halinde çelenk motifi ve çok kollu rozet çiçekler, pencere alınlıklarında perde motifi yer almaktadır. İç söve kısımlarında madalyon süslemeler bulunmaktadır. Eyüp'te Şah Sultan Türbesi'nin[526] kubbe ve kubbe geçişlerinde kullanılan kalemişi süslemeler bakımından benzerlik göstermektedir.

Osmangazi Türbesinde giriş kapısında taş süslemeler bulunmaktadır.

Osmangazi ve Orhangazi Türbeleri Osmanlının erken döneminde yaptırılmış olup 1855 yılındaki depremde yıkılmışlardır. Sultan Abdulaziz tarafından 1863 yılında yeniden yaptırılmış ve 19. yy'da yaptırılmış olmasından dolayı dönemin üslup özelliklerini yansıtmaktadır.

Orhangazi ve Osmangazi Türbelerinin dış cepheleri oldukça sade düzenlenmiştir. Yuvarlak kemerli büyük pencereleri bulunan yapıların ampir özellikte yapıldığı ve Üsküdar'da 1866 tarihli Karaca Ahmet Türbesiyle de bu bakımdan benzerlik yansıttıkları görülmektedir.[527]

5.5.3. Malzeme ve Teknik:

Katalog kısmında incelenen Osmangazi, Orhangazi ve Oruç Bey Türbelerinin beden duvarlarında kaliteli kesme taş malzeme kullanıldığı görülmektedir. Üftade Türbesi de taş malzemeyle inşa edilmiş olup üzeri sıva kaplamalıdır. Güranlı Türbesinde ise moloz taş malzeme kullanılmıştır. Tuğla malzeme Güranlı Türbesinin beden duvarların aralarında uygulanmıştır. Ahşap malzeme türbelerin kapılarında ve içten tavanla örtülü olan türbelerin üst örtüsünde uygulanmıştır.

[526]Parlak, "Şah Sultan Külliyesi", 258.
[527]Serhat Teksarı, *Büyük İstanbul Türbeleri ve İstanbul'da Ziyaret Yerleri Rehberi*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 2005, 112.

5.6. HAMAMLAR

Hamam kelimesi, Arapça'da "banyo, sıcak tutmak, yıkanmak", İbranice'de ise "sıcak olmak" sözcüklerinden türemiş, Türkçe'de ise hamam suni bir ısıtma sistemi ile ısıtılan ve çeşitli işlevsel kısımları olan yapılar için kullanılmaktadır.[528]

Anadolu Selçuklu Döneminde hamamlar, soyunmalık, aralık, ılıklık ve sıcaklık olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Beylikler devri ve Osmanlı Döneminde yapılan hamamlarda ise soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhan gibi kısımlardan meydana gelmekte ve büyük boyutlu yapılarda aralık olarak isimlendirilen bu kısımla usturalık ve hela mekanları da mevcuttur.[529]

Eyice, Osmanlı hamam planlarının en önemli bölümünü sıcaklık olarak değerlendirmiş ve buna göre sıcaklık kısmını, yıldızvari sıcaklık, haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli, çok kubbeli sıcaklık, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli, ortası kubbeli enine sıcaklıklı ve çifte halvetli, soğukluk-sıcaklık ve halveti eş odalar halinde olarak altı kısım olarak belirtmiştir.[530]

Anadolu'da Türk hamamları, tek ve çift fonksiyonlu olarak ikiye ayrılmaktadır. Tek bölümlü hamamlar günün belirli saatlerinde erkeklere ve kadınlara hizmet verirken çifte hamam ise hem erkeklere hem kadınlara ayrı bölümlerde aynı anda hizmet verilmektedir. Çift fonksiyonlu hamamlarda genellikle erkekler bölümü kadınlar bölümüne oranla daha büyük ve gösterişlidir. Türk hamamlarının erken tarihli soyunmalık kısımlarının genellikle tonoz ya da ahşap çatıyla örtülü olduğu bilinmektedir. 15. ve 16. yy'dan itibaren soyunmalık bölümleri birer kubbe ile örtülmeye başlanmış ve kubbe daha da geliştirilmeye çalışılmıştır.[531]

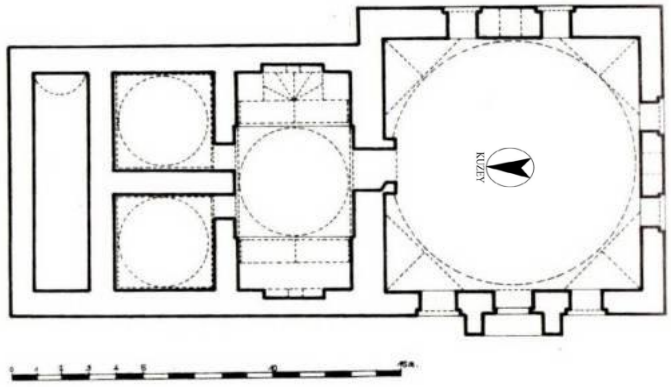
5.6.1. Plan ve Mimari Özellikleri:

Katalog bölümünde incelenen iki hamamdan İbrahim Paşa ve Eski Orhan Hamamı tek fonksiyonlu olarak inşa edilmiştir. Plan şeması olarak İbrahim Paşa Hamamı, Eyice'nin tipolojisine göre ortası kubbeli, enine sıcaklıklı çift halvetli plan tipi

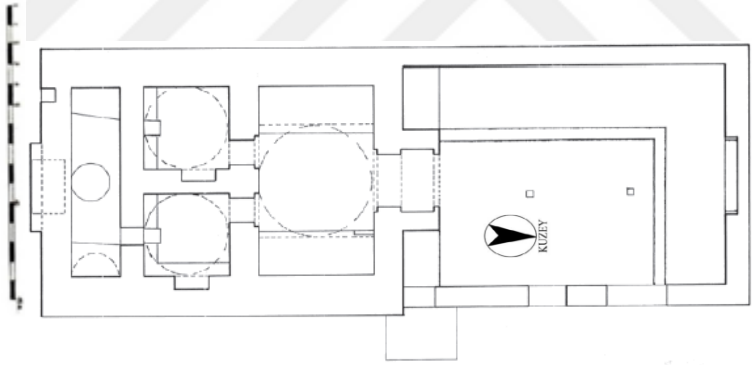
---

[528]Ferit Develioğlu, *Osmanlı – Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınevi, Ankara 1982, 385.
[529] Önge, *Anadolu'da XII – XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, 19.
[530]Semavi Eyice, "Hamam" *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbu 1997, C.XV, 445.
[531]Ahmet Yavuzyılmaz, *Gebze ve Çevresindeki Türk- İslam Devri Yapıları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 2012, 296.

uygulanmıştır. Anadolu'da inşa edilen Tokat Pervane Hamamı (13. yy)[532], Mudurnu Yıldırım Hamamı (1382)[533], Ankara Karacabey Hamamı (1444)[534], İznik Büyük Hamam (15.16. yy)[535], Muradiye Hamamı (1426)[536] (Karş. Çizim 22), Tire Yeniceköy Hamamı (14.15. yy)[537], Eskişehir Han İlçesi Hüsrev Paşa Hamamı (1630)[538] (Karş. Çizim 23) bu plan şemasına verilebilecek birkaç örnektir.

Karş. Çizim 22: Muradiye Hamam Planı[539]

Karş. Çizim 23: Hüsrev Paşa Hamam Planı[540]

Eski Orhan Hamamı, plan şeması olarak tek fonksiyonlu, soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan kısımlarından oluşan bir plan şemasına sahiptir. Kare bir sıcaklık

[532] Semavi Eyice, İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme, *Tarih Dergisi,* 1960, 248.
[533] Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl),* MEB Yayınları, İstanbul,1977, 198.
[534]Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1971,149.
[535] Eyice, *İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme*, 248
[536] Beşbaş, Denizli, 373.
[537] Canan Çakmak, *Tire Hamamları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, 21.
[538] Erol Altınsapan, *Eskişehir Hamamları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eskişehir 2009, 56-59.
[539] Beşbaş, Denizli, 374
[540] Altınsapan, 63.

etrafında sıralanan halvet hücreli plan tipolojisinde inşa edilmiştir. Bursa'da inşa edilen Bursa Yıldırım Hamamı (14.yy)[541], Bursa Kaygan Hamamı (15.yy)[542] benzerlik göstermektedir. Eski Orhan Hamamı sogukluk kısmında ahşaptan yapılmış iki katlı bir dolanma yeri ve ahşaptan yapılmış küçük soyunma hücreleri yer almakta ve Sivas'ta bulunan Mehmet Ali Bey Hamamı (16.yy)[543] (Karş. Foto. 28), Afyon Gedik Ahmet Paşa Hamamı (16. yy)[544] (Karş. Foto. 29) bu uygulamayla benzerlik göstermektedirler.

Karş. Foto. 28: Mehmet Ali Bey Hamamı[545]

Karş. Foto. 29: Gedik Ahmet Paşa Hamamı[546]

[541]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 481.
[542]Beşbaş, Denizli, 368.
[543]Oğuz Önder, *Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007, 200.
[544]Sami Karaman, *Afyonkarahisar Hamamları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2013, 160
[545]Önder, 200.
[546]Karaman, 160.

İbrahim Paşa Hamamı ve Eski Orhan Hamamı'nın soyunmalık bölümü günümüze sağlam olarak gelmiştir. İbrahim Paşa Hamamının soyunmalık mekânı kare planlı üzeri kubbe ile örtülmüştür. Soyunmalık kubbesinin büyüklük ve yüksekliği sıcaklık kısmına oranla yapıya daha hâkim durumdadır. Eski Orhan Hamamı soyunmalık kısmı dikdörtgen planlı ve üzeri içten ahşap düz tavanla, dışarıdan ise kırma çatıyla kapatılmıştır.

Ilıklık, soyunmalık ve sıcaklık arasında sıcaklığa girmeden vücudun ısıya alıştırıldığı yahut sıcaklıktan çıkınca serinlemek için yapılan mekân işlevi görmektedir. Ilıklık bölümleri kare planlı kubbeyle örtülü ya da dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülüdür. Ayrıca enine dikdörtgen şemanın farklı şekillerde uygulanmış örneklerinde mekânın tamamı, tek bir tonozla örtülürken bazısında ise ılıklığın bir ya da birkaç kemerle bölünerek her kısmın kubbe veya tonozla örtülmesinden oluşmaktadır. [547]

İbrahim Paşa Hamamı, ılıklık mekânı dikdörtgen planlı ve bir kemerle iki kısıma ayrılmış üzeri kubbeyle örtülmüşken, Eski Orhan Hamamı kare planlı olup üzeri de kubbeyle kapatılmış ve ılıklık mekânına hela kısımları açılmaktadır. Hamamların esas mekânı olan sıcaklık bölümü, yıkanma işleminin gerçekleştiği kısımdır. İbrahim Paşa Hamam'ında halvet hücrelerine geçilmektedir. Eski Orhan Hamamın da ise sıcaklık mekânı kare planlı güneyden eyvanla genişletilmiş ve sıcaklığın doğusuna, batısına yerleştirilmiş üç halvet hücresinden ibarettir.

Su deposu, hamamlarda ihtiyaç duyulan suyun, çay, dere, nehir gibi akarsulardan veya sarnıç ve kuyudan temin edildiği, bu suyun dolaplarla hamamın su deposuna akıtıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. [548]

Külhan kısımları hamamlarda su deposunun gerisinde yer almakta ve uzunluğu su depousuna eşit ve dikdörtgen planlı üzeri tonozla ya da düz damla örtülü kısımdır.

Yapı Elemanları

Duvarlar ve Pencereler: İki yapının da özel durumundan dolayı duvarlarının büyük kısmı sağır olarak inşa edilmiştir. İbrahim Paşa Hamamı'nın soğukluk kısmında

[547] Yavuzyılmaz, 296. , Birsen Erat*, Anadolu'da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1997, 461.

[548]Önge, *Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar,* 403.404.

alt ve üst seviyede açılan dikdörtgen şekilli pencerelerle cephe hareketlendirilmiştir. Altta açılan pencereler, dikdörtgen içinde sivri kemerli üst kısımdaki pencerelerde sivri kemerli pencerelerdir. Eski Orhan Hamamı'nda ise soğukluk kısmın duvarlarında ve giriş kapısının üzerinde dikdörtgen şekilli pencerler bulunmaktadır. Bursa Orhan Hamamı (1335)[549] örneğiyle benzerlik göstermektedirler.

Kapılar: İncelenen hamamlardan İbrahim Paşa Hamamı giriş kapısı mermer malzemeden basık kemerli, mekanlar arası geçişi sağlayan kapılarda sivri kemerli olup Bursa Başçı İbrahim Hamamı (1420)[550] ile benzerlik görülmektedir. Eski Orhan Hamamı giriş kapısı dikdörtgen şekilli, kesme taş malzemeden düz lento taşlı yapılmış olup diğer kısımlara geçiş veren kapılar ise yuvarlak kemerlidir. Bu şekildeki kapı uygulaması Hacı Hamza Hamamı (1421-1451)[551]'nda da görülmektedir.

Örtü Elemanları: Anadolu'da yapılan ilk Türk hamam mimarisinde ışıklandırma ile birlikte dış duvarlarda açılan mazgal pencereler ile üst örtüdeki aydınlık feneri ve ışık gözüyle sağlandığı görülmektedir.[552] İbrahim Paşa Hamamı ılıklık ve halvet hücrelerinin üzerini örten kubbede yuvarlak tepe açıklığı bulunmakta olup bu gibi örnekleri Bursa Şengül Hamamı (1389-1402)[553] (Karş. Foto. 30) ve Bursa Umur Bey Hamamı'nda (1430)[554] (Karş. Foto. 31) görmekteyiz.

[549]Beşbaş-Denizli, 378.
[550]Beşbaş-Denizli, 357.
[551]Semavi Eyice, "Hacı Hamza Hamamı*", TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, 14, 480.
[552] Yılmaz Önge, Anadolu Türk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma, Aydınlık Feneri*, Önasya,* VI(64), Ankara 1970, 6.
[553]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 479.
[554]Gabriel, 173

Karş. Foto. 30: Bursa Şengül Hamamı[555]

Karş. Foto. 31: Bursa Umurbey Hamamı[556]

Eski Orhan Hamamı soyunmalık bölümü üst örtüsü diğer mekanlardan yüksek tutulmuş ve ortasında kübik formlu fener yer almakta ve Afyon'daki, Şhut Vakfı Hamamı (1415-1416)[557] (Karş. Foto. 32) soğukluk kısmı üst örtüsü de bu formla benzerlik göstermektedir. Hamamın ılıklık kısmının kubbesinde dört yuvarlak fil gözü, sıcaklık mekânında ise ortada bir ve etrafında dört yuvarlak fil gözü bulunan ışıklarla aydınlatılmaktadır. Bir halvet hücresinin üzerinde kubbeciğin içerisinde, ortada bir etrafında altı, toplamda yedi tane altıgen şekilli filgözü yer almaktayken iki halvet hücrenin üzerinde ise dört tane yuvarlak fil gözü bulunmaktadır. Bursa Ördekli Hamam

[555]Kula Say, 158.
[556]Kula Say, 234.
[557]Karaman,86.

(1389-1421)[558] (Karş. Foto. 33), Bursa Kadı Hamamı (1451-1481)[559] (Karş. Foto. 34) benzer nitelikteki örneklerdendir.

Karş. Foto. 32: Afyon Şuhut Vakfı Hamamı[560]

Karş. Foto. 33-34: Bursa Ördekli Hamamı[561] ve Bursa Kadı Hamamı[562]

Kubbeye Geçişler: Anadolu Türk hamamlarında daha çok kubbeye geçiş öğesi olarak Türk üçgeni ve pandantif kullanılmıştır. İbrahim Paşa Hamamında kullanılan kubbeye geçiş soğukluk kısmında Türk üçgenleriyle, ılıklık üzerini örten kubbe pandatiflerle geçilmiş ve iç kısmı mukarnas dolguludur. İki halvetten solda bulunan hücrenin üzeri mukarnaslı tonozla kapatılmıştır. Bursa'da Mahkeme Hamamı (1421)[563] (Karş. Foto. 35), Edirne Saray Hamamı (1389-1402)[564] (Karş. Foto. 36) ve Bursa Ördekli Hamamı (Karş. Foto. 37) örneklerinde mukarnas dolgu örnekleri görülmektedir.

[558]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 476.
[559]Beşbaş-Denizli, 379.
[560]Karaman, 222.
[561]Kula Say, 173.
[562]Kula Say, 277.
[563]Gabriel, 173.
[564]Ayverdi,*Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 495.

Karş. Foto. 35-36: Bursa Mahkeme Hamamı[565] ve Edirne Saray Hamamı[566]

Karş. Foto. 37: Bursa Ördekli Hamam[567]

Eski Orhan Hamamında ılıklık kısmı ve iki halvet hücresine üçgenlerle geçilmiş kubbeyle kapatılmışken diğer halvet hücresinin üzeri pandatifle geçilen kubbeyle örtülüdür. Bursa Yıldırım Hamamının halvet hücresinin üzeri de üçgenlerle geçilerek kubbeyle kapatılmıştır (Karş. Foto. 38).

[565]Kula Say, 352.
[566]Kula Say, 352.
[567]Kula Say, 362.

Karş. Foto. 38: Mudurnu Yıldırım Hamamı [568]

5.6.2. Süsleme Özellikleri:

Süsleme açısından Eski Orhan Hamamı oldukça sade düzenlenmiş olup herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. İbrahim Paşa Hamamı, giriş kapısı üzerinde iç içe geçmiş sivri kemerli ve tuğlaların farklı şekilde yerleştirilşmesiyle oluşan bir süsleme görülmektedir. İbrahim Paşa Hamamı'nın halvet hücrelerinin duvarlarında C ve S kıvrımları içerisinde iki hayvan figürlü manzara resmi bulunmakta olup Bursa Çekirge Hamamı (1365-1370)[569] halvet hücrelerinin duvarlarında benzer nitelikte süsleme görülmektedir.

5.6.2. Malzeme ve Teknik:

Katalog bölümünde incelenen iki hamam yapısında moloz taş kullanımı beden duvarlarında kullanılmıştır. Tuğla malzeme ise İbrahim Paşa Hamamının giriş kapısında, beden duvarlarında, pencerelerin sivri kemer alınlıklarında, kirpi saçaklarda ve Eski Orhan Hamamının üst örtüsünde görülmektedir. Kesme taş malzeme İbrahim Paşa Hamamın, alt katında yer alan pencere alınlıklarında ve Eski Orhan Hamamı'nın, giriş kapısı etrafında uygulanmıştır. Mermer malzeme, İbrahim Paşa Hamamı kapı etrafında soğukluk ortasında yer alan şadırvanda, Eski Orhan Hamamı'nın sıcaklık kısmında kullanılmıştır. Ahşap malzeme; Eski Orhan Hamamı'nın soğukluk bölümündeki dolaplarda, kapılarda bir de iki katlı merdiven düzenlemesinde uygulanmıştır. Kurşun malzeme ise İbrahim Paşa Hamamının kubbelerinde kullanılmıştır.

[568]Kula Say, 130.
[569]Beşbaş-Denizli, 355.

SONUÇ

Bursa, tarihin her döneminde siyasi, ekonomik ve kültürel alanda önemini koruyan şehirlerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1326 yılında Bursa'yı fethetmesiyle beraber başkent olan şehirde Osmanlı, sanatsal ve mimari alanda faaliyetlerini artırarak önemli yapılar ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında etkili olan erken dönem Osmanlı mimarisi 1299-1501 yılları arasını kapsamakta ve bu dönemin mimari eserleri ağırlıklı olarak İznik, Bursa ve Edirne şehirlerinde inşa edilmiştir.

Erken devir Osmanlı mimarisi kendinden önce gelen, Anadolu Selçuklu sanatının izlerini taşımakta, ancak bu izler daha çok taş işçiliği bakımından kendini göstermektedir. Yoksa Osmanlılar mekan kullanımın işlevselliğini ön planda tutarken Selçuklu sanatı daha çok süslemeyi öncelik vermiştir. Osmanlı mimarisi, Selçuklu mimarisinin yoğun süsleme bezemelerini kullanmış fakat daha yalın şekilde yapılarına uygulamıştır.

Bu çalışma kapsamında Bursa Kalesi içinde yer alan Osmanlı dönemi mimari eserlerinden on beş adet cami ve mescit, bir adet medrese, bir adet tekke, bir adet darûlkûrra, beş adet türbe ve iki adet hamam incelenmiştir. Araştırması yapılan eserlerin mimari teknik, malzeme ve süsleme özellikleri ortaya konulmuştur.

Günümüzde mevcut olan eserlerin büyük bir kısmı 15. yy'a ait sekiz adet cami ve mescit, bir adet darûlkûrra, bir adet hamam, diğer taraftan 13.yy'a ait bir türbe, 14. yy'a ait beş adet cami ve mescit, bir adet hamam, bir adet medrese, 16. yy'a ait iki adet cami ve mescit, iki adette türbe ve 19. yy'a ait olarakta bir adet tekke yapısı bulunmaktadır. Bu yapıların büyük bir kısmı deprem, doğal afet gibi olaylardan dolayı orijinalliğini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Osmangazi ve Orhangazi türbeleri erken dönem eserleri olmalarına karşın 1855 depreminde zarar gördükten sonra 19. yy'da bu dönemin üslup özelliklerine göre yeniden yaptırılmıştır.

Bursa'daki yapılar mimari kuruluşları açısından Anadolu Türk mimarisinin ana karakterini taşımaktadır. İncelenen yapılar malzeme ve süsleme özellikleri bakımından sade tutulmuş eserlerdir.

Alaaddin Bey Cami 1335 yılında, Bursa'da kale içinde yaptırılan Tük devrinin ilk eseri olması bakımından önem arz etmektedir. Alaaddin Bey Cami, plan kuruluşu bakımından Selçuklu geleneğinin izlerini taşımaktadır.

İncelediğimiz eserlerin bir kısmı hariç diğer yapılar asıl hüviyetlerini koruyarak günümüze ulaşmışlardır. Kale içindeki cami ve mescitlerde üç plan tipi görülmektedir. Alaaddin Bey Cami, İmareti İsa Bey Mescidi, İsa bey Fenari Cami, Kavaklı Cami, Üftade Cami, Veled-i Yaniç Mescidi, Yer Kapı Cami tek Çırağ Bey Mescidi, Güranlı Mescidi, Nakkaş Ali Mescidi, Nilüfer Hatun Mescidi, Satı Fakih Mescidi, Şeyh Paşa Mescidi ve Tahtalı Mescitlerde düz damlı plan şemasında olup ulu cami plan şemasında da Şehadet Cami inşa edilmiştir. İnşa malzemesi olarak kesme taş, düzgün olmayan kesme taş, tuğla ve az da olsa ahşaptır. Taş malzeme; daha çok beden duvarları, köşe geçişleri, kemer ve kubbe gibi mimari elemanlarda kullanılmıştır. Tuğla; kubbe, minare, az da olsa beden duvarları ve uygulanmıştır. Ahşap malzeme ise; cami ve mescit tavanlarında, kadınlar mahfilinde, minberde, kapılarda, pencerelerde ve beden duvarlarında hatıllar şeklinde kullanılmıştır.

Eğitim ve öğretim yapısı yönünden incelenen örnekler medrese, tekke ve darûlkûrradır. Daha çok Yer Kapı Darûlkûrrası orijinal halini koruyarak günümüze kadar gelmiş olup Lala Şahin Paşa Medresesi ve Cizyerdarzade Tekkesi geçirdiği onarımlarla bu hallerine kavuşmuşladır. Lala Şahin Paşa Medresesi'nin zemininde bulunan su yalağı yapının ilk halinden kalma olup kubbeyi taşıyan sütun başlıkları da Bizans döneminden devşirme malzemedir. Bugün medrese çocuk kütüphanesi, Cizyederzade Tekkesi ise Haraççıoğlu Medresesi adı altında Sosyal Tesis olarak kullanılmaktadır.

Mezar yapısı açısından Osmanlı mimarisinde Seçuklu mimarisinden farklı uygulama görülmektedir. Selçuklu kümbetlerinde bulunan kripta kalkmış kare ya da sekizgen gövdeli türbeler inşa edilmiş ve üst örtüsüde külah yerini kubbeye bırakmıştır. İncelenmiş olan mezar yapılarıdan bir adet açık türbe planında, bir adet sekizgen planlı, bir adet münferit planlı ve iki adette kare planlı olarak yapılmış örnekler bulunmaktadır. Oruç Bey Türbesi, 2008 yılında düzgün kaliteli kesme taş malzemeyele yeniden yapıtırlmıştır. Üftade Türbesi ve Güranlı Türbesi de ufak onarımlarla günümüze kadar

gelmiştir. Osmangazi ve Orhangazi Türbeleri de 19. yy dönem ve üslup özelliklerine uygun olarak yeniden yaptırılmıştır.

Bursa, su mimarisi ve hamam kültürü bakımından oldukça dikkat çekici olup önemli bir yeri bulunmaktadır. Kale içerisinde günümüze ulaşan iki hamam yapısı incelenmiştir. 14. yy'a ait Eski-Yeni Orhan Hamamı ve 15. yy'a tarihlenen İbrahim Paşa Hamamı, plan ve mekan kuruluşu bakımından Türk hamam mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Hamamlar; soyunmalık, ılıklık, hela, sıcaklık ve külhan bölümleriyle düzenli bir sıralanış göstermektedir. Hamamların beden duvarlarında pencere açıklığına çok yer verilmemiş olup kubbelerinde açılan açıklıklarla aydınlatılmaktadır.

Bursa'da inşa edilen yapıların büyük bir bölümü taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Erken devir Osmanlı mimarisinde yapıların duvar örgü sistemi almaşık duvar tekniği dediğimiz şekilde bir sıra kesme taş, üç veya dört sıra tuğla malzemeyle yapılan örgü düzenindedir. Mermer malzeme, yapı girişlerinde, sütunlarda, sütun başlıklarında devşirme parçalar olarak kullanılmıştır. Tuğla malzeme, genellikle kemerlerde, minarelerde, beden duvarlarının taş aralarında kullanılmıştır. Ahşap malzeme ise, yapıların tavan kaplamasında, kapılarda, pencerelerde, mahfillerde ve minberlerde kullanılmıştır. Alçı malzeme, daha çok camilerin ve mescitlerin mihraplarında görülmektedir.

Kale içindeki eserlerden zengin kompozisyonun uygulandığı yapılar Üftade Cami, Orhangazi Türbesi ve Osmangazi Türbesidir. Diğer yapılar oldukça sade olarak düzenlenmiştir.

Sonuç olarak Bursa'da Kale içinde yer alan yapılar Osmanlı mimari üslubunda inşa edilen eserlerdir. İncelenen eserlerden biri hariç hepsi kullanıma açık olup sadece İbrahim Paşa Hamamı bakımsız vaziyette depo olarak kullanılmaktadır. Bakımsız vaziyette olan bu hamamın, zaman içerisinde hava koşullarından olumsuz etkilenerek yoğun neme maruz kaldığı görülmekte olup acil olarak önlem alınmalıdır. Aksi takdir de yapıda statiksel sorunlar meydana gelebilir ve duvarlarda dökülmeler sonucu ciddi tahribatlar oluşarak yapı olumsuz etklienebilir. Öncelikle yapının detaylı restorasyon projesi hazılarlanarak eksiklikler giderilmeli ve mekana uygun bir işlevsellik kazandırarak gelecek kuşaklara akratılması planlanmalıdır.

Bütün bu çalışmalar sanat tarihi açısından bakıldığında Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri plan, malzeme ve süsleme özellikleri çizim ve fotoğraflarla yeniden değerlendirilmiştir. Oruç Bey Türbesi'nin 2008 yılındaki restorasyonundan önceki ve sonraki planı ve görüntüleri, Güranlı Mescidi, Çırağ Bey Mescidi, Satı Fakih Mescidi, Cizyederzade Tekkesi, Üftade Türbesi'nin de planları çizilerek tez içerisinde sunulmuş olması bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Acar, Türkan, *Bursa'daki Tabhaneli Camiler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2007.

Akbulut, Rüknettin, *Her Şeyi ile Bursa*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1957.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, Cem Yayınevi İstanbul 1974.

Akkuş, Mehmet, "İsmail Rumi" *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 2001, XXIII, 120.

Aktuğ Kolay, lknur, "Damad İbrâhim Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 448.

Ali İmran Suresi, Ayet 185..

Altınsapan, Erol, *Eskişehir Hamamları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eskişehir 2009.

Anıt Sanat Proje Atelyesi, Nilüfer Hatun Medresesi Rölöve Projesi Fotoğraf Albümü.

Arel, Ayda, *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1975.

Arık, Mehmet Oluş, "Erken Devir Anadolu- Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu*, 11, Ankara 1969, 57-68.

Arseven, Celal Esat, *Türk Sanatı Tarihi,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1954.

Arseven, Celal Esat, *Türk Sanatı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1970.

Arseven, Celal Esat, "Hamam", TDV *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1977, 5, 174.

Arseven, Celal Esat, "Hamam", TDV *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1965, II, 678-683.

Arslan, Muhammet, *Şanlıurfa'da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri 2009.

Aru, Kemal Ahmet, *Türk hamamları Etüdü*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1949.

Aslanapa, Oktay*, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, MEB Yayınları, İstanbul 1977.

Aslanapa, Oktay, *Anadoluda İlk Türk Mimarisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1981

Aslanapa, Oktay, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayın, Ankara 1988.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı I-II*, Kervan Yayınları, İstanbul 1984.

Aslanapa, Oktay, *Anadoluda İlk Türk Mimarisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1991.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi, (*2. Baskı), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004.

Aslanapa, Oktay, "Mimar Sinan'ın Medreseleri" Vakıf Haftası Dergisi, 6, İstanbul 1989, 203-205.

Ateş, İbrahim, "Ölüm Ya da Ölümsüzlüğe Göç", *Vakıflar Dergisi*, 19, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1971, 11-24.

Aydın, Mehmet, Atacan, Vedat, Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, Bursa Valiliği 80. Yıl Yayını, 2003.

Aydın, M.F., *Bursa, Dört Erken Osmanlı Mescidine Restorasyon Sırasında Ortaya Çıkan Yeni Bulgular Işığında Restitüsyon ve Restorasyonun Yeniden İrdelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2017.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* I, Damla Ofset, İstanbul 1985.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III, Damla Ofset, İstanbul 1989.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

Bakırer, Ömür, "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konumu, Şekli, Malzeme ve Tezyinat Özellkleri", *Vakıflar Dergisi*, 9, Ankara 1969, 343.

Baltacı, Cahit, "İslam Medeniyetinde Cami", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1985, 227.

Barışta, Örcün, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 19 ve 20. Yüzyıl Sedef İşlerine İstanbul Türbelerinden Sanduka Parmnaklıkları Örnekler, Vakıflar Dergisi, XXIX, Ankara 2005, 463-480.

Başar, Zeki, *Camilerimiz*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977.

Başol, Samettin, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2008.

Batmaz, Eftal Şükrü , "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış" Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,7(7), 1.

Batur, Arife, *Osmanlı Camilerinde Kemer Strüktür-Biçim ilişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730),* İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1974.

Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları,* Bursa Aysan Matbaası, Bursa 1949.

Bayrak, Harun, *İl İl Dini Ziyaret Yerlerimiz*, Yakamoz Yayınları, İstanbul 2007.

Benian Esin, "Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü [Elektronik Sürüm]", *Bilim ve Teknik Dergisi*, 2011, 444-446.

Beşbaş Nermin, Denizli, Hikmet, *Türkiye de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.

Beydilli, Kemal, "Mustafa Reşit Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, XXXI, 349

Boran, *Ali, Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 2001.

Bostancı, Harun, *Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2007.

Bozkurt, Nebi, " Dârülkurrâ", *TDV İslam Ansiklopedisi, ,* TDV Yayınevi, İstanbul 1993, VIII, 545.

Bozkurt, Tolga, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları,* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2007.

Bursa Osmangazi Belediyesi, *Bursa Kalesi Sur ve Kapıları*, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008.

Bursa Valiliği, *Bursa İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Raporu,* Bursa Valiliği, Bursa 1992.

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü.

Bursa Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü.

Bursa Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü, Analiz Raporu.

Bursa Osmangazi Belediyesi Plan ve proje Müdürlüğü.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Bursa" Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, IV, 2027.

Çetin, Nuran, *Eyüp Tekkeleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Ceyhan, Sami, Türkiyede Tarikatlar Tarih ve Kültür, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

Çağlayan, Harun, "Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, IX, 2014, 156-160.

Çakmak, Canan, *Tire Hamamları,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Çankaya, Işıl, *İstanbul'daki Darülhadis ve Darülkurra Yapılarının Mimari Değerlendirme ve Koruma Sorunları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2003.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Rakım Efendi Türbesi ve Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2007, XLIII, 430.

Çoruhlu, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1988.

Çuhadar, Özlem, *Bursa Erken Devir Camilerinde Revak Uygulaması,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Samatı Anabilim Dalı, İstanbul 2010.

Daş, Ertan, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500),* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007.

Demiralp, Yekta, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997.

Demiralp, Yekta, "Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle Karşılaştırma", *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(2), 2006, 31.

Demiriz, Yıldız, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.

Demiriz, Yıldız, *Eyüp'te Türbeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989 .

Demiriz, Yıldız, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, Yorum Sanat ve Yayıncılık, İstanbul 2002, 16.

Denknalbant, Ayşe, "Yakutiye Medresesi ve Kümbeti", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 2013, XLIII, 293

Denknalbant, Ayşe, "Üç Kümbetler", *TDV İslam Anskilopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 277.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlı – Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınevi, Ankara 1982, 385.

Diez, Ernst, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Çev.: Oktay Alsanapa), İstanbul, 1950, 121.

Diez, Ernst, "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, 810.

Diez, Ernst, Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı,* Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1955.

Doğan, Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarîkat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları,* İTÜ Mimarlık Mühendislik Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

Doğanay, Aziz, Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.

Doğanay, Aziz, "Tezyinat", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 41, 80.

Dostoğlu, Neslihan, Dostoğlu, Harun, *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2011.

Eldem, Sedat Hakkı, *Türk Mimari Eserleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1974.

Erat, Birsen, *Anadolu'da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi,*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

Erdoğan, Abdulkerim, *Ankara Hamam ve Kaplıcaları, Anadoluda Su Medeniyeti Dizisi:2*, ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, 12.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa Türk Tarih Kurumu*, 27(8), Ankara 2014, 26-27.

Erginbaş, Doğan, *Anıt Kabirler ve Zafer-Asker Anıtları,* İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1950.

Ertuğrul, Alidost, "Hamam Yapıları ve Lilteratürü", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7 (13), 2009, 241-242.

Eyice, Semavi,"Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1993, VII, 71.

Eyice, Semavi, "Çelebi Sultan Mehmed Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 263.

Eyice, Semavi, “Fatih Camii ve Külliyesi, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 247.

Eyice, Semavi, “Kale”, *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 234.

Eyice, Semavi, ”Eyüp Sultan Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 11.

Eyice, Semavi,”Hacı Özbek Cami”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, XIV, 492.

Eyice, Semavi, “Hamam”, T*DV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1997, XV,402.

Eyice, Semavi, “Hudâvandigâr Cami” *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1988, XVIII, 287-289.

Eyice, Semavi, “Ankara Ahi Elvan Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 529.

Eyice, Semavi, “ Alaeddin Bey Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1989, II, 323.

Eyice, Semavi,” Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri, Vakıflar Dergisi, 5, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1962, 131.

Eyice, Semavi, *Zaviyeler ve Zaviyeli- Camiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 23 (1-2), İstanbul 1963, 5.

Eyice, Semavi, “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, 1960, 248.

Eyice, Semavi, “Hacı Hamza Hamamı*”, TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, XIV, 480.

Furat, Ayşe Zişan, Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri, İstanbul Ünivesitesi İlahiyat Dergisi, 8, İstanbul 2003, 181-182.

Gabriel, Albert, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (Çev.: Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancgil), İstanbul 2010.

Gökarslan, Ufuk, *Bursa İlinde Türbeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale 2010

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Hayat Ansiklopedisi, "Bursa", Doğan Kardeş Yayınları, 3, İstanbul 1983, 775.

Hillenbrand, Robert, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (Çev.: Çiğdem Kafescioğlu), Homer Yayın, İstanbul 2005.

Hülagü, M.Metin, "Gazi Osman Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1996, XIII, 465.

İnalcık, Halil, "Bursa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1992, VI, 446.

Ildız, Deniz, *Gökdere Medresesi Örneğinde Osmanlı Klasik Dönem Öncesi Bursa Medreseleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Kalfazade, Selda, *"*Gülçiçek Hatun Türbesi*", TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 236.

Karakaya, Enis, "Şeyh Sinan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 66.

Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*, Yenigün Yayınları, Bursa 1994.

Kaplanoğlu, Raif, *Doğal ve Anıtsal Eserleri İle Bursa*, Osmangazi Belediyesi, Bursa 2003.

Karaman, Sami, *Afyonkarahisar Hamamları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013, 160.

Keleş, Hamza, Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl'da Bursa'da İmar Faaliyetleri, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, Ankara 2001, 83.

Kepecioğlu, Kamil, "Bursa Kütüğü", 4, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2009, 14.

Kolukısa, Kenan, Yörük, Mehmet, *Bursa İl Yıllığı*, Meydan Matbaası, Bursa 1973.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964.

Kosifoğlu, Mesut Haluk, *Geçmişten Günümüze Bursa Tarih ve Bursa'da Yunan Mezalimi*, Zikir Yayınları, Bursa 2000.

Kökrek, Beyza, *Tahir Ağa Tekkesi Restorasyon Önerisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2016.

Köşklü, Zerrrin, *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1999.

Köşklü, Zerrin, "Osmanlı Medrese Mimarisinde Bazı Örneklerle Baca Formları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, Erzurum 2001, 210.

Kuban, Doğan, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1993.

Kuban, Doğan, *"Osmanlı Mimarisinin Kimliği", Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.

Kuban, Doğan, *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

Kuban, Doğan, *Osmanlı Dini Mimariside İç Mekan Teşekkülü: Rönesansla Bir Mukayese*, İTÜ Mimarlık, İstanbul 1958.

Kula Say, Seda, *Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007.

Kunter, Halim Baki, "Kitâbelerimiz", Vakıflar Dergisi, 2, Tıpkı Basım, Ankara 1942, 437.

Kuran, Aptullah, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Ankara 1962, 6-7.

Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 1969.

Kuran, Aptullah, "Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri", *Vakıflar Dergisi*, VII, Baha Matbaası, İstanbul 1968, 39-43.

Kuran, Aptullah, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Kuruyazıcı, Hasan, "Bursa", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayın, 1, İstanbul 1997, 304.

Küçükaşçı, M.S., Bozkurt, N., "Mescid-i Nebevî", TDV İslam Ansiklopledisi, TDV Yayınları, İstanbul 2004, XXIX,

Maydaer, Saadet, *Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitsü, Bursa 2008.

Meydan Larousse, "Hamam'' Meydan Yayınevi, İstanbul 1971, V, 568.

Okçuoğlu, Tarkan, "Ortaçağ Türk Mimarlığı Çerçevesinde, Anadolu Selçuklu Mescitlerinin Kubbeye Geçiş Alanı Üzerine İnceleme", *Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerinde Yazılar,* (Haz. Engin Akyürek), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1997, 41-42.

Orman, İsmail, " Türbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLI, 464.

Öcalan, Hasan Basri, "Üftade Tekkesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 284.

Ödekan, Ayla, "Türbe", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayın, II, İstanbul 1997, 1833.

Ödekan, Ayla, " Darülkurra", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı-Endüstiri Merkezi Yayınları, I, İstanbul 1997, 425.

Ödekan, Ayla, "Kale", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayınevi, İstanbul 1997, II, 932.

Ögel, Semra, *Anadolu Selçuklularının Taş Teyzinatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Önalp, Türkan, "İstanbul'da ki Barok Türbeleri", *Önasya*, II, Ankara 1967,

Öney, Gönül, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1971.

Öney, Gönül, *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV Yüzyıl (1300-1453),* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Önge, Yılmaz, *Anadolu Türk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma, Aydınlık Feneri, Önasya,* VI(64), Ankara 1970, 6.

Önge, Yılmaz, *"Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar, Mimar Koca Sinanın Yaşadığı Çağ ve Eserleri I.II",* İstanbul 1988, 404.

Önge, Yılmaz, *Anadolu'da XII – XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995,

Önder, Oğuz, *Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007.

Önkal, Ahmet, Bozkurt, Nebi, "Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi,TDV Yayınevi,* VII, İstanbul 1993, 46-56.

Önkal, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996.

Önkal, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962, I.

Özcan, Besim, *Bursa Afetleri*, Aktif Yayıncılık, Erzurum 2002.

Özen, Yusuf İzzettin, ''Hamam'' Mad. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi,* 10, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986, 330-331.

Özkan, Selma, *Edirne Türbeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Edirne 1995.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, MEB., İstanbul 1993, III, 445.

Paksoy, İ.Günay, "Mahmud Nedim Paşa Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, 267.

Parlak, Sevgi, "Şah Sultan Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 259.

Parmaksızoğlu, İsmet, *Türkiye'de Din Eğitimi*, MEB, Ankara 1966.

Peköz, Birsen, "Türk Mimarisinde Göçebelikten Medeniyete Geçiş Kümbetler", *Önasya*, II, Ankara 1960, 22.

Ramazanoğlu, Gözde, *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Rehber Ansiklopedisi, "Bursa", İhlas Matbaacılık, 1986, III, 130.

Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri,* Doğu Ltd. Şirket Matbaası, Ankara 1959.

Seyhan, Ertuğrul, "Bursa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1992, VI, 447.

Sönmez, Zeki, Sözen, Metin, "Anadolu Türk Mimarisi", *Anadolu Uygarlıkları An*siklopedisi, Göresel Yayınları, V, İstanbul 1982, 884.

Sözen, Metin, *Anadolu Medreseleri,* İTÜ Mimarlık, İstanbul 1970.

Sözen, Metin, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*", İş Bankası Kültür Yayınlar, İstanbul 1975.

Şemseddin, Mehmet, *Yadigar-I Şemsi-Bursa Dergahları I-II*, (Haz.; Mustafa Kara, Kadir Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa 1997.

Şener, Yaşar Selçuk, Şahin, Derya, "Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi Mevcut Korunma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler", [Elektronik Sürüm], *Dergipark*, VI, 2013, 47.

Şener, Yaşar Selçuk, "XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü", *Türk Etnografya Dergisi*, XX, Ankara 1997, 193-249.

Tanman, M.B., İstanbul Tekkeleri'nin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1990.

Tanman, M. Baha, "Asitane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, 486.

Tanman, M. Baha, " Dârulkûrra", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, T.C. Kültür Bakanlığı ve Traih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, II, 547-565.

Tanman, M. Baha, " Dârulkûrra", *TDV İslam Ansiklopedisi,* , TDV Yayınevi, İstanbul 1993, VIII, 546-547.

Tanman, M.Baha, "Afyon Gedik Ahmet Paşa Külliyesi",*TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 1996, XIII, 544.

Tansel, Selahattin O., "Bursa (Kentinin Kuruluşu)", *Bursa Ansiklopedisi*, BURDEF Yayınları, İstanbul 2002, I, 288.

Taşkın, Caner, *15. ve 20. Yüzyıllar Arası Bursa Tekkelerinin Mekân ve Cephe Kurgusu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Fen Bilmleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Edirne 2017.

Tayla, Hüsrev, "Sinan Minarelerinin Mimaride ve Şehircilikteki Yeri", *Ulusalararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1996, 49.

Tek, Abdulrezzak, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşiliğin Bursa'daki Tarihi Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 16(1), Bursa 2007, 212, Bursa Büyükşehir Belediyesi,155.

Tekindağ, Şehabettin, "*Medrese Dönemi*", Cumhuriyetin 50. Yılında, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1973.

Teksarı, Serhat, *Büyük İstanbul Türbeleri ve İsatnbul'da Ziyaret Yerleri Rehberi*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 2005.

Texier, Charles, Küçük Asya Bithynia, (Çev.: Raif Kaplanoğlu), Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Istanbul 1997.

Top, Mehmet, "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrap", Türkler Ansiklopedisi, 6, Ankara 2002, 87.

Top, Mehmet, *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XVI-XV. Yüzyıl)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 1997.

Tümer, Günay, "Türbe", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1983, XXXII, 52.

Türk Ansiklopedisi, "Bursa", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, VIII, 457.

Türk Ansiklopedisi, "Hamam", Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970, XVIII, 424-426.

Ünsal, Behçet, "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması", *Vakıflar Dergisi*, XVI, Önder Matbaası, Ankara 1982, 75.

Ünal, Hüseyin Rahmi, *Mimar Sinan'ın Eserlerinde Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mirası*, Milli Kültür, Kültür ve Turzim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 70.

Uluçam, Abdüsselam ,"Feyzullah Efendi Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 528.

Uysal, Ali Osman, "Anadolu Selçuklularında Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33(1-2), Ankara 1990, 527-528.

Vardi, Hakan, *Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2010.

Yalman, Bedri, *Bursa*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1984.

Yalman, Bedri, *Bursa Kültür Varlıkları" Düşkapı: Bursa*, (Derleyen Ertuğrul Kaan), Pera Basın Yayın, Bursa 2002.

Yavaş, Doğan, "Orhan Gazi Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 2007, XXXIII, 389.

Yavaş, Doğan, Osman Gazi Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, İstanbul 2007, XXXIII, 467.

Yavaş, Doğan, "Muradiye Külliyesi", *Bursa'da Zaman*, 5, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2013, 14.

Yavuzyılmaz, Ahmet, *Gebze ve Çevresindeki Türk- İslam Devri Yapıları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 2012.

Yenal, Eengin, *Osmanlı (Baş)Kenti Bursa*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2011.

Yetkin, Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.

Yetkin, Suut Kemal, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.

Yetkin, Şerarre, "Abbâsiler", *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınevi, İstanbul 1988, I, 49-50-52.

Yıldız, Emel, *Bursa'daki Bizans Sonrası Hristiyan Din Mimarisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Van 2014.

Yıldız, Şenay Özgür, "Osmanlı Devri Edirne Camilerinde Ahşap Va'z Kürsüsü Örnekleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, 21(2), İzmir 2012, 99-135.

Yılmaz, İbrahim, "Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26, 2014, 93.

Yinanç, Halil, "Beyazid I." *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1992, II, 369-392.

Yosunkaya, Büke, *Bursa ve İznik'deki Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2007.

80. Yılda Bursa Camileri Albümü, (Haz. M.Selim Arık) Bursa Müftülüğü, İstanbul 2004.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/bursa-haritasi/ (ErişimTarihi 20.03.2018)

http://www.decgorselsanatlar.com/bursa-hisar-kaleici-haritasi/ (Erişim Tarihi 13.08.2019)

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/bursa-surlari (Erişim Tarihi 03.04.2019)

[1]https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/bursa-surlari (Erişim Tarihi 13.08.2019)

http://www.osmangazi.bel.tr/tr/proje/bursa-kalesi-sur-ve-kapilari (Erişim Tarihi 13.08.2019)

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/turizmaktiviteleri/bursa-kalesi Erişim Tarihi 11.01.2019

http://dunyacamileri.blogspot.com/2011/10/cuma-hudavendigar-camii-filibe.html/(Erişim Tarihi 08.04.2019)

[1]https://www.tarihlisanat.com/yesil-cami-iznikte-osmanli-mimarisi/ (Erişim Tarihi 13.02.2019)

[1]https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/haci-ozbek-cami/(Erişim Tarihi 13.02.2019)

https://izniktarihblog.wordpress.com/suleyman-pasa-medresesi/ (Erişim tarihi: 08.04.2019)

http://www.selcuklu.bel.tr/ilcemiz/detay/292/ince-minareli-medrese.html (Erişim Tarihi 31.07.2019)

http://www.bursa.com/wiki/Yildirim_Medresesi / (Erişim Tarihi 08.04.2019)

http://www.bursa.com/wiki/Selami_Tekkesi (Erişim Tarihi 01.07.2019)

http://wowturkey.com/t.php?p=/tr546/mimar_m_karakoc_mustafa_karakoc_zafranlikgenel_goru.jpg (Erişim Tarihi: 29.01.2019)

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/numaniye-tekkesi (Erişim Tarihi: 29.01.2019)

http://www.yildirim.gov.tr/sabaniye-dergahi (Erişim Tarihi: 10.03.2019)

http://mimariforum.com/showthread.php?t=116 (Erişim Tarihi 29.01.2019)

https://www.gezginrehberler.com/istanbul/ii-mahmud-turbesi/ (Erişim Tarihi 14.02.2019)

https://www.tarihduragi.com/2016/07/31-sultan-abdulmecit-turbesi.html Erişim Tarihi 14.02.2019

https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/sah-sultan-turbesi/984 / (Erişim Tarihi: 08.04.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Özlem TATAR
Doğum Yeri ve Tarihi	ERZURUM/
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatı Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Erzurum Lisesi
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Erzurum Müze Müdürlüğü Arkeoloji Müzesi
İletişim	
E-Posta Adresi	ozlemtatr@gmail.com
Tarih	